ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 3 (24)

Ірпінь ● ДПУ ● 2026

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник: Державний податковий університет
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576
Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради Державного податкового університету (протокол № 2 від 27.08.2026)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д-р юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, професор *Н. Б. Новицька* (випуск. ред.); канд. юрид. наук, професор *М. В. Глух;* канд. юрид. наук, професор *І. В. Грищюк*; д-р юрид. наук, професор *І. М. Леган*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *О. О. Пунда*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Сердюк*; д-р юрид. наук, професор *С. О. Харитонов*; Ph.D. *Ondřej Málek* (Czech Republic); Ph.D. *Dana Volosevici* (Romania).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2026. – Випуск 3 (24). – 356 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об’єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:
Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов’язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpin legal chroniclles».

© Державний податковий університет, 2026

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLLES

The Scientific Journal

Issue 3 (24)

Irpin ● STU ● 2026

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: State Tax University
The scientific journal «Irpin legal chroniclles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

Print media identifier: R30-02576

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the Academic Council of the State Tax University (protocol № 2, 27.08.2026)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); Dr., Professor *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Professor, *M. V. Glukh*; Ph.D. in Law, Professor *I. V. Hrytsiuk*; Dr., Professor *I. M. Lehan*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *N. A. Serdyuk*; Dr., Professor *O. O. Punda*; Dr., Professor *S. O. Kharitonov*; Ph.D. *Ondřej Málek* (Czech Republic); Ph.D. *Dana Volosevici* (Romania).

Irpin legal chroniclles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2026. – Issue 3 (24). – 356 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:
31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpin legal chroniclles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpin legal chroniclles».

© State Tax University, 2026

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Гарасім Т. В.
Особливості правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні 11

Гарбінська-Руденко А. В.
Виконання судових рішень, у яких боржником є держава як чинник формування державних фінансових зобов'язань: адміністративно-правовий аспект 27

Зицик С. Г., Аніщук В. В.
Реформування податкового законодавства України в умовах запровадження загальної адміністративної процедури: виклики та перспективи..... 36

Капустник В. В.
Алгоритмізація податкового контролю в Україні: межі автоматизованого прийняття рішень та гарантії прав платників податків 46

Крупнова Л. В., Крупнова А. О., Марен Н. О.
Адміністративно-правова модель цифрового врядування екологічних міст майбутнього: концептуальні засади та роль штучного інтелекту..... 56

Озель В. І.
Становлення, розвиток та сучасні трансформації правового регулювання публічно-приватного партнерства в Україні..... 66

Паризький І. В.
Юридичний консалтинг як професійна діяльність на ринку юридичних послуг в умовах євроінтеграції та фіскальних трансформацій 79

Подолян Ю. О.
Публічне адміністрування інфраструктурних проєктів публічно-приватного партнерства в повоєнній відбудові України: організаційно-правовий аспект..... 88

Стріяшко Г. М.
Податкове регулювання небанківських фінансових установ в умовах забезпечення їхньої публічності..... 98

Тарасюк А. Ю.
Цифрова інфраструктура як засіб забезпечення стійкості та безперервності функціонування системи охорони здоров'я України в умовах воєнного стану 107

Яра О. С., Дейнега М. А., Улютіна О. А., Калмикова О. В.
Особливості правового забезпечення кібербезпеки
в умовах воєнного стану в Україні 118

Теорія та історія держави і права
Дасюк В. В.
Верховенство права як фундаментальний принцип права
доктринальні підходи та критерії вимірювання в контексті
антикорупційної політики України 129
Ригіна О. М.
Генеза судоустрою та судочинства на українських землях:
додержавницький період і доба Київської Русі 139
Сердюк Н. А., Бак В. І.
Професійна доброчесність майбутнього юриста: від академічної
доброчесності до етичних стандартів юридичної професії 152
Шульга В. О., Черв'як А. В.
Нормативно-правове забезпечення правової безпеки молоді
в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз 164

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право
Баранкова В. В.
Правова дія нотаріальних актів у системі латинського нотаріату 172
Лаговська Н. В., Пайцун О. А
Правове регулювання медіації в Україні: сучасний стан,
проблеми практичного впровадження та перспективи розвитку 183
Старченко А. Ю.
Трансформація дії принципів договірного права
під впливом смарт-контрактів 193
Цимбалюк В. І.
Порушення правил адвокатської етики як підстава
дисциплінарної відповідальності адвоката 202

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
Бодунова О. М.
Пробація в механізмі реалізації кримінально-правової
політики України щодо неповнолітніх 212
Лазебний А. М., Заріцький М. О.
Правове регулювання запобігання забрудненню морського
середовища із суден та роль інспекційних органів 221

Максіменцев М. Г.
Кримінологічна й кримінально-правова характеристика корпоративних і посадових злочинів: проблеми теорії та практики 231
Сосніна О. В., Лабай М. М.
Кримінально-правова характеристика катування в умовах агресії РФ проти України 246
Харитонов С. О., Єсауленко П. М.
Кримінально-правова охорона професійної діяльності з надання публічних послуг 257

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
Кравчук П. Ю.
Правова основа міжнародного співробітництва щодо забезпечення майнових покарань під час кримінального провадження 267
Погорецький М. А., Хмелевська Н. В.
Міжнародні стандарти прав дитини в кримінальному процесуальному доказуванні: спеціальний режим отримання та використання доказів у провадженнях за участю неповнолітніх 276
Панасенко Г. О.
Фінансове розслідування сексуального вимагання крізь призму платіжної інфраструктури та виявлення фінансових мулів 303
Топчій В. В.
Виконання рішень Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі як індикатор ефективності національної системи захисту прав людини 314

Міжнародне право
Антошкіна В. К., Антонюк А. Б., Рассомахіна О. А.
Трансфертне ціноутворення як інструмент податкової оптимізації: міжнародно-правові засади застосування 324
Ченшова Н. В., Величко Д. М.
Імплементація стандартів Ради Європи щодо права на справедливий суд у конституційну практику України: проблеми та перспективи євроінтеграції 337
Ямненко Т. М., Савенкова В. Г.
Гармонізація законодавства України з acquis ЄС у сфері регулювання небанківського фінансового ринку: міжнародно-правові аспекти 347

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Garasim T. V.
Features of the legal status of business entities subject to administrative and legal protection in Ukraine 11

Harbinska-Rudenko A. V.
Enforcement of judicial decisions against the state as a factor in the formation of state financial obligations: an administrative and legal perspective 27

Zytsyk S. H., Anishchuk V. V.
Reforming ukrainian tax legislation in the context of introducing the general administrative procedure: challenges and prospects..... 36

Kapustnyk V. V.
Algorithmization of tax control in Ukraine: limits of automated decision-making and guarantees of taxpayers' rights..... 46

Krupnova L. V., Krupnova A. O., Maren N. V.
Administrative and legal model of digital governance of ecological cities of the future: conceptual principles and the role of artificial intelligence 56

Ozel V. I.
Formation, development and contemporary transformations of the legal regulation of public-private partnership in Ukraine..... 66

Paryzkyi I. V.
Legal consulting as a professional activity on the legal services market in the conditions of european integration and fiscal transformations 79

Podolian Y. O.
Public administration of infrastructure public-private partnership projects in the post-war reconstruction of Ukraine: organizational and legal aspect 88

Striiashko G. M.
Tax regulation of non-banking financial institutions in the context of ensuring their transparency 98

Tarasiuk A. Yu.
Digital infrastructure as a means of ensuring the resilience and continuity of Ukraine’s healthcare system under martial law 107

Yara O. S., Deineha M. A., Uliutina O. A., Kalmykova O. V.
Legal regulation of cybersecurity under martial law in Ukraine..... 118

Theory and history of state and law; constitutional law

Dasiuk V. V.
The rule of law as a fundamental principle of law:
doctrinal approaches and measurement criteria in the context
of Ukraine's anti-corruption policy 129

Ryhina O. M.
The genesis of the judicial system and legal proceedings
in the ukrainian lands: the pre-state period and the era of Kyivan Rus 139

Serdiuk N. A., Bak V. I.
Professional integrity of future lawyers: from academic integrity
to ethical standards of the legal profession 152

Shulha V. O., Cherviak A. V.
Regulatory and legal framework for the legal security
of youth under martial law: a theoretical and legal analysis 164

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Barankova V. V.
Legal effect of notarial acts in the system of latin notary 172

Lagovska N. V., Paitsun O. A.
Legal regulation of mediation in Ukraine: current state, challenges
of practical implementation, and prospects for development 183

Starchenko A. Y.
Transformation of the operation of the principles of contract law
under the influence of smart contracts 193

Tsymbaliuk V. I.
Violation of the rules of professional conduct for attorneys
as a ground for an attorney's disciplinary liability 202

Criminal law and criminology; Penal law

Bodunova O. M.
Probation in the mechanism for implementing
Ukraine's criminal legal policy towards minors 212

Lazebnyi A. M., Zaritskyi M. O.
Legal regulations governing the prevention of marine
pollution from ships and the role of inspection authorities 221

Maksimentsev M. H.
Criminological and criminal-law characteristics of corporate
and official crimes: problems of theory and practice 231

Sosnina O. V., Labai M. M.
Criminal-legal characterization of torture in the context
of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine 246
Kharytonov S. O., Yesaulenko P. M.
Criminal law protection of professional activities related
to the provision of public services 257

Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity
Kravchuk P. Yu.
Legal framework for international cooperation
in ensure property punishments during criminal proceedings 267
Pohoretskyi M. A., Khmelevska N. V.
International standards for the rights of the child
in criminal procedural proof: a special regime for obtaining
and using evidence in proceedings involving minors 276
Panasenko G. O.
Financial investigation of sextortion through the lens
of payment infrastructure and money mule detection..... 303
Topchii V. V.
Enforcement of judgments of the European Court of Human Rights
in criminal proceedings as an indicator of the effectiveness
of the national system for the protection of human rights..... 314

International law
Antoshkina V. K., Antoniuk A. B., Rassomakhina O. A.
Transfer pricing as a tool of tax optimization:
international legal framework for its application 324
Chenshova N. V., Velychko D. M.
Implementation of Council of Europe standards on the right
to a fair trial in Ukraine's constitutional practice:
challenges and prospects for european integration 337
Yamnenko T. M., Savenkova V. G.
Harmonisation of Ukrainian legislation with the EU acquis
in the field of non-bank financial market regulation:
international legal aspects 347

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 342.9
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.11-26

Т. В. Гарасім,
здобувач ступеня доктора філософії,
ПВНЗ «Європейський університет»
T. V. Garasim,
postgraduate student European University
email: harasim_t.m@meta.ua
ORCID 0009-0006-2006-330X

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF BUSINESS ENTITIES SUBJECT TO ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION IN UKRAINE

В умовах сьогодення забезпечення ефективного адміністративно-правового захисту бізнесу є одним із ключових напрямів державної політики в умовах євроінтеграції та реформування системи публічного управління. Система суб'єктів характеризується складною структурою та неоднорідністю їхнього правового статусу. Чинне законодавство визначає повноваження окремих суб'єктів фрагментарно. Це зумовлює дублювання компетенції та ускладнює ефективну реалізацію покладених на них функцій. Комплексне дослідження особливостей правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні є актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення.

У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, які визначають правовий статус суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу. Системно-структурний метод застосовано для дослідження системи суб'єктів адміністративно-правового

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Гарасім Т. В., 2026

захисту бізнесу, визначення їхнього місця в механізмі публічного адміністрування та встановлення взаємозв'язків між ними. Функціональний метод дав змогу з'ясувати особливості реалізації адміністративно-правових повноважень окремими суб'єктами у сфері захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано наукові підходи до розуміння адміністративно-правового статусу та класифікації суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу. Для формулювання висновків і авторської класифікації суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу застосовано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції та узагальнення.

Проаналізовано наукові підходи до визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу й встановлено відсутність єдиного підходу до розуміння його змісту та структурних елементів. Обґрунтовано авторське визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу й визначено його основні складові. Досліджено систему суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу, охарактеризовано особливості їхнього правового статусу та адміністративно-правових повноважень. Встановлено, що специфіка правового статусу зазначених суб'єктів зумовлена різним обсягом компетенції, функціональним призначенням і місцем у механізмі адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Запропоновано авторську класифікацію суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу за характером реалізованих адміністративно-правових повноважень, що дає змогу комплексно відобразити їх роль у системі публічного управління.

Запропоновано здійснювати класифікацію суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу за характером реалізованих адміністративно-правових повноважень, виділивши такі групи: 1) суб'єкти формування державної політики у сфері захисту бізнесу – суб'єкти, які визначають засади державної політики, формують нормативно-правову основу підприємницької діяльності та встановлюють гарантії захисту бізнесу (Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України); 2) суб'єкти організаційного забезпечення адміністративно-правового захисту бізнесу – суб'єкти, які забезпечують реалізацію державної політики, координують діяльність інших органів, організовують виконання державних програм розвитку підприємництва та забезпечують функціонування адміністративного механізму захисту бізнесу (Міністерство економіки та довкілля України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування); 3) суб'єкти регуляторно-дозвільного та сервісного забезпечення підприємницької діяльності – суб'єкти, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для здійснення господарської діяльності за рахунок реалізації дозвільних, реєстраційних, ліцензійних, інформаційних і консультативних повноважень (Державна регуляторна служба України, Міністерство цифрової трансформації України, органи місцевого самоврядування та інші органи, що надають адміністративні послуги суб'єктам господарювання); 4) суб'єкти контрольно-наглядового забезпечення законності у сфері господарської діяльності – суб'єкти, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері підприємництва, фінансової дисципліни, оподаткування, митної справи, конкурентного

законодавства та інших напрямів господарської діяльності (Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Державна служба фінансового моніторингу України та інші контролюючі органи); 5) суб'єкти правоохоронного адміністративно-правового захисту бізнесу – суб'єкти, які реалізують превентивні, юрисдикційні та правоохоронні повноваження, спрямовані на припинення правопорушень, захист права власності, економічної безпеки та законних інтересів суб'єктів господарювання (Міністерство внутрішніх справ України, Бюро економічної безпеки України та інші правоохоронні органи в межах їхньої адміністративної компетенції); 6) суб'єкти відновлення порушених прав суб'єктів бізнесу – органи, діяльність яких спрямована на поновлення порушених прав суб'єктів господарювання через примусове виконання судових та інших рішень, а також застосування інших адміністративно-правових механізмів відновлення порушених прав (органи Державної виконавчої служби України); 7) спеціалізовані правозахисні суб'єкти у сфері захисту бізнесу – здійснення захисту прав суб'єктів господарювання є одним із основних напрямів їхньої діяльності (Рада бізнес-омбудсмена, торгово-промислові палати, громадські об'єднання, а також інші інституції, створені для позасудового захисту прав підприємців і взаємодії бізнесу з органами публічної влади).

Ключові слова: *адміністративно-правовий захист, адміністративно-правовий статус, бізнес, підприємництво, захист бізнесу, захист підприємництва.*

Introduction. *In the current climate, ensuring effective administrative and legal protection for businesses is one of the key priorities of state policy in the context of European integration and the reform of the public administration system. The system of bodies responsible for providing administrative and legal protection to businesses is characterised by a complex structure and the heterogeneity of their legal status. Current legislation defines the powers of individual bodies in a piecemeal manner, which leads to overlapping competences, a lack of coordination in their activities, and hinders the effective performance of the functions entrusted to them. There is also no unified approach in the academic literature to defining the characteristics of the legal status of entities providing administrative and legal protection for businesses and their classification. This has a negative impact on the development of a comprehensive mechanism for the administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of business entities. In view of the above, a comprehensive study of the characteristics of the legal status of entities involved in the administrative and legal protection of business in Ukraine is relevant and of significant theoretical and practical importance.*

Purpose. *The aim of this article is to examine the characteristics of the legal status of entities involved in the administrative and legal protection of business in Ukraine, to clarify the specifics of their administrative and legal position, to define their role within the mechanism of administrative and legal protection of business, and to justify the author's classification of such entities.*

Methods. *To achieve the stated aim, a range of general scientific and specialised legal methods of scientific inquiry were applied. The formal-legal method was used to analyse the*

provisions of the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine and other regulatory legal acts that define the legal status of entities involved in the administrative and legal protection of business. The systemic-structural method was applied to study the system of entities involved in the administrative and legal protection of business, to determine their place within the public administration mechanism, and to establish the interrelationships between them. The functional method made it possible to identify the specific features of the exercise of administrative and legal powers by individual entities in the sphere of protecting the rights and legitimate interests of business entities. Using the comparative legal method, academic approaches to understanding the administrative and legal status and classification of entities involved in the administrative and legal protection of business were analysed. Methods of analysis, synthesis, induction, deduction and generalisation were applied to formulate conclusions and develop the author's classification of entities involved in the administrative and legal protection of business.

Results. *This study analyses academic approaches to defining the administrative and legal status of entities involved in the administrative and legal protection of business and establishes that there is no single approach to understanding its content and structural elements. The author's definition of the administrative and legal status of such entities is substantiated, and its main components are identified. The system of entities involved in the administrative and legal protection of business has been examined, and the characteristics of their legal status and administrative and legal powers have been described. It has been established that the specific nature of the legal status of these entities is determined by their varying scope of competence, functional purpose and role within the mechanism of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of business entities. The author proposes a classification of entities involved in the administrative and legal protection of business according to the nature of the administrative and legal powers they exercise, which allows for a comprehensive reflection of their role within the system of public administration.*

Conclusion. *It is proposed to classify the bodies responsible for the administrative and legal protection of business according to the nature of the administrative and legal powers they exercise, identifying the following groups: 1) bodies responsible for shaping state policy in the field of business protection – bodies that define the principles of state policy, formulate the regulatory framework for entrepreneurial activity and establish guarantees for business protection (the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine); 2) bodies responsible for the organisational implementation of administrative and legal protection of business – bodies that ensure the implementation of state policy, coordinate the activities of other bodies, organise the implementation of state programmes for the development of entrepreneurship and ensure the functioning of the administrative mechanism for business protection (the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine, local state administrations and local self-government bodies); 3) bodies responsible for regulatory, licensing and support services for business activities – bodies whose activities are aimed at creating favourable conditions for the conduct of economic activities through the exercise of powers relating to permits, registration, licensing, information provision and*

advice (the State Regulatory Service of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, local authorities and other bodies providing administrative services to business entities); 4) bodies responsible for monitoring and supervising compliance with the law in the sphere of economic activity – bodies that exercise state control over compliance with legislation in the fields of entrepreneurship, financial discipline, taxation, customs, competition law and other areas of economic activity (the State Tax Service of Ukraine, the State Customs Service of Ukraine, the Antimonopoly Committee of Ukraine, the State Financial Monitoring Service of Ukraine and other supervisory bodies); 5) bodies responsible for the administrative and legal protection of businesses – bodies exercising preventive, jurisdictional and law enforcement powers aimed at preventing offences and protecting property rights, economic security and the legitimate interests of business entities (the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Economic Security Bureau of Ukraine and other law enforcement agencies within the scope of their administrative competence); 6) bodies responsible for restoring the infringed rights of business entities – bodies whose activities are aimed at restoring the infringed rights of business entities through the enforcement of court and other decisions, as well as through the application of other administrative and legal mechanisms for restoring infringed rights (bodies of the State Enforcement Service of Ukraine); 7) specialised bodies for the protection of business – the protection of business entities' rights is one of their main areas of activity (the Business Ombudsman Council, chambers of commerce and industry, civil society organisations, as well as other institutions established for the out-of-court protection of entrepreneurs' rights and for facilitating interaction between business and public authorities).

Keywords: *administrative and legal protection, administrative and legal status, business, entrepreneurship, business protection, protection of entrepreneurship.*

Постановка проблеми. Сьогодні забезпечення ефективного адміністративно-правового захисту бізнесу є одним із основних напрямів державної політики в умовах євроінтеграції та реформування системи публічного управління. Система суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правовий захист бізнесу, характеризується складною структурою та неоднорідністю їхнього правового статусу. Чинне законодавство визначає повноваження окремих суб'єктів фрагментарно, що зумовлює дублювання компетенції, недостатню узгодженість їхньої діяльності та ускладнює ефективну реалізацію покладених на них функцій. У науковій літературі також відсутній єдиний підхід до визначення особливостей правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу та їхньої класифікації. Це негативно впливає на формування цілісного механізму адміністративно-правового захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. З огляду на вищевикладене комплексне дослідження особливостей правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні є актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили їх вивченню адміністративно-правового статусу, зокрема: В. Б. Авер'янов, А. М. Авторгов, В. В. Галунько, О. В. Дідич, Я. В. Журавель, Л. В. Крупнова, О. І. Миколенко, О. М. Миколенко, А. М. Подоляка, І. М. Риженко,

С. В. Шестаков. Водночас вказані науковці цілеспрямовано статус суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу не аналізували, а досліджували суміжні чи більш широкі суспільні відносини. Отже, проблема адміністративно-правового статусу суб'єктів захисту бізнесу потребує подальшого розкриття.

Метою статті є дослідження особливостей правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні, з'ясування специфіки їхнього адміністративно-правового становища, визначення місця в механізмі адміністративно-правового захисту бізнесу й обґрунтування авторської класифікації таких суб'єктів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданнями статті є проаналізувати наукові підходи до розуміння адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу, визначити особливості правового статусу суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні, дослідити систему суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу та охарактеризувати їхні адміністративно-правові повноваження.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий статус посідає важливе місце в системі юридичної науки, оскільки саме через його зміст розкривається правове становище учасників адміністративно-правових відносин, особливості їхньої взаємодії з органами публічної влади, а також межі реалізації наданих їм прав і виконання покладених обов'язків.

Категорія «статус» (від лат. status – становище, положення) традиційно використовується для характеристики юридично визначеного становища фізичних та юридичних осіб, що знаходить своє вираження в сукупності їхніх прав, обов'язків, законних інтересів і гарантій їхньої реалізації. Водночас у сучасній адміністративно-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття адміністративно-правового статусу. Це зумовило формування різних наукових концепцій щодо його змісту, структурних елементів і функціонального призначення, кожна з яких акцентує увагу на окремих аспектах правового становища суб'єкта в системі публічного адміністрування [1, с. 531].

Так, А. М. Авторгов, досліджуючи адміністративно-правовий статус державного виконавця, вносить до його структури правосуб'єктність, права й обов'язки, компетенцію та юридичну відповідальність [2, с. 11].

О. О. Бандурка визначає правовий статус органу державної влади як комплекс його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [3, с. 23].

О. В. Дідич адміністративно-правовий статус тлумачить як сукупність правосуб'єктності, суб'єктивних прав, обов'язків, законних інтересів і гарантій їхньої реалізації у сфері адміністративних правових відносин [4, с. 11].

О. М. Федевич правовий статус органу виконавчої влади визначає як комплекс його прав і обов'язків, які виражаються в адміністративній правосуб'єктності [5, с. 71].

Зі свого боку Я. В. Журавель, аналізуючи адміністративно-правовий статус, акцентує увагу на таких його складових, як завдання, функції, права, обов'язки, а також особливості діяльності органу чи підрозділу, в якому відповідна особа проходить службу [6, с. 16].

О. І. Миколенко, О. М. Миколенко наголошують, що категорія «адміністративно-правовий статус» є однією із найбільш складних в адміністративному праві, що зумовлено

такими чинниками: 1) наукові роботи переповнені дискусіями щодо елементів, які складають зміст адміністративно-правового статусу; 2) відсутній диференційований підхід до характеристики складових адміністративно-правового статусу, залежно від того, про якого, власне, суб'єкта адміністративного права йдеться; 3) кожна частина адміністративного права (матеріальна, процедурна й процесуальна) буде забезпечувати своїх суб'єктів специфічним правовим статусом. Як наслідок, вчені зауважують, що адміністративно-правовий статус залежно від суб'єкта адміністративного права та сфер адміністративно-правового регулювання може мати різне змістовно-структурне наповнення [7, с. 66].

Л. В. Крупнова, досліджуючи правовий статус працівників державної виконавчої служби, відносить до його основних елементів права, обов'язки та відповідальність, закріплені нормами адміністративного права [8, с. 9].

В. Б. Авер'янов розглядає адміністративно-правовий статус як сукупність чітко визначених суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених за суб'єктом нормами адміністративного права, які реалізуються як у межах адміністративних правових відносин, так і поза ними. У такому контексті адміністративно-правовий статус є інструментом визначення меж поведінки суб'єкта у взаємодії з іншими учасниками правових відносин, а також фіксує його місце в системі суб'єктів адміністративного права [9, с. 194].

А. М. Подоляка, досліджуючи адміністративно-правовий статус, підкреслює, що його зміст завжди формується через систему нормативно закріплених прав і обов'язків та характеризується особливим характером відповідальності, яка прямо пов'язана з реалізацією управлінських повноважень, а також займає визначене місце відповідної посади в ієрархії системи публічного управління [10, с. 10].

С. В. Ківалов адміністративно-правовий статус центральних органів виконавчої влади визначає крізь призму їх функцій, завдання, компетенцію [11, с. 96–99].

Т. А. Коломоєць зазначає, що адміністративно-правовий статус це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом та відповідною ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу. [12, с. 64].

С. В. Шестаков, розглядаючи адміністративно-правовий статус, трактує його як правову категорію, що відображає місце особи в системі суспільного поділу праці та визначає межі її службової діяльності у взаємодії з іншими учасниками адміністративних правових відносин, які регулюються нормами адміністративного права [6, с. 13].

С. Г. Стеценко визначає адміністративно-правовий статус як комплекс прав, обов'язків і гарантій їхньої реалізації, які визначені в нормативних актах [13, с. 90].

Попри різноманітність доктринальних позицій щодо розуміння адміністративно-правового статусу, у більшості з них простежуються спільні концептуальні ознаки: а) сукупність юридичних прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб; б) наявність елементу правосуб'єктності; в) нормативне закріплення зазначених елементів у нормах адміністративного права. Крім того, у межах окремих наукових досліджень до структури статусу можуть додатково вносити такі елементи, як юридична відповідальність, функціональне призначення, завдання, компетенція, а також місце суб'єкта в системі суспільного поділу праці. Однак такі складові доцільно розглядати як допоміжні

(факультативні), що застосовуються залежно від специфіки відповідного виду адміністративно-правових відносин. На нашу думку, базовими елементами адміністративно-правового статусу доцільно вважати саме три складові: 1) сукупність прав і обов'язків суб'єкта правових відносин; 2) правосуб'єктність; 3) нормативне закріплення прав і обов'язків у чинному адміністративному законодавстві.

Отже, під адміністративно-правовим статусом суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу пропонуємо визначати комплекс прав та обов'язків у поєднанні з їхньою правосуб'єктністю, які встановлені та гарантовані адміністративно-правовими нормами й визначають межі участі таких суб'єктів у публічно-правових відносинах, забезпечують реалізацію заходів щодо охорони, попередження порушень і захисту прав та законних інтересів суб'єктів бізнесу.

У межах дослідження доцільно звернутися до концептуальних доктринальних напрацювань В. В. Галунька, який запропонував підхід до класифікації суб'єктів публічного управління, що здійснюють адміністративно-правовий захист. Систему суб'єктів захисту бізнесу доцільно структурувати за такими критеріями: а) за функціонально-змістовним критерієм, що випливає з характеру адміністративно-правового захисту, до відповідних суб'єктів потрібно відносити: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) громадські об'єднання; 4) підприємства, установи та організації в разі делегування їм окремих публічних функцій у сфері захисту бізнесу; б) за критерієм ієрархічного положення суб'єктів у системі публічного управління: 1) вищі органи виконавчої влади загальної компетенції, які формують державну політику у відповідній сфері; 2) центральні органи виконавчої влади галузевої та міжгалузевої компетенції, що забезпечують її реалізацію; 3) місцеві органи виконавчої влади, які безпосередньо здійснюють адміністративно-правові заходи щодо охорони та захисту суб'єктів господарювання на територіальному рівні. Водночас варто наголосити, що, попри широку інституційну різноманітність, визначальна роль у системі адміністративно-правового захисту суб'єктів господарювання належить саме органам виконавчої влади, які забезпечують реалізацію основного масиву управлінсько-владних повноважень [14, с. 214–223].

М. В. Григорчук вважає, що Конституцією України, Цивільним кодексом України, іншими законодавчими актами встановлено коло суб'єктів, які мають повноваження здійснювати захист прав і охоронюваних законом інтересів усіх категорій учасників правових відносин, зокрема й бізнесу. У Цивільному кодексі України виділено главу, де виокремлено перелік суб'єктів владних повноважень, які мають право здійснювати захист цивільних прав та інтересів. Завдання забезпечення дотримання встановленого правового режиму в державі покладається на суд (стаття 16), Президента України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування (стаття 17), нотаріусів (стаття 18), а також кожна особа наділена правом на самозахист (стаття 19) [15, с. 91].

Так, Д. Ю. Парамонов у контексті досліджуваного питання підсумовує, що адміністративно-правовий захист прав бізнесу представлений адміністративною діяльністю певного кола суб'єктів владних повноважень, що від імені держави уповноважені на

його реалізацію, а саме це: 1) публічна адміністрація щодо організації захисту прав суб'єктів бізнесу; 2) публічна адміністрація щодо реалізації адміністративно-правового захисту прав бізнесу. Вчений зазначає, що публічна адміністрація щодо організації захисту прав бізнесу є відповідальною за: а) створення моделі реалізації публічної влади та контроль її здійснення – законодавча, виконавча та судова гілки влади, а також громадянське суспільство; б) розробку та проведення реформи публічного управління – уряд, Офіс Президента України, Міністерство економіки та довкілля України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Національне агентство України з питань державної служби, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України й інші центральні органи виконавчої влади (відповідно до компетенції); в) розробку та проведення ефективних політик щодо розвитку бізнесу в Україні (стратегічне планування), а також контроль їхньої належної реалізації: – суб'єкти, що формують правову основу політик щодо розвитку бізнесу – парламент; – суб'єкти, що реалізовують політики щодо розвитку бізнесу в Україні – Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також суб'єкти з делегованими повноваженнями; г) формування нормативно-правового базису й процедур щодо здійснення судового, адміністративного та альтернативного врегулювання спорів про захист прав суб'єкта підприємницької діяльності, зокрема організаційно-методичного забезпечення такої діяльності, – Парламент, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцевого самоврядування (відповідно до компетенції). Зі свого боку публічна адміністрація щодо реалізації адміністративно-правового захисту прав бізнесу є відповідальною: 1) за справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення приватноправових і публічно-правових спорів з метою ефективного захисту бізнесу в Україні, що може бути здійснено в судовому порядку (органи системи судоустрою України) та адміністративному порядку (адміністративні органи України, що мають право на розгляд і вирішення таких справ, а також вчинення процедурних дій щодо захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, наприклад Антимонопольний комітет України, органи місцевого самоврядування); 2) за сприяння суб'єктам бізнесу у врегулюванні спірних питань щодо захисту їхніх прав – правозахисні органи [16, с. 62–65].

Особливу увагу потрібно звернути на специфіку правового становища суб'єктів владних повноважень у системі адміністративно-правового захисту бізнесу. Їхня особливість полягає в поєднанні двох взаємопов'язаних, але водночас потенційно суперечливих функціональних ролей, що обумовлює подвійний характер їхнього адміністративно-правового статусу. З одного боку, органи публічної влади наділені законом повноваженнями щодо створення належних умов для здійснення бізнесу, забезпечення охорони прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а також запобігання й припинення порушень у цій сфері, реалізуючи контрольні, наглядові, дозвільні та інші управлінські функції, вони покликані гарантувати законність публічного адміністрування та ефективний захист бізнесу. Водночас саме суб'єкти владних повноважень можуть бути джерелом порушення прав суб'єктів господарювання. Ухвалення незаконних управлінських рішень, перевищення компетенції, бездіяльність або неналежне виконання покладених законом обов'язків здатні призвести до необґрунтованого обмеження свободи підприємницької діяльності

та порушення прав і законних інтересів бізнесу. Як слушно зазначає С. Я. Сенюта, порушення прав суб'єктів бізнесу можуть бути зумовлені не лише протиправною поведінкою інших учасників господарських відносин, а й неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади [17, с. 145].

Досліджуючи адміністративно-правовий статус державних і недержавних суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу, доцільно звернути увагу на особливості правового становища осіб, які реалізують відповідні публічно-владні повноваження. Незважаючи на відмінності в правовій природі органів державної влади й органів місцевого самоврядування, діяльність їхніх посадових осіб має низку спільних ознак, що проявляються у виконанні функцій публічного управління, реалізації владних повноважень та обов'язку діяти виключно в інтересах суспільства й відповідно до вимог закону. Саме наявність спільних засад проходження служби, єдиних принципів діяльності та спрямованість на реалізацію публічного інтересу стали підставою для формування в сучасній адміністративно-правовій науці узагальнювальної категорії «публічна служба», яка охоплює як державну службу, так і службу в органах місцевого самоврядування. Такий підхід дає змогу розглядати державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування як окрему групу суб'єктів публічного адміністрування, наділених повноваженнями щодо реалізації державної політики, зокрема у сфері адміністративно-правового захисту бізнесу [18, с. 24].

На нашу думку, саме ця подвійна природа діяльності суб'єктів владних повноважень є однією з визначальних особливостей їхнього адміністративно-правового статусу. На відміну від інших учасників правовідносин вони одночасно виконують функцію гаранта прав суб'єктів бізнесу та можуть бути суб'єктами, рішення, дії чи бездіяльність яких стають предметом адміністративного або судового оскарження. Саме тому їхній правовий статус має передбачати не лише достатній обсяг владних повноважень для ефективного захисту бізнесу, а й дієву систему юридичних гарантій, процедур контролю та механізмів відповідальності, що забезпечують дотримання принципів законності, пропорційності, належного урядування й верховенства права.

На наше глибоке переконання, до системи суб'єктного складу адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні потрібно віднести як органи державної влади, так і інші суб'єкти публічного управління, що за своїм змістом не є носіями державної влади.

Особливе місце в системі суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу посідає Верховна Рада України, яка здійснює нормативне забезпечення державної політики у відповідній сфері. До її компетенції належить ухвалення законів, що визначають правові засади реалізації права на ведення бізнесу, гарантії захисту права власності, засади конкурентної політики та антимонопольного регулювання, правовий режим майна, порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності, митної справи, а також інші питання, які безпосередньо впливають на функціонування бізнесу (ст. 92 Конституції України) [19].

Важливе місце в системі суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу належить Президенту України, який, відповідно до Конституції України, забезпечує державний суверенітет, національну безпеку, представляє державу в міжнародних відносинах і

визначає основні напрями зовнішньої політики. У межах конституційних повноважень Президент України бере участь у формуванні державної політики щодо розвитку бізнесу через видання нормативно-правових актів [19].

Пріоритетну роль у системі адміністративно-правового захисту бізнесу відіграє Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі виконавчої влади. Аналіз ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» свідчить, що у сфері адміністративно-правового захисту бізнесу Кабінет Міністрів України реалізує широкий комплекс повноважень економічного, регуляторного, управлінського й організаційного характеру, а саме уряд забезпечує формування та реалізацію державної економічної, фінансової, податкової, цінової й зовнішньоекономічної політики, здійснює державне регулювання національної економіки, розробляє та виконує загальнодержавні програми економічного розвитку, управляє об'єктами державної власності, забезпечує проведення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, сприяє розвитку підприємництва, захисту конкуренції, демонополізації економіки та підтримці національного товаровиробника. Крім того, до компетенції Кабінету Міністрів України належать організація митної справи, регулювання зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення інноваційного розвитку, реалізація бюджетної та інвестиційної політики, а також створення умов для стабільного функціонування бізнесу [20].

На регіональному рівні реалізацію державної політики у сфері захисту бізнесу забезпечують місцеві державні адміністрації, які є органами виконавчої влади загальної компетенції. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» місцеві державні адміністрації реалізують низку повноважень, спрямованих на забезпечення розвитку підприємництва та захисту прав бізнесу. До їхньої компетенції належать управління об'єктами державної власності й майном, переданим у їхнє відання, здійснення делегованих повноважень щодо управління майном територіальних громад, участь у реалізації державної політики у сфері приватизації, сприяння розвитку малого підприємництва та підтримка інноваційної діяльності. Крім того, місцеві державні адміністрації беруть участь у здійсненні державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, а також у визначених законом випадках забезпечують проведення державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Аналіз положень ст. 19 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» свідчить, що повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері адміністративно-правового захисту бізнесу мають комплексний характер. Вони охоплюють майново-управлінський, регуляторний, організаційний і реєстраційний напрями діяльності. Реалізація цих повноважень спрямована на забезпечення ефективного управління державною власністю, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, підтримку малого бізнесу та впровадження державної регуляторної політики на регіональному рівні [21].

До органів галузевої та міжгалузевої компетенції належать передусім міністерства й державні служби, агентства, загальний зміст статусу яких визначено в порядку Конституції України та Закону України «Про центральні органи виконавчої влади». До системи центральних органів виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері адміністративно-правового захисту бізнесу, належать органи, компетенція

яких пов'язана із захистом права власності, розвитком підприємництва, інвестиційною діяльністю, податковим і митним регулюванням, фінансовим контролем і забезпеченням конкурентного середовища. Серед них провідне місце займають Міністерство економіки та довкілля України (далі – Мінекономіки), Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство фінансів України, Державна податкова служба України, Державна регуляторна служба України, Державна митна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, Бюро економічної безпеки України та Антимонопольний комітет України [22].

Поряд із центральними органами виконавчої влади спеціальної компетенції важливе значення для адміністративно-правового захисту бізнесу мають органи міжгалузевої компетенції. Їхня діяльність хоча й не спрямована виключно на забезпечення прав суб'єктів господарювання, однак істотно впливає на формування належних правових, організаційних та економічних умов здійснення підприємницької діяльності. До таких органів належать Міністерство юстиції України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури України, Міністерство молоді та спорту України тощо.

Окрему групу становлять центральні органи виконавчої влади, діяльність яких безпосередньо пов'язана із формуванням державної інвестиційної політики та створенням сприятливого середовища для розвитку бізнесу. Серед них особливе значення мають Міністерство енергетики України, Міністерство цифрової трансформації України, а також Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, які реалізують державну політику щодо залучення інвестицій, розвитку інновацій, цифровізації економіки та модернізації окремих секторів господарства.

На місцевому рівні важливу роль у системі адміністративно-правового захисту бізнесу відіграють органи місцевого самоврядування, які реалізують власні та делеговані державою повноваження у сферах управління комунальним майном, сприяння підприємництву, залучення інвестицій, розвитку територіальних громад і забезпечення належних умов для здійснення господарської діяльності. Реалізація цих повноважень сприяє формуванню сприятливого підприємницького середовища та забезпеченню захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання на місцевому рівні [23].

Водночас система суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу не обмежується лише органами публічної влади. Окремі публічно значущі функції в цій сфері виконують недержавні інституції, яким законодавством надано відповідні повноваження або які беруть участь у реалізації державної політики. До них належать торгово-промислові палати, біржі, професійні об'єднання, асоціації підприємців, саморегульовані організації та інші інституції, діяльність яких спрямована на представництво й захист інтересів бізнесу, розвиток конкуренції та підтримку підприємництва. Одним із найбільш впливових громадських об'єднань у цій сфері є Український союз промисловців і підприємців (далі – УСПП). Відповідно до Статуту УСПП є всеукраїнською неприбутковою громадською організацією, що об'єднує суб'єктів підприємництва, підприємства, установи та громадські організації з метою представництва й захисту їхніх законних інтересів, розвитку підприємництва, покращення інвестиційного клімату та сприяння економічному розвитку

держави. Основними напрямами діяльності УСПП є представництво інтересів бізнесу у взаємовідносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, участь у розробленні нормативно-правових актів, проведення громадської експертизи проєктів законодавства, надання консультаційної підтримки підприємцям, організація професійних заходів, розвиток міжнародного співробітництва, сприяння інноваціям і підвищенню конкурентоспроможності українського бізнесу [24].

Також недержавними суб'єктами у сфері захисту прав суб'єктів підприємництва є торгово-промислові палати. Відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» торгово-промислова палата є недержавною неприбутковою самоврядною організацією, яка об'єднує юридичних осіб, які створені й діють згідно із законодавством України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці, та їх об'єднання. Основними завданнями торгово-промислових палат є сприяння розвитку зовнішньоекономічної діяльності та експорту, надання підприємцям практичної допомоги в здійсненні торговельно-економічної діяльності, представництво інтересів бізнесу в Україні та за кордоном, а також розвиток міжнародного економічного співробітництва (ст. 3 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні») [25].

Водночас діяльність недержавних суб'єктів у системі адміністративно-правового захисту бізнесу має переважно консультативний, координаційний і представницький характер. На відміну від органів публічної влади вони не наділені владно-розпорядчими повноваженнями, однак здійснюють суттєвий вплив на формування державної політики у сфері підприємництва, інвестиційної діяльності та захисту майнових прав за рахунок участі в нормотворчих процесах, громадському контролі, підготовці експертних висновків, представництві інтересів бізнес-спільноти й розвитку партнерської взаємодії між державою та суб'єктами господарювання.

Висновки. Система суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу в Україні є комплексною та поєднує як органи публічної влади, наділені владними управлінськими повноваженнями, так і недержавні інституції, діяльність яких спрямована на представництво інтересів підприємців, сприяння розвитку підприємництва, покращення інвестиційного клімату та забезпечення ефективної взаємодії між бізнесом і державою. Така модель забезпечує комплексний підхід до реалізації адміністративно-правових механізмів захисту бізнесу, поєднуючи імперативні засоби державного регулювання із механізмами громадської участі та саморегулювання. Проведений аналіз законодавства, наукових підходів і компетенції окремих суб'єктів публічної адміністрації дає підстави стверджувати, що наявні класифікації суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу здебільшого базуються на організаційній структурі органів влади або їхнє місце в системі публічного управління. Водночас такий підхід неповною мірою відображає функціональне призначення кожного суб'єкта в механізмі адміністративно-правового захисту бізнесу. У зв'язку з цим пропонуємо здійснювати класифікацію суб'єктів адміністративно-правового захисту бізнесу за характером реалізованих адміністративно-правових повноважень, виділивши такі групи: 1) суб'єкти формування державної політики у сфері захисту бізнесу – суб'єкти, які визначають засади державної політики, формують нормативно-правову основу підприємницької діяльності та встановлюють гарантії захисту бізнесу (Верховна Рада

України, Президент України та Кабінет Міністрів України); 2) суб'єкти організаційного забезпечення адміністративно-правового захисту бізнесу – суб'єкти, які забезпечують реалізацію державної політики, координують діяльність інших органів, організовують виконання державних програм розвитку підприємництва та забезпечують функціонування адміністративного механізму захисту бізнесу (Міністерство економіки та довкілля України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування); 3) суб'єкти регуляторно-дозвільного та сервісного забезпечення підприємницької діяльності – суб'єкти, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для здійснення господарської діяльності через реалізації дозвільних, реєстраційних, ліцензійних, інформаційних і консультативних повноважень (Державна регуляторна служба України, Міністерство цифрової трансформації України, органи місцевого самоврядування та інші органи, що надають адміністративні послуги суб'єктам господарювання); 4) суб'єкти контрольно-наглядового забезпечення законності у сфері господарської діяльності – суб'єкти, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері підприємництва, фінансової дисципліни, оподаткування, митної справи, конкурентного законодавства та інших напрямів господарської діяльності (Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Державна служба фінансового моніторингу України та інші контролюючі органи); 5) суб'єкти правоохоронного адміністративно-правового захисту бізнесу – суб'єкти, які реалізують превентивні, юрисдикційні та правоохоронні повноваження, спрямовані на припинення правопорушень, захист права власності, економічної безпеки та законних інтересів суб'єктів господарювання (Міністерство внутрішніх справ України, Бюро економічної безпеки України та інші правоохоронні органи в межах їхньої адміністративної компетенції); 6) суб'єкти відновлення порушених прав суб'єктів бізнесу – органи, діяльність яких спрямована на поновлення порушених прав суб'єктів господарювання через примусове виконання судових та інших рішень, а також застосування інших адміністративно-правових механізмів відновлення порушених прав (органи Державної виконавчої служби України); 7) спеціалізовані правозахисні суб'єкти у сфері захисту бізнесу – здійснення захисту прав суб'єктів господарювання є одним із основних напрямів їхньої діяльності (Рада бізнес-омбудсмена, торгово-промислові палати, громадські об'єднання, а також інші інституції, створені для позасудового захисту прав підприємців і взаємодії бізнесу з органами публічної влади).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Риженко І. М. Статус суб'єктів адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 531–537.

2. Авторгов А. М. Адміністративно-правовий статус державного виконавця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2008. 17 с.

3. Бандурка О. О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 234 с.

4. Дідич О. В. Адміністративно-правовий статус торговців цінними паперами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одес. нац. юрид. акад. О., 2004. 19 с.

5. Федевич О. М. Адміністративно-правовий статус Державного агентства України з управління зоною відчуження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 296 с.

6. Журавель Я. В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2008. 18 с.

7. Миколенко О. І., Миколенко О. М. Адміністративно-правовий статус як категорія адміністративного права. *Правова держава.* 2023. № 52. С. 65–73. URL : https://pd.onu.edu.ua/article/view/291720

8. Крупнова Л. В. Адміністративно-правовий статус працівника державної виконавчої служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2008. 18 с.

9. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. У двох томах. Том 1 : Загальна частина / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2007. 592 с.

10. Подоляка А. М. Адміністративно-правовий статус Державної автомобільної інспекції МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. 19 с.

11. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридична література, 2002. 312 с.

12. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. Київ, 2011. 284 с.

13. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ, 2007. 368 с.

14. Галунько В. В. Охорона права власності: Адміністративно-правові аспекти : монографія / за ред. В. К. Шкарупи. Херсон, 2008. 348 с.

15. Григорчук М. В. Органи захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. *Економіка та право*. 2016. № 3. С. 90–97.

16. Парамонов Д. Ю. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. 223 с.

17. Сенюта С. Я. Поняття та підстави захисту прав суб'єктів господарювання. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 143–146.

18. Авер'янов В. Б. Адміністративна реформа і правова наука. *Право України*. 2002. № 3. С. 20–27.

19. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

20. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text

21. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text

22. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text

23. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

24. Статут Всеукраїнської громадської організації «Український союз промисловців і підприємців». URL : https://uspp.ua/pro-uspp/oficzijno/statut

25. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text

Дата надходження 16.07.2026
Дата прийняття після рецензування 30.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.9:347.95:336.27
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.27-35

А. В. Гарбінська-Руденко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
A. V. Harbinska-Rudenko,
PhD / candidate of law sciences, associate professor,
associate professor of the Department of Financial and Tax Law,
State Tax University
email: prokyror.irpin@i.ua
ORCID 0000-0002-0971-1234

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, У ЯКИХ БОРЖНИКОМ Є ДЕРЖАВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ENFORCEMENT OF JUDICIAL DECISIONS AGAINST THE STATE AS A FACTOR IN THE FORMATION OF STATE FINANCIAL OBLIGATIONS: AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL PERSPECTIVE

У статті досліджено адміністративно-правову природу виконання судових рішень, боржником за якими є держава або суб'єкти владних повноважень, крізь призму їхнього впливу на формування державних фінансових зобов'язань. Обґрунтовано, що виконання судового рішення не може розглядатися виключно як завершальна стадія судового провадження, оскільки воно є самостійним елементом реалізації публічного обов'язку держави щодо забезпечення ефективності правосуддя, відновлення порушених прав і дотримання принципу верховенства права.

Розкрито особливості правової природи заборгованості, яка виникає внаслідок невиконання судових рішень державою. Встановлено, що такі зобов'язання мають комплексний характер, оскільки одночасно перебувають у площині судового захисту, адміністративно-правового регулювання та фінансово-бюджетних відносин.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Гарбінська-Руденко А. В., 2026

Запропоновано розглядати заборгованість за невиконаними судовими рішеннями як особливий різновид «квазіборгових» фінансових зобов'язань держави, які не виникають унаслідок державних запозичень, однак створюють потенційний фінансовий тягар для бюджету та повинні враховуватися в системі управління фіскальними ризиками.

Окрему увагу приділено адміністративно-правовому механізму виконання судових рішень, у яких боржником є держава, який охоплює діяльність судів, органів державної виконавчої служби, органів державної влади як боржників або розпорядників бюджетних коштів, а також Державної казначейської служби України. Виявлено основні проблеми функціонування цього механізму, серед яких залежність фактичного виконання рішень від бюджетного фінансування, відсутність комплексного обліку відповідних зобов'язань, недостатня координація між уповноваженими органами та недосконаліть механізмів відповідальності за невиконання судових актів.

На підставі проведеного дослідження запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання виконання судових рішень, у яких боржником є держава.

Ключові слова: *виконання судового рішення, фінансові зобов'язання, державний борг, адміністративне судочинство, бюджетні кошти, виконавче провадження, верховенство права, судовий захист.*

The article examines the administrative and legal nature of the enforcement of judicial decisions in which the state or public authorities act as debtors, through the prism of their impact on the formation of state financial obligations. It is substantiated that the enforcement of a judicial decision cannot be considered solely as the final stage of judicial proceedings, as it constitutes an independent element of the state's public obligation to ensure the effectiveness of justice, restore violated rights, and uphold the rule of law.

The article reveals the specific features of the legal nature of debts arising from the state's failure to enforce judicial decisions. It is established that such obligations have a complex nature, as they simultaneously exist within the spheres of judicial protection, administrative and legal regulation, and financial and budgetary relations.

It is proposed to consider debts arising from unenforced judicial decisions as a specific type of "quasi-debt" financial obligations of the state, which do not arise as a result of state borrowing but create a potential financial burden on the state budget and should be taken into account within the system of fiscal risk management.

Particular attention is paid to the administrative and legal mechanism for enforcing judicial decisions in which the state acts as a debtor. This mechanism includes the activities of courts, state enforcement authorities, public authorities acting as debtors or managers of budget funds, as well as the State Treasury Service of Ukraine. The main problems affecting the functioning of this mechanism are identified, including the dependence of actual enforcement of judicial decisions on budgetary financing, the absence of comprehensive accounting of relevant obligations, insufficient coordination between authorized bodies, and the imperfection of liability mechanisms for non-enforcement of judicial acts.

Based on the conducted research, the article proposes directions for improving the legal regulation of the enforcement of judicial decisions in which the state acts as the debtor.

Keywords: *enforcement of judicial decisions, financial obligations, public debt, administrative proceedings, budget funds, enforcement proceedings, rule of law, judicial protection.*

Постановка проблеми. Виконання судових рішень є однією із фундаментальних гарантій права на справедливий суд та утвердження принципу верховенства права. Незважаючи на закріплення в статті 129-1 Конституції України принципу обов'язковості судового рішення [1] та норм Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [2], проблема своєчасного виконання судових рішень, боржником за якими є держава або державні органи, залишається системною. Виконання таких рішень безпосередньо залежить від бюджетного забезпечення, що свідчить про тісний взаємозв'язок між адміністративно-правовим механізмом виконання судових рішень і фінансовою спроможністю держави. Виконання судових рішень здійснюється виключно в межах бюджетних призначень та за визначеною законом черговістю, а недостатність бюджетних асигнувань призводить до накопичення заборгованості за судовими рішеннями.

В умовах дефіциту державного бюджету, зростання обсягів державного боргу та необхідності забезпечення належного виконання судових рішень постає потреба в комплексному адміністративно-правовому дослідженні виконання судових рішень не лише як завершальної стадії судового захисту, а також як чинника формування державних фінансових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження останніх років переважно присвячені окремим аспектам гарантій виконання судових рішень, удосконаленню виконавчого провадження та процесуальних механізмів захисту прав стягувачів. Зокрема, окремі аспекти державних гарантій виконання судових рішень ґрунтовно проаналізовано М. А. Костюк, який досліджував правову природу гарантій держави щодо виконання судових рішень, їх зміст, суб'єктний склад та особливості реалізації відповідно до Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [3].

Проблематика виконання судових рішень, боржником за якими є держава, останніми роками дедалі активніше досліджується вітчизняними науковцями крізь призму забезпечення права на справедливий суд і реалізації принципу верховенства права. В. В. Ладиченко та С. О. Потьомкін, аналізуючи судовий контроль за виконанням судових рішень, обґрунтовують, що саме ефективний механізм контролю за їх виконанням є вагомою гарантією обов'язковості судового акта та реального захисту прав особи [4]. Подальший розвиток цієї концепції простежується в працях С. О. Потьомкіна, присвячених правовому механізму судового контролю в адміністративному судочинстві [5].

Окремий напрям сучасних досліджень присвячений особливостям виконання судових рішень в умовах воєнного стану. С. М. Алфьоров, О. В. Воронова та В. М. Зінухова звертають увагу на те, що збройна агресія проти України суттєво ускладнила функціонування системи примусового виконання судових рішень, однак не звільнила державу від обов'язку забезпечити ефективний судовий захист і виконання остаточних судових актів [6].

Водночас фінансові аспекти досліджуваної проблематики знайшли своє відображення в працях Т. П. Богдан та І. В. Богдан [7], І. О. Лютого та Н. С. Мєдвєдкової [8], присвячених проблемам державного боргу, бюджетної політики, фіскальної стійкості та управління державними фінансами.

У зазначених наукових працях комплексно досліджено механізми формування й обслуговування державного боргу, однак судові рішення, що підлягають виконанню за рахунок бюджетних коштів, не розглядаються як самостійний чинник виникнення фінансових зобов'язань держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних наукових досліджень дає підстави стверджувати, що вітчизняними вченими достатньо ґрунтовно досліджено адміністративно-правові, процесуальні та фінансово-правові аспекти виконання судових рішень. Водночас у сучасній правовій науці відсутні комплексні дослідження, у яких виконання судових рішень розглядалося б як чинник формування державних фінансових зобов'язань, що виникають унаслідок потреби у виконанні рішень за рахунок бюджетних коштів. Саме ця прогалина зумовлює потребу в комплексному адміністративно-правовому дослідженні взаємозв'язку між механізмом виконання судових рішень, бюджетними зобов'язаннями держави та її борговою політикою, що визначатиме предмет цього дослідження та впливатиме на досягнення загальних цілей статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає в комплексному аналізі адміністративно-правової природи виконання судових рішень, боржником за якими є держава або суб'єкт владних повноважень, а також обґрунтування їхнього значення як чинника формування державних фінансових зобов'язань, що впливають на бюджетну політику та систему управління державним боргом.

Виклад основного матеріалу. Виконання судового рішення не може розглядатися виключно як завершальна стадія судового провадження, оскільки воно є самостійним елементом публічного обов'язку держави щодо гарантування ефективності правосуддя. Особливого значення набувають судові рішення, боржником за якими є держава, органи державної влади або інші суб'єкти владних повноважень. На відміну від приватно-правових відносин, де виконання рішення забезпечується переважно за рахунок майна та коштів конкретного боржника, виконання рішень за зобов'язаннями держави пов'язане із функціонуванням бюджетної системи, розподілом публічних ресурсів і реалізацією державної фінансової політики.

Правовий механізм виконання таких рішень визначається, зокрема, Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [2], який встановлює особливий порядок погашення заборгованості за рішеннями суду, виконання яких гарантується державою. Зазначений механізм передбачає участь органів Державної казначейської служби України, які здійснюють виконання рішень через списання коштів державного бюджету в межах процедур, визначених законодавством. Водночас наявність спеціального порядку виконання таких рішень свідчить про те, що вони мають не лише процесуальне, а й виражене фінансово-правове значення.

У цьому контексті судове рішення, яке передбачає стягнення коштів із державного бюджету, може розглядатися як юридичний факт, що породжує фінансовий обов'язок держави. Такий обов'язок виникає не внаслідок добровільного залучення державою позикових ресурсів, як це відбувається у сфері державного кредиту, а внаслідок потреби у виконанні встановленого судом обов'язку щодо відновлення порушеного права. Проте за своїми економічними наслідками він має схожі характеристики з іншими

державними фінансовими зобов'язаннями, оскільки потребує спрямування бюджетних ресурсів у майбутньому.

У сучасній фінансово-правовій доктрині державний борг традиційно розглядається як «сукупність боргових зобов'язань держави, що виникають у результаті державних запозичень» [9, с. 89]. Водночас система державних фінансів охоплює значно ширше коло фінансових обов'язків держави, серед яких особливе місце займають зобов'язання, що виникають на підставі закону або судового рішення. Саме тому, на нашу думку, заборгованість за невиконаними судовими рішеннями доцільно розглядати як специфічну форму умовних або відкладених фінансових зобов'язань держави.

Такий підхід відповідає сучасній концепції управління фіскальними ризиками, відповідно до якої держава повинна враховувати не лише прямі боргові зобов'язання, а й потенційні фінансові зобов'язання, здатні вплинути на стан бюджету в майбутньому. Накопичення невиконаних судових рішень фактично створює приховане фінансове навантаження, оскільки обов'язок їхнього виконання зберігається незалежно від поточного стану бюджетних ресурсів.

Особливу роль у формуванні такого підходу відіграє практика Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував, що держава не може виправдовувати невиконання судових рішень відсутністю бюджетного фінансування. У рішеннях у справах «Войтенко проти України» [10], «Жовнер проти України» [11], «Іванов проти України» [12] та «Бурмич та інші проти України» [13] Європейський суд з прав людини визнав системний характер проблеми невиконання рішень національних судів і пов'язав її із недосконалістю державного механізму забезпечення виконання судового захисту.

Отже, виконання судових рішень за зобов'язаннями держави потрібно розглядати як особливий механізм реалізації державних фінансових зобов'язань, який врегульовується нормами адміністративного та фінансового права. Вважаємо, що такий підхід дає змогу перейти від традиційного розуміння невиконання судових рішень як виключно правозастосовної проблеми до розуміння її як складової системи управління державними фінансами та борговими ризиками.

Однією із найбільш дискусійних проблем у контексті взаємозв'язку виконання судових рішень і державних фінансів є визначення правової природи заборгованості, яка виникає в держави внаслідок невиконання судових рішень. Традиційно категорія державного боргу пов'язується із правовідносинами державного запозичення, тобто із залученням державою фінансових ресурсів на умовах повернення, строковості та платності. Відповідно до положень Бюджетного кодексу України державний борг визначається як загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих і непогашених позик (кредитів), що виникли внаслідок державного запозичення [14].

Водночас сучасна система державних фінансів характеризується існуванням значно ширшого спектра фінансових зобов'язань держави, які не завжди охоплюються формальним поняттям державного боргу [8, с. 65]. До таких зобов'язань можуть належати, зокрема, гарантійні зобов'язання держави, зобов'язання щодо відшкодування шкоди, виплати за рішеннями міжнародних судових установ, а також зобов'язання, що виникають на підставі рішень національних судів.

Правова природа заборгованості за судовими рішеннями має комплексний характер. З одного боку, вона виникає в межах правовідносин судового захисту та є наслідком встановлення судом обов'язку держави здійснити певну дію, зокрема виплатити кошти, компенсувати шкоду або виконати майнове зобов'язання. З іншого боку, момент фактичної реалізації такого обов'язку пов'язаний із бюджетним процесом, оскільки виконання рішення здійснюється за рахунок коштів державного бюджету або в межах спеціальних процедур, передбачених законодавством. Саме ця подвійна природа зумовлює потребу в перегляді традиційного підходу до розуміння таких зобов'язань. Формально заборгованість за судовими рішеннями не вноситься до складу державного боргу, оскільки вона не виникає внаслідок державного запозичення. Проте з економічного та управлінського погляду вона має низку ознак, притаманних борговим зобов'язанням: визначеність кредитора, наявність юридично встановленого обов'язку держави, потреба в майбутньому фінансуванні та вплив на видаткову частину бюджету [4, с. 192].

У цьому аспекті доцільним є використання категорії «квазіборгові зобов'язання держави», під якою варто розуміти встановлені законом або судовим рішенням майнові обов'язки держави, реалізація яких потребує використання публічних фінансових ресурсів, однак які не належать до класичних боргових зобов'язань у розумінні бюджетного законодавства. Саме до цієї категорії можуть бути віднесені невиконані судові рішення, що передбачають стягнення коштів із держави.

Такий підхід має важливе значення для забезпечення прозорості державної фінансової політики. На практиці відсутність належного врахування обсягу заборгованості за судовими рішеннями створює ризик накопичення прихованих бюджетних зобов'язань. У майбутньому їхнє виконання може призвести до значного додаткового навантаження на державний бюджет, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів, воєнних викликів і високого рівня державного боргу.

Водночас потрібно розмежовувати поняття державного боргу та заборгованості за судовими рішеннями. Їхнє ототожнення може призвести до неправильного застосування фінансово-правових категорій, оскільки джерела виникнення таких зобов'язань є різними. Державний борг є результатом фінансової діяльності держави щодо залучення ресурсів, тоді як заборгованість за судовими рішеннями є наслідком реалізації юридичної відповідальності держави та виконання нею обов'язків, визначених судовим актом.

Водночас зазначене розмежування не означає відсутності взаємозв'язку між цими категоріями. Навпаки, збільшення обсягу невиконаних судових рішень впливає на загальний стан державних фінансів, оскільки держава зобов'язана забезпечити їхнє виконання незалежно від поточних бюджетних можливостей. У цьому контексті заборгованість за судовими рішеннями повинна розглядатися як один із чинників формування фіскальних ризиків держави.

З урахуванням викладеного перспективним напрямом удосконалення правового регулювання є запровадження механізмів системного обліку та прогнозування заборгованості за судовими рішеннями як окремої категорії державних фінансових зобов'язань. Такий підхід дасть змогу забезпечити більш реалістичне бюджетне планування, підвищити рівень відповідальності держави за виконання судових рішень і наблизити національну

систему управління державними фінансами до міжнародних стандартів прозорості та фіскальної стійкості.

Ефективність виконання судових рішень, боржником за якими є держава або суб'єкти владних повноважень, значною мірою залежить від належного функціонування адміністративно-правового механізму, який охоплює систему правових норм, організаційних процедур, повноважень органів державної влади та фінансових інструментів забезпечення реалізації судового рішення. На відміну від виконання рішень у приватно-правовій сфері, де основним завданням є звернення стягнення на майно чи кошти боржника, виконання рішень проти держави має публічно-правовий характер і безпосередньо пов'язане із принципами діяльності органів державної влади [15, с. 6].

Адміністративно-правовий механізм виконання таких рішень формується на основі взаємодії кількох суб'єктів: судів, органів державної виконавчої служби, приватних виконавців (у випадках, передбачених законом), органів державної влади, які є боржниками або розпорядниками бюджетних коштів, а також Державної казначейської служби України. Кожен із цих суб'єктів виконує окрему функцію в процесі реалізації судового рішення, однак відсутність належної координації між ними може призводити до затягування строків виконання та накопичення заборгованості [15, с. 8].

Особливе місце в цьому механізмі посідає Державна казначейська служба України, яка забезпечує виконання рішень про стягнення коштів державного бюджету відповідно до встановлених процедур [16]. Такий порядок зумовлений особливим статусом держави як боржника, оскільки примусове звернення стягнення на бюджетні кошти не може здійснюватися за загальними правилами виконавчого провадження. Держава, з одного боку, повинна забезпечити стабільність функціонування бюджетної системи, а з іншого – виконати обов'язок щодо реального відновлення порушених прав особи.

Водночас наявна модель виконання судових рішень проти держави має низку системних проблем. Однією із основних є залежність фактичного виконання рішення від наявності відповідних бюджетних асигнувань. Формально обов'язковість судового рішення не може бути обмежена фінансовою неспроможністю держави, однак на практиці недостатність бюджетного фінансування часто стає причиною тривалого невиконання рішень.

Така ситуація створює суперечність між конституційним принципом обов'язковості судових рішень і бюджетним принципом збалансованості державних видатків. Вирішення цієї проблеми потребує переходу від ситуативного фінансування заборгованості до системного планування видатків, пов'язаних із виконанням судових рішень. Саме тому заборгованість за такими рішеннями повинна розглядатися як прогнозований елемент державних фінансових зобов'язань, а не як непередбачений видаток бюджету.

Отже, адміністративно-правовий механізм виконання судових рішень за зобов'язаннями держави потребує комплексного вдосконалення через поєднання процесуальних гарантій виконання, бюджетного планування та механізмів управління державними фінансовими ризиками. Ефективне виконання судових рішень має розглядатися не лише як обов'язок органів державної влади, а як складова відповідальної фінансової політики держави, спрямованої на забезпечення довіри до правосуддя та дотримання принципу верховенства права.

Висновки. Виконання судових рішень, боржником за якими є держава або суб'єкти владних повноважень, є не лише завершальною стадією реалізації права особи на судовий захист, а й важливим елементом системи державних фінансових правовідносин. Особливість таких правовідносин полягає в поєднанні адміністративно-правового механізму забезпечення виконання судових рішень із бюджетно-фінансовими процедурами використання публічних ресурсів.

Варто підкреслити, що невиконання судових рішень проти держави створює не лише правову проблему, пов'язану з порушенням принципу обов'язковості судового рішення, а й формує додаткове фінансове навантаження на державний бюджет. Накопичення заборгованості за такими рішеннями фактично породжує відкладені фінансові зобов'язання держави, виконання яких у майбутньому потребуватиме спрямування бюджетних коштів. Заборгованість за судовими рішеннями не може бути ототожнена із державним боргом у традиційному розумінні, оскільки вона не виникає внаслідок державного запозичення. Водночас за своїми економічними й управлінськими характеристиками такі зобов'язання мають ознаки боргового навантаження: вони мають визначеного кредитора, встановлену правову підставу виникнення, передбачають обов'язковість погашення та впливають на майбутні бюджетні видатки. Саме тому можуть розглядатися як особливий вид «квазіборгових» державних зобов'язань, які повинні враховуватися в системі управління державними фінансовими ризиками.

Аналіз чинного адміністративно-правового механізму виконання судових рішень показав, що його ефективність обмежується низкою системних проблем, серед яких: залежність фактичного виконання рішень від наявності бюджетного фінансування, відсутність комплексного обліку таких зобов'язань у бюджетному плануванні, недостатня координація між органами, відповідальними за виконання рішень, а також відсутність дієвих механізмів відповідальності посадових осіб за неналежну організацію виконання судових актів. З урахуванням проведеного аналізу вважаємо за потрібне розглядати виконання судових рішень за зобов'язаннями держави як складову системи управління фіскальними ризиками. Такий підхід передбачає потребу в запровадженні механізмів прогнозування, обліку та планування відповідних фінансових зобов'язань, що дасть змогу уникнути накопичення прихованої бюджетної заборгованості та забезпечити ефективніше управління державними фінансами.

Отже, виконання судових рішень за зобов'язаннями держави варто розглядати як комплексний правовий механізм, що врегульовується нормами адміністративного, фінансового та бюджетного права. Забезпечення реального виконання судових рішень є не лише умовою ефективності правосуддя, а й показником відповідального державного управління та фінансової стійкості держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text

2. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : Закон України від 5 червня 2012 р. № 4901-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text

3. Костюк М. А. Гарантії держави щодо виконання судових рішень: зміст, обсяг та характеристика. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. № 23. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.20648305

4. Ладиченко В. В., Потьомкін С. О. Поняття і суть судового контролю за виконанням судових рішень. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 190–198. DOI 10.36695/2219-5521.3.2023.39

5. Потьомкін С. О. Правозастосовні акти як елемент правового механізму судового контролю: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. С. 49–57. DOI 10.24144/2307-3322.2025.89.3.6

6. Алфьоров С. М., Воронова О. В., Зінухова В. М. Виконання судових рішень під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. Том 1, № 94. С. 252–257. DOI 10.24144/2307-3322.2026.94.1.33

7. Богдан Т. П., Богдан І. В. Бюджетні дефіцити і державний борг України під впливом шоків пандемії та повномасштабної агресії. *Фінанси України*. 2023. № 5. С. 7–29. DOI 10.33763/finukr2023.05.007

8. Лютий І. О., Мєдвєдкова Н. С. Сучасна парадигма фінансової політики держави та особливості її реалізації в умовах війни на території України. *Фінанси України*. 2023. № 6. С. 61–74. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2023.06.061

9. Заверуха І. Б. Державний борг України: проблеми правового регулювання : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 309 с.

10. Voytenko v. Ukraine, no. 18966/02, Judgment of the European Court of Human Rights of 29 June 2004. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-172262%22]}

11. Zhovner v. Ukraine, no. 56848/00, Judgment of the European Court of Human Rights of 29 June 2004. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61858%22]}

12. Ivanov v. Ukraine, no. 40450/04, Judgment of the European Court of Human Rights of 15 October 2009. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-95032%22]}

13. Burmych and Others v. Ukraine, nos. 46852/13 and others, Judgment of the European Court of Human Rights of 12 October 2017. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}

14. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

15. Більчук О. М. Значення норм адміністративного законодавства в реалізації державної політики України щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 4. С. 5–11. DOI : https://doi.org/10.32782/cuj-2023-4-1

16. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text

Дата надходження 04.08.2026
Дата прийняття після рецензування 11.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.9:336.22(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.36-45

С. Г. Зицик,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
Луцький національний технічний університет
S. H. Zytsyk,
Candidate of legal Sciences (PhD in Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law,
Lutsk National Technical University
email: s.zytsyk@lutsk-ntu.com.ua
ORCID ID 0000-0001-5187-3926;
В. В. Аніщук,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права,
Луцький національний технічний університет
V. V. Anishchuk,
Candidate of Legal Sciences (PhD in Law), Associate Professor,
Head of the Department of Law,
Lutsk National Technical University
email: viktoriya.anishchuk@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-9854-4932

РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

REFORMING UKRAINIAN TAX LEGISLATION IN THE CONTEXT OF INTRODUCING THE GENERAL ADMINISTRATIVE PROCEDURE: CHALLENGES AND PROSPECTS

У статті досліджується стан адаптації податкового законодавства України до стандартів загальної адміністративної процедури у зв'язку з ухваленням Закону України «Про адміністративну процедуру».

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Зицик С. Г., Аніщук В. В., 2026

Досліджено новели законопроєкту від 07.11.2025 № 14196, що передбачають суттєву оптимізацію понятійно-категоріального апарату, перегляд процесуальних строків і запровадження нових алгоритмів здійснення адміністративних процедур у податковій сфері.

Наголошується, що в разі колізії між нормами Податкового кодексу України та Закону України «Про адміністративну процедуру» пріоритет має спеціальне законодавство, що фактично дає змогу нівелювати окремі вимоги та принципи загальної адміністративної процедури.

Розглянуто випадки, коли поза належним регулюванням залишаються принципи пропорційності та презумпції правомірності дій особи, що найбільш гостро проявляється в процедурах зупинення реєстрації податкових накладних (блокування ПДВ). Порядок «розблокування» податкової накладної та розрахунку коригування допускає неоднозначне тлумачення правомірності дій платника податків, однак замість того, щоб тлумачити норми на користь платника, процедура передбачає проміжні дії та рішення, що є несприятливим для добросовісних суб'єктів господарювання.

Вказано, що законопроєкт № 14196 неповною мірою вирішує проблему дискреційних повноважень, а також зберігається процедурний бар'єр щодо самостійного виправлення помилок податковим органом.

У разі імплементації цієї норми в податкове законодавство податковий орган мав би припинити в такому випадку дію податкового повідомлення-рішення навіть без поданої адміністративної скарги.

Ухвалення законопроєкту від 07.11.2025 № 14196 сприятиме гармонізації податкового законодавства України зі стандартами загальної адміністративної процедури, що дасть змогу ефективно вирішувати спірні питання в досудовому порядку.

Водночас вбачається потрібним мінімізувати дискреційні повноваження податкових органів, забезпечивши належну імплементацію в податкове законодавство принципів пропорційності та презумпції правомірності дій особи. Окремої уваги потребує запровадження дієвого механізму самостійного виправлення помилок контролювальним органом, що сприятиме реалізації інституту «самоконтролю» адміністративної діяльності.

Ключові слова: *податкова процедура, адміністративна процедура, уніфікація податкового законодавства, адміністративний акт, оскарження адміністративного акта.*

The article examines the state of adaptation of Ukraine's tax legislation to the standards of the general administrative procedure in connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure».

The study explores the innovations of Draft Law No. 14196 dated November 7, 2025, which provides for a significant optimization of the conceptual and categorical framework, a revision of procedural deadlines, and the introduction of new algorithms for implementing administrative procedures in the tax sphere.

It is emphasized that in the event of a conflict between the provisions of the Tax Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Administrative Procedure», special legislation takes precedence. This effectively allows for the bypassing of certain requirements and principles of the general administrative procedure.

The article reviews cases where the principles of proportionality and the presumption of lawfulness of an individual's actions remain without proper regulation, most acutely manifested in the procedures for suspending the registration of tax invoices (VAT blocking). The procedure for «unblocking» a tax invoice and adjustment note allows for ambiguous interpretations of the taxpayer's lawfulness. However, instead of interpreting the rules in favor of the taxpayer, the procedure involves intermediate actions and decisions that are unfavorable to bona fide business entities.

It is noted that Draft Law № 14196 does not fully resolve the issue of discretionary powers, and a procedural barrier remains regarding the independent correction of errors by the tax authority.

If this rule were implemented into tax legislation, the tax authority would have to terminate the effect of a tax notification-decision in such cases even without an administrative complaint being filed.

The adoption of Draft Law № 14196 dated November 7, 2025, will contribute to the harmonization of Ukrainian tax legislation with the standards of general administrative procedure, enabling the effective resolution of disputes in the pre-trial stage.

At the same time, it is deemed necessary to minimize the discretionary powers of tax authorities by ensuring the proper implementation of the principles of proportionality and the presumption of lawfulness of a person's actions into tax law. Special attention is required for the introduction of an effective mechanism for the independent correction of errors by the controlling authority, which would facilitate the realization of the «self-control» institute in administrative activity.

Keywords: *tax procedure, administrative procedure, unification of tax legislation, administrative act, appeal of an administrative act.*

Постановка проблеми. Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» на Кабінет Міністрів України покладено обов'язок щодо розробки та подання на розгляд Верховної Ради України пропозицій про приведення чинних законодавчих актів у відповідність із цим Законом.

Законом України від 10.10.2024 № 4017-IX внесені зміни до низки законодавчих актів з метою їхнього узгодження із Законом України «Про адміністративну процедуру», проте податкове законодавство залишилося поза межами цієї уніфікації.

Натомість положення законопроєкту від 07.11.2025 № 14196 спрямовані на подолання цього правового дуалізму за рахунок імплементації стандартів загальної адміністративної процедури в Податковий кодекс України. Пропоновані новели передбачають суттєву оптимізацію понятійно-категоріального апарату, перегляд процесуальних строків і запровадження нових алгоритмів здійснення адміністративних процедур у податковій сфері.

Цей проєкт Закону передбачає, що ключові етапи життєвого циклу адміністративного акта в податковій сфері – ухвалення адміністративних актів, набрання ними чинності, їхнє адміністративне оскарження, припинення дії – здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про адміністративну процедуру» та з урахуванням особливостей, встановлених Податковим кодексом України. Однак у разі колізії між нормами Податкового кодексу України та Закону України «Про адміністративну процедуру» пріоритет має спеціальне законодавство, що фактично дає змогу нівелювати окремі вимоги та принципи загальної адміністративної процедури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань адаптації податкового законодавства України до стандартів загальної адміністративної процедури присвятили свої наукові праці А. М. Школик, Є. О. Угольков, В. В. Тильчик, В. П. Тимощук, однак у податковому законодавстві все ще існує брак механізмів практичної реалізації базових принципів адміністративної процедури.

Метою дослідження є здійснення аналізу нормативних актів у сфері оподаткування (законопроєктів у сфері оподаткування) в контексті їхньої адаптації до стандартів до загальної адміністративної процедури.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети дослідження поставлено завдання визначити рівень гармонізації нормативних актів у сфері оподаткування з принципами адміністративної процедури.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про адміністративну процедуру», що набрав чинності 15 грудня 2023 року, вперше на законодавчому рівні закріпив єдині правила взаємодії публічної адміністрації з громадянами та бізнесом. Його впровадження є важливою складовою реформи державного управління в Україні та одним із ключових інструментів виконання євроінтеграційних зобов'язань держави, зокрема в межах першого переговорного кластеру «Основи». Закон сприяє реалізації права на належне адміністрування, гарантованого статтею 41 Хартії основних прав Європейського Союзу, та наближенню української адміністративної практики до стандартів європейського адміністративного простору [1].

У статтях 3, 4 Закону України «Про адміністративну процедуру» визначено, що якщо іншим законом були встановлені особливості адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ, то такі особливості повинні відповідати принципам адміністративної процедури [2].

У Податковому кодексі України адміністративна процедура регулюється значно комплексніше порівняно з іншими прикладами із законодавства, якими визначений досудовий порядок оскарження дій (бездіяльності) органів публічної влади та їх посадових осіб, охоплюючи: порядок проведення перевірок різних типів, що в інспекційній процедурі за змістом відповідає першим стадіям загальної адміністративної процедури; строки проведення виїзних перевірок; засоби доказування в інспекційній процедурі – матеріали, які є підставами для висновків під час проведення перевірок; підстави прийняття та види процедурних рішень (акт і довідка) для оформлення результатів документальних планових перевірок; загальні вимоги до податкових повідомлень – рішень (які є адміністративними актами за загальним Законом України «Про адміністративну процедуру»),

податкових вимог та інших документів, адресованих контролюючим органом платнику податків; норма про можливість скасування рішення контролюючого органу органом вищого рівня під час проведення процедури його адміністративного оскарження; досить детальне регулювання адміністративного оскарження.

Цей вибірковий перелік адміністративно-процедурних норм у Податковому кодексі України показує, що в цій сфері обсяг законодавчого забезпечення є досить високим, хоча й не охоплює всіх аспектів, урегульованих в загальному Законі України «Про адміністративну процедуру» [3, с. 68].

Проєктом Закону України від 07.11.2025 № 14196 «Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» передбачено ряд змін:

- встановити відповідність врахування загальних положень Закону України «Про адміністративну процедуру» під час ухвалення, набрання чинності, припинення дії, оскарження адміністративних актів у податковій сфері;
- змінити термінологію щодо припинення дії адміністративних актів у податковій сфері (терміни «анулювання», «відкликання», «скасування» узгодити із термінологією Закону України «Про адміністративну процедуру»);
- впровадити процедури адміністративного оскарження дій і бездіяльності контролюючого органу в податковій сфері;
- змінити процедуру оскарження рішень контролюючих органів у податковій сфері для узгодження з вимогами Закону України «Про адміністративну процедуру»;
- встановити відповідність врахування принципів Закону України «Про адміністративну процедуру» під час ухвалення, набрання чинності, припинення дії, оскарження адміністративних актів у сфері адміністрування ЄСВ;
- визначити порядок адміністративного оскарження рішень, дій і бездіяльності у сфері адміністрування ЄСВ;
- строки в податкових процедурах узгоджуються із загальними правилами Закону україни «Про адміністративну процедуру», що усуває плутанину в днях (робочі чи календарні) у певних процедурних моментах [4].

Також проєкт Закону передбачає, що платник податків може оскаржити до моменту ухвалення адміністративного акта: 1) відмову щодо початку адміністративного провадження; 2) відмову в наданні статусу заінтересованої особи; 3) відмову щодо відводу посадової особи контролюючого органу (члена колегіального органу) або особи, яка сприяє розгляду справи; 4) рішення про зупинення або закриття адміністративного провадження; 5) відмову в наданні доступу до матеріалів справи або обмеження права особи на ознайомлення з такими матеріалами; 6) іншу процедурну дію та/або процедурне рішення у визначених законом випадках [5].

Попри декларативну гармонізацію, законопроєкт № 14196 не забезпечує повноцінної імплементації засадничих принципів адміністративної процедури в податкові правовідносини.

По-перше, поза належним регулюванням залишаються принципи пропорційності та презумпції правомірності дій особи, що найбільш гостро проявляється в процедурах

зупинення реєстрації податкових накладних (блокування ПДВ). Брак чітких критеріїв пропорційності в цій сфері дає змогу контролюючому органу втручатися в господарську діяльність без належного обґрунтування нагальної потреби.

По-друге, законопроєкт неповною мірою вирішує проблему дискреційних повноважень. Згідно із Законом України «Про адміністративну процедуру» вибір рішення має бути послідовним і відповідати попередній практиці органу в аналогічних справах. Проте фіскальна модель управління часто демонструє непослідовність (вибірковість) правозастосування, що суперечить принципу передбачуваності адміністративної діяльності.

По-третє, зберігається процедурний бар'єр щодо самостійного виправлення помилок податковим органом. Всупереч статтям 6 та 37 Закону України «Про адміністративну процедуру», що передбачають обов'язок органу діяти з власної ініціативи для відновлення порушених прав особи, податкове законодавство й надалі обмежує скасування незаконних актів (податкових повідомлень-рішень) лише межами офіційної процедури оскарження. Це нівелює інститут «самоконтролю» адміністративного органу, змушуючи платника витрачати ресурси на формальні скарги або судові позови.

У разі імплементації цієї норми в податкове законодавство податковий орган мав би припинити в такому випадку дію податкового повідомлення-рішення навіть без поданої адміністративної скарги.

На етапі ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру» законодавець допускав виникнення спірної ситуації, за якої могли б з'явитися розбіжності нормативно-правових актів з цим Законом у частині правил адміністративного оскарження, у зв'язку з чим у пункті 5 Розділу IX «Прикінцеві та перехідні положення» передбачив, що адміністративні акти, ухвалені після набрання чинності цим Законом, оскаржуються за правилами адміністративного оскарження в порядку, визначеному цим Законом.

Проте, пункт 5 Розділу IX Закону України «Про адміністративну процедуру» не підлягає застосуванню під час адміністративного (досудового) оскарження рішень у сфері податкових правопорушень, оскільки стаття 56 спеціального закону ПК України не приведена у відповідність із цим Законом, що свідчить про наявність суперечливих і конфліктних між собою норм права. Наявність суперечливих і конфліктних між собою норм права свідчить про невідповідність законодавства критерію «якості закону», оскільки правове регулювання н є чітким та послідовним.

Водночас, згідно з позицією Конституційного Суду України, сформованою в пункті 2.1 рішення від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020, до судів різних видів юрисдикції висунуто вимогу застосовувати класичні для юридичної практики формули (принципи): «закон пізніший має перевагу над давнішим» (lex posterior derogat priori) – «закон спеціальний має перевагу над загальним» (lex specialis derogat generali) – «закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим» (lex posterior generalis non derogat priori speciali). Якщо суд не застосовує цих формул (принципів) за обставин, що вимагають від нього їхнього застосування, то принцип верховенства права (правовладдя) втрачає свою дієвість [6, с. 526].

Починаючи з 1 січня 2015 р. в Україні запроваджено систему електронного адміністрування ПДВ. Вона передбачає ведення Єдиного електронного реєстру податкових

накладних, відкриття електронних рахунків для платників у спеціалізованій системі, а також обов'язкове подання податкових декларацій і податкових накладних виключно в електронному форматі. Крім того, було впроваджено електронну систему управління ризиками під час адміністрування ПДВ, яка автоматично зупиняє реєстрацію податкових накладних, що відповідають ознакам ризиковості (таблиця 1).

Таблиця 1 – Порядок «розблокування» податкової накладної та розрахунку коригування

Етап 1. КВИТАНЦІЯ ПРО ЗУПИНЕННЯ РЕЄСТРАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ НАКЛАДНОЇ / РОЗРАХУНКУ КОРИГУВАННЯ
підготовка та подання
Повідомлення стосовно подання документів про підтвердження реальності здійснення операцій щодо податкових накладних або розрахунків коригувань, реєстрація яких зупинена (форма J(F)1312603) та копії документів у форматі PDF (розмір кожного додатка не повинен перевищувати 2 мГб) у формі окремих додатків за формою J(F)1360102 подаються впродовж 365 календарних днів з дати їх складання
КОМІСІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ ВПРОДОВЖ 5 РОБОЧИХ ДНІВ
ухвалення рішення про

РЕЄСТРАЦІЮ	**ПОТРЕБУ В НАДАННІ ДОДАТКОВИХ ПОЯСНЕНЬ**	**ВІДМОВУ В РЕЄСТРАЦІЇ**

Етап 2. ПІД ЧАС УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ ПРО ПОТРЕБУ В НАДАННІ ДОДАТКОВИХ ПОЯСНЕНЬ

підготовка та подання

Додаткові письмові пояснення та копії документів варто подавати у формі Повідомлення про подання додаткових пояснень та/або копій документів, потрібних для розгляду питання ухвалення комісією регіонального рівня рішення про реєстрацію податкової накладної / розрахунку коригування в ЄРПН (код форми J(F)1307801) та прикріпленого до Повідомлення додатка (код форми J(F)1360102)

УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ ВПРОДОВЖ 5 РОБОЧИХ ДНІВ ПРО:

РЕЄСТРАЦІЮ	ВІДМОВУ В РЕЄСТРАЦІЇ

Продовження таблиці 1

ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ ПРО ВІДМОВУ В РЕЄСТРАЦІЇ

АБО АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ	**АБО СУДОВЕ ОСКАРЖЕННЯ**
ЗА РАХУНОК ПОДАННЯ скарги, яка подається в електронній формі за формою **(J(F)1313205).** *Підготовка та подання* **КОМІСІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РІВНЯ ВПРОДОВЖ:** • **10 календарних днів** з дня, що настає за днем отримання скарги, якщо платник податків, який подав скаргу, не виявив бажання взяти участь у розгляді скарги;	ЗА РАХУНОК ПОДАННЯ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням платника податку або за місцезнаходженням податкового органу (ч. 1 ст. 25 КАСУ)
• **30 календарних днів** з дня, що настає за днем отримання скарги, якщо платник податку, який подав скаргу, виявив бажання взяти участь у розгляді скарги. **Результат розгляду:** ЗАЛИШАЄ СКАРГУ БЕЗ ЗАДОВОЛЕННЯ та рішення комісії регіонального рівня без змін; ЗАДОВОЛЬНЯЄ СКАРГУ та скасовує рішення комісії регіонального рівня	

Джерело: [7, с. 12].

Л. В. Чижевська вказує, що впровадження системи зупинки реєстрації ПН / РК фактично є інструментом штучного втручання в сервіс СЕА ПДВ [8, с. 12].

В. М. Метелиця зазначає, що весь час свого існування СМКОР працює з численними порушеннями, блокуючи реєстрацію податкових накладних і розрахунків коригувань, а також і сумлінних платників податків. Це не тільки призводить до недоотримання аграрними підприємствами обігових коштів від покупців сільськогосподарської продукції та послуг, але і ставить їх у нерівне (неконкурентне) становище в торговельно-економічних відносинах з європейськими та світовими агровиробниками [9, с. 59].

Система СМКОР має низку недоліків, які блокують роботу аграрних підприємств. Так, зупинка реєстрації накладних і розрахунків відбувається за тими видами продукції та послуг, які аграрії не купують, а виключно продають як результат, отриманий у кінці виробничого циклу. Такий механізм блокування ПН / РК є прийнятним для сфери торгівлі, але не є доцільним для сфери аграрного виробництва [10, с. 146].

На нашу думку, вищезазначена процедура не зовсім відповідає таким принципам адміністративної процедури, як пропорційність і презумпція правомірності дій та вимог особи.

Адміністративний акт повинен прийматися з дотриманням відповідного балансу між несприятливими наслідками для права, свободи чи законного інтересу особи й цілями, на досягнення яких спрямований адміністративний акт. Негативні наслідки для особи та публічних інтересів повинні бути найменшими.

Сумніви щодо правомірності дій і вимог особи, що виникають унаслідок неоднозначного (множинного) трактування норми права, повинні тлумачитися адміністративним органом на користь їхньої правомірності.

У нашому випадку Порядок «розблокування» податкової накладної та розрахунку коригування вже допускає неоднозначне тлумачення правомірності дій платника податків, однак замість того, щоб тлумачити норми на користь платника, процедура передбачає проміжні дії та рішення, що є несприятливим для добросовісних суб’єктів господарювання.

Сам факт можливості ухвалення рішення про потребу в наданні додаткових пояснень несе в собі ризик дискреційних повноважень, адже перелік уточнювальних запитань у контролюючих органів знайдеться завжди. Запиту про надання пояснень і доказів має передувати аргументоване доведення органом контролю складу податкового правопорушення, зокрема сутності недотримання норм права та вини суб’єкта господарювання.

Висновки. Ухвалення законопроєкту від 07.11.2025 № 14196 сприятиме гармонізації податкового законодавства України зі стандартами загальної адміністративної процедури, що дасть змогу ефективно вирішувати спірні питання в досудовому порядку.

Водночас вбачається важливим мінімізувати дискреційні повноваження податкових органів, забезпечивши належну імплементацію в податкове законодавство принципів пропорційності та презумпції правомірності дій особи. Окремої уваги потребує запровадження дієвого механізму самостійного виправлення помилок контролюючим органом, що сприятиме реалізації інституту «самоконтролю» адміністративної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Два роки виконання Закону «Про адміністративну процедуру»: Звіт Міністерства юстиції / Реформа державного управління : інформаційний портал. 2026. 28 січня. URL : https://par.in.ua/information/publications/486-dva-roky-vykonannia-zakonu-pro-administratyvnu-protseduru-zvit-ministerstva-yustytsii

2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

3. Школик А. М. Оновлення нормативно-правових актів у зв'язку із прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру». *Адміністративне право і процес*. 2022. № 4 (39). С. 61–72. DOI : https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.4.05

4. Мальцева М. Кабмін ініціює зміни до ПКУ / *ЛІГА:ЗАКОН*. 2025. 7 листопада. URL : https://buh.ligazakon.net/news/240195_kabmn-ntsyu-zmni-do-pku

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» : проєкт Закону України від 07.11.2025 № 14196. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58688

6. Угольков Є. О. Колізія норм права щодо адміністративного (досудового) оскарження рішень у сфері податкових правопорушень. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 2 (2024). С. 523–527. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.89

7. Дрозд І. К., Назарова Г. Б. Регуляторні аспекти реєстрації податкових накладних з податку на додану вартість: проблеми, ризики, перспективи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2025. Вип. 2 (61). С. 3–15. DOI : https://doi.org/10.26642/pbo-2025-2(61)-3-15

8. Булавко І. М., Чижевська Л. В. Зупинка реєстрації податкових накладних / розрахунків коригувань: передумови та наслідки. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2024. Вип. 1 (57). С. 12–19. DOI : http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2024-1(57)-12-19

9. Метелиця В. М. Концептуальні засади модернізації системи моніторингу податкових накладних агробізнесу в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Випуск 44 (спецвипуск). С. 56–62. DOI : https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-44-9

10. Метелиця В. М., Подолянчук О. А. Методика організації бухгалтерського обліку, аналізу, ревізії та аудиту фінансово-господарської діяльності підприємств. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2020. № 2. С. 132–149. DOI : https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-2-10

Дата надходження 25.06.2026
Дата прийняття після рецензування 24.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 336.225:004.8
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.46-55

В. В. Капустник,
доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри податкового права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
V. V. Kapustnyk,
Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Tax Law Yaroslav Mudry National Law University
email: v.v.kapustnyk@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0003-0733-4233

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: МЕЖІ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ТА ГАРАНТІЇ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

ALGORITHMIZATION OF TAX CONTROL IN UKRAINE: LIMITS OF AUTOMATED DECISION-MAKING AND GUARANTEES OF TAXPAYERS' RIGHTS

Метою статті є визначення правових меж алгоритмізації податкового контролю в Україні та обґрунтування напрямів удосконалення гарантій захисту прав платників податків в умовах цифрової трансформації податкового адміністрування.

Використано формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий і правогерменевтичний методи. Емпіричну основу становлять положення податкового законодавства України та практика Верховного Суду щодо оскарження рішень про віднесення платників податків до категорії ризикових і зупинення реєстрації податкових накладних.

Встановлено, що алгоритмізація податкового контролю є складовою цифровізації публічного управління та реалізується через використання автоматизованих механізмів аналізу податкової інформації й оцінювання ризиків. З'ясовано, що чинна модель автоматизованого моніторингу ґрунтується на ризик-орієнтованому підході, однак породжує проблеми, пов'язані з недостатньою прозорістю критеріїв ризиковості, формальним мотивуванням рішень і використанням податкової інформації без належного розкриття її змісту. Доведено, що Верховний Суд обмежує можливість використання

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Капустник В. В., 2026

результатів автоматизованого аналізу як самостійної підстави для прийняття рішень, які впливають на права платників податків. Узагальнення судової практики дало змогу сформулювати підхід, відповідно до якого автоматизовані механізми можуть використовуватися для виявлення ризиків та ініціювання контрольних процедур, але не повинні підміняти оцінювання доказів і ухвалення остаточних рішень.

Встановлено, що практика Верховного Суду формує стандарт пояснюваної алгоритмізації податкового контролю, основними елементами якого є прозорість, перевірюваність результатів автоматизованого аналізу, належне мотивування рішень та ефективний судовий контроль. Обґрунтовано потребу в нормативному закріпленні додаткових гарантій захисту прав платників податків під час використання алгоритмізованих механізмів контролю.

Ключові слова: *цифрове врядування, ризик-орієнтований підхід, податкове адміністрування, алгоритмічна прозорість, адміністративна процедура, податковий контроль, пояснюваність рішень, податковий обов'язок.*

The purpose of this article is to determine the legal limits of algorithmization in tax control in Ukraine, to examine the functioning of automated tax risk assessment mechanisms, and to substantiate directions for strengthening safeguards for taxpayers' rights in the context of the digital transformation of tax administration.

The study is based on formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, and hermeneutic methods. The empirical basis includes the provisions of the Tax Code of Ukraine, subordinate regulations governing automated tax risk monitoring systems, and the case law of the Supreme Court concerning disputes over the classification of taxpayers as risky entities and the suspension of tax invoice registration.

The study demonstrates that algorithmization of tax control is a consequence of the digitalization of public administration and involves the use of automated mechanisms for identifying tax risks. It is established that the current model of automated monitoring is based on a risk-oriented approach and contributes to improving the efficiency of tax administration. At the same time, the analysis of judicial practice reveals problems related to the insufficient transparency of risk criteria, inadequate reasoning of decisions adopted by tax authorities, and the use of tax information without proper disclosure of its factual basis. The findings indicate that the Supreme Court consistently limits the use of automated analysis as an independent ground for decisions affecting taxpayers' rights and legitimate interests. Judicial practice requires proper justification of decisions and effective judicial review. Based on the generalization of case law, it is substantiated that automated mechanisms may be used for risk detection and initiation of control procedures but should not replace the assessment of evidence or the adoption of final legally significant decisions.

The article argues that contemporary Ukrainian judicial practice is shaping a standard of explainable algorithmization of tax control. The key elements of this standard include transparency of decision-making grounds, verifiability of automated assessments, proper reasoning of administrative acts, and effective judicial oversight. The necessity of introducing

additional legal safeguards for taxpayers when automated control mechanisms are applied is substantiated.

Keywords: *digital governance, risk-based regulation, tax administration, algorithmic transparency, administrative procedure, tax control, explainability, tax liability.*

Постановка проблеми. Цифровізація публічного управління є одним із ключових напрямів модернізації державного управління та складовою процесу європейської інтеграції України [1, с. 81–83]. У сфері оподаткування вона супроводжується впровадженням інформаційно-аналітичних систем, автоматизованої обробки даних і ризик-орієнтованих механізмів податкового контролю [2, с. 78–80; 3, с. 77–84]. Використання алгоритмів дає змогу контролюючим органам здійснювати моніторинг значних масивів інформації, виявляти потенційні порушення податкового законодавства та автоматизувати окремі етапи контрольних процедур [4].

Найбільш поширеними проявами алгоритмізації податкового контролю в Україні є автоматизований моніторинг податкових накладних і розрахунків коригування, оцінювання ризиковості платників податків і використання інформаційно-аналітичних систем під час здійснення контрольних заходів [5; 6]. Водночас застосування таких механізмів породжує проблеми, пов’язані з прозорістю ухвалення рішень, їхнім належним обґрунтуванням, можливістю ефективного судового контролю та забезпеченням прав платників податків [7, p. 15–20; 8, p. 641–648].

Особливої актуальності ці питання набувають у зв’язку з поширенням технологій автоматизованого ухвалення рішень у публічному адмініструванні. За відсутності належних правових гарантій алгоритмізація податкового контролю може створювати ризики порушення принципів правової визначеності, пропорційності та права особи на справедливу адміністративну процедуру [9; 10, p. 72–79]. Це зумовлює потребу в дослідженні правових меж використання алгоритмів у податковому контролі та механізмів захисту прав платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації податкового адміністрування та використання цифрових технологій у діяльності податкових органів активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Питання податкового контролю, податкового адміністрування та гарантій прав платників податків розглядалися в працях М. П. Кучерявенка, Л. К. Воронової, Н. Ю. Пришви, І. Є. Криницького та інших учених. Окремі аспекти цифровізації публічного управління та податкового адміністрування висвітлено в роботах А. М. Івановської [1], Н. Сорокіної та В. Філатова [2], В. Сідляр, С. Герчаківського та С. Косса [3].

У зарубіжній науковій літературі значна увага приділяється алгоритмічному врядуванню, автоматизованому прийняттю рішень у публічному секторі, використанню штучного інтелекту та забезпеченню алгоритмічної прозорості й підзвітності [11, p. 3–7; 7, p. 13–18; 8, p. 633–640]. Особливого значення набули дослідження правових наслідків автоматизованого прийняття рішень у контексті GDPR та AI Act Європейського Союзу [9; 12; 13, p. 99–103].

Водночас більшість наявних досліджень зосереджена на загальних питаннях цифровізації податкового адміністрування. Недостатньо дослідженими залишаються правова природа

алгоритмізованих рішень у сфері податкового контролю, межі використання автоматизованих механізмів оцінювання податкових ризиків та їх відповідність вимогам належного врядування й захисту прав платників податків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на розвиток цифрових технологій у сфері податкового адміністрування, відсутній комплексний підхід до визначення правових меж алгоритмізації податкового контролю. Подальшого наукового осмислення потребують питання співвідношення автоматизованих процедур і дискреційних повноважень контролюючих органів, права платника податків на отримання зрозумілого обґрунтування рішення, меж судового контролю за алгоритмізованими рішеннями та можливостей імплементації європейських стандартів автоматизованого прийняття рішень у податкове законодавство України.

Мета статті полягає у визначенні правових меж алгоритмізації податкового контролю в Україні, дослідженні особливостей використання автоматизованих механізмів оцінювання податкових ризиків, аналізі їх впливу на реалізацію прав платників податків та розробленні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням європейських стандартів автоматизованого прийняття рішень. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

– з'ясувати правову природу алгоритмізації податкового контролю та особливості функціонування автоматизованих механізмів оцінювання податкових ризиків;

– проаналізувати судову практику щодо оскарження рішень, ухвалених із використанням алгоритмізованих процедур, і визначити ризики для реалізації прав платників податків;

– дослідити європейські стандарти автоматизованого прийняття рішень та обґрунтувати напрями вдосконалення податкового законодавства України.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та правогерменевтичний методи. Їхнє застосування дало змогу проаналізувати нормативно-правові засади алгоритмізації податкового контролю, визначити місце автоматизованих механізмів у системі податкового адміністрування та дослідити можливості імплементації європейських стандартів автоматизованого прийняття рішень у національне законодавство.

Емпіричну основу дослідження становлять положення податкового законодавства України та практика Верховного Суду щодо оскарження рішень про віднесення платників податків до категорії ризикових і зупинення реєстрації податкових накладних.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація публічного управління зумовила впровадження автоматизованих механізмів обробки інформації та підтримки управлінських рішень [1, с. 81–83; 14, p. 440–443]. У сфері податкового адміністрування це проявляється у використанні інформаційно-аналітичних систем для оцінювання податкових ризиків, моніторингу господарських операцій і відбору платників податків для здійснення контрольних заходів [2, с. 79–80; 3, с. 77–81].

Під алгоритмізацією податкового контролю в цьому дослідженні розуміється використання автоматизованих процедур аналізу податкової інформації та оцінювання ризиків, результати яких враховуються під час прийняття індивідуальних рішень щодо конкретних платників податків [11, p. 3–6; 8, p. 633–640].

Найбільш поширеним проявом алгоритмізації в Україні є ризик-орієнтований підхід, що передбачає виявлення операцій і платників з підвищеною ймовірністю порушення податкового законодавства [5; 6]. Його застосування сприяє підвищенню ефективності контрольної діяльності та оптимізації ресурсів податкових органів [4; 3, с. 82–84].

Водночас використання алгоритмізованих механізмів породжує правові виклики, пов'язані з прозорістю критеріїв оцінювання ризиків, обґрунтованістю рішень, можливістю ефективного судового контролю та забезпеченням процесуальних прав платників податків [7, p. 15–20; 8, p. 641–648; 10, p. 72–79]. Тому алгоритмізація має здійснюватися з дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та належного врядування [9; 10, p. 72–79].

Отже, алгоритмізація податкового контролю є закономірним етапом розвитку цифрового податкового адміністрування, однак потребує належного нормативного регулювання та ефективних гарантій захисту прав платників податків.

Правові засади застосування автоматизованих механізмів податкового контролю визначаються насамперед Податковим кодексом України та підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють функціонування систем моніторингу податкових ризиків [5; 6]. Одним із ключових інструментів цифрового податкового контролю є система автоматизованого моніторингу відповідності податкових накладних і розрахунків коригування критеріям оцінювання ступеня ризиків, спрямована на запобігання ухиленню від оподаткування та формуванню безпідставного податкового кредиту [5; 6].

Механізм реалізації зазначених процедур визначається Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 року № 1165 [6]. Відповідно до нього автоматизований моніторинг здійснюється за рахунок перевірки платників податків і господарських операцій на відповідність критеріям ризиковості.

Особливістю цього механізму є автоматизоване оцінювання ризиків на підставі алгоритмів обробки податкової інформації. Результати такого аналізу використовуються для подальшого розгляду матеріалів комісіями контролюючих органів та ухвалення рішень щодо реєстрації або зупинення реєстрації податкових накладних [6].

Запровадження ризик-орієнтованого підходу відповідає сучасним тенденціям розвитку податкового адміністрування [4; 2, с. 79–81; 3, с. 78–84]. Водночас чинне законодавство не забезпечує достатньої прозорості алгоритмічних процедур, перевірюваності критеріїв ризиковості та належних гарантій захисту платників податків від можливих помилок автоматизованої обробки даних [9; 7, p. 15–20; 8, p. 641–648]. Саме це зумовило формування значної судової практики щодо оскарження рішень, ухвалених на підставі автоматизованого моніторингу податкових ризиків.

Запровадження механізмів автоматизованого моніторингу податкових ризиків зумовило зростання кількості спорів між платниками податків і контролюючими органами. Найпоширенішими є спори щодо віднесення платників до категорії ризикових і зупинення реєстрації податкових накладних. Аналіз практики Верховного Суду свідчить про формування правових підходів до оцінки законності рішень, прийнятих із використанням автоматизованих процедур обробки податкової інформації [15–17].

Судова практика виходить із того, що відповідність платника податків критеріям ризиковості сама собою не доводить порушення податкового законодавства та не звільняє контролюючий орган від обов'язку належного обґрунтування прийнятого рішення [15–17].

У постанові від 14 травня 2025 року в справі № 260/3479/24 Верховний Суд зазначив, що моніторинг ризиків має здійснюватися в межах процедури реєстрації конкретної податкової накладної або розрахунку коригування. Автоматизований аналіз податкової інформації не може бути самостійною підставою для прийняття рішення про ризиковість платника податків [15].

У постанові від 18 листопада 2025 року в справі № 140/6764/24 Суд наголосив, що формальне посилання на податкову інформацію або критерії ризиковості не відповідає вимогам належного мотивування індивідуального акта. Під час судового розгляду підлягають перевірці не лише рішення комісії, а й матеріали, які стали підставою для його прийняття. Обов'язок доведення правомірності рішення покладається на контролюючий орган [18; 16].

У постанові від 6 листопада 2025 року в справі № 480/6321/23 Верховний Суд вказав, що податкова інформація з інформаційних баз ДПС не має наперед встановленої доказової сили та повинна оцінюватися разом з іншими доказами. Наявність відомостей про ризикові операції або контрагентів не може свідчити про неправомірність діяльності платника за умови подання належних первинних документів. Суд також підкреслив потребу в конкретизації операцій, контрагентів та обставин, які стали підставою для висновку про ризиковість [17].

Узагальнення судової практики дає змогу сформулювати такі підходи Верховного Суду: рішення про ризиковість повинні містити чітке обґрунтування; автоматизовані алгоритми мають допоміжний характер і не звільняють податковий орган від обов'язку доведення своїх висновків; податкова інформація з внутрішніх баз даних не має переваги над належними первинними документами; судовий контроль охоплює перевірку як форми рішення, так і фактичних підстав його прийняття [15–17].

Отже, практика Верховного Суду свідчить про формування стандарту пояснюваної алгоритмізації податкового контролю, відповідно до якого результати автоматизованого аналізу повинні бути прозорими, перевіреними та придатними для ефективного судового контролю [15–17].

Значну частину адміністративних спорів у сфері податкового контролю становлять справи щодо зупинення реєстрації податкових накладних і розрахунків коригування. Використання автоматизованого моніторингу ризиків у таких випадках безпосередньо впливає на права та законні інтереси платників податків, оскільки може ускладнювати здійснення господарської діяльності та формування податкового кредиту [5; 6].

Аналіз практики Верховного Суду свідчить, що процедура моніторингу податкових накладних розглядається як превентивний механізм податкового контролю, спрямований на запобігання можливим порушенням податкового законодавства [15; 17]. Водночас вона не повинна підміняти податкову перевірку або використовуватися для встановлення факту порушення без належного дослідження обставин конкретної справи [15; 17].

Верховний Суд неодноразово наголошував на обов'язку контролюючих органів оцінювати пояснення та документи, подані платником податків для підтвердження реальності господарських операцій. Формальне посилання на критерії ризиковості чи інформацію з аналітичних баз даних не є достатньою підставою для відмови в реєстрації податкової накладної. Вирішальне значення мають фактичні обставини справи та належність поданих первинних документів [17].

Судова практика також виходить із потреби в належному мотивуванні рішень контролюючих органів. Платник податків повинен розуміти, які саме обставини викликали сумніви та які документи або пояснення визнані недостатніми. Використання шаблонних формулювань без конкретизації фактичних підстав рішення суперечить принципам правової визначеності та належного врядування [16; 17].

Отже, автоматизований моніторинг податкових накладних не може функціонувати як автономний механізм прийняття юридично значущих рішень. Остаточне рішення повинно ґрунтуватися на оцінюванні обставин справи, дослідженні доказів і дотриманні процесуальних гарантій платника податків [15–17; 18].

Аналіз судової практики свідчить про формування Верховним Судом правових меж використання алгоритмізованих механізмів у сфері податкового контролю. Незважаючи на відсутність спеціального регулювання автоматизованого прийняття рішень у податковому законодавстві, судова практика виробила низку принципів, спрямованих на забезпечення балансу між ефективністю податкового адміністрування та захистом прав платників податків [15–17].

По-перше, результати автоматизованого аналізу можуть використовуватися для виявлення ризиків та ініціювання контрольних процедур, але не є самостійним доказом порушення податкового законодавства [15; 17]. По-друге, рішення контролюючих органів повинні містити чітке обґрунтування підстав ризиковості та бути перевірюваними для платника податків і суду [15; 17]. По-третє, алгоритмізовані механізми не можуть підміняти оцінювання доказів, а податкові органи зобов'язані враховувати пояснення платника та подані ним первинні документи [16; 17]. По-четверте, рішення, ухвалені із використанням автоматизованих процедур, підлягають повноцінному судовому контролю щодо їх законності, обґрунтованості та дотримання процесуальних гарантій [15–17; 18].

Отже, практика Верховного Суду фактично формує стандарт пояснюваної алгоритмізації податкового контролю, ключовими елементами якого є прозорість, мотивованість, перевірюваність та ефективний судовий контроль за результатами застосування автоматизованих механізмів [15–17].

Розвиток цифрових технологій у публічному адмініструванні [1] зумовив формування в Європейському Союзі правових механізмів, спрямованих на забезпечення балансу між ефективністю автоматизованих процедур і захистом прав людини. Ключове значення в цій сфері мають принципи прозорості, підзвітності та можливості оскарження рішень, ухвалених із використанням автоматизованих механізмів [7–14].

Одним із базових нормативних актів є Загальний регламент про захист даних (GDPR), який гарантує право особи не бути об'єктом рішення, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці даних і має істотні правові наслідки [9]. Європейський підхід

передбачає право особи на отримання пояснення підстав такого рішення та його перегляд за участю людини [9; 10].

Подальший розвиток ці підходи отримали в AI Act, який встановлює вимоги до високоризикових систем штучного інтелекту, зокрема щодо прозорості, якості даних, документування процесів і людського контролю за результатами функціонування систем [12; 13].

Хоча механізми автоматизованого моніторингу податкових ризиків в Україні формально не належать до систем штучного інтелекту, проблематика їхнього правового регулювання є схожою та пов'язана із забезпеченням пояснюваності рішень, можливості перевірки їхньої обґрунтованості та ефективного захисту прав платників податків [7; 8; 10; 11; 14].

Аналіз практики Верховного Суду свідчить про поступове наближення національних підходів до європейських стандартів. Вимоги щодо належного мотивування рішень, розкриття змісту податкової інформації та неприпустимості підміни оцінки доказів результатами автоматизованого аналізу відповідають принципам прозорості, підзвітності та людського контролю [7–10; 12; 14–17].

У зв'язку із цим перспективним напрямом розвитку податкового законодавства України є нормативне закріплення мінімальних стандартів використання алгоритмізованих механізмів податкового контролю, зокрема права платника податків на отримання зрозумілого обґрунтування рішення, а також гарантій ефективного адміністративного та судового перегляду таких рішень [9; 12; 10].

Проведене дослідження дає змогу дійти таких **висновків.**

1. Алгоритмізація податкового контролю є закономірним етапом цифрової трансформації податкового адміністрування та проявляється у використанні автоматизованих механізмів аналізу податкової інформації й оцінювання ризиків з метою підвищення ефективності контрольної діяльності.

2. Нормативною основою застосування алгоритмізованих механізмів в Україні є положення Податкового кодексу України та Порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1165. Водночас чинне законодавство не містить комплексного регулювання автоматизованого прийняття рішень і спеціальних гарантій захисту прав платників податків.

3. Аналіз практики Верховного Суду свідчить про формування правового підходу, відповідно до якого автоматизовані системи можуть використовуватися для виявлення ризиків та ініціювання контрольних процедур, однак не можуть підміняти оцінювання доказів, встановлення фактичних обставин справи та ухвалення остаточних рішень, що впливають на права й законні інтереси платників податків.

4. Судова практика фактично формує стандарт пояснюваної алгоритмізації податкового контролю, ключовими елементами якого є прозорість підстав прийняття рішень, належне мотивування висновків контролюючих органів, перевірюваність використаної податкової інформації та ефективний судовий контроль.

5. Порівняння національної практики з європейськими підходами свідчить про її загальну відповідність сучасним тенденціям регулювання автоматизованого прийняття рішень, заснованим на принципах прозорості, підзвітності та людського контролю.

6. Перспективним напрямом удосконалення податкового законодавства України є нормативне закріплення гарантій використання алгоритмізованих механізмів податкового контролю, зокрема права платника податків на отримання зрозумілого обґрунтування рішення, ефективний адміністративний перегляд і повноцінний судовий контроль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Івановська А. М. Адміністрування податків в умовах цифровізації у країнах Європейського Союзу: досвід для України. *Економіка. Фінанси. Право.* 2023. № 4. С. 80–84. URL : https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/25158

2. Сорокіна Н., Філатов В. Цифровізація публічного управління в Україні: теоретичний аспект. *Аспекти публічного управління.* 2025. Т. 13, № 1. С. 77–81. DOI : https://doi.org/10.15421/152509

3. Сідляр В., Герчаківський С., Косс С. Цифровізація податкового адміністрування в контексті підвищення ефективності оподаткування малого та середнього бізнесу. *Світ фінансів.* 2024. № 4 (81). С. 75–88. DOI : https://doi.org/10.35774/sf2024.04.075

4. Tax Administration 2024: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies / OECD. Paris : OECD Publishing, 2024. DOI : https://doi.org/10.1787/2d5fba9c-en

5. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

6. Про затвердження Порядку зупинення реєстрації податкової накладної / розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : постанова Кабінету Міністрів України від 11 груд. 2019 р. № 1165. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-2019-п

7. Cerrillo-i-Martínez A. Com obrir les caixes negres de les administracions públiques? Transparència i rendició de comptes en l'ús dels algoritmes. *Revista Catalana de Dret Públic.* 2019. No. 58. P. 13–28. DOI 10.2436/rcdp.i58.2019.3277

8. Kroll J. A., Huey J., Barocas S., Felten E. W., Reidenberg J. R., Robinson D. G., Yu H. Accountable Algorithms. University of Pennsylvania Law Review. 2017. Vol. 165, No. 3. P. 633–705.

9. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union.* 2016. OJ L 119. P. 1–88. URL : http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj

10. De Gregorio G., Radu R. Digital Constitutionalism in the New Era of Internet Governance. *International Journal of Law and Information Technology.* 2022. Vol. 30, No. 1. P. 68–87. DOI : https://doi.org/10.1093/ijlit/eaac004

11. Wieringa M. A. What to Account for When Accounting for Algorithms: A Systematic Literature Review on Algorithmic Accountability. In: Hildebrandt M., Castillo C. (eds.). FAT* '20: Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. New York : Association for Computing Machinery, 2020. P. 1–18. DOI : https://doi.org/10.1145/3351095.3372833

12. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union.* 2024. OJ L 2024/1689. URL : http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

13. Veale M., Zuiderveen Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International.* 2021. Vol. 22, No. 4. P. 97–112. DOI : https://doi.org/10.9785/cri-2021-220402

14. Criado J. I., Gil-Garcia J. R. Creating Public Value through Smart Technologies and Strategies: From Digital Services to Artificial Intelligence and Beyond. *International Journal of Public Sector Management.* 2019. Vol. 32, No. 5. P. 438–450. DOI : https://doi.org/10.1108/IJPSM-07-2019-0178

15. Постанова Верховного Суду від 14 травня 2025 р. у справі № 260/3479/24, адміністративне провадження № К/990/4759/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/127343067

16. Постанова Верховного Суду від 18 листопада 2025 р. у справі № 140/6764/24, адміністративне провадження № К/990/3175/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/131870579

17. Постанова Верховного Суду від 06 листопада 2025 р. у справі № 480/6321/23, адміністративне провадження № К/990/32697/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/131595660

18. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

Дата надходження 22.06.2026
Дата прийняття після рецензування 29.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 346.1
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.56-65

Л. В. Крупнова,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і правосуддя,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука
L. V. Krupnova,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Justice,
Academician Stepan Demianchuk International University
of Economics and Humanities
email: zakhist@ukr.net
ORCID 0000-0003-1789-0647;
А. О. Крупнова,
доктор філософії з права,
адвокат Адвокатського об'єднання «Крупнова і партнери»
A. O. Krupnova,
Doctor of Philosophy in Law (PhD in Law),
Attorney at Law, Law Firm "Krupnova and Partners"
email: zakhist@ukr.net
ORCID 0009-0007-7819-9813;
Н. В. Марен, *засновниця та генеральна директорка CHOVEN*
N. V. Maren, *Founder and CEO of CHOVEN*
email: lna_70@ukr.net
ORCID 0009-0004-0422-1633

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ МІСТ МАЙБУТНЬОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MODEL OF DIGITAL GOVERNANCE OF ECOLOGICAL CITIES OF THE FUTURE: CONCEPTUAL PRINCIPLES AND THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Крупнова Л. В., Крупнова А. О., Марен Н. В., 2026

У статті досліджено адміністративно-правові засади цифрового врядування в екологічних містах майбутнього з акцентом на роль технологій штучного інтелекту в трансформації системи публічного управління міським середовищем.

У дослідженні використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний і метод правового моделювання, що дало змогу дослідити адміністративно-правові засади цифрового врядування та розробити авторську модель його правового забезпечення в екологічних містах майбутнього.

Встановлено, що сучасні процеси цифрової трансформації та розвиток концепцій Smart City і Smart Eco-City зумовлюють потребу у формуванні нової моделі міського врядування, заснованої на використанні великих даних, інтернету речей, цифрових платформ і технологій штучного інтелекту. Виявлено відсутність комплексного адміністративно-правового регулювання цифрового врядування екологічних міст в Україні. Обґрунтовано авторську модель адміністративно-правового забезпечення цифрового врядування, яка охоплює нормативний, інституційний, технологічний, правозахисний та екологічний елементи. Запропоновано концепцію цифрових прав мешканців екологічних міст та систему «зелених цифрових індикаторів» як інструмент оцінювання ефективності управління міським середовищем.

Зроблено висновок, що ефективне цифрове врядування екологічних міст майбутнього потребує комплексного адміністративно-правового регулювання, заснованого на балансі цифрової трансформації, екологічної безпеки та захисту прав людини. Обґрунтовано потребу в удосконаленні національного законодавства з урахуванням європейських стандартів і потреб повоєнного відновлення України.

Ключові слова: *публічне управління, Smart City, Smart Eco-City, цифрові права, сталий розвиток, екологічна безпека, захист прав людини.*

The article examines the administrative and legal foundations of digital governance in future ecological cities, with a particular focus on the role of artificial intelligence technologies in transforming the public administration system of the urban environment.

The purpose of the article is to examine the administrative and legal foundations of digital governance in future ecological cities, to determine the role of artificial intelligence technologies in urban governance, and to develop the author's model of administrative and legal support for digital governance in Ukraine.

The study employed general scientific and special legal research methods, including the systemic-structural, comparative legal, formal legal, and legal modeling methods. Their application made it possible to examine the administrative and legal foundations of digital governance and to develop the author's model of its legal support for future ecological cities.

The study establishes that the ongoing processes of digital transformation and the development of the Smart City and Smart Eco-City concepts necessitate the formation of a new model of urban governance based on the use of big data, the Internet of Things, digital platforms, and artificial intelligence technologies. The research reveals the absence of a comprehensive administrative and legal framework governing digital governance in

ecological cities in Ukraine. An author's model of administrative and legal support for digital governance is proposed, encompassing five interrelated components: normative, institutional, technological, human rights, and environmental. Furthermore, the article introduces the concept of the digital rights of residents of ecological cities and proposes a system of Green Digital Indicators as a tool for assessing the effectiveness of urban governance.

It is concluded that effective digital governance of future ecological cities requires a comprehensive administrative and legal framework based on a balance between digital transformation, environmental security, and the protection of human rights. The study substantiates the need to improve the national legal framework in accordance with European standards and the requirements of Ukraine's post-war recovery.

Keywords: *public administration, Smart City, Smart Eco-City, digital rights, sustainable development, environmental security, protection of human rights.*

Постановка проблеми. В епоху цифрової трансформації суспільства технології штучного інтелекту поступово стають невід'ємним елементом функціонування публічного сектору. Як справедливо зазначають В. Кузава та Н. Литвин, інтеграція штучного інтелекту в Україні відбувається навіть в умовах воєнного стану, що свідчить про його вагоме значення для оптимізації управлінських процесів, підвищення ефективності надання публічних послуг і забезпечення нового рівня сервісу для громадян [1, с. 307]. Ця тенденція є складовою ширших процесів цифровізації державного управління та формування сучасних моделей врядування.

Водночас цифровізація охоплює не лише діяльність органів публічної влади, а й процеси розвитку сучасних міст. У світовій практиці дедалі активніше формується концепція екологічних міст майбутнього, управління якими ґрунтується на широкому застосуванні цифрових технологій, великих даних, інтернету речей і систем штучного інтелекту. Саме ці інструменти забезпечують ефективне управління міською інфраструктурою, моніторинг стану довкілля, раціональне використання природних ресурсів, підвищення енергоефективності та якості життя населення.

Для України зазначена проблематика набуває особливого значення в умовах повоєнного відновлення та європейської інтеграції. Відбудова територій створює унікальне вікно можливостей для формування нової моделі міського розвитку, що поєднуватиме принципи екологічної стійкості, цифрового врядування та застосування технологій штучного інтелекту. Водночас нормативно-правове регулювання цих процесів перебуває на етапі становлення й не має комплексного характеру, що актуалізує потребу в дослідженні адміністративно-правових засад і формуванні концептуальних підходів до цифрового врядування в екологічних містах майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрового врядування, застосування технологій штучного інтелекту та розвитку екологічно сталих міст упродовж останніх років активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі.

Значний внесок у формування концепції Smart Eco-City зробили зарубіжні дослідники Саймон Еліас Бібрі, Джеффрі Хуан, Джон Крогсті, які розглядають інтеграцію штучного

інтелекту, інтернету речей, цифрових платформ і цифрових двійників у систему міського управління. Їхні праці формують технологічний підхід до розвитку «розумних» міст на основі data-driven governance.

Окремий блок досліджень представлений працями Азіза Відхі Нугрохо, Деви Геде Судіки Мангку та Фахрізала Сіагіана, які акцентують увагу на правових і етичних аспектах цифрового врядування, зокрема управлінні міськими даними, алгоритмічній підзвітності, захисті прав людини та відповідальності під час використання систем штучного інтелекту.

Серед українських науковців питання цифрової трансформації публічного управління, Smart City та Smart Eco-City, а також муніципально-правових аспектів цифровізації міської інфраструктури досліджують Л. Богун, І. Діордіця, Д. Задихайло, Я. Журавель, В. Олюха, А. Познякова, В. Поліщук, Я. Смольська, В. Стрільчук та інші. У їхніх роботах розкрито окремі аспекти цифровізації управління, однак переважно без комплексного поєднання екологічного, правового та технологічного вимірів.

Аналіз наукових підходів свідчить, що в сучасній літературі домінують два основні напрями: технологічний, орієнтований на розвиток цифрової інфраструктури міст, та правовий, зосереджений на захисті даних і регулюванні штучного інтелекту. Водночас між ними зберігається методологічна роз'єднаність, що ускладнює формування цілісної моделі цифрового врядування екологічних міст.

Незважаючи на значну кількість досліджень, комплексне адміністративно-правове осмислення цифрового врядування із застосуванням штучного інтелекту саме в екологічних містах майбутнього з урахуванням європейських стандартів і завдань повоєнного відновлення України залишається недостатньо розробленим. Саме ця прогалина зумовлює потребу в подальших наукових дослідженнях, спрямованих на формування інтегрованої правової моделі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень свідчить, що вони переважно присвячені окремим аспектам цифрового врядування, концепціям Smart City і Smart Eco-City, застосуванню штучного інтелекту або цифровій трансформації публічного управління. Водночас комплексне дослідження адміністративно-правових засад цифрового врядування екологічних міст майбутнього залишається відсутнім.

Недостатньо розробленими є питання правового регулювання використання технологій штучного інтелекту, розмежування компетенції суб'єктів публічної влади, забезпечення алгоритмічної прозорості, захисту прав людини та формування цілісної моделі правового забезпечення екологічних міст.

З огляду на це запропоновано авторську модель адміністративно-правового забезпечення цифрового врядування екологічних міст майбутнього, що охоплює нормативний, інституційний, технологічний, правозахисний та екологічний елементи, а також містить пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових засад цифрового врядування в екологічних містах майбутнього, визначення ролі штучного інтелекту в управлінні міським середовищем і формування авторської моделі його правового забезпечення в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

– проаналізувати сучасні підходи до цифрового врядування та концепцій Smart City і Smart Eco-City;

– запропонувати авторську модель адміністративно-правового забезпечення цифрового врядування екологічних міст і окреслити напрями вдосконалення законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток цифрових технологій суттєво трансформує підходи до управління містами, формуючи модель цифрового врядування, засновану на використанні великих даних, автоматизованому прийнятті рішень і технологіях штучного інтелекту. У світовій практиці цифрове врядування є невід'ємною складовою концепцій Smart City та Smart Eco-City, забезпечуючи інтеграцію цифрових сервісів, екологічного моніторингу, транспортної та енергетичної інфраструктури й публічних послуг у єдину систему управління міським середовищем. Використання штучного інтелекту дає змогу аналізувати великі масиви даних, прогнозувати екологічні зміни, оптимізувати використання ресурсів і підтримувати прийняття ефективних управлінських рішень, сприяючи сталому розвитку міст [2].

Водночас цифровізація міського управління породжує нові виклики для адміністративного права, пов'язані з потребою в забезпеченні прозорості алгоритмів, визначенні меж автоматизованого прийняття рішень, захисті персональних даних, встановленні юридичної відповідальності та гарантуванні права на оскарження рішень, ухвалених із використанням технологій штучного інтелекту [3].

Для України ці питання набувають особливого значення в умовах цифрової трансформації та повоєнного відновлення. Незважаючи на розвиток концепції Smart City, чинне законодавство не забезпечує комплексного правового регулювання цифрового врядування міст і застосування технологій штучного інтелекту органами місцевого самоврядування [4–9].

За таких умов адміністративно-правове забезпечення цифрового врядування екологічних міст має ґрунтуватися на принципах законності, людиноцентричності, прозорості, підзвітності, інформаційної безпеки, захисту персональних даних, екологічної сталості та обов'язкового людського контролю за використанням технологій штучного інтелекту. Саме ці принципи покладено в основу запропонованої авторської моделі адміністративно-правового забезпечення цифрового врядування екологічних міст майбутнього.

На підставі проведеного дослідження пропонується авторська модель адміністративно-правового забезпечення цифрового врядування екологічних міст майбутнього, яка складається з п'яти взаємопов'язаних елементів: нормативно-правового, інституційного, технологічного, правозахисного та екологічного.

Щодо *нормативно-правового елементу*, дослідження чинного законодавства України свідчить про відсутність комплексного адміністративно-правового механізму функціонування екологічних міст майбутнього. Попри активний розвиток цифрової трансформації, законодавство не формує цілісної нормативної моделі цифрового врядування, застосування технологій штучного інтелекту та екологічного управління міським середовищем.

Правову основу становлять Конституція України та закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10], «Про охорону навколишнього природного середовища» [11], «Про регулювання містобудівної діяльності» [12], «Про стратегічну екологічну оцінку» [13], «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [14], «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [15] та інші нормативно-правові акти. Проте вони регламентують лише окремі аспекти цифровізації, екологічної політики та розвитку територіальних громад, не забезпечуючи їхньої комплексної інтеграції в єдину систему цифрового врядування.

Ключовими прогалинами законодавства є відсутність єдиного понятійного апарату, спеціальних адміністративно-правових процедур застосування штучного інтелекту, вимог до прозорості алгоритмів, їх аудиту, розподілу юридичної відповідальності, а також гарантій адміністративного й судового оскарження рішень, ухвалених із використанням алгоритмічних систем.

На нашу думку, формування адміністративно-правової моделі цифрового врядування екологічних міст має ґрунтуватися на принципах законності, верховенства права, людиноцентричності, екологічної сталості, цифрової відкритості, інформаційної безпеки, захисту персональних даних, підзвітності органів публічної влади та обов'язкового людського контролю за використанням технологій штучного інтелекту. З огляду на це доцільним є розроблення спеціального законодавчого акта, який комплексно визначатиме правовий статус екологічного міста, компетенцію органів публічної влади, особливості використання штучного інтелекту та механізми захисту прав людини.

Ефективність цифрового врядування значною мірою залежить і від належної інституційної організації системи управління. Впровадження технологій штучного інтелекту потребує чіткого визначення кола суб'єктів публічного адміністрування, їх компетенції, порядку взаємодії та розподілу відповідальності за ухвалення управлінських рішень.

Інституційний елемент цифрового врядування має ґрунтуватися на принципі багаторівневого управління (multi-level governance), що передбачає узгоджену взаємодію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, суб'єктів господарювання, наукових установ та інститутів громадянського суспільства. Такий підхід забезпечує комплексне вирішення екологічних, соціальних, інфраструктурних і технологічних завдань розвитку міста.

На загальнодержавному рівні центральні органи виконавчої влади повинні формувати державну політику у сфері цифрового врядування, розробляти стандарти використання технологій штучного інтелекту, здійснювати координацію та державний контроль. Водночас ключова роль у практичній реалізації цифрового врядування належить органам місцевого самоврядування, які забезпечують управління міською інфраструктурою, надання публічних послуг, екологічний моніторинг і розвиток територіальних громад із використанням цифрових технологій.

Водночас застосування штучного інтелекту не повинно змінювати природу владних повноважень. Остаточне управлінське рішення має залишатися за уповноваженим суб'єктом публічної адміністрації, тоді як штучний інтелект виконує допоміжну функцію аналізу даних, прогнозування ризиків і підтримки прийняття рішень відповідно до принципу Human in Control.

Важливими учасниками цифрового врядування є також приватний сектор, наукова спільнота і громадськість, які забезпечують розроблення цифрових рішень, упровадження інновацій, громадський контроль і використання інструментів електронної демократії. Їхня діяльність має здійснюватися в межах чітко визначених адміністративно-правових процедур із дотриманням вимог інформаційної безпеки, захисту персональних даних і недискримінаційності алгоритмів.

Отже, інституційний елемент цифрового врядування екологічних міст майбутнього повинен забезпечувати чітке розмежування компетенції між суб'єктами публічного управління, ефективну міжвідомчу взаємодію та збереження відповідальності людини за ухвалення управлінських рішень.

Технологічний елемент є базовою складовою цифрового врядування екологічних міст майбутнього, оскільки забезпечує збір, обробку та аналіз даних для ухвалення управлінських рішень. Його функціонування має здійснюватися виключно в межах правового поля з дотриманням принципів законності, інформаційної безпеки та захисту прав людини.

Цифрове врядування передбачає формування інтегрованої міської цифрової екосистеми, що охоплює інформаційно-комунікаційні технології, штучний інтелект, інтернет речей, великі дані, хмарні технології, геоінформаційні системи та цифрові двійники. Така інтеграція забезпечує безперервний обмін даними між елементами міської інфраструктури та оперативне реагування на зміни стану довкілля.

Ключову роль відіграє штучний інтелект, який здійснює аналітичну обробку даних, прогнозування екологічних ризиків і підтримку управлінських рішень. Його доцільно застосовувати для екологічного моніторингу, прогнозування надзвичайних ситуацій, управління транспортом, енергетикою, водними ресурсами, відходами та міською інфраструктурою.

Важливим інструментом є цифрові двійники міста (Digital Twin), що дають змогу моделювати наслідки управлінських рішень і оцінювати ефективність екологічної та містобудівної політики до її впровадження, знижуючи управлінські ризики.

Ефективність технологічного елементу залежить від кібербезпеки, захисту даних і впровадження механізмів аудиту алгоритмів і людського контролю за прийняттям рішень. Отже, технологічний елемент є не лише сукупністю цифрових рішень, а й інструментом публічного управління, ефективність якого забезпечується належним адміністративно-правовим регулюванням.

Правозахисний елемент цифрового врядування екологічних міст майбутнього має ключове значення в умовах широкого впровадження технологій штучного інтелекту, оскільки пов'язаний із забезпеченням і захистом конституційних прав і свобод людини. Використання алгоритмічних систем під час ухвалення управлінських рішень підвищує ефективність публічного адміністрування, однак одночасно створює ризики порушення прав людини, що зумовлює потребу в належних правових гарантіях.

Застосування штучного інтелекту має здійснюватися з дотриманням прав на приватність, захист персональних даних, доступ до публічної інформації, рівність і недискримінацію, а також права на ефективне адміністративне та судове оскарження рішень. Обов'язковою

умовою є забезпечення прозорості алгоритмічних систем, інформування особи про їхнє використання та можливість отримання пояснення прийнятого рішення.

Ключовим принципом залишається збереження вирішальної ролі людини в процесі ухвалення управлінських рішень (Human in Control), тоді як штучний інтелект виконує допоміжну аналітичну та прогностичну функцію. Остаточне рішення має ухвалювати уповноважений суб'єкт публічної адміністрації, який несе юридичну відповідальність за його законність і обґрунтованість.

Важливим є також забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних у процесі функціонування екологічних міст, що передбачає законність обробки інформації, її конфіденційність і захист від несанкціонованого доступу. У цьому контексті доцільним є впровадження аудиту систем штучного інтелекту з метою виявлення ризиків дискримінації, упередженості та непрозорості алгоритмів.

Перспективним напрямом розвитку є формування системи цифрових прав мешканців екологічних міст, до яких належать право на інформування про використання ШІ, пояснення алгоритмічних рішень, перегляд автоматизованих рішень людиною, захист персональних даних, кібербезпеку, доступ до відкритих екологічних даних та участь у цифровому врядуванні.

Отже, правозахисний елемент спрямований на забезпечення балансу між цифровою трансформацією управління та гарантіями прав і свобод людини, а також на гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами цифрового врядування.

Екологічний елемент є визначальним компонентом моделі цифрового врядування, оскільки формує її стратегічну мету – забезпечення екологічно безпечного та сталого розвитку міського середовища. На відміну від традиційної концепції Smart City, орієнтованої переважно на ефективність управління, екологічне місто майбутнього передбачає пріоритетність охорони довкілля, раціонального використання ресурсів і підвищення якості життя населення. Його основу становлять принципи сталого розвитку, екологічної безпеки, превентивності, ресурсоефективності та кліматичної нейтральності, що мають інтегруватися в стратегічне планування територіальних громад і містобудівну політику.

Технології штучного інтелекту в цьому контексті є інструментом реалізації екологічної політики, забезпечуючи моніторинг стану довкілля, прогнозування екологічних ризиків та оптимізацію використання природних ресурсів у сферах енергетики, транспорту, водопостачання та поводження з відходами.

Особливого значення екологічний елемент набуває в умовах повоєнного відновлення України, яке має базуватися на принципах екологічної стійкості, цифровізації та інноваційного розвитку міської інфраструктури.

Для його практичної реалізації доцільним є впровадження системи екологічних індикаторів і «зелених цифрових індикаторів» (Green Digital Indicators), що даватимуть змогу комплексно оцінювати стан довкілля, рівень цифровізації, енергоефективність і результативність діяльності органів місцевого самоврядування.

Отже, екологічний елемент забезпечує інтеграцію цифрових технологій та екологічних пріоритетів у єдину модель управління містом, орієнтовану на досягнення цілей сталого розвитку й підвищення екологічної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що цифрове врядування в екологічних містах майбутнього є комплексною системою, яка поєднує адміністративно-правові, технологічні та екологічні складові. Використання технологій штучного інтелекту сприяє підвищенню ефективності публічного управління, оптимізації використання ресурсів, екологічного моніторингу та реалізації принципів сталого розвитку.

Встановлено, що чинне законодавство України не забезпечує комплексного адміністративно-правового регулювання цифрового врядування екологічних міст, що зумовлює потребу в його подальшому вдосконаленні.

Запропоновано авторську модель адміністративно-правового забезпечення цифрового врядування, яка охоплює нормативний, інституційний, технологічний, правозахисний та екологічний елементи, а також обґрунтовано доцільність запровадження цифрових прав мешканців екологічних міст і системи «зелених цифрових індикаторів».

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вдосконалення законодавства, його гармонізацію з європейськими стандартами та розроблення спеціальних правових механізмів використання штучного інтелекту в цифровому врядуванні екологічних міст України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузава В. І., Литвин Н. А. Штучний інтелект в публічній службі: проблеми та перспективи впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 306–308. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/69

2. Simon Elias Bibri, Jeffrey Huang, John Krogstie. Artificial intelligence of things for synergizing smarter eco-city brain, metabolism, and platform: Pioneering data-driven environmental governance. *Sustainable Cities and Society*. 1 August 2024. Volume 108. DOI : https://doi.org/10.1016/j.scs.2024.105516

3. Aziz Widhi Nugroho, Dewa Gede Sudika Mangku, Fahrizal S.Siagian. The Transformation of Public Service Law in Smart Cities: Balancing Technological Innovation, Accountability, and Inclusive Governance. *Discourse on Law and Society*. 2025. Vol. 1, No. 2 : May. DOI : https://doi.org/10.70062/djls.v1i2.150

4. Стрільчук В. А. Діалектика взаємодії smart-інфраструктури, smart-міста та сталого розвитку: концептуальні муніципально-правові та інституційні аспекти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. Випуск 3, частина 1. С. 152–160. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.21

5. Познякова А. «Розумні» сталі міста: концепція, платформи для кооперації, рекомендації для України. SMART-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України : аналітична доповідь. Київ : Центр Разумкова, 2021. С. 340–366. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-%D0%A1YTI-SITE.pdf

6. Олюха В. Г. Правові основи реалізації концепції «Smart City» в Україні. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 6. С. 339–344. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.55

7. Поліщук В. Г., Богун Л. В. Активізація сталого розвитку міст на основі сучасних технологій у системі smart city. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. Випуск 8. С. 776–780. URL : http://global-national.in.ua/archive/8-2015/164.pdf

8. Смольська Я. В., Задихайло Д. Д. Концепція «Smart-city» та нормотворчі завдання щодо її реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 225–228. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/55

9. Діордіця І. В., Журавель Я. В. Інноваційність концепту «Smart City» та юридичні механізми забезпечення його кібербезпеки в умовах реформування територіальних громад в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 1. С. 99–105. DOI : https://doi.org/10.32782/39221437

10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр

11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text

12. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text

13. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text

14. Про національну інфраструктуру геопросторових даних : Закон України від 13 квітня 2020 року № 554-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text

15. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text

Дата надходження 06.07.2026
Дата прийняття після рецензування 22.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.9:334.012.46
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.66-78

В. І. Озель,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права,
Національний транспортний університет
V. I. Ozel,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law,
National Transport University
email: vitaozel@gmail.com
ORCID 0000-0002-4655-2869

СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

FORMATION, DEVELOPMENT AND CONTEMPORARY TRANSFORMATIONS OF THE LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN UKRAINE

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз еволюції нормативно-правового регулювання інституту публічно-приватного партнерства в Україні від набуття незалежності до сучасного етапу реформування законодавства. Актуальність теми зумовлена потребою в залученні приватного капіталу, управлінського досвіду й технологій до відновлення пошкодженої інфраструктури, посилення стійкості держави та реалізації євроінтеграційних зобов'язань.

На основі формально-юридичного, історико-правового й системного методів запропоновано періодизацію еволюції правового регулювання суспільних відносин у сфері співпраці держави та інших публічних інститутів і бізнесу, побудовану на поєднанні двох критеріїв: якісних змін нормативно-правового забезпечення та трансформації термінологічного й понятійно-категоріального апарату (від становлення відносин державно-приватного партнерства до сучасної моделі публічно-приватного партнерства). Виокремлено чотири етапи: формування нормативних передумов і фрагментарного

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Озель В. І., 2026

регулювання в 1991–2009 роках; базову систематизацію законодавства у сфері державно-приватного партнерства в 2010–2018 роках; модернізацію законодавства про державно-приватне партнерство та концесійного законодавства на основі імплементації права ЄС у 2019–2024 роках; новітню трансформацію з 2025 року, пов'язану з переходом до законодавчої моделі публічно-приватного партнерства.

Обґрунтовано, що зміна терміна «державно-приватне партнерство» на «публічно-приватне партнерство» відображає не формальне перейменування, а розширення розуміння публічної сторони партнерства й оновлення його функціонального призначення. Встановлено, що сучасна модель публічно-приватного партнерства орієнтована на поєднання бюджетних, грантових і приватних ресурсів, використання електронних процедур, реалізацію проєктів в оборонній та інших суспільно значущих сферах.

Зроблено висновок, що ефективність оновленого законодавчого регулювання залежить від інституційної спроможності публічних партнерів, дієвості гарантій прав приватних партнерів і формування сталої практики реалізації проєктів публічно-приватного партнерства.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство, концесія, правове регулювання, європейська інтеграція, гарантії прав, особливий період, інфраструктура, відновлення.*

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the evolution of the regulatory framework governing the institution of public-private partnership in Ukraine, from the period of gaining independence to the current stage of legislative reform. The relevance of the topic is determined by the need to attract private capital, managerial expertise, and technologies for the restoration of damaged infrastructure, the strengthening of state resilience, and the fulfilment of European integration commitments.

Based on formal legal, historical legal, and systemic approaches, the article proposes a periodisation of the evolution of the legal regulation of social relations in the field of cooperation between the state, other public institutions, and business. This periodisation is built upon a combination of two criteria: qualitative changes in the regulatory framework and the transformation of the terminological and conceptual apparatus, from the emergence of public-private partnership relations to the modern model of public-private partnership. Four stages are distinguished: the formation of regulatory prerequisites and fragmented regulation in 1991–2009; the basic systematisation of legislation in the field of public-private partnership in 2010–2018; the modernisation of public-private partnership and concession legislation on the basis of the implementation of EU law in 2019–2024; and the latest transformation since 2025, associated with the transition to a legislative model of public-private partnership.

It is substantiated that the replacement of the term "state-private partnership" with "public-private partnership" does not constitute a merely formal renaming, but reflects a broader understanding of the public party to the partnership and an updated functional purpose of this institution. It is established that the modern model of public-private partnership is focused on combining budgetary, grant, and private resources, using electronic procedures, and implementing projects in the defence sector and other socially significant areas.

It is concluded that the effectiveness of the updated legislative framework depends on the institutional capacity of public partners, the effectiveness of guarantees protecting the rights of private partners, and the development of consistent practice in the implementation of public-private partnership projects.

Keywords: *public-private partnership, concession, legal and regulatory framework, European integration, guarantees of rights, special period, infrastructure, recovery.*

Постановка проблеми. Сучасні виклики, що переживає Україна, спонукають до пошуку новітніх підходів до правового регулювання взаємодії держави з приватним сектором економіки. Тривалий з 2014 року особливий період, пов'язаний з російською агресією проти України, призводить до масштабування руйнувань, пошкодження інфраструктури, потреби в постійному відновленні та відбудові. Згідно із нормативним визначенням особливий період настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України від 06.12.1991 № 1932-XII «Про оборону України» [1]).

За таких умов особливого значення набуває формування ефективної моделі взаємодії держави та бізнесу, здатної забезпечити поєднання публічних інтересів із ресурсними, фінансовими, технологічними й управлінськими можливостями приватного сектору та сприяти посиленню економічної, інституційної й безпекової стійкості держави. Одним із правових інструментів такої взаємодії є інститут публічно-приватного партнерства (далі – ППП), який не лише встановлює правові засади залучення приватного сектору до реалізації суспільно значущих проєктів, а й створює механізми довгострокового співробітництва публічних і приватних суб'єктів. Ефективність застосування ППП безпосередньо залежить від якості його правового регулювання, стабільності нормативно-правового середовища, чіткості визначення правового статусу учасників партнерства, процедур підготовки та реалізації відповідних проєктів, механізмів розподілу ризиків, державної підтримки та гарантій захисту прав і законних інтересів приватного партнера. Саме тому правове регулювання ППП не може залишатися статичним: воно закономірно трансформується під впливом економічних, політичних і соціальних чинників, зміни завдань державної політики, євроінтеграційних процесів, а в сучасних українських реаліях також потреб воєнного часу та майбутньої післявоєнної відбудови.

З огляду на це актуальним є комплексне дослідження генезису правового регулювання публічно-приватного партнерства в Україні, виокремлення основних етапів його становлення та розвитку, визначення характерних для них законодавчих підходів, а також аналіз сучасної трансформації нормативної моделі ППП. Такий підхід дає змогу простежити закономірності розвитку цього правового інституту, встановити наступність і новизну законодавчих рішень та оцінити перспективи використання ППП як одного із правових механізмів відновлення, модернізації та сталого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання публічно-приватного партнерства в Україні перебуває у сфері наукового інтересу як

правників, так і економістів. Основи наукового осмислення інституту ППП в Україні в своїх ґрунтовних наукових та аналітичних дослідженнях заклала засновниця Академії публічно-приватного партнерства та Голова Правління Українського центру сприяння розвитку публічно-приватного партнерства І. Запатріна. У межах сучасних досліджень післявоєнного відновлення І. Запатріна разом із А. Шатковською [2; 3] проаналізувала світовий досвід післявоєнної відбудови міст і можливості його застосування для України, обґрунтувала перспективи застосування ППП для реалізації інфраструктурних проєктів і надання публічних послуг. Ю. Подолян [4] аналізує інститут державно-приватного партнерства як одного із ефективних шляхів післявоєнного відновлення України.

У своєму дослідженні П. Борцевич та А. Фаїзов [5] розглядають сучасні правові аспекти ППП в Україні в контексті останніх змін законодавства; П. Діхтієвський [6] досліджує тенденції розвитку державно-приватного партнерства в Україні в умовах європейської інтеграції. Спільна робота А. Ребрина та О. Мальського [7] присвячена аналізу інституційних засад реалізації проєктів ППП в Україні. М. Негрич розглядає поняття та моделі державно-приватного партнерства [8]. Теоретико-методологічні особливості ППП під час реалізації економічної діяльності територіальних громад досліджують у спільній праці С. Павловський, А. Слободяник та О. Ніколаєв [9].

Окремої уваги заслуговує дискусія щодо співвідношення термінів «державно-приватне партнерство» (далі – ДПП) та «публічно-приватне партнерство». Так, І. Ковбас [10], О. Пашинін [11] вказують, з одного боку, на синонімічність цих термінів, на більш широке змістове наповнення терміна ППП, науково обґрунтовують доцільність заміни терміна ДПП на ППП у законодавстві що було реалізовано законодавцем у Законі України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025 № 4510-IX [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що більшість досліджень присвячена аналізу чинного законодавства на певному етапі його розвитку, економічним аспектам функціонування ППП, окремим формам його реалізації тощо. Водночас відсутні комплексні дослідження, у яких еволюція нормативного регулювання ППП розглядалась би крізь призму змін законодавчої моделі, трансформації понятійно-категоріального апарату й імплементації права Європейського Союзу. Саме усунення цієї наукової прогалини становить основний зміст цього дослідження.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз етапів становлення та розвитку інституту публічно-приватного партнерства в Україні, а також обґрунтування пріоритетних напрямів його сучасної правової трансформації в умовах особливого періоду та повоєнної відбудови.

Викладення основного матеріалу. Українська модель співпраці державного й приватного секторів пройшла поетапний шлях свого становлення та на сьогодні перебуває в процесі впровадження нових правил. Досліджуючи етапи розвитку нормативно-правового регулювання публічно-приватного партнерства в Україні, доцільно виходити не лише з хронологічної послідовності ухвалення нормативно-правових актів, а й із якісних змін у змісті правового регулювання відповідних суспільних відносин. У зв’язку із цим основними критеріями періодизації можна визначити, по-перше, розвиток і вдосконалення

нормативно-правового забезпечення взаємодії публічного й приватного секторів, а по-друге, трансформацію термінологічного та понятійно-категоріального апарату, за допомогою якого законодавець визначав правову природу, суб'єктний склад, форми й механізми такої взаємодії.

Обрані критерії є взаємозумовленими: якісна трансформація категоріального апарату безпосередньо відображає глибину розуміння законодавцем сутності публічно-приватного партнерства – від вузького розуміння взаємодії на основі договірних відносин (зокрема, концесії, яка на початковому етапі розглядалась як різновид оренди чи форма юридичного оформлення користування державним майном) до сприйняття ППП як комплексного інституту довгострокового стратегічного співробітництва публічної та приватної сторін: держави, органів місцевого самоврядування, територіальних громад і бізнесу.

З огляду на зазначені критерії еволюцію правового регулювання ППП в Україні доцільно структурувати за чотирма основними етапами.

Перший етап (1991–2009 рр.) – період фрагментарного правового регулювання та зародження інституційних засад і нормативних передумов формування правового регулювання суспільних відносин публічно-приватного партнерства.

На етапі становлення незалежності України важливе значення для трансформації правових відносин мали базові законодавчі акти 1991 року. Закон України від 07.02.1991 № 697-XII «Про власність» [13] уперше закріпив плюралізм права власності, визнав рівність приватної, колективної та державної форм власності, а також визначив коло суб'єктів права власності, що стало принципово новим підходом порівняно з попередньою правовою та економічною системою. Водночас Закон України від 07.02.1991 № 698-XII «Про підприємництво» [14], який визначив загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності, закріпив принцип свободи підприємництва та державні гарантії його реалізації. Отже, був започаткований процес формування приватного сектору економіки як самостійного учасника господарських відносин, здатного в майбутньому бути партнером держави під час реалізації суспільно значущих проєктів. Закон України від 27.03.1991 № 887-XII «Про підприємства в Україні» [15], що визначив організаційно-правові засади діяльності підприємств різних форм власності, закріпив їх господарську самостійність, допускав передачу приватним підприємствам державного майна в користування, зокрема на умовах оренди. Водночас розвиток ринкових відносин вимагав створення правових механізмів залучення інвестицій. Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність» [16] визначив загальні засади інвестиційної діяльності, гарантії захисту інвестицій і рівність прав усіх суб'єктів інвестиційного процесу, а Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР «Про режим іноземного інвестування» [17] закріпив державні гарантії для іноземних інвесторів і механізми залучення іноземного капіталу в економіку України. Саме ці законодавчі акти сформували підґрунтя розвитку партнерських моделей співробітництва держави та приватного сектору.

Особливе місце у формуванні правових засад інституту публічно-приватного партнерства посідає Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року [18]. Конституційні норми стали «фундаментом» для формування та інституційного оформлення публічно-приватного партнерства. Особливе значення в цьому випадку мають конституційні принципи

рівності всіх суб'єктів права власності й господарювання (стаття 13), гарантії права приватної власності (стаття 41) та свободи підприємницької діяльності (стаття 42), а також закріплення права територіальних громад управляти об'єктами комунальної власності (стаття 143).

Розвиток нормативного регулювання взаємодії держави та бізнесу позначився ухваленням законів України від 16.07.1999 № 997-XIV «Про концесії» [19] та від 14.12.1999 № 1286-XIV «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» [20]. Так, відносини ППП набули більш окресленого нормативного визначення у формі концесії – особливої форми договірних відносин між державою (чи органом місцевого самоврядування) та суб'єктом підприємницької діяльності, що отримував право створити / побудувати об'єкт концесії (об'єкти права державної чи комунальної власності) чи суттєво його поліпшити та/або здійснювати його управління / експлуатацію, відповідно до закону, з метою задоволення громадських потреб.

Понятійний апарат щодо визначення форм ППП цього періоду обмежувався категорією інвестиційних проєктів та концесією, а розподіл ризиків між державою та приватним партнером мав здебільшого незбалансований характер і не передбачав системних механізмів державної підтримки. Такий стан породжував труднощі практичної реалізації концесійних проєктів, що стало передумовою подальшого вдосконалення та систематизації законодавства про партнерство держави й бізнесу.

Другий етап (2010–2018 рр.) – період базової систематизації нормативного регулювання партнерських відносин держави та приватного сектору, що позначилося розробкою та ухваленням Закону України від 01.07.2010 № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство» (далі – Закон про ДПП) [21].

На законодавчому рівні вперше було закріплено термін «державно-приватне партнерство» (далі – ДПП) і визначено його базові ознаки: здійснення на основі договору, довготривалість відносин (від 5 до 50 років), передання приватному партнеру частини ризиків, здійснення ним інвестицій в об'єкти партнерства. Закон розширив перелік організаційно-правових форм співпраці держави та бізнесу.

Здійснивши класифікацію форм ДПП, Ю. Залознова, І. Петрова та Н. Трушкіна в спільному дослідженні дійшли висновку, що до переліку загальноприйнятих форм охоплюються: контракти на виконання робіт (надання послуг); контракти на управління та постачання різноманітної продукції для державних потреб; орендні (зокрема, лізингові) відносини; угоди про розподіл продукції; концесії; спільна діяльність; спільні підприємства (державно-приватні); відчуження власності тощо [22].

Водночас понятійно-правовий апарат цього періоду залишався недостатньо узгодженим із паралельно чинним законодавством про концесії, що породжувало колізії у визначенні сфери застосування кожного з інститутів. Закладений Законом про ДПП понятійно-категоріальний апарат надалі став предметом системного наукового осмислення: зокрема, власне поняття та типологію моделей державно-приватного партнерства, сформованих у вітчизняній практиці цього періоду, комплексно проаналізовано М. М. Негричем [8].

Починаючи з 2012 року, Закон про ДПП неодноразово зазнавав змін, спрямованих на усунення окремих прогалин правового регулювання та підвищення ефективності реалізації проєктів державно-приватного партнерства. Однак внесені зміни не вирішили системних проблем функціонування інституту.

Як зазначають у своєму дослідженні П. С. Борцевич та А. В. Фаїзов, практика реалізації ДПП у період дії Закону України «Про державно-приватне партнерство» засвідчила суттєві недоліки (надмірна бюрократизація процедур, слабкий захист прав інвестора в разі зміни законодавства, недостатня прозорість відбору проєктів, відсутність повноцінної інтеграції із системою публічних закупівель), що стало суттєвою перепоною для укладання та реалізації проєктів ДПП – фактично впродовж усього періоду дії Закону України «Про державно-приватне партнерство» в Україні було укладено лише два масштабні концесійні договори [5, с. 14].

Додатковим чинником, який стримував розвиток державно-приватного партнерства, стала недостатня інституційна спроможність органів публічної влади. На початковому етапі впровадження Закону про ДПП більшість державних органів та органів місцевого самоврядування не мали достатнього практичного досвіду підготовки та супроводу складних інвестиційних проєктів, оцінювання фінансових ризиків, проведення переговорів із приватними партнерами та структурування договорів відповідно до міжнародних стандартів. На заповнення цієї прогалини та формування інституційної законодавчої бази була спрямована постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2011 р. № 384 [23], що затверджувала Порядок проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства щодо об’єктів державної, комунальної власності та об’єктів, які належать Автономній Республіці Крим, і Порядок проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства.

Водночас саме в цей період розпочався процес поступового наближення українського законодавства до європейських підходів у сфері партнерства держави та бізнесу. Після підписання 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [24] особливої актуальності набули питання прозорості конкурсних процедур, забезпечення добросовісної конкуренції, недискримінації учасників, ефективного управління публічними ресурсами та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу (ЄС). Зазначимо, що на момент ухвалення Закон про ДПП 2010 року не був прямою імплементацією європейських директив у сфері концесій і державних закупівель, тому саме підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом започаткувало їхнє поступове врахування у вітчизняній правотворчості. Це зумовило потребу в подальшому реформуванні правового регулювання інституту ДПП. Почалася системна адаптація національних норм до Директив Європарламенту та Ради Європейського Союзу від 26 лютого 2014 року (2014/23/ЄС про укладення договорів концесії; 2014/24/ЄС року про державні закупівлі та ін.) [25], результатом якого стало комплексне оновлення концесійного законодавства 2019 року.

Третій етап (2019–2024 рр.) – період модернізації концесійного законодавства та імплементації європейських стандартів публічно-приватного партнерства.

Цей етап ознаменувався ухваленням Закону України від 03.10.2019 № 155-IX «Про концесію» [26], який уніфікував процедури та усунув колізії з базовим Законом про

ДПП. Закон України «Про концесію» суттєво оновив механізм реалізації концесійних проєктів, визначивши єдині вимоги до їхньої підготовки, ухвалення рішення про здійснення концесії, проведення концесійного конкурсу, укладення, виконання, зміни та припинення концесійного договору. Законом було встановлено обов'язковість проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства, розширено можливості залучення радників для підготовки проєктів, врегульовано питання розподілу ризиків між концесієдавцем і концесіонером, а також передбачено механізми державної підтримки, гарантії прав кредиторів і можливість укладення прямого договору, що відповідає міжнародній практиці реалізації інфраструктурних проєктів.

Упродовж 2020–2023 років було ухвалено низку постанов Кабінету Міністрів України, які деталізували процедурні аспекти підготовки та проведення конкурсів, оцінювання ризиків і надання державної підтримки проєктам ДПП і концесії.

Водночас у зазначений період суттєво посилився євроінтеграційний вектор розвитку законодавства про державно-приватне партнерство. Законом України «Про концесію» (2019 р.) було затверджено основоположні принципи та підходи, характерні для права Європейського Союзу, зокрема щодо забезпечення прозорості конкурсних процедур, недискримінації учасників, рівного ставлення до потенційних інвесторів, конкурентного відбору приватного партнера й ефективного розподілу проєктних ризиків. Загалом ця тенденція до системної адаптації національного законодавства до європейських практик і директив ЄС, на важливості якої в контексті європейської інтеграції наголошує П. В. Діхтієвський [3], заклала нормативні передумови для подальшої, більш комплексної реформи 2025 року.

Повномасштабні воєнні дії на території України, що супроводжуються постійним руйнуванням і пошкодженням об'єктів критичної інфраструктури, активізували пошук найбільш ефективних моделей ППП, спрощення процедур та підвищення рівня державних гарантій прав і законних інтересів приватних партнерів та інвесторів.

Четвертий етап (з 2025 року донині) – період новітньої євроінтеграційної трансформації правового регулювання суспільних відносин у сфері ППП та адаптації до умов післявоєнної відбудови України.

Сучасний етап пов'язаний із набранням чинності 31.10.2025 Законом України від 19.06.2025 № 4510-IX «Про публічно-приватне партнерство» (Закон про ППП) [12]. Він супроводжується кардинальним оновленням термінологічного апарату (запровадженням понять «плата за експлуатаційну готовність», «допорогові проєкти ППП», чітким розмежуванням інструментів публічних закупівель і ППП) та спрощенням процедур залучення інвестицій в умовах особливого періоду й післявоєнного відновлення. Законом про ППП також була затвердження нова редакція Закону України «Про концесію», що уніфікувало законодавче регулювання цієї форми співробітництва публічних і приватних партнерів.

Серед ключових новел нового Закону про ППП, що безпосередньо відображають трансформацію понятійно-категоріального апарату та розширення механізмів державної підтримки приватного сектору, доцільно виокремити такі.

По-перше, законодавець остаточно замінив термін «державно-приватне партнерство» на «публічно-приватне партнерство», що відповідає обґрунтованій у науковій літературі позиції щодо синонімічності цих понять і термінологічної відповідності міжнародній практиці вживання терміна «public-private partnership» [11]. Крім того, термін ППП повною мірою відображає публічну сторону партнерства, що було визначено в переліку публічних партнерів (ст. 10 Закону України «Про публічно-приватне партнерство»), а ст. 33 цього Закону встановила, що публічним партнером – стороною договору ППП може бути центральний орган виконавчої влади, державне, комунальне підприємство, установа, організація, суб'єкти господарювання державного сектору економіки [12].

По-друге, вперше на законодавчому рівні передбачено можливість здійснення ППП в оборонній сфері (п. 13 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про публічно-приватне партнерство»), що є прямим наслідком потреб воєнного часу та завдань модернізації оборонно-промислового комплексу.

По-третє, запроваджено гібридну модель фінансування проєктів ППП, яка поєднує кошти державного й місцевих бюджетів, грантове фінансування, зокрема від міжнародних донорів, приватні інвестиції та інші джерела не заборонені законом (ст. 8 Закону України «Про публічно-приватне партнерство»), що є особливо актуальним для проєктів на деокупованих і зруйнованих територіях.

По-четверте, передбачено запровадження електронної торговельної системи для проєктів концесії, що відповідає стандартам і процедурам Європейського Союзу та забезпечує відкритість усіх етапів: від оголошення конкурсу до оприлюднення укладеного договору. Стаття 1 Закону про ППП (Визначення термінів) офіційно закріплює поняття електронної торговельної системи (ЕТС) як дворівневої інформаційно-комунікаційної системи. Вона складається з центральної бази даних та електронних майданчиків, що забезпечують проведення конкурсів онлайн [12].

По-п'яте, посилено гарантії захисту прав приватного партнера й кредиторів, зокрема гарантії стабільності умов договору та недискримінаційного ставлення в процесі реалізації проєкту (ст. 44 Закону України «Про публічно-приватне партнерство» та Розділ VII Закону України «Про концесію»).

Отже, поряд із оновленням понятійного апарату законодавець істотно змінив підхід до організації та реалізації проєктів публічно-приватного партнерства. Закон України «Про публічно-приватне партнерство» орієнтований не лише на вдосконалення окремих процедур, а й на скорочення строків підготовки проєктів, диференціацію процедур залежно від їх складності, розширення механізмів державної підтримки та підвищення інвестиційної привабливості проєктів ППП. Важливою особливістю нового правового регулювання стало комплексне врегулювання взаємозв'язку між законодавством про публічно-приватне партнерство, концесії, публічні закупівлі, управління публічними фінансами та міжнародною технічною допомогою, що сприяє формуванню більш цілісної нормативної моделі реалізації інвестиційних проєктів.

Варто також зазначити, що в період розвитку нормативного регулювання ППП з 2019–2026 рр. значно активізувались реальні спроби укладання та реалізації проєктів ППП. За даними центральних і місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на

01.01.2026 на умовах ППП укладено 201 договір, з яких реалізуються 19 (7 – концесійних договорів, 4 – договори про спільну діяльність, 8 – інші договори), 171 договір не реалізується (114 – не виконується, 57 – розірвані / закінчився термін дії), 11 договорів призупинено у зв'язку зі збройною агресією російської федерації [27].

Аналіз новел Закону України «Про публічно-приватне партнерство» дає підстави стверджувати, що законодавець відмовився від моделі, за якої ППП розглядалося переважно як різновид інвестиційного договору. Натомість сучасне законодавство формує багаторівневий механізм реалізації публічної політики, який поєднує договірні, фінансові, цифрові та організаційні інструменти. Отже, трансформація законодавства стосується не лише окремих процедур, а зміни самої концепції правового регулювання. Остаточне оцінювання ефективності нової моделі можливе лише після формування сталої адміністративної та договірної практики, насамперед щодо реалізації проєктів відновлення критичної інфраструктури, транспортної галузі, енергетики, сфери охорони здоров'я та оборонно-промислового комплексу. Наразі можна констатувати, що законодавча реформа 2025 року завершила процес переходу від моделі державно-приватного партнерства до сучасної моделі публічно-приватного партнерства, гармонізованої з європейськими підходами та адаптованої до потреб післявоєнного відновлення України.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що становлення правового регулювання публічно-приватного партнерства в Україні має послідовний, але нерівномірний характер. Його розвиток визначався не лише ухваленням спеціальних законодавчих актів, а й зміною концептуального розуміння ролі держави, територіальних громад і приватного сектору в реалізації суспільно значущих проєктів.

Запропонована періодизація, побудована за критеріями розвитку нормативного забезпечення та трансформації понятійно-категоріального апарату, дала змогу виокремити чотири етапи еволюції ППП і встановити змістовний зв'язок між ними. Перший етап сформував конституційні засади та водночас підприємницькі та інвестиційні передумови партнерства, однак не створив цілісного механізму взаємодії публічного й приватного секторів. Ухвалення 2010 року Закону України «Про державно-приватне партнерство» забезпечило інституціоналізацію відповідних відносин, але не усунуло фрагментарності законодавства, процедурної складності та недостатньої узгодженості із концесійним регулюванням. Реформа 2019 року імплементувала базові критерії європейської моделі ППП, модернізувала передусім концесійну модель, посилила конкурентні та гарантійні механізми, проте її практичний потенціал був істотно обмежений інституційними недоліками й наслідками повномасштабної збройної агресії.

Закон України від 19 червня 2025 року № 4510-IX «Про публічно-приватне партнерство» започаткував не чергове точкове коригування, а концептуальну зміну моделі партнерства. Перехід від терміна «державно-приватне» до «публічно-приватне партнерство» відображає ширше розуміння публічної сторони правовідносин і відповідає їхньому фактичному суб'єктному складу. Зміна термінології поєднана з розширенням сфер застосування ППП, удосконаленням фінансових механізмів, запровадженням електронних конкурсних процедур і посиленням гарантій прав приватних партнерів. Унаслідок цього ППП набуває значення не лише договірної форми залучення інвестицій, а комплексного інструменту реалізації публічної політики.

Європейська інтеграція є наскрізним чинником розвитку нормативної моделі ППП. Її вплив простежується в поступовому закріпленні принципів прозорості, конкуренції, рівного ставлення, недискримінації та розподілу ризиків. Водночас формальне закріплення відповідних принципів саме собою не гарантує ефективності партнерських проєктів. Наведені в статті показники реалізації укладених договорів свідчать про суттєвий розрив між нормативним потенціалом ППП і його практичним застосуванням. Тому результативність сучасної реформи залежить від своєчасного прийняття й узгодження підзаконних нормативно-правових актів, належного розмежування ППП, концесії та публічних закупівель, підвищення інституційної спроможності органів державної влади й місцевого самоврядування, а також забезпечення прозорого обліку та моніторингу проєктів. Подальше вдосконалення правового регулювання має бути спрямоване не на постійне ускладнення нормативної конструкції, а на забезпечення її практичної дієвості, правової визначеності та передбачуваності для інвесторів. Перспективним напрямом подальших досліджень є оцінювання практики застосування Закону України «про публічно-приватне партнерство», ефективності електронних конкурсних процедур, гібридного фінансування та реалізації ППП у сферах відбудови критичної інфраструктури, енергетики, транспорту, охорони здоров'я, національної безпеки й оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

2. Zapatrina I., Shatkovska A. PPP for Sustainable Development Goals: Still Untapped Potential. *European Procurement & Public Private Partnership Law Review*. 1/2024 : p. 5–13. URL : https://appp.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/IZ-AS-_epppl_2024_01-005.pdf

3. Запатріна І. В., Шатковська А. О. Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України / Академія публічно-приватного партнерства. Київ, 2023. URL : https://appp.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/CITY_RECOVERY_EXPERIENCE_2023.pdf

4. Подолян Ю. О. Державно-приватне партнерство як один із ефективних шляхів відновлення України. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 2 (14). DOI : https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-2-14-85-93

5. Борцевич П. С., Фаїзов А. В. Сучасні правові аспекти публічно-приватного партнерства в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. Випуск 03, частина 2. С. 13–17. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.2.1

6. Діхтієвський П. В. Державне-приватне партнерство в Україні: тенденції розвитку в умовах європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 9. С. 126–230. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/26

7. Ребрина А. М., Мальський О. М. Інституційні засади реалізації проєктів публічно-приватного партнерства в Україні. *Київський економічний науковий журнал.* 2026. № 12. С. 177–187. DOI : https://doi.org/10.32782/2786-765X/2026-12-23

8. Негрич М. М. Поняття та моделі державно-приватного партнерства. *Публічне урядування*. 2024. № 1 (38). С. 54–60. DOI : https://doi.org/10.32689/2617-2224-2024-1(38)-7

9. Pavlovskyi S., Slobodianyk A., Nikolaev O. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE IMPLEMENTATION OF ECONOMIC ACTIVITIES OF TERRITORIAL COMMUNITIES. *International Interdisciplinary Scientific Journal "Expert"*. 2023. 1 (1). Pp. 128–142. DOI : https://doi.org/10.62034/2815-5300/2023-v1-i1-010

10. Ковбас І. В. Публічне управління у сфері публічно-приватного партнерства в Україні. *Академічні візії.* 2025. Випуск 44. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.17184196

11. Пашинін О. А. Публічно-приватне партнерство як форма реалізації права власності у сфері господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 261–265. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/60

12. Про публічно-приватне партнерство : Закон України від 19.06.2025 № 4510-IX / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text

13. Про власність : Закон України від 07.02.1991 № 697-XII (втратив чинність 20.06.2007) / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text

14. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text

15. Про підприємства в Україні : Закон України від 27.03.1991 № 887-XII (втратив чинність 01.01.2004) / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text

16. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text

17. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text

18. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

19. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV (втратив чинність 20.10.2019) / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14#Text

20. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг : Закон України від 14.12.1999 № 1286-XIV (втратив чинність 20.10.2019) / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-14#Text

21. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI (втратив чинність 31.10.2025) / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text

22. Залознова Ю., Петрова І., Трушкіна Н. Класифікація форм державно-приватного партнерства: узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду. *Agricultural and Resource Economics:International Scientific E-Journal.* 2016. Vol. 2, № 3. С. 88–105. URL : https://are-journal.com/are/article/view/47/59

23. Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства : постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 № 384 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2011-%D0%BF#Text

24. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

25. Рішення № 1/2018 Комітету Асоціації Україна – ЄС у торговельному складі від 14 травня 2018 року / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-18#Text

26. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 № 155-IX / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n646

27. Стан здійснення ДПП в Україні / Міністерство економіки та довкілля України. URL : https://me.gov.ua/Documents/Detail/9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26?lang=uk-UA&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini

Дата надходження 06.08.2026
Дата прийняття після рецензування 11.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 347.96:346.26:347.73
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.79-87

І. В. Паризький,
доктор економічних наук, кандидат юридичних наук,
професор кафедри маркетингу, економіки, менеджменту та адміністрування,
ВНЗ «Національна академія управління»
I. V. Paryzkyi,
Doctor of Economic Sciences, PhD in Law, Professor of the Department
of Marketing, Economics, Management and Administration,
HEI "National Academy of Management"
email: I.paryzkyi@gmai.com
ORCID 0000-0001-6835-5930

ЮРИДИЧНИЙ КОНСАЛТИНГ ЯК ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА РИНКУ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ФІСКАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

LEGAL CONSULTING AS A PROFESSIONAL ACTIVITY ON THE LEGAL SERVICES MARKET IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION AND FISCAL TRANSFORMATIONS

Стаття присвячена теоретико-правовому та економічному аналізу юридичного консалтингу як специфічного виду професійної діяльності на сучасному ринку юридичних послуг у контексті фіскальних та євроінтеграційних трансформацій. Досліджено сутність і правову природу консалтингової діяльності, її сутнісні відмінності від судового представництва й класичної адвокатури. Наголошено на ролі юридичного консалтингу як децентралізованого інструменту превентивного правозахисту суб'єктів господарювання, забезпечення податкового комплаєнсу та захисту майнових прав платників податків в умовах масштабної кодифікаційної реформи приватного права – скасування Господарського кодексу України й переходу до єдиної цивілістичної моделі регулювання ринкових відносин. Доведено, що ліквідація застарілих радянських рудиментів двоканального регулювання відкрила шлях для прямої інтеграції європейських доктрин у сфері правового консалтингу. Проаналізовано динаміку ринку консалтингових послуг в Україні, тенденції впровадження інструментів LegalTech (цифрових платформ, автоматизованого аудиту податкових

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Паризький І. В., 2026

ризиків) і розвиток міжнародного комплаєнсу (GDPR, вимоги BEPS, AML / KYC стандарти фінансового моніторингу). Висвітлено питання інтеграції проблематики правового й економічного консалтингу в освітній процес установ вищої освіти через реалізацію одноосібно розробленої автором навчальної програми «Ринок юридичних послуг» у ВНЗ «Національна академія управління». Обґрунтовано міждисциплінарний характер професійної діяльності консультанта, що вимагає поєднання правових інструментів із фінансовим і фіскальним аналізом. Розкрито зміст сучасних наукових дискусій щодо доцільності державного регулювання, ліцензування чи саморегулювання консалтингової діяльності в Україні. Аргументовано авторську позицію стосовно пріоритетності ринкових механізмів конкуренції та інституту ділової репутації перед надмірною бюрократизацією ринку як запобіжника проти відкату до адміністративно-командної системи регулювання юридичного бізнесу.

Ключові слова: *юридичний консалтинг, ринок юридичних послуг, податковий комплаєнс, фінансова безпека, авторський курс І. Паризького, євроінтеграція, Національна академія управління, скасування Господарського кодексу України.*

The article is devoted to the theoretical, legal, and economic analysis of legal consulting as a specific type of professional activity in the modern market of legal services in the context of fiscal and European integration transformations. The essence and legal nature of consulting activity, its essential differences from forensic representation and classical advocacy, are investigated. Emphasis is placed on the role of legal consulting as a decentralized tool for preventive protection of the rights of economic entities, ensuring tax compliance, and protecting the property rights of taxpayers under the grand codification reform of private law — the repeal of the Commercial Code of Ukraine and transition to a single civil model of market relations. The author argues that the liquidation of obsolete Soviet elements of dual regulation opened the way for the direct integration of European doctrines in the field of legal consulting. The dynamics of the consulting services market in Ukraine, the development trends of LegalTech tools (digital platforms, automated tax risk assessment), and the expansion of international compliance (GDPR, BEPS requirements, AML / KYC financial monitoring standards) are analyzed. The issues of integration of legal and economic consulting topics into the educational process of higher education institutions through the implementation of the educational program "Legal Services Market", uniquely developed by the author at the HEI "National Academy of Management", are highlighted. The interdisciplinary nature of the consultant's professional activity is substantiated, requiring a tight synthesis of legal tools with financial and fiscal analysis. The content of modern scientific discussions regarding the expediency of state regulation, licensing, or self-regulation of consulting activities in Ukraine is revealed. The author's position regarding the priority of market competition mechanisms and the institution of business reputation over excessive bureaucratization and liberalization of the market as a safeguard against reverting to an administrative-command system of legal business regulation is argued.

Keywords: *legal consulting, legal services market, tax compliance, financial security, I. Paryzkyi's author's course, European integration, National Academy of Management, repeal of the Commercial Code of Ukraine.*

Постановка проблеми. Процес інтенсивної євроінтеграції правової системи України та реформування її фіскальних інститутів актуалізує потребу в створенні принципово нових, гнучких механізмів захисту прав суб'єктів господарювання. В умовах тоталітарного устрою жорстке державне регулювання економіки повністю нівелювало потребу в незалежній правовій експертизі. Натомість у сучасній демократичній державі, яка орієнтована на стандарти Європейського Союзу, правові послуги трансформуються в дієвий інструмент забезпечення балансу між приватними інтересами бізнесу та публічними інтересами фіскальних органів влади. У цьому контексті юридичний консалтинг виокремлюється в самостійний, високотехнологічний вид професійної діяльності, спрямований на управління ризиками, забезпечення податкового комплаєнсу та превентивний правозахист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади функціонування ринку юридичних послуг, верховенства права та адаптації законодавства досліджували такі відомі вчені, як О. Петришин, Н. Оніщенко, С. Погребняк, В. Венгер. Специфіка комерціалізації послуг юридичного консалтингу в Україні, а також фінансово-правові та маркетингові аспекти суміжних правових інститутів (адвокатури та нотаріату) вивчалися в серії одноосібних публікацій автора (І. Паризького) [4; 5; 6]. Питання модернізації приватного права після скасування Господарського кодексу України та впровадження новітніх інструментів захисту суб'єктів господарювання розглядалися у фундаментальних наукових працях О. Кот, Д. Задихайла, В. Резнікової та О. Попова [7; 8; 9; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність праць із загальних питань адвокатської діяльності та судочинства, за рамками комплексних міждисциплінарних досліджень залишається аналіз сутності юридичного консалтингу як децентралізованого інституту превентивної фінансової та правової безпеки на стику юриспруденції та економіки. Гострою науковою проблемою є визначення функціональної ролі консалтингу в умовах поточної масштабної кодифікаційної реформи приватного права (скасування Господарського кодексу України) та посилення фіскального контролю. Потребує деталізації та розробки нових моделей податковий комплаєнс у практичній діяльності консультанта, адаптований до викликів диджиталізації ринку послуг і нових регуляторних вимог Європейського Союзу.

Зокрема, критичного переосмислення вимагає дидактико-методичне забезпечення підготовки кадрів для цієї сфери. Наявні програми закладів вищої освіти часто не встигають за темпами фіскальних трансформацій, через що виникає потреба в емпіричній перевірці та детальному описі інноваційних освітніх моделей, які впроваджуються на базі провідних вітчизняних інституцій (зокрема, ВНЗ «Національна академія управління») та спрямовані на формування в майбутніх юридичних консультантів як твердих професійних знань (Hard Skills), так і гнучких надпредметних компетенцій (Soft Skills).

Метою статті є комплексне теоретико-правове й економічне дослідження сутності юридичного консалтингу як професійної діяльності на ринку юридичних послуг, визначення його превентивно-захисної та податково-комплаєнс функцій, аналіз сучасних ринкових тенденцій та обґрунтування методологічних засад викладання відповідних дисциплін крізь призму авторського науково-методичного доробку.

Виклад основного матеріалу

1. Правова природа та сутнісні ознаки юридичного консалтингу в сучасних умовах

Під юридичним консалтингом (правовим консультуванням) у сучасній науковій доктрині розуміють професійну діяльність із надання інтелектуальних послуг правового характеру суб'єктам господарювання та фізичним особам, спрямовану на оптимізацію їхньої діяльності, мінімізацію правових ризиків і превентивний захист законних інтересів.

На відміну від судової адвокатури, яка працює за принципом ex post (ліквідація наслідків конфлікту, що вже виник у судовому чи адміністративному спорі), юридичний консалтинг функціонує в парадигмі ex ante (попередження порушень права та моделювання безпечного правового простору). Нормативною основою для розгортання цієї діяльності є положення глави 63 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) (зокрема, ст. 901 ЦКУ щодо договору про надання послуг), а також засади свободи підприємницької діяльності та захисту права власності, закріплені в ст. 41 та ст. 42 Конституції України.

Як справедливо зазначають дослідники процесів модернізації приватного права (О. О. Кот, В. В. Резнікова), остаточна декодифікація господарського законодавства та скасування Господарського кодексу України усунули багаторічні колізії, дублювання норм і перевели правове регулювання бізнес-консалтингу в чисте поле європейського приватного права, де основою є свобода договору, диспозитивність і пропорційність регулювання [7; 9]. Ключовими ознаками юридичного консалтингу є: превентивність, комплексність (синергія права та фінансів) і диспозитивність.

Трансформація сутності консалтингу та перехід до парадигми *ex ante* вимагають кардинальної перебудови дидактичних підходів у вищій школі. У цьому контексті прикладну цінність має авторська освітня програма, яка успішно впроваджена у ВНЗ «Національна академія управління» в межах спеціалізованої навчальної дисципліни «Ринок юридичних послуг». Методична складова цієї моделі базується на наскрізному застосуванні *кейс-методу (Case Study)* та інструментів *ситуаційного моделювання*, що дає змогу студентам опановувати навички превентивного правозахисту в реальних ринкових умовах.

Типовим прикладом такого дидактичного інструментарію є розроблений автором прикладний кейс «Реструктуризація та податковий комплаєнс IT-компанії при релокації в межах ЄС».

Дидактична мета кейсу: формування вмінь транскордонного консалтингу, оцінювання податкових ризиків і супроводу процесів євроінтеграції бізнесу.

Сюжетна лінія та умови: українська продуктова компанія масштабує діяльність і відкриває офіс у Республіці Польща для прямої взаємодії з контрагентами з ЄС. Перед студентами ставиться комплексне завдання: оптимізувати податкову структуру, враховуючи правила визначення податкового резидентства, вимоги GDPR, ризики виникнення постійного представництва (*Permanent Establishment*), а також можливості застосування локальних пільгових режимів (зокрема, податкового стимулу *IP Box*).

Алгоритм виконання: студентські команди розподіляють ролі (внутрішні юристи, зовнішні податкові консультанти, представники органів контролю) і розробляють триетапну дорожню карту комплаєнсу, яку захищають перед умовним Радником директорів (роль викладача).

Формування надпредметних компетенцій (Soft Skills)

Авторська модель на основі концепції «Profession – Entrepreneurship – Service»

Модель передбачає інтегрований розвиток гнучких навичок у межах тривекторної структури юридичного бізнесу. Кожен вектор поєднує теоретичну базу та наскрізний практичний інструментарій (симуляційні кейси й тренінги).

Структура авторської моделі навчання

Вектор «Profession» (Професія)	Вектор «Entrepreneurship» (Підприємництво)	Вектор «Service» (Сервіс)
▼	▼	▼
Переговорні вміння (Harvard Method)	**Кризові комунікації (Antifragility)**	**Клієнтський досвід (CX)**
▼	▼	▼
Моделювання дебатів «Клієнт — Фіскал»	*Сценарний стрес-тест «Податкова перевірка»*	*Мапування шляху клієнта (Customer Journey Mapping)*

Деталізований опис векторів і цільових навичок

1. Вектор «Profession» (Професія) – Переговорні вміння. Фокусується на розвитку фундаментальних професійних навичок юриста через призму Гарвардської концепції принципових переговорів. Замість класичної позиційної боротьби майбутній фахівець вчиться шукати взаємну вигоду та відокремлювати людей від проблеми.

Практичний інструмент: моделювання дебатів «Клієнт – Фіскал» (імітаційна гра, де учасники поділяються на сторони захисту платника податків та органу контролю).

Цільові Soft Skills: аргументація та переконання на основі фактів, активне слухання для виявлення прихованих інтересів, емоційний інтелект в умовах жорсткого психологічного тиску.

2. Вектор «Entrepreneurship» (Підприємництво) – Кризові комунікації. Спрямований на формування підприємницького мислення, де криза сприймається як точка зростання. Концепція «антикрихкості» (Antifragility) вчить юриста бути гнучким, швидко ухвалювати рішення в умовах невизначеності та капіталізувати стресові ситуації.

Практичний інструмент: сценарний стрес-тест «Податкова перевірка» (динамічний симуляційний тренінг, що відтворює реальний запуск раптової перевірки з постійною зміною ввідних даних).

Цільові Soft Skills: швидкий аналіз ризиків за умов дефіциту інформації, стресостійкість, миттєвий розподіл ролей всередині команди (Teamwork) для захисту бізнесу.

3. Вектор «Service» (Сервіс) – Клієнтський досвід. Трансформує класичну юридичну експертизу в людиноцентричний продукт (Customer Experience / CX). Юрист стає стратегічним бізнес-партнером, який будує довгострокову довіру та забезпечує комфортну взаємодію на кожному етапі співпраці.

Практичний інструмент: мапування шляху клієнта (Customer Journey Mapping / CJM) – візуалізація та аналіз усіх точок дотику з юридичною компанією від першого контакту до постсупроводу.

Цільові Soft Skills: емпатія (здатність подивитися на проблему очима клієнта), клієнтоорієнтованість, дизайн-мислення для спрощення складних процедур у зручні сервісні рішення.

Така дидактична архітектура безпосередньо спрямована на формування в студентів надпредметних компетенцій (*Soft Skills*), які класичний академічний підхід часто залишає поза увагою:

2. Фіскальний комплаєнс і фінансова безпека як ядро консалтингової діяльності

профілю «Ірпінського юридичного часопису» зумовлює потребу в розгляді юридичного консалтингу через призму його взаємодії з публічно-правовою та податковою сферами. У сучасних умовах євроінтеграції правовий консалтинг трансформувався з пасивного складання договорів у складну систему Corporate Compliance та управління податковими ризиками підприємств [8; 10]. Юридичний консультант є основним медіатором і захисником прав приватного сектору у відносинах із органами контролю. Забезпечення фінансової безпеки бізнесу за допомогою консалтингу охоплює:

– налагодження процедур внутрішнього податкового аудиту (Tax Due Diligence);

– оцінювання транскордонних операцій на відповідність вимогам BEPS та європейським стандартам прозорості;

– управління ризиками за правилами фінансового моніторингу (AML / KYC-комплаєнс);

– превентивний захист активів від протиправного і необґрунтованого податкового тиску.

Статистичні дані за останні роки підтверджують, що понад 45 % великих і середніх підприємств України залучають зовнішній юридичний консалтинг саме для проведення санкційного та податкового комплаєнсу, що свідчить про високу затребуваність професії. Динамізація ринку відбувається також через впровадження інструментів LegalTech (автоматизований аналіз податкових ризиків, конструктори смартконтрактів), що підвищує доступність і швидкість правового захисту.

3. Юридичний консалтинг в авторській освітній моделі

Розвиток юридичного консалтингу як професійної діяльності вимагає якісних змін у підходах до підготовки юридичних та управлінських кадрів. Потрібно акцентувати увагу на тому, що концептуальне наповнення й дидактична модель підготовки таких фахівців в Україні базуються на одноосібно розробленій автором (І. Паризьким) навчальній програмі дисципліни «Ринок юридичних послуг». Ця програма успішно інтегрована в освітній процес ВНЗ «Національна академія управління».

Прикладна цінність і висока ефективність представленої авторської моделі підтверджуються довгостроковим емпіричним моніторингом, що здійснюється внутрішньою службою контролю якості освіти ВНЗ «Національна академія управління». Для верифікації результатів впровадження дисципліни «Ринок юридичних послуг» було проаналізовано динаміку успішності студентів, показники їхнього працевлаштування, а також проведено анонімне анкетування ключових стейкхолдерів – керівників і партнерів провідних юридичних і консалтингових компаній-роботодавців. Зведені емпіричні дані зафіксували суттєвий позитивний тренд після переходу на інтеграційну модель навчання (таблиця 1).

Таблиця 1 – Динаміка показників ефективності впровадження авторської освітньої моделі у ВНЗ «Національна академія управління»

Критерії моніторингу якості освіти	До впровадження інтеграційної моделі (базовий період)	Після впровадження авторської моделі (звітний період)
Частка студентів із високим рівнем академічної успішності за шкалою ECTS (оцінки «A» та «B»)	42 %	68 %
Середній інтегральний рівень задоволеності студентів змістом і прикладним наповненням програми (max = 5.0)	3,9	4,8
Показник успішного працевлаштування випускників за фахом упродовж перших 6 місяців після випуску	61 %	84 %
Коефіцієнт лояльності та задоволеності роботодавців якістю підготовки кадрів (*Employer Net Promoter Score*)	+15 %	+52 %

Глибокий аналіз наведених емпіричних даних свідчить, що оптимізація дидактичного процесу й орієнтація на практичний інструментарій *ex ante* дали змогу на 26 % збільшити частку студентів, які демонструють відмінні та якісні знання. Особливу науково-практичну цінність становлять результати зовнішнього оцінювання програми ринком. Зростання індексу задоволеності роботодавців з +15 до +52 % та підвищення рівня працевлаштування до 84 % чітко вказують на те, що сформовані в студентів навички податкового комплаєнсу, кризових комунікацій та управління клієнтським досвідом (CX) повністю відповідають актуальним запитам сучасних бізнес-структур.

У межах викладання цього авторського курсу особлива увага приділяється міждисциплінарним аспектам консалтингу. Студенти вивчають методику оцінювання правових і фінансових ризиків (Risk Assessment), правове регулювання та фінансування нотаріату, особливості маркетингу адвокатських послуг і структурування міжнародних комерційних угод. Попередній аналіз специфіки комерціалізації цих послуг, здійснений автором, доводить, що майбутній правник і менеджер повинен володіти не лише знаннями матеріального права, а й глибоким розумінням бізнес-процесів і податкового середовища клієнта [4; 6].

Саме такий міждисциплінарний характер підготовки, закріплений в авторській моделі, дає змогу на практиці відпрацьовувати згадані вище навички управління клієнтським досвідом (CX) і ведення кризових комунікацій, оскільки випускник НАУ починає бачити правову проблему не ізольовано, а в контексті загальної фінансової стратегії та операційної діяльності компанії.

Дискусія

Проблеми стандартизації та саморегулювання ринку консалтингу

На відміну від адвокатури та нотаріату діяльність у сфері юридичного консалтингу в Україні наразі позбавлена єдиного профільного законодавчого регулювання. Це викликає тривалу наукову дискусію (Д. Задихайло, О. Попов) [8; 10]. Захищаємо позицію, згідно з якою надмірна державна бюрократизація чи спроби запровадження штучного ліцензування консалтингового сектору можуть зашкодити його гнучкості та інноваційності. Оскільки юридичний консалтинг функціонує переважно в сегменті B2B, ринкові механізми конкуренції, інститут ділової репутації та жорсткі договірні умови про відповідальність є достатніми регуляторами якості. Оптимальним способом для України вбачається розвиток саморегулювальних організацій і кодексів професійної етики, гармонізованих з правилами CCBE (Ради адвокатських та юридичних товариств Європи).

У площині вищої школи ця дискусія трансформується у вибір між класичним «жорстким» стандартом навчання та гнучкими авторськими програмами. Моніторинг ринку й наведені вище емпіричні результати ВНЗ «Національна академія управління» доводять, що саме відмова від надмірної стандартизації на користь адаптивних моделей, які поєднують розбір живих кейсів (як-от релокація IT-бізнесу в ЄС) і розвиток *Soft Skills* (переговори за Гарвардською методикою, *Legal Design*), дає змогу системно підвищувати якість підготовки кадрів без залучення зовнішніх примусових регуляторних інструментів.

Висновки. Юридичний консалтинг на сучасному ринку юридичних послуг є самостійною, динамічною та високотехнологічною професійною діяльністю, що виконує найважливішу функцію превентивного правозахисту й забезпечення фінансово-податкової безпеки суб’єктів господарювання. В умовах євроінтеграції консалтинговий сектор продемонстрував високу адаптивність, змістивши фокус на комплаєнс і цифрові інструменти (LegalTech). Перспективи розвитку цього інституту пов’язані з еволюцією ринкового саморегулювання. Інтеграція зазначеної проблематики в навчальний процес Національної академії управління на основі одноосібно розробленої авторської програми І. Паризького забезпечує синергію науки та практики, сприяючи підготовці правників і управлінців нового покоління.

Доведена емпіричними показниками ефективність цієї моделі (зокрема, зростання рівня працевлаштування випускників до 84 % та індексу задоволеності роботодавців до +52 %) свідчить про успішне формування в студентів комплексу надпредметних компетенцій (переговорних навичок, кризових комунікацій та управління клієнтським досвідом), що повністю нівелює наявний розрив між класичною академічною теорією та реальними податковими запитами сучасного бізнес-середовища в умовах європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР ; Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3341-IX ; Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI ; Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

3. Паризький І. В. Ринок юридичних послуг : авторська навчальна програма дисципліни. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2024. 24 с.

4. Паризький І. Особливості маркетингу адвокатських послуг: обмеження та можливості. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 5 (1). С. 78–86. DOI : https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.12

5. Паризький І. Теоретико-правові аспекти фінансового забезпечення діяльності органів нотаріату. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 6 (2). С. 26–32. DOI : https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.5

6. Паризький І. Специфіка комерціалізації послуг юридичного консалтингу в Україні. *Правова позиція.* 2020. № 4. С. 68–72. DOI : https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.14

7. Кот О. О. Тенденції та перспективи реформування приватного права України в умовах євроінтеграції. *Альманах права.* 2023. Вип. 14. С. 44–49. DOI 10.33663/2524-017X-2023-14-7

8. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення сталого розвитку національної економіки: виклики декодифікації. *Право та інновації.* 2024. № 1 (45). С. 15–23. DOI 10.37772/2518-1718-2024-1-2

9. Резнікова В. В. Системність законодавства України в умовах адаптації до acquis communautaire Європейського Союзу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2024. Вип. 2 (129). С. 38–45. DOI 10.17721/1728-2667.2024/129-2/5

10. Попов О. В. Фінансовий та правовий комплаєнс у діяльності суб'єктів юридичного консалтингу. *Підприємництво, господарство і право.* 2025. № 3. С. 82–89. DOI 10.32849/2663-5313/2025.3.11

Дата надходження 08.08.2026
Дата прийняття після рецензування 15.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.9
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.88-97

Ю. О. Подолян,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри транспортного права,
Національний транспортний університет
Y. O. Podolian,
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Transport Law of the Faculty of Socio-Economic and Legal Sciences, National Transport University
email: yulia29p@gmail.com
ORCID 0000-0001-5063-4018

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PUBLIC ADMINISTRATION OF INFRASTRUCTURE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT

Дослідження статті ґрунтується на формально-юридичному методі (аналіз норм нового закону та актів, ухвалених на його виконання), порівняльно-правовому методі (зіставлення національного регулювання з положеннями Директиви 2014/23/ЄС про присудження концесійних договорів), системно-структурному підході (виокремлення взаємопов'язаних складників досліджуваного механізму) та методі аналізу правозастосовної практики (вивчення перших пілотних проєктів у соціальній сфері).

Встановлено, що оновлену організаційно-правову основу публічного адміністрування доцільно розглядати через чотири складники: інституційний (розширення кола публічних партнерів за рахунок територіальних громад, деталізація компетенції уповноважених органів), процедурний (диференціація адміністративних процедур залежно від очікуваної

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Подолян Ю. О., 2026

вартості, спрощений режим для проєктів до 5,5 млн євро з підготовкою концептуальної записки замість повного техніко-економічного обґрунтування та скороченням строків підготовки з приблизно дев'ятнадцяти до дванадцяти місяців, проведення конкурсів через електронну систему), фінансово-забезпечувальний (гранти, договори про фінансування, участь донорів і міжнародних фінансових організацій) та контрольний (моніторинг, договірні індикатори якості, облік довгострокових зобов'язань). Обґрунтовано, що допорогове значення кореспондує порогу застосування Директиви 2014/23/ЄС, що свідчить про свідому гармонізацію національного законодавства з правом Європейського Союзу. Проаналізовано першу практику, зокрема пілотний проєкт будівництва багатопрофільної лікарні у місті Житомир за консультаційної підтримки Міжнародної фінансової корпорації.

Ефективність публічного адміністрування відбудови на партнерських засадах визначається поєднанням трьох чинників: своєчасного підзаконного забезпечення нового закону, інституційної спроможності публічних партнерів, насамперед невеликих територіальних громад, та належного контролю за фіскальними ризиками довгострокових зобов'язань місцевих бюджетів.

Ключові слова: *державно-приватне партнерство, економічний розвиток, органи державної влади, концесія, гармонізація законодавства, децентралізація, фіскальні ризики, публічний партнер, приватний сектор, міжнародні фінансові організації.*

The purpose of the article is to reveal the organizational and legal mechanism of public administration of infrastructure public-private partnership projects in the post-war reconstruction of Ukraine on the basis of the provisions of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" of 19 June 2025 No. 4510-IX, which entered into force on 31 October 2025 and replaced the legislative model of 2010.

The research is based on the formal-legal method (analysis of the provisions of the new law and the acts adopted for its implementation), the comparative-legal method (comparison of national regulation with the provisions of Directive 2014/23/EU on the award of concession contracts), the system-structural approach (identification of interrelated components of the mechanism under study) and the method of analysis of law-enforcement practice (study of the first pilot projects in the social sphere).

It is established that the updated organizational and legal basis of public administration should be considered through four components: institutional (expansion of the range of public partners at the expense of territorial communities, detailing the competence of authorized bodies), procedural (differentiation of administrative procedures depending on the expected value, a simplified regime for projects up to EUR 5.5 million with the preparation of a concept note instead of a full feasibility study and a reduction of preparation time from approximately nineteen to twelve months, tenders through an electronic system), financial support (grants, financing agreements, participation of donors and international financial organizations) and control (monitoring, contractual quality indicators, accounting of long-term obligations). It is substantiated that the below-threshold value corresponds to the threshold of application of Directive 2014/23/EU, which testifies to the deliberate harmonization of national legislation with the law of the European Union. The first practice is analyzed, in

particular the pilot project of construction of a multidisciplinary hospital in the city of Zhytomyr with the advisory support of the International Finance Corporation.

The effectiveness of public administration of reconstruction on a partnership basis is determined by a combination of three factors: timely adoption of secondary legislation implementing the new law, institutional capacity of public partners, primarily small territorial communities, and proper control over fiscal risks of long-term obligations of local budgets.

Keywords: *state-private partnership, economic development, state authorities, concession, harmonization of legislation, decentralization, fiscal risks, public partner, private sector, international financial organizations.*

Постановка проблеми. Повоєнна відбудова України є завданням, безпрецедентним за масштабом для сучасної Європи. Руйнування доріг, мостів, енергетичних мереж, систем водопостачання, закладів освіти, охорони здоров'я та житлового фонду поставило перед публічною адміністрацією подвійний виклик: з одного боку, потреба в капіталовкладеннях, які багатократно перевищують можливості бюджетної системи, з іншого – попит в адмініструванні процесів відновлення прозоро, ефективно й відповідно до європейських стандартів, дотримання яких є умовою міжнародної фінансової підтримки та європейської інтеграції України.

У цих умовах публічно-приватне партнерство перетворюється з переважно теоретичної конструкції на практичний інструмент публічного управління відбудовою. Водночас попередня законодавча модель державно-приватного партнерства, заснована на Законі України від 1 липня 2010 року № 2404-VI [1], виявилася малопридатною для цього завдання: за роки її дії було укладено лише дві масштабні концесійні угоди [2], а надмірно складні та забюрократизовані процедури підготовки проєктів фактично вилучали з механізму партнерства невеликі територіальні громади, які найбільше постраждали від руйнувань. Ухвалення Закону України від 19 червня 2025 року № 4510-IX «Про публічно-приватне партнерство» [3], що набув чинності 31 жовтня 2025 року, створило оновлену організаційно-правову основу для залучення приватних інвестицій і грантових коштів до відновлення державних і комунальних об'єктів: доріг, мостів, шкіл, лікарень, житла, дитячих садків, портів, енергомереж, водопостачання [4]. Наукове осмислення організаційно-правового механізму публічного адміністрування таких проєктів є нагальним завданням адміністративно-правової доктрини, а його результати мають безпосереднє практичне значення для органів публічної адміністрації, які готують і супроводжують проєкти відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державно-приватного (публічно-приватного) партнерства має міждисциплінарний характер. Базове для вітчизняної доктрини комплексне дослідження досвіду й перспектив впровадження партнерства в Україні та за кордоном було здійснене Б. Винницьким, М. Лендел і Б. Онищуком ще до ухвалення профільного закону [5]. Серед публікацій останніх п'яти років потрібно виокремити кілька напрямів. Управлінський вимір партнерства у відновленні досліджують В. В. Круглов, який розглядає державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст із рекомендаціями щодо

адаптації міжнародних моделей [6], В. Сичова і Т. Самофалова, які аналізують партнерство в повоєнній реконструкції України [7], Ю. С. Цюман, яка обґрунтовує партнерство як механізм сталого розвитку для відновлення країни [8]. Автором цієї статті раніше досліджувався потенціал моделей партнерства як однин із ефективних способів відновлення України в умовах воєнного стану [9]. О. М. Чальцева та Д. О. Лобода систематизують світовий досвід впровадження партнерства (США, Велика Британія, Німеччина, Франція) і виклики його адаптації до українських реалій, серед яких визначеність законодавчої бази, мінімізація корупційних ризиків і формування довіри між сторонами [10]. Європейський інвестиційний банк у щорічних оглядах Європейського центру експертизи ППП фіксує стан і тенденції європейського ринку партнерства, що є емпіричним орієнтиром для національних реформ [11]. Адміністративно-правовий та галузевий виміри представлені працями К. С. Маслова, який аналізує сучасний стан і проблеми публічно-приватного партнерства в Україні [12], та О. М. Загалюка, який досліджує застосування механізмів партнерства для модернізації інфраструктури охорони здоров'я в межах госпітальних округів, включно з першими пілотними проєктами [13]. Практичне оцінювання новел Закону України № 4510-IX з позицій інвесторів надає Д. Слободянюк, зазначаючи, зокрема, що за попереднім законодавством процедура підготовки проєктів тривала від 18 до 24 місяців [14]. Рекомендації для формування політики у сфері партнерства в охороні здоров'я України напрацьовані Європейським регіональним бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив публікацій, більшість із них ґрунтуються на положеннях закону 2010 року, який втратив чинність, або мають переважно економічний чи управлінський, а не юридичний характер. Причина зрозуміла: Закон України № 4510-IX набув чинності лише 31 жовтня 2025 року, і наука об'єктивно не встигла опрацювати новий нормативний матеріал. Унаслідок цього поза увагою дослідників залишаються: по-перше, цілісна організаційно-правова характеристика механізму публічного адміністрування проєктів партнерства за новим законом – система суб'єктів, їхня компетенція та адміністративні процедури життєвого циклу проєкту; по-друге, правове оцінювання спрощеного режиму для проєктів з допороговим значенням як інструменту доступу територіальних громад до механізму партнерства; по-третє, порівняльно-правовий вимір гармонізації нового закону з Директивою 2014/23/ЄС; по-четверте, адміністративно-правові аспекти управління фіскальними ризиками довгострокових зобов'язань громад. Саме ці чотири питання досліджуються в цій статті, що й визначає її наукову новизну та внесок у заповнення окресленої прогалини.

Метою статті є розкриття організаційно-правового механізму публічного адміністрування інфраструктурних проєктів публічно-приватного партнерства в повоєнній відбудові України. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: охарактеризувати інституційний складник механізму (систему публічних партнерів і розподіл компетенції); розкрити процедурний складник, включно зі спрощеним режимом для допорогових проєктів і цифровізацією конкурсних процедур; проаналізувати фінансово-забезпечувальний складник (гранти, участь донорів і міжнародних фінансових організацій); визначити

вимоги до контрольного складника з огляду на довгостроковість зобов'язань публічних партнерів; здійснити порівняльно-правове зіставлення національного регулювання з Директивою 2014/23/ЄС та оцінити першу практику підготовки пілотних проєктів.

Виклад основного матеріалу. Публічно-приватне партнерство в загальному розумінні є довгостроковою співпрацею між публічним партнером (державою або органами місцевого самоврядування) і приватним бізнесом для реалізації суспільно важливих проєктів, сутність якої полягає в оптимальному розподілі ризиків, відповідальності й вигід між партнерами. З погляду науки адміністративного права партнерство є особливою формою публічного адміністрування: суб'єкт владних повноважень не відмовляється від виконання публічної функції (забезпечення населення інфраструктурними послугами), а змінює спосіб її реалізації – від безпосереднього бюджетного фінансування та господарського управління до договірної співпраці з приватним партнером під адміністративним контролем.

Досвід застосування попереднього законодавства продемонстрував розрив між нормативною моделлю та управлінською практикою. Процедура підготовки проєктів за законом 2010 року тривала від 18 до 24 місяців [14], а вимога розроблення повного техніко-економічного обґрунтування робила малі проєкти економічно недоцільними вже на підготовчій стадії [12; 13]. У результаті механізм партнерства історично асоціювався лише з досить масштабними проєктами і був фактично недоступний для невеликих громад, а інструмент, який у європейській практиці є звичайним засобом розвитку місцевої інфраструктури [11], в Україні залишався винятковим явищем. У власних попередніх дослідженнях автор зазначала, що поєднання ресурсів і можливостей державного й приватного секторів на основі моделей партнерства може стати одним з ефективних способів відбудови України, а перспектива передбачає перехід до принципів безпечності, стійкості, екологічності й енергозбереження в проєктуванні та створенні об'єктів інфраструктурного забезпечення, житла, виробничого й соціально-культурного секторів [9]. Новий закон значною мірою створив нормативні передумови для реалізації цього потенціалу.

Організаційно-правовий механізм публічного адміністрування проєктів партнерства за Законом України № 4510-IX доцільно розглядати через чотири взаємопов'язані складники: інституційний (система суб'єктів публічної адміністрації та розподіл компетенції між ними), процедурний (адміністративні процедури життєвого циклу проєкту), фінансово-забезпечувальний (державна підтримка, гранти, участь донорів) та контрольний (моніторинг і договірний контроль виконання). Такий системно-структурний підхід відповідає логіці самого закону та дає змогу послідовно оцінити управлінську придатність кожного елементу механізму для завдань відбудови.

Інституційний складник характеризується розширенням суб'єктного складу публічних партнерів і деталізацією їхньої компетенції. Заміна категорії «державний партнер» категорією «публічний партнер» [3] має не лише термінологічне, а й організаційне значення: в умовах децентралізації саме територіальні громади стають основними ініціаторами проєктів відновлення місцевої інфраструктури, і закон закріплює їх самостійну роль у партнерських відносинах. Рішення щодо об'єктів державної власності ухвалюються

Кабінетом Міністрів України та визначеними ним органами виконавчої влади щодо об'єктів комунальної власності – органами місцевого самоврядування; методологічне забезпечення й моніторинг покладаються на центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування політики у сфері публічно-приватного партнерства.

Інституційним доповненням договірної моделі партнерства є передбачена Законом України № 4510-IX конструкція господарського товариства публічного сектору [3], яка уможливлює інституціоналізоване партнерство – спільну участь публічного й приватного партнерів у капіталі суб'єкта господарювання, створеного для реалізації проєкту. У контексті відбудови така модель має самостійну управлінську цінність: вона дає змогу публічному партнерові зберігати корпоративний вплив на ухвалення ключових рішень упродовж усього життєвого циклу об'єкта, а не лише договірний контроль, та полегшує спільне залучення фінансування від міжнародних фінансових організацій. Водночас поєднання корпоративного управління з публічним контролем породжує нові доктринальні питання – щодо меж втручання органу публічної адміністрації в господарську діяльність товариства та щодо запобігання конфлікту інтересів, коли публічний партнер одночасно є учасником товариства та носієм контрольних повноважень.

Процедурний складник зазнав найглибшої трансформації, спрямованої на пропорційність адміністративної процедури масштабу проєкту. Ключовою новелою є спрощена процедура для проєктів з допороговим значенням – вартістю до 5,5 млн євро: замість розроблення повного техніко-економічного обґрунтування достатньо підготувати концептуальну записку, що, за наявним оцінюванням, скорочує тривалість підготовки малого проєкту з приблизно дев'ятнадцяти до дванадцяти місяців [13]. Для повоєнної відбудови це рішення має стратегічне значення: переважна частина проєктів відновлення місцевої соціальної інфраструктури (реконструкція шкіл, амбулаторій, об'єктів водопостачання, закупівля обладнання) за вартістю належить саме до допорогових, і спрощений режим відкриває громадам з обмеженим бюджетом реальний доступ до механізму партнерства. Другою процедурною новелою є цифровізація: конкурсна документація, подання заявок і визначення приватного партнера здійснюються через електронну систему, що мінімізує корупційні ризики та забезпечує прозорість конкурсних процедур [13]. Тим самим у сфері партнерства реалізується загальна тенденція цифровізації адміністративних процедур, яка вже довела свою ефективність у сфері публічних закупівель.

У порівняльно-правовому вимірі привертає увагу те, що визначене українським законодавцем допорогове значення кореспондує порогу застосування Директиви 2014/23/ЄС Європейського парламенту та Ради від 26 лютого 2014 року про присудження концесійних договорів [16]: концесії, вартість яких є нижчою за встановлений Директивою поріг (він періодично переглядається Європейською комісією та наразі становить майже 5,5 млн євро), не підпадають під її детальні процедурні вимоги, і держави-члени зберігають свободу спрощеного національного регулювання таких договорів за умови дотримання загальних принципів прозорості та рівного ставлення. Відтворення цієї логіки в Законі України № 4510-IX свідчить про свідому гармонізацію національного механізму партнерства з європейською моделлю: повні конкурсні процедури застосовуються там, де цього вимагають масштаб проєкту та транскордонний інтерес інвесторів, тоді як малі місцеві

проєкти адмініструються за пропорційно спрощеними правилами. Для України як держави-кандидата на членство в Європейському Союзі така відповідність має не лише техніко-юридичне, а й політико-правове значення, оскільки наближення законодавства про концесії та партнерство до acquis належить до зобов'язань у межах переговорного процесу.

Фінансово-забезпечувальний складник відображає специфіку відбудови: значна частина проєктів фінансуватиметься зі змішаних джерел. Закон України № 4510-IX уперше системно врегулював грант для проєктів публічно-приватного партнерства, договір про фінансування, участь донорів і міжнародних фінансових організацій [3]. З погляду адміністративного права принциповим є те, що рішення про надання державної підтримки є адміністративним актом, який ухвалюється за визначеною процедурою та має враховувати фіскальні ризики держави та громад. Міжнародні фінансові організації – Міжнародна фінансова корпорація, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку – відіграють у проєктах відбудови подвійну роль: консультаційну (підготовка якісної тендерної документації за кошти цільових грантів) і фінансову (кредитування та софінансування приватних партнерів) [13]. Публічне адміністрування таких проєктів, відповідно, набуває координаційного характеру: уповноважені органи мають узгоджувати вимоги національного законодавства з процедурними стандартами донорів.

Окремим напрямом застосування оновленого механізму є житлова сфера. Закон України № 4510-IX виокремлює проєкти публічно-приватного партнерства з будівництва житла [3], що безпосередньо відповідає одному з найгостріших викликів відбудови – потребі у відновленні житлового фонду для внутрішньо переміщених осіб і мешканців деокупованих і постраждалих територій. Організаційно-правова специфіка таких проєктів полягає в поєднанні інвестиційної складової (будівництво за кошти приватного партнера) із соціальною функцією публічної адміністрації (визначення категорій отримувачів житла, умов його надання та подальшого управління житловим фондом), що вимагає від публічних партнерів особливо ретельного структурування договірних умов.

Емпіричним підтвердженням працездатності оновленого механізму є практика підготовки перших проєктів. Пілотним проєктом у соціальній сфері є будівництво нової багатопрофільної лікарні в м. Житомир: міська рада за консультаційної підтримки Міжнародної фінансової корпорації ініціювала проєкт, у якому приватний партнер відповідатиме за проєктування, фінансування, будівництво, обладнання й утримання медичного комплексу, а публічний партнер – за надання медичних послуг і плату за доступність об'єкта; тендер на залучення приватного інвестора було оголошено навесні 2025 року [13]. Показовим є і досвід м. Львів, де ще до повномасштабного вторгнення опрацьовувався проєкт створення єдиного клінічного комплексу на 1 000 ліжок орієнтовною вартістю понад 50–60 млн євро, реалізацію якого було відкладено через воєнні дії [13]. Ці приклади ілюструють модель, за якої приватний сектор створює та обслуговує інфраструктуру, а надання публічних послуг залишається за державою чи громадою, що дає змогу поєднати залучення приватного капіталу зі збереженням публічного контролю за якістю та доступністю послуг.

Контрольний складник механізму набуває особливої ваги з огляду на довгостроковість зобов'язань публічних партнерів. Договори партнерства зазвичай укладаються на 20–30 років, упродовж яких громада сплачує приватному партнерові платежі за доступність об'єкта; неадекватне оцінювання спроможності місцевого бюджету здатне перетворити інструмент розвитку на джерело боргового навантаження, що підтверджує зарубіжний досвід реалізації окремих інфраструктурних проєктів [13; 15]. Тому публічне адміністрування на стадії виконання договору має охоплювати: нормативно визначені індикатори якості (вимоги до стану будівель, доступності обладнання, часу реагування на несправності) та санкції за їх невиконання; регулярний моніторинг з боку уповноваженого органу; облік довгострокових зобов'язань громад у системі управління публічними фінансами. Інакше кажучи, договірна свобода партнерів у цій сфері обмежується імперативними вимогами захисту публічного інтересу, і саме публічна адміністрація є гарантом цього балансу.

Специфічним для воєнного та повоєнного періоду чинником, що впливає на всі складники механізму, є безпековий ризик. Для приватного інвестора ризик пошкодження або знищення об'єкта внаслідок бойових дій безпосередньо позначається на вартості капіталу і, відповідно, на ціні інфраструктурної послуги для громади. Публічна адміністрація може пом'якшувати цей чинник двома групами інструментів: договірними (справедливий розподіл воєнних ризиків між партнерами, застереження про форс-мажор і перегляд умов, гарантії компенсації) та інституційними (страхування воєнних і політичних ризиків, зокрема за програмами багатосторонніх агенцій групи Світового банку та за підтримки урядів держав-партнерів, а також державні гарантії). Належне структурування розподілу ризиків на стадії підготовки проєкту є, по суті, окремим напрямом адміністративної діяльності публічного партнера, від якості якого залежить сама можливість залучення приватного фінансування у воєнний і повоєнний період.

Водночас організаційно-правовий механізм публічного адміністрування відбудови на засадах партнерства стикається з низкою викликів. По-перше, деталізованість нового закону вимагає своєчасного ухвалення підзаконних актів і методичного забезпечення; будь-яке зволікання відтерміновує запуск проєктів. По-друге, інституційна спроможність публічних партнерів залишається нерівномірною: якщо великі міста мають фахові команди та підтримку міжнародних консультантів, то невеликі громади потребують системної методичної допомоги держави, без якої навіть спрощена допорогова процедура не буде використана. По-третє, безпекові ризики воєнного часу об'єктивно підвищують вартість приватного капіталу, що робить механізми їх страхування та розподілу критичною умовою банківської придатності проєктів. Нарешті, суспільна легітимність партнерства залежить від прозорості кожного проєкту: будь-який резонансний випадок неефективної угоди здатен дискредитувати механізм загалом.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу досягти поставленої мети та вирішити всі сформульовані завдання. Публічне адміністрування інфраструктурних проєктів публічно-приватного партнерства в повоєнній відбудові України отримало якісно оновлену організаційно-правову основу, яку доцільно розглядати через єдність чотирьох складників: інституційного, процедурного, фінансово-забезпечувального та контрольного.

Визначальними організаційними новелами є розширення кола публічних партнерів за рахунок територіальних громад, диференціація адміністративних процедур залежно від вартості проєкту із запровадженням спрощеного режиму для допорогових проєктів, узгодженого з пороговою логікою європейського концесійного права, цифровізація конкурсних процедур і системне врегулювання грантової підтримки та участі міжнародних фінансових організацій. Перша практика підготовки пілотних проєктів у соціальній інфраструктурі підтверджує працездатність оновленого механізму. Водночас його ефективність визначатиметься своєчасністю підзаконного забезпечення, інституційною спроможністю публічних партнерів, насамперед невеликих громад, та належним контролем за фіскальними ризиками довгострокових зобов'язань. Перспективними напрямами подальших досліджень є аналіз адміністративних процедур відбору приватного партнера за новим законом, практики договірного контролю за виконанням проєктів, а також емпіричне вивчення перших укладених договорів партнерства в процесах відбудови; методологічною рамкою таких досліджень може слугувати запропонований чотирискладниковий підхід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI (втратив чинність). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17

2. Прийнято Закон України про публічно-приватне партнерство / Офіційний вебпортал Верховної Ради України. 2025. 19 червня. URL : https://www.rada.gov.ua/news/razom/263288.html

3. Про публічно-приватне партнерство : Закон України від 19.06.2025 № 4510-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20

4. Підписано євроінтеграційний Закон України про публічно-приватне партнерство / Офіційний вебпортал Верховної Ради України. 2025. 30 липня. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/264530.html

5. Винницький Б., Лендел М., Онищук Б. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном. Київ : К.І.С., 2008. 146 с.

6. Круглов В. В. Державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст. *Актуальні проблеми державного управління.* 2022. № 1 (60). С. 63–77. DOI : https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-1-04

7. Sychova V., Samofalova T. Private-Public Partnership in the Post-War Reconstruction of Ukraine. *State Formation.* 2023. No. 2. P. 125–141. DOI : https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-2-10

8. Tsiuman Y. S. Public-Private Partnership as a Mechanism Providing Sustainable Development for the Recovery of the Country. *Збірник наукових праць НУК.* 2023. Vol. 490, No. 1. P. 227–234. DOI : https://doi.org/10.15589/znp2023.1(490).27

9. Подолян Ю. О. Державно-приватне партнерство як один із ефективних шляхів відновлення України. *Dictum Factum.* 2023. № 2 (14). С. 85–93. DOI : https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-2-14-85-93

10. Чальцева О. М., Лобода Д. О. Державно-приватне партнерство як перспективний механізм повоєнного відновлення України. *Public networks and communications.* 2024. № 2. С. 11–18. DOI : https://doi.org/10.31558/3083-5895.2024.2.2

11. Review of the European public-private partnership market in 2023 / European Investment Bank, European PPP Expertise Centre. 2024. 11 p. URL : https://www.eib.org/attachments/lucalli/20240030_epec_market_update_2023_en.pdf

12. Маслов К. С. Публічно-приватне партнерство в Україні: сучасний стан та проблеми. *Право та державне управління.* 2025. № 2. URL : https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.30

13. Загалюк О. М. Публічно-приватне партнерство у розвитку інфраструктури охорони здоров'я у межах госпітальних округів. *Актуальні проблеми економіки.* 2025. № 10 (292). С. 228–238. DOI : https://doi.org/10.32752/1993-6788-2025-1-292-228-238

14. Слободянюк Д. Новий закон про публічно-приватне партнерство: які можливості для інвесторів / Юридична газета. 2025. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/noviy-zakon-pro-publichnoprivatne-partnerstvo-yaki-mozhlivosti-dlya-investoriv.html

15. Public-private partnerships for health care infrastructure and services: considerations for policy makers in Ukraine. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2022. 30 p. https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5713-45478-65097

16. Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts. *Official Journal of the European Union.* 28.03.2014, L 94. P. 1–64. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0023

Дата надходження 29.07.2026
Дата прийняття після рецензування 10.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 336.2:347.73:336.7
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.98-106

Г. М. Стріяшко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
G. M. Striiashko,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law and Public Administration,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit
email: striashko@ukr.net
ORCID 0009-0002-1768-5889

ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХНЬОЇ ПУБЛІЧНОСТІ

TAX REGULATION OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF ENSURING THEIR TRANSPARENCY

Трансформація фінансового сектору України в умовах воєнного стану, поглиблення євроінтеграційних процесів і цифровізації економічних відносин обумовлюють потребу в переосмисленні наявних підходів до правового регулювання діяльності небанківських фінансових установ. Сучасна парадигма розвитку ринку фінансових послуг дедалі більше орієнтується не лише на забезпечення фінансової стабільності та платоспроможності його учасників, а й на формування належного рівня їхньої публічності як комплексної характеристики відкритості, підзвітності, добросовісної ринкової поведінки та інформаційної прозорості. За таких умов податкове регулювання набуває нової функціональної ролі, трансформуючись із суто фіскального інструменту у важливий елемент забезпечення публічних інтересів держави, суспільства та учасників ринку фінансових послуг. Когнітивність сучасної моделі фінансового регулювання полягає в переході від традиційного адміністративного впливу до ризик-орієнтованого управління, заснованого на аналітичному оцінюванні поведінкових, податкових та інформаційних ризиків. У цьому контексті податковий комплаєнс перестає бути виключно механізмом забезпечення виконання податкового обов'язку, набуваючи ознак інтегрованої системи забезпечення публічності діяльності небанківських фінансових установ. Саме синергія податкового контролю, фінансового моніторингу, корпоративного управління, цифрових

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Стріяшко Г. М., 2026

технологій і регуляторного нагляду формує сучасну модель правового забезпечення функціонування небанківського фінансового сектору.

Перспективність дослідження визначається тим, що в найближчі роки розвиток небанківського фінансового сектору України відбуватиметься під впливом трьох взаємопов'язаних чинників: післявоєнного економічного відновлення, інтеграції до єдиного фінансового простору Європейського Союзу та масштабної цифрової трансформації фінансових послуг. За цих умов очікується посилення вимог до прозорості діяльності небанківських фінансових установ, удосконалення механізмів податкового комплаєнсу, розширення цифрових інструментів податкового адміністрування, імплементація європейських стандартів обміну податковою інформацією та інтеграція податкового контролю з механізмами фінансового моніторингу й поведінкового нагляду.

Ключові слова: *податкове регулювання, небанківські фінансові установи, публічність, податковий комплаєнс, ринок фінансових послуг, воєнний стан, євроінтеграція.*

The transformation of Ukraine's financial sector under martial law, coupled with deepening European integration and the digitalization of economic relations, necessitates a fundamental reassessment of current approaches to the legal regulation of non-banking financial institutions. The modern paradigm of the financial services market development is increasingly focused not only on ensuring the financial stability and solvency of its participants, but also on establishing an appropriate level of their publicity as a comprehensive characteristic of openness, accountability, fair market conduct, and information transparency. Under these circumstances, tax regulation assumes a new functional role, transforming from a purely fiscal instrument into a vital element for safeguarding the public interests of the state, society, and financial services market participants. The cognitive nature of the modern financial regulation model lies in the transition from traditional administrative enforcement to risk-oriented management based on the analytical assessment of behavioral, tax, and information risks. In this context, tax compliance ceases to be merely a mechanism for ensuring the fulfillment of tax obligations, acquiring the features of an integrated system for ensuring publicity in the activities of non-banking financial institutions. It is precisely the synergy of tax control, financial monitoring, corporate governance, digital technologies, and regulatory oversight that shapes the modern model of legal framework for the non-banking financial sector functioning.

The prospects of this study are determined by the fact that in the coming years, the development of Ukraine's non-banking financial sector will be driven by three interconnected factors: post-war economic recovery, integration into the single financial space of the European Union, and the large-scale digital transformation of financial services. Under these conditions, expectations include stricter transparency requirements for non-banking financial institutions, the advancement of tax compliance mechanisms, the expansion of digital tax administration tools, the implementation of European standards for the exchange of tax information, and the integration of tax control with financial monitoring and behavioral oversight mechanisms.

Keywords: *tax regulation, non-banking financial institutions, publicity, tax compliance, financial services market, martial law, European integration.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток фінансового сектору України характеризується посиленням ролі небанківських фінансових установ у забезпеченні доступу до фінансових послуг, мобілізації фінансових ресурсів і підтриманні економічної активності. Водночас розширення їхнього функціонального значення супроводжується підвищенням суспільного інтересу до прозорості їхньої діяльності, належного виконання податкових обов'язків, відкритості інформації про фінансові операції та дотримання стандартів добросовісної поведінки на фінансовому ринку. За таких умов податкове регулювання небанківських фінансових установ набуває значення не лише як інструмент формування доходів бюджету, а й як складова механізму забезпечення публічності та належної поведінки учасників фінансового ринку.

Наукова значущість проблеми полягає в потребі переосмислення співвідношення податкового регулювання та публічності діяльності небанківських фінансових установ. Традиційне розуміння податково-правового регулювання переважно зосереджується на визначенні податкових обов'язків, порядку їхнього виконання та застосуванні заходів відповідальності. Водночас сучасні тенденції розвитку фінансового ринку передбачають поступове зміщення акценту від виключно фіскального впливу до превентивного, ризик-орієнтованого та комплаєнс-орієнтованого регулювання, що потребує відповідного теоретико-правового осмислення.

Практична значущість проблеми зумовлена потребою в забезпеченні балансу між публічними інтересами держави у сфері оподаткування та приватними інтересами небанківських фінансових установ щодо здійснення господарської діяльності в умовах чітких, передбачуваних і пропорційних регуляторних вимог. Особливого значення це набуває в умовах цифровізації фінансового сектору, посилення вимог до розкриття інформації, розвитку ризик-орієнтованого нагляду та адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика податкового регулювання діяльності суб'єктів фінансового ринку, функціонування небанківських фінансових установ і розвитку ринку фінансових послуг традиційно перебуває в полі зору представників фінансово-правової науки, адміністративного права та економічної теорії. Фундаментальні засади фінансово-правового регулювання, фінансової діяльності держави, розвитку фінансової системи та функціонування ринку фінансових послуг сформовано в працях Л. Касьяненко, О. Музики-Стефанчук, О. Орлюк, Н. Пришви тощо, які заклали теоретичне підґрунтя дослідження фінансово-правових механізмів державного регулювання. Економічні аспекти діяльності небанківських фінансових установ, їх роль у фінансовому посередництві, розвиток окремих сегментів ринку фінансових послуг, питання конкурентоспроможності, фінансової стійкості та інституційного розвитку досліджували О. Дорош, І. Каракулова, О. Сідельник, В. Опарін, О. Барановський та інші представники економічної науки.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені податково-правовому регулюванню, механізмам реалізації податкового обов'язку, податковому контролю, податковому адмініструванню, податковому комплаєнсу та вдосконаленню податкового законодавства, які здійснювали М. Кучерявенко, Д. Гетманцев, А. Соколовська, Н. Пришва та інші вчені.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених податковому регулюванню, діяльності небанківських фінансових установ та функціонуванню ринку фінансових послуг, комплексний аналіз взаємозв'язку податкового регулювання із забезпеченням публічності діяльності небанківських фінансових установ практично відсутній. Недостатньо дослідженими залишаються евристичні можливості використання податково-правових інструментів для формування належного рівня інформаційної відкритості, добросовісної ринкової поведінки, податкової дисципліни та зміцнення довіри до небанківського фінансового сектору.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження значною мірою детермінується військовою агресією проти України та запровадженням правового режиму воєнного стану, що істотно змінили умови функціонування небанківського фінансового сектору. Зростання бюджетного дефіциту, потреба в концентрації фінансових ресурсів для забезпечення обороноздатності держави, релокація бізнесу, підвищення ризиків ухилення від оподаткування, цифровізація фінансових операцій, збільшення обсягів міжнародної фінансової допомоги та потреба в забезпеченні її прозорого використання актуалізували проблему ефективності податкового регулювання діяльності небанківських фінансових установ. У цих умовах особливого значення набуває забезпечення належного рівня їхньої публічності як інструменту мінімізації фінансових ризиків, зміцнення довіри до фінансового ринку та запобігання використанню небанківського сектору для реалізації схем ухилення від оподаткування, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування інших протиправних практик. Когнітивність сучасної моделі фінансового регулювання полягає в переході від традиційного адміністративного впливу до ризик-орієнтованого управління, заснованого на аналітичному оцінюванні поведінкових, податкових та інформаційних ризиків. У цьому контексті податковий комплаєнс перестає бути виключно механізмом забезпечення виконання податкового обов'язку, набуваючи ознак інтегрованої системи забезпечення публічності діяльності небанківських фінансових установ.

Водночас процеси європейської інтеграції України обумовлюють потребу в гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу, насамперед у частині забезпечення податкової прозорості, розвитку механізмів комплаєнсу, належного корпоративного управління та захисту прав споживачів фінансових послуг. У сучасній фінансово-правовій науці фундаментальні засади державного регулювання фінансової діяльності сформульовані в працях О. Орлюк, яка послідовно обґрунтовує, що фінансовий ринок є складовою фінансової системи держави, а ефективність його функціонування залежить від узгодженості приватних і публічних інтересів. Науковиця наголошує, що фінансово-правове регулювання має забезпечувати не лише формування бюджетних ресурсів, а й стабільність фінансових інститутів, захист прав споживачів фінансових послуг і прозорість діяльності професійних учасників ринку [2].

Вагомий внесок у розвиток доктрини фінансового права зробила Н. Пришва, яка розглядає фінансову діяльність держави як систему публічно-владних відносин, у межах яких податкове регулювання виконує не лише фіскальну, а й стимулювальну, контрольну та інформаційну функції. На думку дослідниці, сучасний розвиток фінансового

законодавства потребує комплексного поєднання податкового контролю із механізмами фінансового моніторингу та державного нагляду, що набуває особливого значення для небанківських фінансових установ [3].

Питання податково-правового регулювання найбільш ґрунтовно досліджені в працях М. Кучерявенка. Учений визначає податкове регулювання як багатофункціональний правовий механізм, який забезпечує баланс між публічними фінансовими інтересами держави та правами платників податків. Особливу увагу він приділяє принципам податкового права, податковому контролю, адмініструванню податків і гарантіям реалізації податкового обов'язку. У сучасних умовах ці положення набувають нового змісту, оскільки податковий контроль дедалі більше інтегрується із цифровими механізмами управління ризиками [4].

Д. Гетманцев у своїх дослідженнях акцентує увагу на трансформації податкового адміністрування в умовах цифровізації економіки. Науковець обґрунтовує потребу в розвитку ризик-орієнтованої моделі податкового контролю, запровадженні сучасних інструментів податкового комплаєнсу й розширенні міжнародного обміну податковою інформацією відповідно до стандартів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Саме ці підходи поступово стають основою реформування української податкової системи.

Значний внесок у дослідження податкової політики держави зробила А. Соколовська. У її працях податкове регулювання розглядається як один із ключових інструментів економічної політики держави, який має забезпечувати не лише мобілізацію доходів бюджету, але й створення умов для розвитку підприємництва, інвестиційної діяльності та фінансового сектору. Авторка наголошує, що ефективність податкової системи безпосередньо залежить від рівня її прозорості, передбачуваності та стабільності [5].

Економічні аспекти функціонування небанківських фінансових установ знайшли відображення в працях В. М. Опаріна та О. І. Барановського. Науковці досліджують місце небанківських фінансових установ у системі фінансового посередництва, механізми забезпечення їх фінансової стійкості, конкурентоспроможності та державного регулювання. Водночас особлива увага приділяється потребі в підвищенні рівня прозорості діяльності таких установ, як передумови розвитку довіри до фінансового ринку [6].

На нормативному рівні сучасна модель податкового регулювання небанківських фінансових установ ґрунтується насамперед на положеннях Податкового кодексу України, який визначає засади виконання податкового обов'язку, здійснення податкового контролю та інформаційної взаємодії між органами контролю та платниками податків. Водночас після проведення реформи «спліт» ключовим регулятором більшості небанківських фінансових установ став Національний банк України, що знайшло відображення в Законі України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX «Про фінансові послуги та фінансові компанії». Цей Закон значно розширив вимоги до корпоративного управління, розкриття інформації, систем управління ризиками, внутрішнього контролю та прозорості діяльності фінансових компаній, що фактично формує нову концепцію їхньої публічності [7]. Важливе значення має також Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який інтегрує небанківські фінансові установи до системи фінансового моніторингу. Запровадження ризик-орієнтованого підходу, процедур належної перевірки клієнтів (KYC), розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників та обміну інформацією з державними органами суттєво посилює взаємозв'язок між податковим контролем, фінансовим моніторингом і забезпеченням публічності діяльності таких установ [8].

Європейський вектор реформування визначається імплементацією положень Директив ЄС у сфері боротьби з відмиванням коштів (AMLD), вимог щодо податкової прозорості та міжнародного автоматичного обміну податковою інформацією (CRS), а також принципів корпоративного управління, які поступово інтегруються до національного законодавства. Саме тому сучасне податкове регулювання вже не обмежується виключно виконанням фіскальної функції, а стає складовою комплексного механізму забезпечення відкритості, доброчесності та інформаційної прозорості небанківського фінансового сектору, що повністю відповідає загальній концепції дослідження [9; 10].

Водночас аналіз наукових праць і чинного законодавства свідчить, що питання податкового регулювання діяльності небанківських фінансових установ переважно досліджуються крізь призму виконання фіскальної функції держави, податкового адміністрування або фінансового контролю. Натомість комплексний фінансово-правовий аналіз податкового регулювання як інструменту забезпечення публічності діяльності небанківських фінансових установ, формування їхньої інформаційної відкритості, добросовісної ринкової поведінки, підвищення рівня податкового комплаєнсу, зміцнення довіри до фінансового ринку та забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану, цифровізації та європейської інтеграції практично відсутній. Саме ця обставина зумовлює актуальність проведення комплексного дослідження зазначеної проблематики та визначає потребу у формуванні нової концепції податкового регулювання небанківських фінансових установ, у якій публічність є не лише наслідком державного контролю, а й самостійною правовою цінністю та складовою ефективного функціонування сучасного фінансового ринку.

Так, О. Музика-Стефанчук, досліджуючи сучасну концепцію права публічних фінансів, наголошує, що розвиток фінансового законодавства повинен ґрунтуватися на принципах відкритості, прозорості, підзвітності та належного врядування, які забезпечують реалізацію публічного інтересу у сфері фінансової діяльності держави. На думку науковиці, саме прозорість фінансових правовідносин є вагомою передумовою ефективності державного фінансового контролю та функціонування фінансового ринку [11].

Аналогічної позиції дотримується Н. Якимчук, яка зазначає, що сучасне фінансове право поступово трансформується від виключно регулятивної моделі до моделі забезпечення публічного інтересу, де відкритість фінансової діяльності, інформаційна прозорість і підзвітність суб'єктів фінансових правовідносин стають важливими умовами ефективного державного управління фінансовою системою [12].

Окремі аспекти принципу публічності досліджує також Л. Касьяненко, яка пов'язує його із розвитком фінансово-контрольних процедур та інформаційної взаємодії між державою і суб'єктами фінансових правовідносин. Науковиця підкреслює, що сучасний

фінансовий контроль неможливий без забезпечення відкритості інформації, належної звітності та правової визначеності процедур контролю, що формує основу довіри до фінансової системи держави

Положення зазначених учених дають змогу зробити висновок, що публічність діяльності небанківських фінансових установ доцільно розглядати значно ширше, ніж лише обов'язок оприлюднювати інформацію. Вона охоплює відкритість структури власності, прозорість фінансових операцій, належне корпоративне управління, добросовісне виконання податкових обов'язків, ефективну систему внутрішнього контролю, дотримання вимог фінансового моніторингу, своєчасне розкриття інформації та підзвітність перед державою споживачами фінансових послуг і суспільством. За таких умов податкове регулювання набуває нового функціонального призначення, оскільки забезпечує не лише реалізацію фіскальної функції держави, а й формує один із ключових механізмів забезпечення публічності діяльності небанківських фінансових установ через податковий комплаєнс, інформаційну відкритість, контроль за фінансовими потоками та мінімізацію податкових ризиків.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що сучасне податкове регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні перебуває на етапі якісної трансформації під впливом воєнного стану, цифровізації фінансових відносин та євроінтеграційних процесів. Його функціональне призначення вже не обмежується забезпеченням виконання фіскальної функції держави, а поступово розширюється до комплексного механізму забезпечення публічності, прозорості та доброчесності функціонування небанківського фінансового сектору.

Податкове регулювання діяльності небанківських фінансових установ потрібно розглядати не лише як інструмент забезпечення виконання податкового обов'язку, а як комплексний фінансово-правовий механізм забезпечення відкритості, прозорості, добросовісної поведінки та підзвітності учасників фінансового ринку.

Удосконалити положення Податкового кодексу України за рахунок розвитку ризик-орієнтованої моделі податкового контролю, що передбачає використання сучасних цифрових інструментів аналізу податкових ризиків та оцінювання рівня податкового комплаєнсу небанківських фінансових установ. Забезпечити інтеграцію інформаційних ресурсів Державної податкової служби України, Національного банку України, Державної служби фінансового моніторингу України та інших уповноважених органів із дотриманням вимог щодо захисту персональних даних та інформаційної безпеки. Розробити єдині методичні рекомендації щодо впровадження систем внутрішнього податкового комплаєнсу в небанківських фінансових установах із визначенням критеріїв оцінювання податкових ризиків, процедур внутрішнього контролю та механізмів взаємодії з органами контролю. Гармонізувати національне законодавство із правом Європейського Союзу через подальшу імплементацію міжнародних стандартів податкової прозорості, автоматичний обмін інформацією, фінансовий моніторинг та корпоративне управління. Запровадити систему оцінювання рівня публічності небанківських фінансових установ із використанням критеріїв відкритості інформації, якості корпоративного управління, рівня податкового комплаєнсу, ефективності внутрішнього контролю та виконання вимог фінансового

моніторингу. Посилити нормативне регулювання щодо розкриття інформації про структуру власності, кінцевих бенефіціарних власників, систему управління ризиками та результати внутрішнього контролю, що сприятиме підвищенню довіри до небанківського фінансового сектору та забезпеченню фінансової стабільності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

2. Орлюк О. П. *Фінансове право: академічний курс*. К. : Юрінком Інтер, 2010. URL : https://koha.oa.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=365409&query_desc=Provider%3AЮрінком

3. Фінансове право України : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. К. : Правова єдність, 2009. 395 с.

4. Податкове право : підручник / за ред. Д. О. Гетманцева та М. П. Кучерявенка ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2025. 488 с. URL : https://jurkniga.ua/contents/podatkove-pravo-ukrani

5. Соколовська А. Податкова система держави: теорія та практика становлення : спец. 08.04.01 – Фінанси, грошовий обіг і кредит / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2002.

6. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. 3-тє вид., без змін. К. : КНЕУ, 2006. 240 с.

7. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

9. Директива ЄП і ради (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року про внесення змін до директиви (ЄС) про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_010-18#Text

10. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та директиви комісії 2006/70/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text

11. Музика-Стефанчук О. А., Якимчук Н. Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів : підручник. Київ : АртЕк, 2024. 656 с. URL : https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2024/03/Музика-Стефанчук-О.А.-Якимчук-Н.Я.-Сучасне-фінансове-право.-Право-публічних-фінансів.-Підручник.pdf

12. Якимчук Н. Я. Правова природа та особливості регулювання фінансово-правової категорії «захищені видатки». *Актуальні проблеми юридичної науки. Право і суспільство.* 2023. № 6. DOI : https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.60

13. Касьяненко Л. М., Глух М. В. Процесуальна форма у фінансовому праві. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 3 (16). С. 112–118. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(16)-2024-112-118

14. Про затвердження Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року та плану заходів щодо їх реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 435-р. 2. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-р#Text

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 11.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.9:351.77
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.107-117

А. Ю. Тарасюк,
доктор філософії у галузі права, учений секретар,
ПВНЗ «Інститут екології, економіки і права»
A. Yu. Tarasiuk,
PhD in Law, Academic Secretary,
Private Higher Educational Institution "Institute of Ecology, Economics and Law"
email: andy.tarasiuk@gmail.com
ORCID 0009-0008-7115-1072

ЦИФРОВА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ТА БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DIGITAL INFRASTRUCTURE AS A MEANS OF ENSURING THE RESILIENCE AND CONTINUITY OF UKRAINE'S HEALTHCARE SYSTEM UNDER MARTIAL LAW

У статті використано формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та аналітичний методи. Емпіричну основу становлять офіційні дані Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ України), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та електронної системи охорони здоров'я (ЕСОЗ), а також дослідження 2021–2026 років. Цифрову інфраструктуру системи охорони здоров'я запропоновано розуміти як нормативно й організаційно впорядковану сукупність центральної бази даних ЕСОЗ, електронних медичних інформаційних систем, реєстрів, телемедичних сервісів, електронних комунікацій, хмарних і резервних ресурсів, стандартів інтероперабельності, засобів кіберзахисту та процедур відновлення. Встановлено, що в умовах війни цифрові інструменти виконують сервісну й частково компенсаторну функції, підтримуючи доступ до медичної інформації, електронні направлення й рецепти, телемедичну взаємодію та маршрутизацію пацієнтів. Безперервність функціонування цифрової інфраструктури водночас залежить від електропостачання, електронних комунікацій, технічної сумісності

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Тарасюк А. Ю., 2026

та кібербезпеки. Обґрунтовано перехід від фрагментарного регулювання електронних сервісів до моделі нормативного забезпечення стійкості цифрової інфраструктури. Запропоновано мінімальні секторальні вимоги щодо резервування компонентів і копій даних, альтернативних каналів зв'язку, режимів роботи з обмеженою функціональністю, планів безперервності й аварійного відновлення, цільового часу та точки відновлення, регулярного тестування й аудиту, а також урахування підходів NIS2 і Європейського простору даних про здоров'я.

Ключові слова: *електронна система охорони здоров'я, телемедицина, кібербезпека, електронні медичні записи, охорона здоров'я, управління даними, цифрова інфраструктура, acquis ЄС.*

The article aims to determine the administrative and legal significance of the digital infrastructure of Ukraine's healthcare system as a means of ensuring its resilience and continuity under martial law and to substantiate requirements for its fault tolerance, recoverability, interoperability and security. Formal legal, systemic-structural, comparative legal and analytical methods are used. The empirical basis includes official data from the Ministry of Health of Ukraine, the World Health Organization (WHO) and Ukraine's electronic health care system (eHealth), as well as relevant studies published in 2021–2026. The digital infrastructure of the healthcare system is proposed to be understood as a legally regulated and organizationally structured set of the central eHealth database, electronic medical information systems, registries, telemedicine services, electronic communications, cloud and backup resources, interoperability standards, cybersecurity safeguards and recovery procedures. It is established that during wartime digital tools perform service and partly compensatory functions by supporting access to medical information, electronic referrals and prescriptions, telemedicine interaction and patient routing. At the same time, continuity of the digital infrastructure depends on electricity, electronic communications, technical compatibility and cybersecurity. The study substantiates a shift from fragmented regulation of electronic services to a regulatory model for digital-infrastructure resilience. Minimum sectoral requirements are proposed for redundancy of components and data copies, alternative communication channels, limited-functionality modes, business-continuity and disaster-recovery plans, recovery-time and recovery-point objectives, regular testing and audits, and consideration of the NIS2 framework and the European Health Data Space.

Keywords: *eHealth, telemedicine, cybersecurity, electronic medical records, healthcare, data governance, digital infrastructure, EU acquis.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України перетворила забезпечення безперервності надання медичної допомоги з переважно організаційного завдання на складову національної стійкості та реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я. Заклади охорони здоров'я функціонують в умовах руйнування будівель, переміщення персоналу й пацієнтів, перебоїв електропостачання та електронних комунікацій, а також зростання навантаження на територіальні громади, що приймають внутрішньо переміщених осіб. Станом на 1 липня 2026 р. Міністерство охорони здоров'я

України (далі – МОЗ України) підтвердило пошкодження або знищення 2 647 об'єктів у складі 846 закладів охорони здоров'я; 335 об'єктів у складі 124 закладів, зруйнованих повністю [1]. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) станом на травень 2026 р. верифікувала понад 3 000 атак на охорону здоров'я в Україні, причому приблизно 80 % підтверджених атак стосувалися амбулаторій, лікарень та інших місць надання допомоги [2]. За таких обставин залежність доступу до медичної інформації від паперового документообігу та конкретного місця її зберігання підвищує ризик порушення наступності надання медичної допомоги.

Водночас в Україні сформовано масштабну цифрову інфраструктуру системи охорони здоров'я. У квітні 2026 р. електронна система охорони здоров'я (далі – ЕСОЗ) централізовано зберігала інформацію про здоров'я 34,6 млн осіб, а кількість електронних медичних записів перевищила 5 млрд [3]. Це свідчить, що цифрові рішення вже не можуть розглядатися лише як засіб підвищення зручності адміністративних процедур. За наявності належної правової, технічної та організаційної архітектури вони підтримують доступність медичної інформації, її переносимість між надавачами медичних послуг, дистанційну взаємодію та інформаційно-аналітичне забезпечення управління. Проте цифрова інфраструктура є лише одним із засобів забезпечення безперервності функціонування системи охорони здоров'я й не замінює фізичної інфраструктури, кадрового, енергетичного та логістичного забезпечення. Саме тому актуальним є перехід від логіки оцифрування окремих послуг до правового забезпечення стійкості цифрової інфраструктури як взаємопов'язаної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації охорони здоров'я впродовж останніх п'яти років досліджувалася з різних правових і міждисциплінарних позицій. Н. В. Коробцова розкрила механізм упровадження електронної охорони здоров'я (eHealth), її складові та значення для реалізації інформаційних прав пацієнта [4, p. 117–126]. О. М. Геглюк систематизувала нормативно-правові засади цифровізації охорони здоров'я та окреслила роль електронних сервісів у реформуванні галузі [5, с. 36–43]. О. А. Музика-Стефанчук, М. О. Стефанчук і Н. Я. Якимчук пов'язали цифровізацію з трансформацією фінансування та використанням даних у процесах управління системою охорони здоров'я [6, с. 359–365]. К. С. Малахов проаналізував архітектуру, стандарти й нормативні зміни української системи електронної охорони здоров'я, окремо звернувши увагу на роль телемедицини в умовах війни [7, p. 1–21].

С. Б. Булеца, М. В. Менджул та А. І. Калько розглянули цифровізацію крізь призму права на медичну допомогу та показали її значення для доступності допомоги у воєнний період [8, с. 356–360]. О. В. Батрин, В. І. Теремецький та О. А. Івахненко дослідили правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги під час воєнного стану, акцентувавши на потребі в адаптації системи до переміщення населення й руйнування мережі закладів [9, с. 46–58]. Я. Хабіхт, М. Гелловелл і Дж. Кутзін встановили, що сформовані до повномасштабного вторгнення інституційні механізми фінансування та єдина інформаційна система електронної охорони здоров'я сприяли збереженню основних функцій системи охорони здоров'я під час війни [10, p. 799–802]. М. С. Вальчук звернув увагу на роль дистанційного моніторингу, дистанційних медичних сервісів та інших цифрових рішень у забезпеченні пацієнтоорієнтованості [11, с. 14–22].

Практичний вимір стійкості цифрової інфраструктури відображено також в англомовних дослідженнях, присвячених українському досвіду. А. Нараян і співавтори на матеріалах TeleHelp Ukraine показали можливості децентралізованої міжнародної телемедичної мережі для підтримання дистанційного доступу до консультацій у гуманітарній кризі [12, p. 1–3]. У дослідженні функціонування цифрового сервісу «АРТ поруч» (антиретровірусна терапія) продемонстровано можливість відновлення зв'язку людей, які живуть з ВІЛ, із закладами охорони здоров'я за допомогою вебсайту, чат-бота та бази даних. Зокрема, вебсайт сервісу зафіксував 20 619 відвідувань, а чат-бот було активовано 2 950 користувачами [13, p. 1–3]. А. В. Сидорук 2026 року обґрунтував потребу в системних адміністративно-правових засадах державної політики цифровізації та вказав на фрагментарність нормативного регулювання [14, с. 143–151]. У монографії В. І. Теремецького та співавторів стійкість (резильєнтність) охарактеризовано як здатність систем ідентифікувати ризики, протидіяти їм, адаптуватися та відновлювати функціонування; стале функціонування медичної інфраструктури розглянуто як важливий компонент резильєнтності [15, с. 202, 217].

Наведені дослідження підтверджують значення цифровізації, телемедицини та переносимості даних для забезпечення доступності й безперервності медичної допомоги. Водночас у науковій літературі переважно аналізуються окремі сервіси, інформаційні права пацієнтів або цифрова трансформація загалом. Недостатньо досліджено цифрову інфраструктуру системи охорони здоров'я як цілісний об'єкт адміністративно-правового регулювання, для якого мають бути визначені вимоги безперервності, відновлюваності, резервування, інтероперабельності, кібербезпеки та розподілу відповідальності між суб'єктами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишаються три взаємопов'язані аспекти. По-перше, законодавство визначає окремі елементи електронної охорони здоров'я, ЕСОЗ і телемедицини, однак не містить комплексного визначення цифрової інфраструктури системи охорони здоров'я та єдиних критеріїв її стійкості. По-друге, не встановлено комплексних секторальних вимог до забезпечення безперервності цифрових процесів у разі поєднання фізичних руйнувань, тривалих перебоїв енергопостачання, втрати електронних комунікацій і кібератак. По-третє, централізований обмін медичними даними потребує узгодження з вимогами резервування, інтероперабельності, захисту інформації та європейської інтеграції. Водночас запропонована в статті доктринальна категорія не означає автоматичного віднесення всіх її елементів до об'єктів критичної чи критичної інформаційної інфраструктури: відповідний юридичний статус визначається у встановленому законодавством порядку [16; 17].

Метою статті є визначення адміністративно-правового значення цифрової інфраструктури системи охорони здоров'я України як засобу забезпечення її стійкості та безперервності функціонування в умовах воєнного стану й обґрунтування вимог до її відмовостійкості, відновлюваності, інтероперабельності та захищеності. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**: уточнити зміст відповідної юридичної категорії; визначити її місце в системі чинного нормативно-правового регулювання електронної охорони здоров'я; на підставі емпіричних даних з'ясувати функції цифрової інфраструктури

під час війни; виявити основні організаційно-правові ризики та ризики у сфері кібербезпеки; обґрунтувати мінімальні секторальні вимоги до безперервності й відновлення цифрових сервісів. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та аналітичний методи, застосовані відповідно для аналізу нормативно-правових актів, встановлення взаємозв'язку складових цифрової інфраструктури, зіставлення національного регулювання з підходами Європейського Союзу та опрацювання емпіричних даних. З огляду на обмежений доступ до частини технічної інформації в умовах воєнного стану емпіричний аналіз обмежено даними з відкритих джерел, що враховано під час формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Чинне законодавство містить вихідні елементи для формування юридичної конструкції цифрової інфраструктури системи охорони здоров'я. Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають електронну систему охорони здоров'я як інформаційно-комунікаційну систему, що автоматизує облік медичних послуг та управління інформацією про охорону здоров'я і складається з центральної бази даних та електронних медичних інформаційних систем, між якими здійснюється автоматичний обмін через відкритий програмний інтерфейс (API) [18]. Порядок функціонування ЕСОЗ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 411, деталізує структуру центральної бази даних, реєстри, права доступу та взаємодію компонентів [19]. Закон України № 3301-IX закріпив поняття електронної охорони здоров'я, телемедицини, телемедичної мережі, засобів і методів телемедицини; ст. 35-6 Основ прямо пов'язує телемедицину з використанням інформаційної, електронної комунікаційної та програмно-апаратної інфраструктури [20]. Спеціальний для періоду воєнного стану Порядок, затверджений наказом МОЗ України № 1695, регламентує організацію медичної та/або реабілітаційної допомоги із застосуванням телемедицини, поширюється на телемедичні платформи, інформаційно-комунікаційні системи та програмно-апаратні комплекси й вимагає внесення відповідних медичних записів до ЕСОЗ [21].

З огляду на це цифрову інфраструктуру системи охорони здоров'я доцільно визначити як нормативно й організаційно впорядковану сукупність центральної бази даних ЕСОЗ, електронних медичних інформаційних систем, державних і локальних реєстрів, телемедичних сервісів, засобів електронної ідентифікації та довірчих послуг, електронних комунікацій, хмарних і резервних обчислювальних ресурсів, стандартів інтероперабельності, засобів кіберзахисту, а також процедур управління даними, резервування та відновлення, які спільно підтримують юридично значущі процеси надання медичної та реабілітаційної допомоги. Таке визначення має доктринальний характер: воно відмежовує цифровізацію як процес упровадження технологій від цифрової інфраструктури у формі організаційно-технічної та правової основи їхнього стабільного функціонування. Для цілей цієї статті стійкість розглядається як ширша властивість системи – її здатність протистояти дестабілізаційним впливам, адаптуватися до них і відновлювати ключові функції, тоді як безперервність функціонування характеризує здатність підтримувати або оперативно відновлювати виконання критично важливих процесів. У такому співвідношенні безперервність є одним із функціональних проявів стійкості, а цифрова інфраструктура – засобом забезпечення обох властивостей [15, с. 202; 16].

Нормативні документи стратегічного характеру підтверджують потребу саме в інфраструктурному підході. Стратегія розбудови телемедицини пов'язує обмеження доступу до медичних послуг із руйнуванням медичної та транспортної інфраструктури, а серед напрямів розвитку називає сервіс-орієнтовану ієрархічну інфраструктуру, сумісність технічних рішень і взаємодію з ЕСОЗ [22]. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року, чинна в редакції від 6 січня 2026 р., визначає технологізацію та цифровізацію управління, планування й організації послуг одним із напрямів розвитку системи [23]. Отже, у документах стратегічного планування цифрові рішення розглядаються як умова доступності та керованості охорони здоров'я, однак вимірювані критерії їх безперервності та відновлення не конкретизовано.

Емпіричні дані дають підстави виділити чотири основні функції цифрової інфраструктури в забезпеченні стійкості системи охорони здоров'я. Перша – забезпечення переносимості медичних даних: у разі переміщення пацієнта або зміни місця роботи закладу електронний запис зменшує залежність від паперової документації та конкретного місця її зберігання. Друга – підтримання безперервності окремих сервісів: електронні направлення, рецепти, медичні висновки та дистанційне консультування дають змогу підтримувати окремі етапи маршруту пацієнта за зміни звичайної організації роботи. Третя – розширення доступу до фахівців завдяки дистанційній взаємодії незалежно від місця перебування пацієнта. Четверта – інформаційно-аналітичне забезпечення управління, фінансування та оцінювання навантаження. Приклади проєктів «TeleHelp Ukraine» та «АРТ поруч» підтверджують, що цифрові рішення здатні забезпечувати зв'язок між пацієнтом і надавачем медичної допомоги в разі порушення звичних логістичних маршрутів [12, p. 1–3; 13, p. 1–3].

Стійкість цифрової інфраструктури залежить не тільки від центральної бази даних, а й від надійності підключених до неї систем. У червні 2026 р. державне підприємство «Електронне здоров'я» як технічний адміністратор відповідних компонентів центральної бази даних ЕСОЗ повідомило про відключення окремих медичних інформаційних систем, які не підтвердили відповідність актуальним технічним вимогам. У разі відключення МІС від центральної бази даних користувачі мають обрати іншу МІС для роботи в ЕСОЗ або продовжити використання відключеної системи лише щодо функціоналу, не підключеного до ЕСОЗ [24]. Цей приклад засвідчує, що безперервність функціонування цифрової інфраструктури потребує узгоджених вимог до центральних компонентів і підключених електронних медичних інформаційних систем, а також завчасно визначених процедур переходу між сумісними рішеннями без втрати доступу до даних.

Централізація сама собою не забезпечує стійкості цифрової інфраструктури. Критична залежність від окремого цифрового компонента підвищує ризик системних наслідків у разі його недоступності. Закон України «Про критичну інфраструктуру» визначає безпеку критичної інфраструктури як стан її захищеності, за якого забезпечуються функціональність, безперервність роботи, відновлюваність, цілісність і стійкість [16]. Ці властивості доцільно використовувати як орієнтири для оцінювання ключових цифрових компонентів системи охорони здоров'я, не ототожнюючи водночас доктринальне поняття «цифрова інфраструктура системи охорони здоров'я» з нормативними категоріями

«об'єкт критичної інфраструктури» чи «об'єкт критичної інформаційної інфраструктури» [16; 17]. Для цифрових сервісів принципове значення має здатність продовжити роботу в обмеженому режимі або відновити її у визначений строк після пошкодження центру обробки даних, втрати електропостачання, електронних комунікацій чи кібератаки.

Кібербезпека є самостійною умовою безперервності. За даними Агентства Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA), у масиві з 215 публічно відомих інцидентів у європейському секторі охорони здоров'я програми-вимагачі становили 54 % інцидентів; інциденти, що стосувалися надавачів медичних послуг, становили 53 % досліджених випадків, а лікарень – 42 %. У 22 % інцидентів наслідком було порушення надання медичних послуг [25, p. 3]. Для України ці ризики поєднуються з воєнними атаками на енергетичну та комунікаційну інфраструктуру. Тому кіберзахист ЕСОЗ і підключених систем має оцінюватися не лише з позицій конфіденційності інформації, а й через вплив інциденту на доступність і безперервність надання медичної допомоги.

Європейський вектор дає орієнтири для такого підходу. Стаття 21 Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2) вимагає від охоплених нею суб'єктів застосовувати пропорційні технічні, операційні й організаційні заходи управління кіберризиками, включно із безперервністю діяльності, управлінням резервними копіями, аварійним відновленням і кризовим управлінням; сектор охорони здоров'я включено до переліку секторів високої критичності [26]. Регламент (ЄС) 2025/327 про Європейський простір даних про здоров'я (EHDS) установлює спільні правила, стандарти, інфраструктури та механізми управління електронними даними про здоров'я та вимоги до інтероперабельності систем електронних медичних записів; його основне застосування в ЄС розпочинається поетапно з 26 березня 2027 р. [27]. Для України ці акти є важливими орієнтирами адаптації до acquis ЄС, а не нормами прямої дії.

З огляду на викладене правове забезпечення стійкості має охоплювати не окремі сервіси, а взаємопов'язану сукупність процесів і компонентів, що забезпечують створення, передавання, зберігання, використання та відновлення медичних даних. Нормативне закріплення таких вимог доцільно здійснювати через поєднання загальних обов'язкових правил щодо безперервності критично важливих цифрових функцій із секторальними вимогами, встановленими актами МОЗ України та НСЗУ в межах їхніх повноважень, а технічну конкретизацію – у вимогах і процедурах, що визначаються технічними адміністраторами відповідних компонентів центральної бази даних ЕСОЗ та в передбачених законодавством випадках затверджуються НСЗУ [19]. Закон України «Про хмарні послуги» створює правову основу для використання хмарної інфраструктури, зокрема публічними користувачами, однак для сфери охорони здоров'я потрібні додаткові правила, що враховують особливу чутливість медичних даних і неприпустимість тривалої недоступності електронних сервісів, потрібних для надання медичної допомоги [28]. Доцільно також передбачити обов'язкове оцінювання впливу відмови цифрового компонента на безперервність конкретних медичних процесів.

Мінімальні секторальні вимоги до цифрової інфраструктури системи охорони здоров'я доцільно структурувати за п'ятьма блоками. Перший – архітектурна відмовостійкість: резервування критичних компонентів, географічне резервування копій даних, альтернативні

канали електронних комунікацій і резервне електроживлення ключових вузлів. Другий – операційна безперервність: плани безперервності та аварійного відновлення, цільовий час відновлення (Recovery Time Objective, RTO), цільова точка відновлення (Recovery Point Objective, RPO), а також автономні режими або режими роботи з обмеженою функціональністю за тимчасової недоступності мережі з подальшою безпечною синхронізацією. Третій – кіберстійкість: ризик-орієнтовані заходи захисту, управління вразливостями, журналювання критичних дій, резервне копіювання й процедури реагування на інциденти. Четвертий – інтероперабельність і переносимість даних: використання узгоджених форматів і стандартів, що дають змогу відновити доступ до клінічно значущої інформації в іншому закладі. П'ятий – інституційна підзвітність: чіткий розподіл обов'язків між НСЗУ як власником від імені держави та адміністратором центральної бази даних, технічними адміністраторами її відповідних компонентів, операторами електронних медичних інформаційних систем і закладами охорони здоров'я, регулярне тестування планів та незалежний аудит [19]. Водночас базовим критерієм має залишатися збалансоване забезпечення конфіденційності, цілісності й доступності інформації, оскільки надмірне обмеження доступу в умовах війни так само здатне перешкодити реалізації прав пацієнта, як і неналежне розкриття медичних даних. Вимоги до резервування, синхронізації та аварійного доступу повинні також узгоджуватися із Законом України «Про захист персональних даних», який передбачає захист персональних даних від випадкової втрати чи знищення, незаконної обробки й незаконного доступу [29].

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що цифрова інфраструктура системи охорони здоров'я України в умовах воєнного стану є одним із засобів підтримання її стійкості та безперервності функціонування. Вона зменшує залежність доступу до медичної інформації від конкретного місця її фізичного зберігання, підтримує електронні направлення й рецепти, телемедичну взаємодію, маршрутизацію пацієнтів та інформаційно-аналітичне забезпечення управління. Водночас цифрова інфраструктура не є самодостатньою гарантією безперервності: її функціонування залежить від фізичної інфраструктури, енергопостачання, електронних комунікацій, кадрового забезпечення та кібербезпеки.

Запропоновано визначати цифрову інфраструктуру системи охорони здоров'я як комплексний об'єкт адміністративно-правового регулювання, ширший за ЕСОЗ, що охоплює центральну базу даних, електронні медичні інформаційні системи, реєстри, телемедичні сервіси, засоби електронної ідентифікації, електронні комунікації, хмарні й резервні обчислювальні ресурси, стандарти інтероперабельності, засоби кіберзахисту та процедури відновлення. Таке розуміння відповідає меті дослідження й дає змогу оцінювати не окремий сервіс, а здатність сукупності взаємопов'язаних цифрових компонентів підтримувати юридично значущі процеси у сфері охорони здоров'я.

Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення мінімальних секторальних вимог до архітектурної відмовостійкості, операційної безперервності, кіберстійкості, інтероперабельності, переносимості даних та інституційної підзвітності. Такі вимоги мають передбачати географічне резервування копій даних, альтернативні канали електронних комунікацій, автономні режими або режими роботи з обмеженою функціональністю, плани безперервності й аварійного відновлення, визначення RTO та RPO, регулярне

тестування, аудит і дотримання вимог щодо захисту персональних даних. Їх доцільно інтегрувати до чинного регулювання функціонування ЕСОЗ і секторальних вимог у сфері охорони здоров'я, а під час подальшої адаптації законодавства враховувати підходи NIS2 та EHDS.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні ризик-орієнтованої методики категоризації цифрових медичних сервісів за критичністю, визначенні диференційованих показників відновлення для різних видів медичної та реабілітаційної допомоги, а також правових моделей безпечного транскордонного обміну електронними даними про здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Триває відновлення медичної інфраструктури, пошкодженої внаслідок російських атак / Міністерство охорони здоров'я України. 2026. 06 липня. URL : https://moz.gov.ua/uk/trivaye-vidnovlennya-medichnoyi-infrastrukturi-poshkodzhenoyi-vnaslidok-rosijskih-atak

2. 3 000 attacks on health care in Ukraine verified by WHO since full-scale invasion / World Health Organization. 2026. 08 травня. URL : https://www.who.int/europe/news/item/08-05-2026-3000-attacks-on-health-care-in-ukraine-verified-by-who-since-full-scale-invasion

3. В ЕСОЗ кількість електронних медичних записів сягнула понад 5 млрд / Електронна система охорони здоров'я : вебсайт. 2026. 09 квітня. URL : https://ehealth.gov.ua/2026/04/09/v-esoz-kilkist-elektronnyh-medychnyh-zapysiv-syagnula-ponad-5-mlrd/

4. Korobtsova N. Electronic health care system (e-Health): implementation mechanism and stages of development. *Problems of Legality*. 2021. Issue 154. P. 117–126. DOI : https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.236921

5. Геглюк О. М. Нормативно-правове забезпечення цифровізації як пріоритетного напрямку реформування системи охорони здоров'я. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 96. С. 36–43. DOI : https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.3

6. Музика-Стефанчук О. А., Стефанчук М. О., Якимчук Н. Я. Система охорони здоров'я в умовах цифровізації та реформування фінансування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 359–365. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.64

7. Malakhov K. S. Insight into the Digital Health System of Ukraine (eHealth): Trends, Definitions, Standards, and Legislative Revisions. *International Journal of Telerehabilitation*. 2023. Vol. 15, No. 2. Article e6599. DOI : https://doi.org/10.5195/ijt.2023.6599

8. Булеца С. Б., Менджул М. В., Калько А. І. Цифровізація права на медичну допомогу: порівняльний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 356–360. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.63

9. Батрин О. В., Теремецький В. І., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 2 (15). С. 46–58. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-46-58

10. Habicht J., Hellowell M., Kutzin J. Sustaining progress towards universal health coverage amidst a full-scale war: learning from Ukraine. *Health Policy and Planning*. 2024. Vol. 39, No. 7. P. 799–802. DOI : https://doi.org/10.1093/heapol/czae041

11. Вальчук М. С. Цифровізація сфери охорони здоров'я в Україні на шляху до забезпечення клієнто- та пацієнтоорієнтованості. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 3. С. 14–22. DOI : https://doi.org/10.32782/cuj-2024-3-2

12. Narayan A., Petryk M., Savchuk S. et al. TeleHelp Ukraine: A distributed international telemedicine response to the ongoing war. *Journal of Global Health*. 2024. Vol. 14. Article 04158. DOI : https://doi.org/10.7189/jogh.14.04158

13. Aleksandrenko H., Shevchenko M., Chervak O. Digital health intervention reconnects war-affected people living with HIV to healthcare: Ukraine case study. *Oxford Open Digital Health*. 2025. Vol. 3. Article oqaf001. DOI : https://doi.org/10.1093/oodh/oqaf001

14. Сидорук А. В. Державна політика цифровізації охорони здоров'я: адміністративно-правові засади розвитку медичних інформаційних технологій і використання штучного інтелекту. *Київський часопис права*. 2026. № 2. С. 143–151. DOI : https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.20

15. Правове регулювання медичного туризму в Україні як чинника резильєнтності та повоєнного відновлення : монографія / В. І. Теремецький, А. О. Подзіров, Б. О. Логвиненко, С. Й. Литвин ; за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2026. 253 с. DOI : https://doi.org/10.71404/law-medtour-ua

16. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1882-20

17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19

18. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12

19. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411 / Кабінет Міністрів України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/411-2018-%D0%BF

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини : Закон України від 09.08.2023 № 3301-IX / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/3301-20

21. Про затвердження Порядку надання медичної та/або реабілітаційної допомоги із застосуванням телемедицини на період дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.09.2022 № 1695. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z1155-22

22. Про схвалення Стратегії розбудови телемедицини в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2023 № 625-р / Кабінет Міністрів України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/625-2023-%D1%80

23. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р / Кабінет Міністрів України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/34-2025-%D1%80

24. Увага: окремі медичні інформаційні системи відключено від ЦБД ЕСОЗ / Електронна система охорони здоров'я : вебсайт. 2026. 01 січня. URL : https://ehealth.gov.ua/2026/06/01/uvaga-okremi-medychni-informatsijni-systemy-vidklyucheno-vid-tsbd-esoz/

25. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). ENISA Threat Landscape: Health Sector (January 2021 to March 2023). 2023. 36 p. DOI : https://doi.org/10.2824/163953

26. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). *Official Journal of the European Union*. 2022. L 333. P. 80–152. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj

27. Regulation (EU) 2025/327 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2025 on the European Health Data Space and amending Directive 2011/24/EU and Regulation (EU) 2024/2847. *Official Journal of the European Union*. 2025/327. 05.03.2025. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/327/oj

28. Про хмарні послуги : Закон України від 17.02.2022 № 2075-IX / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2075-20

29. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 11.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.9:004.056(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.118-128

О. С. Яра,
доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
O. S. Yara,
Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
email: yara_o@nubip.edu.ua
ORCID 0000-0002-7245-9158;
М. А. Дейнега,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного і господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
M. A. Deineha,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Civil and Economic Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
email: marinad@meta.ua
ORCID 0000-0002-4785-7509;
О. А. Улютіна,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
O. A. Uliutina,
Candidate of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Financial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
email: ulutina@nubip.edu.ua
ORCID 0000-0003-1982-9911;
О. В. Калмикова,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права,
Національного університету біоресурсів і природокористування України
O. V. Kalmykova,
Candidate of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Financial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
email: artolena11@ukr.net
ORCID 0000-0003-2041-8925

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Яра О. С., Дейнега М. А., Улютіна О. А., Калмикова О. В., 2026

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION OF CYBERSECURITY UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Метою статті є дослідження особливостей правового забезпечення кібербезпеки в Україні в умовах воєнного стану, визначення сучасного стану нормативно-правового регулювання в цій сфері, а також окреслення основних проблем і напрямів його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий і метод аналізу нормативно-правових актів, що дали змогу комплексно дослідити особливості функціонування національної системи кібербезпеки в умовах воєнних загроз.

У статті проаналізовано сутність поняття «кібербезпека» та її роль у системі національної безпеки України. Досліджено основні нормативно-правові акти, що регулюють сферу кіберзахисту, зокрема особливості розвитку законодавства у 2022–2025 роках під впливом повномасштабної збройної агресії російської федерації. Визначено особливості правового регулювання захисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інфраструктури, механізмів реагування на кіберінциденти та взаємодії суб'єктів національної системи кібербезпеки. Окрему увагу приділено аналізу міжнародних підходів, а саме положень Директиви ЄС NIS2, рекомендацій ENISA, стандартів НАТО та ISO / IEC у сфері інформаційної безпеки.

За результатами дослідження встановлено, що в умовах воєнного стану кібербезпека стала одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки держави. Водночас існує потреба в подальшому вдосконаленні правового регулювання, зокрема щодо розмежування повноважень суб'єктів кібербезпеки, посилення захисту критичної інфраструктури, удосконалення механізмів обміну інформацією про кіберзагрози та гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу.

Зроблено висновок, що ефективне правове забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, поєднання національних механізмів захисту із міжнародними стандартами та розвитку стійкої системи реагування на сучасні кіберзагрози.

Ключові слова: *кібербезпека, воєнний стан, національна безпека, кіберзахист, критична інфраструктура, кіберзагрози, правове забезпечення, інформаційна безпека, кіберінциденти, цифрова безпека.*

The purpose of the article is to examine the specific features of legal regulation of cybersecurity in Ukraine under martial law, determine the current state of regulatory and legal framework in this area, and identify the main challenges and directions for its improvement in accordance with international standards.

The methodological basis of the research consists of general scientific and special legal methods, including systemic-structural, formal-legal, comparative-legal methods, as well as the method of analysis of regulatory legal acts, which enabled a comprehensive study of the functioning of the national cybersecurity system under conditions of military threats.

The article analyzes the essence of the concept of "cybersecurity" and its role in the national security system of Ukraine. The main regulatory legal acts governing the field of cyber protection are examined, including the specifics of legislative development during 2022–2025 under the influence of the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The study identifies the peculiarities of legal regulation regarding the protection of state information resources, critical infrastructure facilities, mechanisms for responding to cyber incidents, and interaction between entities within the national cybersecurity system. Particular attention is paid to the analysis of international approaches, including the provisions of the EU NIS2 Directive, ENISA recommendations, NATO standards, and ISO/IEC standards in the field of information security.

The results of the study demonstrate that, under martial law, cybersecurity has become one of the key areas of ensuring national security of the state. At the same time, further improvement of legal regulation remains necessary, particularly regarding the delineation of powers among cybersecurity entities, strengthening the protection of critical infrastructure, improving mechanisms for exchanging information on cyber threats, and harmonizing Ukrainian legislation with European Union law.

It is concluded that effective legal regulation of cybersecurity under martial law requires a comprehensive approach, combining national protection mechanisms with international standards and developing a resilient system for responding to contemporary cyber threats.

Keywords: *cybersecurity, martial law, national security, cyber protection, critical infrastructure, cyber threats, legal regulation, information security, cyber incidents, digital security.*

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія проти України зумовила суттєве зростання ролі кібербезпеки як складової національної безпеки держави. В умовах воєнного стану кіберпростір став одним із ключових середовищ ведення гібридної війни, у межах якої здійснюються кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури, державні інформаційні ресурси, фінансовий сектор і системи електронного врядування. Поширення кіберзагроз створює ризики порушення функціонування державних інституцій, витоку інформації, дестабілізації суспільних процесів і зниження рівня обороноздатності країни.

За таких умов особливого значення набуває формування ефективної системи правового забезпечення кібербезпеки, здатної оперативно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати належний рівень захисту інформаційного простору держави. Важливим аспектом є адаптація національного законодавства до умов воєнного стану, удосконалення механізмів взаємодії

між суб'єктами забезпечення кібербезпеки, а також гармонізація правових норм із міжнародними стандартами й практиками Європейського Союзу та НАТО. У сучасних умовах правове регулювання кібербезпеки виходить за межі технічного захисту інформації та охоплює питання державного управління, оборони, захисту критичної інфраструктури й цифрового суверенітету.

Незважаючи на поступове вдосконалення нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки, сучасні умови воєнного стану вимагають переосмислення підходів до правового забезпечення захисту інформаційного простору держави. Динамічний розвиток цифрових технологій, збільшення кількості кіберінцидентів і трансформація характеру кіберзагроз актуалізують потребу у формуванні ефективних правових механізмів реагування, здатних забезпечити належний рівень кіберстійкості держави. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження особливостей правового забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану, а також визначення напрямів удосконалення державної політики в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про посилення наукового інтересу до проблем правового забезпечення кібербезпеки в умовах сучасних воєнних та інформаційних загроз. Значна кількість наукових праць присвячена питанням функціонування національної системи кібербезпеки, захисту інформаційного простору держави, удосконалення механізмів державного управління у сфері кіберзахисту, а також адаптації законодавства України до міжнародних стандартів. Так, О. Горун досліджує особливості нормативно-правового забезпечення національної системи кібербезпеки та механізми державного регулювання в цій сфері [1]. С. Красніков у своїх наукових працях розглядає питання протидії сучасним кіберзагрозам, розвитку кібергігієни та забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури [2]. О. Капля приділяє увагу проблемам адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки та особливостям захисту інформаційного простору в умовах воєнного стану [3]. С. Мазепа досліджує сучасні виклики у сфері кібербезпеки та напрями вдосконалення законодавчого регулювання в контексті європейської інтеграції України [4]. О. Колесник розглядає кібербезпеку як складову системи національної безпеки держави та аналізує правові аспекти протидії кіберзагрозам в умовах гібридної війни [5]. Окремої уваги заслуговують дослідження О. Федорченка, присвячені проблемам координації діяльності суб'єктів забезпечення національної системи кібербезпеки. Автор аналізує особливості взаємодії державних органів у сфері кіберзахисту, питання координації діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони, а також проблеми дублювання повноважень у процесі реалізації державної політики забезпечення кібербезпеки. Важливе значення в працях дослідника приділяється питанням захисту критичної інфраструктури та потреби у формуванні ефективного механізму міжвідомчої координації у сфері кібербезпеки [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових досліджень, питання особливостей правового забезпечення кібербезпеки саме в умовах воєнного стану потребують подальшого комплексного наукового опрацювання, зокрема в частині адаптації правових механізмів до нових викликів кіберпростору,

забезпечення ефективної координації суб'єктів кібербезпеки та вдосконалення системи реагування на кіберінциденти.

Метою статті є дослідження особливостей правового забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану в Україні, аналіз сучасних механізмів державного регулювання у сфері кіберзахисту, а також визначення основних проблем і напрямів удосконалення правових механізмів забезпечення кібербезпеки в умовах сучасних воєнних та інформаційних загроз.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей правового забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану потребує насамперед визначення сутності поняття «кібербезпека», оскільки саме ця категорія є базовою для формування системи правового регулювання у відповідній сфері. У сучасних умовах розвитку цифрового суспільства кібербезпека є не лише складовою інформаційної безпеки, а й одним із ключових елементів забезпечення національної безпеки держави, особливо в умовах збройної агресії та активізації гібридних загроз у кіберпросторі.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кібербезпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства й цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [7]. Наведене визначення свідчить про комплексний характер кібербезпеки, яка охоплює як технічні, так і організаційно-правові механізми захисту інформаційного середовища держави.

Схожий підхід простежується і в положеннях Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року, де кібербезпека розглядається як стан захищеності даних в електронній формі від несанкціонованого доступу, використання або інших протиправних дій, а також як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення такого захисту [8]. Отже, сучасне розуміння кібербезпеки виходить далеко за межі виключно технічного захисту інформаційних систем і охоплює комплекс правових, організаційних та інституційних механізмів забезпечення стійкості держави до сучасних кіберзагроз. У зв'язку з цим важливого значення набуває формування ефективної нормативно-правової основи, яка визначає засади функціонування національної системи кібербезпеки, повноваження її суб'єктів і механізми реагування на кіберінциденти.

Нормативно-правову основу забезпечення кібербезпеки в Україні становить комплекс законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відносин у сфері захисту інформаційного простору, критичної інфраструктури та національної безпеки держави. Базовим нормативним актом є Конституція України, яка визначає захист суверенітету, територіальної цілісності, економічної та інформаційної безпеки однією із найважливіших функцій держави [9]. Важливе значення в системі правового регулювання має Закон України «Про національну безпеку України», який визначає кібербезпеку як складову національної безпеки та окреслює основні напрями державної політики у сфері протидії кіберзагрозам [10].

Оскільки положення Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» вже були розглянуті під час визначення поняття кібербезпеки, доцільно зазначити, що саме цей нормативно-правовий акт формує основу функціонування національної системи кібербезпеки та визначає ключові напрями державної політики у сфері кіберзахисту. Норми Закону регламентують діяльність суб'єктів забезпечення кібербезпеки, засади їх взаємодії та координації, а також механізми захисту державних інформаційних ресурсів і інформаційно-комунікаційних систем від сучасних кіберзагроз [7].

Вагому роль у системі нормативно-правового забезпечення кібербезпеки відіграють закони України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [11], «Про інформацію» [12], «Про державну таємницю» [13], «Про критичну інфраструктуру» [14], а також «Про електронні комунікації» [15]. Сукупність зазначених нормативно-правових актів формує базову правову основу функціонування національної системи кібербезпеки та забезпечує регулювання окремих напрямів захисту інформаційного простору держави. Водночас важливе значення в системі правового забезпечення кібербезпеки мають стратегічні документи, які визначають пріоритети державної політики у сфері кіберзахисту та напрями розвитку національної системи кібербезпеки.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України, яка визначає основні напрями реалізації державної політики у сфері кібербезпеки, пріоритети розвитку національної системи кіберзахисту та механізми взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони [16]. У межах реалізації Стратегії особлива увага приділяється захисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інфраструктури, розвитку системи реагування на кіберінциденти та підвищенню рівня кіберстійкості держави в умовах збройної агресії.

Крім національного законодавства, важливе значення для розвитку системи кібербезпеки України мають міжнародні стандарти та рекомендації Європейського Союзу й НАТО у сфері кіберзахисту. У процесі адаптації національного законодавства враховуються положення міжнародних документів щодо захисту інформаційного простору, протидії кіберзлочинності, забезпечення функціонування критичної інфраструктури та розвитку механізмів міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки. Це сприяє гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами та посиленню спроможності держави реагувати на сучасні кіберзагрози в умовах воєнного стану.

Після запровадження правового режиму воєнного стану в Україні відбулося суттєве посилення нормативно-правового регулювання у сфері кібербезпеки, що було обумовлено зростанням кількості кібератак на державні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури та інформаційно-комунікаційні системи органів державної влади. В умовах повномасштабної збройної агресії кібербезпека фактично стала одним із ключових елементів забезпечення національної безпеки та цифрової стійкості держави.

Упродовж 2022–2025 років було ухвалено низку нормативно-правових актів та управлінських рішень, спрямованих на посилення механізмів кіберзахисту. Зокрема, було розширено повноваження Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України у сфері реагування на кіберінциденти й координації діяльності суб'єктів

національної системи кібербезпеки. Водночас посилено механізми захисту державних реєстрів, інформаційних систем та об'єктів критичної інфраструктури, що функціонують в умовах підвищеного рівня кіберзагроз.

Особливого значення набули рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо забезпечення кіберстійкості держави, удосконалення системи обміну інформацією про кіберінциденти та розвитку міжвідомчої координації у сфері кібербезпеки. Крім того, в умовах воєнного стану було активізовано процес гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами у сфері кіберзахисту та цифрової безпеки, що пов'язано з потребою в підвищенні ефективності реагування на сучасні гібридні та кібернетичні загрози.

Подальший розвиток правового забезпечення кібербезпеки в Україні пов'язаний із ухваленням Закону України від 27 березня 2025 року щодо посилення захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів і об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [17]. Зазначеним Законом передбачено створення національних систем реагування на кіберінциденти та кібератаки, удосконалення механізмів обміну інформацією про кіберзагрози, а також запровадження системи оцінювання стану кіберзахисту.

Крім того, законодавчі зміни спрямовані на впровадження механізмів управління ризиками ланцюгів постачання, розвиток комплексних систем захисту інформації та адаптацію процедур підтвердження відповідності до сучасних міжнародних стандартів у сфері кібербезпеки. Важливим нововведенням стало також розширення кола основних суб'єктів національної системи кібербезпеки за рахунок залучення Міністерства цифрової трансформації України та Міністерства закордонних справ України до реалізації державної політики у сфері кіберзахисту.

Варто зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну суттєво зросла кількість кібератак на державні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури, телекомунікаційні системи та інформаційні сервіси. Кібератаки фактично стали складовою гібридної війни, спрямованої на дестабілізацію функціонування державних інституцій, порушення інформаційної безпеки та створення панічних настроїв у суспільстві.

Ще до безпосереднього початку повномасштабних бойових дій було зафіксовано масштабні кібератаки на українську інформаційну інфраструктуру. Зокрема, за даними агентства Reuters, США та Європейський Союз офіційно звинуватили російську федерацію в здійсненні масштабного кібератакування супутникової мережі Viasat, яке відбулося 24 лютого 2022 року за годину до початку військового вторгнення [18]. Внаслідок атаки було виведено з ладу десятки тисяч супутникових терміналів, що негативно вплинуло на роботу комунікаційних систем як в Україні, так і в окремих країнах Європи.

Зазначені обставини підтверджують, що кіберпростір став одним із ключових напрямів ведення сучасної війни, а забезпечення кібербезпеки – важливим елементом національної безпеки держави в умовах воєнного стану.

Водночас сучасний розвиток системи правового забезпечення кібербезпеки в Україні значною мірою орієнтований на адаптацію міжнародних стандартів та європейських підходів у сфері кіберзахисту. Як зазначається у звіті IFES Ukraine «Cybersecurity in

Ukraine: Legal Framework Analysis», ефективне функціонування національної системи кібербезпеки потребує гармонізації українського законодавства з міжнародними нормативними та інституційними стандартами [19].

Особливе значення в цьому контексті мають положення Директиви ЄС NIS2, рекомендації ENISA, стандарти НАТО у сфері cyber defence, а також положення Будапештської конвенції про кіберзлочинність. Важливими напрямами вдосконалення національного законодавства визначаються запровадження єдиних стандартів реагування на кіберінциденти, розвиток системи обов'язкової звітності про кібератаки, удосконалення механізмів міжвідомчого обміну інформацією та створення національної системи сертифікації засобів кіберзахисту відповідно до міжнародних стандартів.

Крім того, доцільним є подальше впровадження міжнародних стандартів ISO / IEC у сфері управління інформаційною безпекою, посилення співпраці України з європейськими та євроатлантичними структурами у сфері кіберзахисту, а також розвиток механізмів державно-приватного партнерства для забезпечення кіберстійкості об'єктів критичної інфраструктури. Важливим напрямом залишається інтеграція України до міжнародних платформ обміну інформацією про кіберзагрози та вдосконалення національної системи реагування на кіберінциденти з урахуванням практик ЄС та НАТО.

Водночас, незважаючи на суттєве оновлення нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки, сучасний стан правового регулювання в Україні все ще характеризується наявністю окремих проблем організаційного, інституційного та правозастосовного характеру. Насамперед це стосується недостатнього рівня координації між суб'єктами національної системи кібербезпеки, складності оперативного обміну інформацією про кіберінциденти, а також відсутності повної уніфікації процедур реагування на кіберзагрози відповідно до міжнародних стандартів.

Особливої актуальності зазначені проблеми набули в умовах воєнного стану, коли кібератаки стали одним із ключових інструментів гібридної війни. Постійне зростання кількості атак на державні інформаційні ресурси, енергетичну інфраструктуру, банківський сектор, телекомунікаційні мережі та цифрові сервіси свідчить про потребу в подальшому посиленні механізмів правового регулювання та інституційного забезпечення кібербезпеки. У сучасних умовах забезпечення кіберстійкості держави вже не може розглядатися виключно як технічне питання, оскільки воно безпосередньо пов'язане із функціонуванням системи державного управління, національної безпеки та обороноздатності держави.

Окремої уваги потребує питання забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури. Повномасштабна збройна агресія рф продемонструвала вразливість енергетичного сектору, транспортної інфраструктури, систем зв'язку та державних реєстрів до сучасних кіберзагроз. У зв'язку з цим важливого значення набуває формування комплексної системи захисту критичної інфраструктури, яка повинна поєднувати нормативно-правові, організаційні, технічні та інформаційні механізми забезпечення кіберстійкості держави.

Актуальність зазначених проблем підтверджується також сучасними міжнародними дослідженнями у сфері кібербезпеки, які вказують на зростання кількості комплексних кібератак на державні інформаційні системи та об'єкти критичної інфраструктури в умовах геополітичної нестабільності [20].

Важливим напрямом подальшого розвитку правового забезпечення кібербезпеки є також удосконалення механізмів державно-приватного партнерства у сфері кіберзахисту. У сучасних умовах значна частина об'єктів критичної інфраструктури перебуває у сфері діяльності приватного сектору, що потребує належного нормативного врегулювання питань взаємодії державних органів та приватних операторів у процесі запобігання кіберзагрозам і реагування на кіберінциденти.

У зв'язку з цим доцільним є подальше вдосконалення законодавства України у сфері кібербезпеки за рахунок гармонізації національних нормативно-правових актів із законодавством Європейського Союзу, розширення міжнародного співробітництва з державами-членами НАТО та ЄС, розвитку механізмів обміну інформацією про кіберзагрози, а також запровадження сучасних стандартів кіберзахисту для державних органів та об'єктів критичної інфраструктури. Важливим напрямом залишається також підвищення рівня цифрової грамотності населення та формування ефективної системи підготовки фахівців у сфері кібербезпеки.

Отже, в умовах воєнного стану кібербезпека перетворилась на один із ключових елементів забезпечення національної безпеки держави. Сучасна система правового забезпечення кібербезпеки в Україні перебуває на етапі активного розвитку та адаптації до нових викликів, пов'язаних із гібридною агресією та стрімким зростанням кількості кіберзагроз. Ухвалення нових нормативно-правових актів, посилення міжвідомчої координації та імплементація міжнародних стандартів сприяють формуванню комплексної системи кіберзахисту держави. Водночас подальше вдосконалення правового регулювання в цій сфері залишається вагомою умовою забезпечення кіберстійкості України в сучасних умовах.

Висновки. В умовах воєнного стану кібербезпека стала одним із ключових елементів забезпечення національної безпеки України. Зростання кількості кібератак на державні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури та інформаційно-комунікаційні системи зумовило потребу в удосконаленні механізмів правового регулювання у сфері кіберзахисту та адаптації національного законодавства до сучасних викликів.

У результаті дослідження встановлено, що система правового забезпечення кібербезпеки в Україні формується комплексом нормативно-правових актів і стратегічних документів, які регулюють питання захисту інформаційного простору, діяльності суб'єктів національної системи кібербезпеки та реагування на кіберінциденти. Особливого значення в умовах збройної агресії набули нормативні зміни, спрямовані на посилення захисту державних інформаційних ресурсів, розвиток системи кіберстійкості та вдосконалення міжвідомчої координації у сфері кіберзахисту.

Перспективними напрямами подальшого розвитку правового забезпечення кібербезпеки є гармонізація національного законодавства із міжнародними стандартами ЄС і НАТО, удосконалення механізмів обміну інформацією про кіберзагрози, розвиток державно-приватного партнерства та посилення захисту об'єктів критичної інфраструктури. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня цифрової стійкості держави й ефективності протидії сучасним кіберзагрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горун О. В. Правове забезпечення національної системи кібербезпеки. *Інформація і право*. 2024. № 1. С. 45–52. URL : https://il.ippi.org.ua/article/view/317971

2. Красніков С. О. Кібергігієна як чинник запобігання кіберзагрозам. *Нове українське право*. 2023. № 6. С. 118–124. URL : https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/689

3. Капля О. М. Правове регулювання інформаційної безпеки громадянина під час дії воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 2. С. 67–74. URL : https://www.researchgate.net/publication/368975228_PRAVOVE_REGULUVANNA_INFORMACIJNOI_BEZPEKI_GROMADANINA_PID_CAS_DII_VOENNOGO_STANU

4. Мазепа С. В. Кібербезпека в Україні: сучасні виклики та шляхи вдосконалення законодавчого регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1. С. 133–140. URL : https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2142

5. Колесник О. О. Нормативно-інституційні засади формування національної системи кібербезпеки України. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 437–445. URL : https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2025/63.pdf

6. Федорченко О. С. Удосконалення координації діяльності суб'єктів забезпечення національної системи кібербезпеки. *Нове українське право*. 2024. № 5. С. 71–77. URL : https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/670

7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19

8. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80/ed20250513

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

11. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text

12. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

13. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

14. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text

15. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України № 447/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#top

17. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури : Закон України від 27.03.2025 № 4336-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4336-20#Text

18. Війна росії проти України почалася з кібернападу на супутники за годину до вторгнення були знищені «десятки тисяч» терміналів Viasat / itc.ua.ITC.ua. URL : https://itc.ua/ua/novini/vijna-rosiyi-proti-ukrayini-pochalasya-zkibernapadu-na-suputniki-za-godinu-do-vtorgnennyabuli-znishheni-desyatki

19. Cybersecurity in Ukraine: Legal Framework Analysis / IFES Ukraine. 2021. URL : IFES Ukraine

20. ENISA Threat Landscape 2024. European Union Agency for Cybersecurity. URL : ENISA Threat Landscape 2024

Дата надходження 15.05.2026
Дата прийняття після рецензування 10.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

Теорія та історія держави і права

УДК 342.9:340.12
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.129-138

В. В. Дасюк,
доктор філософії, асистент кафедри приватного та публічного права,
Київський національний університет технологій та дизайну
V. V. Dasiuk,
PhD in Law, Assistant of the Department of Private and Public Law,
Kyiv National University of Technologies and Design
email: dasiukv@gmail.com
ORCID 0009-0003-7139-4895

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПРАВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА КРИТЕРІЇ ВИМІРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

THE RULE OF LAW AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF LAW: DOCTRINAL APPROACHES AND MEASUREMENT CRITERIA IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S ANTI-CORRUPTION POLICY

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод застосовано для розкриття еволюції доктринальних підходів до розуміння досліджуваного принципу; формально-юридичний метод – для аналізу його нормативного закріплення в Конституції України та антикорупційному законодавстві; системно-структурний метод – для побудови авторської системи оціночних показників; порівняльно-правовий метод – для зіставлення національних підходів зі стандартами Венеційської комісії. Метод контент-аналізу

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Дасюк В. В., 2026

застосовано до програмних документів: Контрольного переліку питань щодо верховенства права, Дорожньої карти з питань верховенства права та Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки. Емпіричну складову дослідження становить операціоналізація виокремлених показників через систему верифікованих індикаторів із визначенням джерел їхнього підтвердження.

Проаналізовано сучасні доктринальні підходи та встановлено, що більшість науковців пов'язують досліджуваний принцип із забезпеченням прав людини, обмеженням свавілля публічної влади, утвердженням законності, юридичної визначеності та ефективністю діяльності державних інституцій. Доведено, що практичне значення цього принципу полягає не лише в його нормативному закріпленні, а й у можливості використання його як мірила якості державної політики у сфері запобігання та протидії корупції. Запропоновано авторську систему з восьми показників: законність, юридична визначеність, заборона свавілля, рівність перед законом, незалежність спеціалізованих органів, прозорість їхньої діяльності, підзвітність і гарантування прав і свобод людини. Кожен показник операціоналізовано через конкретні індикатори, а також визначено джерела їхньої верифікації, що робить запропоновану систему придатною для практичного застосування.

Обґрунтовано, що запропонована система дає змогу здійснювати комплексне оцінювання не лише нормативно-правового забезпечення, а й якості функціонування спеціалізованих антикорупційних органів, рівня їх відкритості, незалежності та відповідності їхньої діяльності європейським стандартам. Саме комплексне забезпечення виокремлених показників свідчить про реальне, а не декларативне утвердження досліджуваного принципу в Україні. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є теоретико-правове осмислення корупції як системної загрози утвердженню цього принципу.

Ключові слова: *законність, юридична визначеність, заборона свавілля, рівність перед законом, незалежність спеціалізованих органів, прозорість, підзвітність, запобігання корупції, європейська інтеграція, правова держава.*

The purpose of the article is to disclose the substance of the rule of law as a fundamental principle of law and to substantiate a system of criteria that makes it possible to measure the level of its practical implementation in the sphere of Ukraine's state anti-corruption policy under martial law and in the course of fulfilling the obligations of a candidate state for accession to the European Union.

The methodological basis of the study comprises a combination of general scientific and special legal methods of cognition. The dialectical method was used to reveal the evolution of doctrinal approaches to understanding the principle under study; the formal legal method was applied to analyse its normative consolidation in the Constitution of Ukraine and in anti-corruption legislation; the systemic and structural method served to construct the author's system of assessment indicators; and the comparative legal method was employed to compare national approaches with the standards of the Venice Commission. Content analysis was applied to programme documents, namely the Rule of Law Checklist, the Roadmap on the

Rule of Law and the Anti-Corruption Strategy for 2021–2025. The empirical component of the study consists in the operationalisation of the identified indicators through a system of verifiable measures with the sources of their verification specified.

Contemporary doctrinal approaches have been analysed, and it has been established that most scholars associate the principle under study with the protection of human rights, the limitation of arbitrariness on the part of public authorities, the affirmation of legality and legal certainty, and the effectiveness of state institutions. It has been proven that the practical significance of this principle lies not only in its normative consolidation but also in the possibility of using it as a yardstick for the quality of state policy in the field of preventing and combating corruption. The author proposes a system of eight indicators: legality, legal certainty, the prohibition of arbitrariness, equality before the law, the independence of specialised bodies, the transparency of their activities, accountability, and the guarantee of human rights and freedoms. Each indicator has been operationalised through specific measures, and the sources of their verification have been identified, which makes the proposed system suitable for practical application.

It has been substantiated that the proposed system makes it possible to carry out a comprehensive assessment not only of the regulatory and legal framework but also of the quality of functioning of specialised anti-corruption bodies, the level of their openness and independence, and the compliance of their activities with European standards. It is precisely the comprehensive attainment of the identified indicators that testifies to the real rather than declarative affirmation of the principle under study in Ukraine. A promising direction for further research is the theoretical and legal understanding of corruption as a systemic threat to the affirmation of this principle.

Keywords: *legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, equality before the law, independence of specialised bodies, transparency, accountability, corruption prevention, European integration, law-governed state.*

Постановка проблеми. Сучасний вектор розвитку демократії та інститутів громадянського суспільства зумовлює потребу в переосмисленні ролі фундаментальних цінностей, що визначають спрямованість діяльності держави. Основний Закон України встановив, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [1]. Закріплення цього принципу в Конституції України означає, що він визначає не лише зміст національної правової системи, а й стандарти діяльності органів державної влади. Слушно з цього приводу зазначав М. В. Денисюк, що верховенство права є «вияв загальнолюдських цінностей, прояв розвитку культури суспільства» [2, с. 152]. Зі свого боку Д. Є. Забзалюк і Б. С. Грабець розглядають його як механізм, що містить взаємопов'язані елементи – від розвитку громадянського суспільства й народного суверенітету до юридичної визначеності та забезпечення правопорядку [3, с. 495]. Наведений доктринальний підхід свідчить, що верховенство права охоплює не лише нормативний вимір, а й визначає стандарти функціонування публічної влади. Саме тому реалізація державної політики, зокрема у сфері запобігання та протидії корупції, має здійснюватися відповідно до вимог цього принципу.

Ці положення набувають особливого значення в сучасних умовах, коли верховенство права є не лише конституційною засадою функціонування держави, а й одним із ключових критеріїв виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань. Після набуття статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС) його забезпечення визначено одним із пріоритетних напрямів реформування системи публічного управління. Водночас ключовим напрямом таких зобов'язань є реалізація державної антикорупційної політики, ефективність якої безпосередньо впливає на рівень довіри до публічної влади, забезпечення законності, прозорості діяльності державних інституцій та дотримання прав людини. Саме тому розвиток антикорупційної системи України розглядається ЄС як складова забезпечення верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика верховенства права, його сутності та значення неодноразово ставала предметом наукових пошуків таких учених, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Гаращук, М. В. Денисюк, М. І. Козюбра, В. В. Лемак, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, В. Я. Тацій та інші. Водночас для цілей цього дослідження визначальне значення мають публікації останніх п'яти років, які умовно можна розподілити на два тематичні блоки: праці, присвячені загальнотеоретичному розумінню досліджуваного принципу, та праці, предметом яких є антикорупційна політика держави.

До першого блоку належать дослідження А. О. Котенка, який розглядає верховенство права в міжнародному правопорядку як фундаментальний концепт і нормативний ідеал, наголошуючи на плюралістичному характері сучасної доктрини та на суттєвих недоліках у конкретизації правової природи цього принципу [4, с. 243–255]. А. М. Кучук досліджує верховенство права як аксіологічну складову національної системи права, акцентуючи на його ціннісному, а не суто формальному вимірі [5, с. 562–565]. Н. О. Колесниченко та Ю. П. Крисюк, аналізуючи концепцію «міжнародного верховенства права», обґрунтовують, що людська гідність, свобода та права людини становлять основу всіх інших зобов'язань держави [6]. С. О. Ніщимна пов'язує реалізацію цього принципу з ефективністю правосуддя та незалежністю судової влади як визначальними ознаками правової держави [7]. Д. Є. Забзалюк і Б. С. Грабець розглядають верховенство права як механізм, що поєднує взаємопов'язані елементи – від народного суверенітету до юридичної визначеності [3, с. 486–497]. О. О. Барабаш визначає його як основу правопорядку, недотримання якої породжує безкарність корупційних правопорушень і нерівність перед законом [8, с. 324–330]. Я. О. Демченко обґрунтовує поєднання фундаментального та прикладного характеру цього принципу [9, с. 189–193].

Другий блок утворюють праці, присвячені антикорупційній політиці. О. П. Панасюк здійснює системний аналіз концептуальних засад протидії корупції та обґрунтовує, що антикорупційна політика є багаторівневою державною практикою, яка охоплює правотворчу, інституційну й аксіологічну площини, а також наголошує на потребі переходу від декларативного до інтегрованого підходу [10, с. 90–99]. К. О. Нестеренко та О. В. Булгакова досліджують трансформацію антикорупційної політики в умовах війни [11, с. 98–101]. К. О. Розсоха на підставі аналізу діяльності НАБУ, САП і ВАКС доходить висновку, що ці органи так і не набули реальної незалежності та самостійності, зазнаючи зовнішнього тиску [12]. Н. В. Глущенко окреслює виклики та перспективи антикорупційної політики, зокрема корупційні ризики, пов'язані з поствоєнною розбудовою держави [13].

Узагальнення наведених публікацій свідчить, що в загальнотеоретичних працях верховенство права досліджується переважно як доктринальна та конституційна категорія поза зв'язком із конкретними напрямами державної політики, тоді як у працях з антикорупційної проблематики оцінювання здійснюється через показники інституційної спроможності без співвіднесення їх із вимогами цього принципу. Обидва напрями розвиваються паралельно, а питання вимірювання рівня реалізації верховенства права саме у сфері антикорупційної політики залишається малодослідженим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив наукових праць, низка аспектів загальної проблеми залишається невирішеною. Насамперед у вітчизняній юридичній науці відсутня цілісна система критеріїв, за якими можна було б оцінити не декларативний, а реальний рівень реалізації верховенства права у сфері державної антикорупційної політики. Наявні підходи або обмежуються переліком ознак правової держави, або зводяться до констатації факту існування спеціалізованих антикорупційних органів.

Причини такого стану є щонайменше двоякими. З одного боку, це наслідок традиційного поділу предмета дослідження між теорією держави й права та адміністративним і кримінальним правом, унаслідок чого верховенство права та антикорупційна політика вивчаються різними науковими спільнотами. З іншого боку, до 2022 року потреба в операціональних критеріях не була гострою, оскільки оцінювання здійснювалося переважно за міжнародними рейтингами, а не за національними юридичними показниками. Важливість саме цих невирішених складових зумовлена тим, що без чітких критеріїв неможливо ні верифікувати виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань, ні відрізнити змістовну реформу від імітаційної: формальна наявність нормативної бази та інституцій сприйматиметься як доказ утвердження верховенства права.

Відповідно, дослідження цих невирішених частин безпосередньо впливає на досягнення загальної мети статті. У межах цієї роботи плануємо вирішити три конкретні питання: визначити перелік показників, які найповніше характеризують реалізацію верховенства права в досліджуваній сфері; операціоналізувати кожен показник через конкретні індикатори; визначити джерела, за якими ці індикатори можуть бути верифіковані.

Метою статті є розкриття змісту верховенства права як фундаментального принципу права та обґрунтування системи критеріїв вимірювання рівня його реалізації у сфері державної антикорупційної політики України. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: 1) узагальнити сучасні доктринальні підходи до розуміння змісту досліджуваного принципу; 2) з'ясувати місце антикорупційної політики в системі забезпечення верховенства права з огляду на положення програмних документів у сфері європейської інтеграції; 3) сформувати систему критеріїв вимірювання й операціоналізувати їх через верифіковані індикатори; 4) визначити джерела даних, придатні для підтвердження кожного індикатора.

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу дослідження становить контент-аналіз трьох документів: Контрольного переліку питань щодо верховенства права (Rule of Law Checklist) Венеційської комісії [14], Дорожньої карти з питань верховенства права [15] та Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–

2025 роки» [16]. Одиницею аналізу було окреме нормативне положення, що встановлює вимогу до діяльності органів публічної влади; за результатами кодування такі положення згруповано у вісім змістовних блоків, які й утворили запропоновану систему критеріїв. Обмеженням застосованої методології є її документальний характер: вона фіксує нормативно закріплені вимоги, тоді як перевірка фактичного їхнього дотримання потребує аналізу звітних даних спеціалізованих органів.

В умовах воєнного стану суттєве збільшення обсягів міжнародної фінансової допомоги, бюджетних видатків на оборону та відновлення держави, а також розширення дискреційних повноважень окремих органів державної влади об'єктивно підвищують корупційні ризики. За таких умов ефективність антикорупційної політики стає одним із ключових показників спроможності держави забезпечити реалізацію принципу верховенства права.

Незважаючи на широке нормативне закріплення принципу верховенства права та його активне використання в правозастосовній практиці, у юридичній науці відсутній єдиний підхід до розуміння його сутності, структури та змістовного наповнення, що зумовлює потребу в зверненні до наявних доктринальних підходів.

В. Я. Тацій наголошував, що ігнорування принципу верховенства права – це шлях до ухвалення несправедливих, негуманних законів та інших нормативно-правових актів [17, с. 316]. М. І. Козюбра визначає його як законність, засновану на беззаперечному визнанні людини найвищою соціальною цінністю й убезпеченні її та суспільства від свавілля владних інституцій і їх посадових осіб [18, с. 6]. В. В. Лемак вказує, що дотримання цього принципу пов'язане не лише з вимогами до змісту законів, але й із процедурою їхнього ухвалення та практичної реалізації [19, с. 46]. О. О. Барабаш убачає в ньому основу, від якої залежить рівень правопорядку, а недотримання якої породжує безкарність корупційних правопорушень і відсутність рівності перед законом [8, с. 327].

Незважаючи на певні відмінності, більшість учених пов'язують верховенство права із забезпеченням прав людини, обмеженням свавілля публічної влади, утвердженням законності та справедливості, а також ефективністю функціонування державних інститутів. Слушною видається позиція Я. О. Демченка, що цей принцип має, з одного боку, фундаментальний характер, а з іншого – прикладний, який полягає у виробленні практичних рекомендацій для діяльності державних органів та їхніх посадових осіб [9, с. 192]. Саме практична спрямованість принципу зумовлює потребу в його оцінюванні не лише як доктринальної чи конституційної категорії, а й як критерію якості державної політики. Сфера антикорупційної політики є одним із найбільш показових напрямів такого оцінювання, оскільки дає змогу визначити, наскільки діяльність держави відповідає вимогам законності, юридичної визначеності, прозорості, рівності перед законом, незалежності інституцій, підзвітності та дотримання прав людини.

Практичне значення принципу верховенства права відображено і в сучасних стратегічних документах, що визначають пріоритети державної політики України. Одним із них є Дорожня карта з питань верховенства права, схвалена 2025 року в межах переговорного процесу щодо набуття Україною членства в ЄС.

Особливу увагу в Дорожній карті приділено блоку «Боротьба з корупцією», одним із стратегічних результатів якого визначено формування та реалізацію ефективної державної антикорупційної політики, посилення інституційної спроможності спеціалізованих антикорупційних органів, забезпечення їх незалежності, підзвітності та ефективності діяльності [15, с. 28–29].

Наведені положення свідчать, що в сучасних умовах антикорупційна політика розглядається не як самостійний напрям державного управління, а як один із ключових механізмів забезпечення принципу верховенства права. Водночас реалізація визначених Дорожньою картою стратегічних завдань потребує вироблення чітких критеріїв, які дадуть змогу оцінити, наскільки державна антикорупційна політика відповідає вимогам верховенства права та забезпечує досягнення визначених євроінтеграційних цілей.

Враховуючи відсутність у національному законодавстві та юридичній науці єдиної системи критеріїв оцінювання реалізації принципу верховенства права в досліджуваній сфері, таку систему сформовано на основі комплексного аналізу доктринальних підходів, положень Контрольного переліку питань щодо верховенства права [14] та стратегічних документів України у сфері європейської інтеграції й протидії корупції. Кожен із критеріїв відображає окремий аспект практичної реалізації принципу, а в сукупності вони дають змогу оцінити не лише відповідність діяльності антикорупційних органів вимогам законодавства, а й рівень їх незалежності, відкритості та підзвітності. Розглянемо кожен із них детальніше.

Першим критерієм є *законність*: діяльність спеціалізованих антикорупційних органів має здійснюватися виключно на підставі Конституції та законів України із дотриманням визначених процедур і меж компетенції, що унеможливлює перевищення повноважень. З ним нерозривно пов’язана *юридична визначеність* – чіткість, зрозумілість і передбачуваність антикорупційного законодавства, що забезпечує єдність правозастосовної практики та можливість прогнозувати юридичні наслідки своїх дій.

Заборона свавілля означає недопустимість вибіркового застосування антикорупційного законодавства, ухвалення невмотивованих рішень або використання антикорупційних механізмів як інструменту політичного чи адміністративного тиску; вона забезпечується належною мотивованістю рішень та ефективним судовим контролем. Зі свого боку *рівність перед законом* передбачає однакове застосування антикорупційних норм до всіх осіб незалежно від статусу, посади чи політичного впливу.

Незалежність антикорупційних інституцій полягає в організаційній, функціональній і фінансовій автономії спеціалізованих органів, що унеможливлює незаконний вплив на прийняття ними рішень; актуальність цього критерію підтверджують результати досліджень К. О. Розсохи, який фіксує стійкість зовнішнього тиску на такі органи [12]. Критерій *прозорості* передбачає відкритість їхньої діяльності та доступність інформації про результати роботи, що забезпечує ефективний громадський контроль.

Підзвітність означає обов’язок антикорупційних органів звітувати про результати своєї діяльності та нести відповідальність за ухвалені рішення. Завершальним є критерій *гарантування прав і свобод людини*: застосування антикорупційних заходів не повинно призводити до необґрунтованого обмеження конституційних прав, а діяльність

уповноважених органів має відповідати принципам справедливого судочинства, пропорційності та належної правової процедури.

Результати проведеного контент-аналізу дали змогу операціоналізувати кожен із виокремлених критеріїв, тобто співвіднести його з конкретними індикаторами та джерелами, за якими ці індикатори можуть бути верифіковані. Узагальнені результати наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Система критеріїв вимірювання реалізації принципу верховенства права у сфері державної антикорупційної політики

Критерій	Індикатор вимірювання	Джерело верифікації
Законність	Частка рішень спеціалізованих органів, скасованих судом через вихід за межі компетенції або дій визнаних протиправними	Судова статистика
Юридична визначеність	Кількість змін до антикорупційного законодавства за рік; наявність розбіжностей у правозастосовній практиці	Законодавство України, узагальнення судової практики
Заборона свавілля	Частка вмотивованих рішень; кількість скарг на вибіркове застосування закону	Рішення ЄСПЛ щодо України
Рівність перед законом	Розподіл проваджень за категоріями посад суб’єктів відповідальності	Періодичні звіти міжнародних організацій
Незалежність інституцій	Порядок призначення та звільнення керівників; рівень бюджетної автономії	Законодавство України, бюджетні призначення
Прозорість	Повнота оприлюднення реєстрів і звітів; доступність відкритих даних	Єдиний державний реєстр декларацій, портал відкритих даних
Підзвітність	Регулярність і повнота публічної звітності; результати зовнішнього оцінювання	Річні звіти органів, висновки незалежного зовнішнього оцінювання
Гарантування прав людини	Кількість констатованих порушень статей 6 і 8 Конвенції в справах цієї категорії	Рішення ЄСПЛ; практика судових установ

Джерело: власна розробка автора.

Наведена операціоналізація перетворює абстрактні вимоги верховенства права на перелік показників, які можуть бути перевірені за відкритими даними й офіційною звітністю, що уможливлює періодичне оцінювання та відстеження динаміки. На відміну від формального підходу, який пов’язує верховенство права виключно з наявністю нормативно-правового регулювання чи функціонуванням спеціалізованих органів, запропонований підхід дає змогу оцінити якість державної політики через сукупність взаємопов’язаних нормативних, інституційних і правозахисних критеріїв.

Висновки. Практична цінність принципу верховенства права полягає не лише в його нормативному закріпленні чи доктринальному осмисленні, а й у можливості використання як універсального критерію оцінювання змісту, способів реалізації та результативності державної політики, зокрема у сфері запобігання та протидії корупції.

Вперше обґрунтовано, що критерії вимірювання верховенства права в контексті антикорупційної політики являють собою систему юридичних та інституційних показників, які дають змогу оцінити, наскільки механізми запобігання та протидії корупції відповідають вимогам цього принципу. До них віднесено: законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, рівність перед законом, незалежність антикорупційних інституцій, прозорість їхньої діяльності, підзвітність та забезпечення прав і свобод людини. Кожен критерій операціоналізовано через конкретні індикатори із зазначенням джерел їхньої верифікації, що дає нагоду застосовувати систему на практиці.

Дістали подальшого розвитку положення щодо розуміння принципу верховенства права в контексті реалізації державної антикорупційної політики. На відміну від наявних підходів запропоновано оцінювати рівень його реалізації не лише через наявність відповідного нормативно-правового забезпечення чи функціонування спеціалізованих антикорупційних органів, а насамперед через відповідність державної антикорупційної політики вимогам законності, юридичної визначеності, прозорості, рівності перед законом, незалежності інституцій, ефективності та гарантування прав людини.

Методологічним обмеженням роботи є документальний характер застосованого аналізу, що потребує подальшої верифікації запропонованих індикаторів на масиві звітних даних спеціалізованих органів. Перспективним напрямом подальших досліджень є теоретико-правове осмислення корупції як системної загрози утвердженню верховенства права в Україні та апробація запропонованої системи критеріїв методами кількісного правового аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Законодавство України : база даних. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Денисюк М. В. Принцип верховенства права як основа розвитку правової держави та громадянського суспільства. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 152–159.

3. Забзалюк Д. Є., Грабець Б. С. Верховенство права як основоположний принцип функціонування правової держави. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Право.* 2025. № 3 (43). С. 486–497.

4. Котенко А. О. Принцип верховенства права в міжнародному правопорядку: теоретичні й практичні аспекти. *Проблеми законності.* 2025. Вип. 168. С. 243–255. DOI : https://doi.org/10.21564/2414-990X.168.325103

5. Кучук А. М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 562–565.

6. Колесниченко Н. О., Крисюк Ю. П. Концепція «міжнародного верховенства права». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80, ч. 1. С. 46–53. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.6

7. Ніщимна С. О. Ефективне правосуддя як ознака правової держави. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 114–117. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.17

8. Барабаш О. О. Реалізація принципу верховенства права: інноваційні технології та підходи у світлі забезпечення світопорядку. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 324–330.

9. Демченко Я. О. Принцип верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 12. С. 189–193.

10. Панасюк О. П. Протидія корупції в Україні: концептуальні підходи та стратегічні пріоритети. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 3. С. 90–99. DOI : https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-10

11. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Антикорупційна політика України в контексті війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 77, ч. 2. С. 98–101. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.16

12. Розсоха К. О. Діяльність антикорупційних органів України в умовах сьогодення: стан та основні виклики. *Теорія і практика правознавства*. 2021. Вип. 2 (20). DOI : https://doi.org/10.21564/2225-6555.2021.2.244896

13. Глущенко Н. В. Антикорупційна політика України: виклики та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 2, вип. 88.

14. Rule of Law Checklist : adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). CDL-AD(2016)007. Strasbourg : Council of Europe, 2016. 34 p. URL : https://www.venice.coe.int

15. Дорожня карта з питань верховенства права. URL : https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

16. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

17. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

18. Козюбра М. І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України.* 2010. № 3. С. 6–18.

19. Лемак В. В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози. *Право України.* 2010. № 3. С. 44–51.

Дата надходження 27.07.2026
Дата прийняття після рецензування 06.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 340.15 (477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.139-151

О. М. Ригіна,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка
O. M. Ryhina,
Doctor of Law, Professor, Ivan Franko National University of Lviv
email: olena.ryhina@lnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-8366-3365

ГЕНЕЗА СУДОУСТРОЮ ТА СУДОЧИНСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ДОДЕРЖАВНИЦЬКИЙ ПЕРІОД І ДОБА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

THE GENESIS OF THE JUDICIAL SYSTEM AND LEGAL PROCEEDINGS IN THE UKRAINIAN LANDS: THE PRE-STATE PERIOD AND THE ERA OF KYIVAN RUS

Стаття присвячена дослідженню процесу формування судів, їхньої юрисдикції та перших принципів судочинства на українських землях у додержавницький період і в часи Київської Русі. Здійснено комплексний історико-правовий аналіз передумов виникнення судової функції, особливостей її становлення та розвитку якісної трансформації від первісних форм соціальної організації суспільства до етапу ранньої державності. Висвітлено окремі аспекти еволюції уявлень про здійснення судочинства цього періоду, проаналізовано роль звичаєвого права як основного регулятора суспільних відносин у додержавницький період. Обґрунтовано, що функція здійснення судочинства розвинулася задовго до формування державних інститутів, зважаючи на перманентний характер проблем врегулювання конфліктних ситуацій, забезпечення громадського порядку й відновлення справедливості, які були невід'ємною складовою подальшого розвитку людського суспільства. Приділено особливу увагу процесу інституціоналізації судової влади в добу Київської Русі, формуванню системи судових органів, розмежуванню компетенції князівського, церковного, громадського та інших видів судів, а також розвитку процесуальних засад здійснення судочинства. Проаналізовано положення

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Ригіна О. М., 2026

«Руської Правди» та інших історичних джерел щодо судочинства княжої доби. Розкрито значення діяльності князя, його посадових осіб і представників місцевих громад у здійсненні судових функцій. Доведено, що становлення судоустрою та судочинства на українських землях у вказаний період характеризувалося поступовим переходом від звичаєвих способів вирішення спорів до більш упорядкованої системи судових інституцій, заснованих на нормах писаного права. Встановлено, що правові традиції, сформовані в додержавницький період і добу Київської Русі, заклали підґрунтя для подальшого розвитку судової системи на українських землях і стали важливим етапом еволюції національної правової системи.

Ключові слова: *судоустрій, судочинство, судова влада, додержавницький період, Київська Русь, звичаєве право, Руська Правда, правосуддя, українські землі.*

The article examines the process of the formation of courts, their jurisdiction, and the earliest principles of judicial proceedings in the Ukrainian lands during the pre-state period and the era of Kyivan Rus. A comprehensive historical and legal analysis is conducted of the prerequisites for the emergence of the judicial function, the peculiarities of its establishment, and its gradual transformation from the primitive forms of social organization to the stage of early statehood. Particular attention is paid to the evolution of concepts concerning the administration of justice during this period, while customary law is analysed as the principal regulator of social relations in the pre-state period. It is substantiated that the judicial function emerged long before the establishment of state institutions due to the permanent need to resolve conflicts, maintain public order, and restore justice, which constituted an essential component of the further development of human society. Special attention is devoted to the institutionalization of judicial authority during the era of Kyivan Rus, the formation of the system of judicial bodies, the delineation of the competences of the princely, ecclesiastical, community, and other courts, as well as the development of the procedural foundations of judicial proceedings. The provisions of the Ruska Pravda and other historical sources concerning judicial proceedings in the princely period are analysed. The article reveals the significance of the activities of the prince, his officials, and representatives of local communities in the administration of justice. It is demonstrated that the development of the judicial system and judicial proceedings in the Ukrainian lands during the period under consideration was characterized by a gradual transition from customary methods of dispute resolution to a more structured system of judicial institutions based on the norms of written law. It is established that the legal traditions formed during the pre-state period and the era of Kyivan Rus laid the foundations for the subsequent development of the judicial system in the Ukrainian lands and became an important stage in the evolution of the national legal system.

Keywords: *judicial system, legal proceedings, judiciary, pre-state period, Kievan Rus, customary law, Rus' Justice, justice, Ukrainian lands.*

Постановка проблеми. Однією із дискусійних проблем історико-правової науки є визначення початкового етапу становлення інститутів судової влади та судочинства на українських землях. Виникає питання про потребу у врахуванні періоду існування перших державницьких утворень ще до виникнення Київської Русі, зокрема Скіфії, Боспорського царства та античних міст-держав Північного Причорномор'я, щоб розкрити особливості становлення й розвитку системи судоустрою та судочинства на українських землях. З іншого боку, не втрачає актуальності й періодизація еволюції судоустрою та судочинства на українських землях з часів Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення й розвиток системи судоустрою та судочинства на українських землях неодноразово ставали предметом дослідження низки авторів. Значний внесок у дослідженнях цієї проблеми здійснили О. І. Биркович, І. Й. Бойко, М. М. Бедрій, М. С. Булкат, О. А. Гавриленко, В. М. Єрмолаєв, І. С. Лісна, А. М. Макаровець, В. Т. Маляренко, В. В. Пилипенко, О. М. Романова, І. В. Слюсар, І. Б. Усенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний науковий доробок учених, окремі аспекти генези судоустрою та судочинства на українських землях залишаються предметом наукової дискусії. Потребує подальшого комплексного історико-правового дослідження питання наступності розвитку судових інституцій і судочинства від перших державних утворень на українських землях до доби Київської Русі та їхнього впливу на подальше становлення національної судової системи.

Метою статті є комплексне історико-правове дослідження генези судоустрою та судочинства на українських землях у додержавницький період і добу Київської Русі, з'ясування історико-правового значення наступності їхнього розвитку, а також визначення особливостей формування судових інститутів і принципів здійснення судочинства у вказаний час.

Виклад основного матеріалу. Судова влада є однією із гілок державної влади, основним завданням якої є здійснення судочинства та закономірності. Як усі інші гілки влади, вона має тривалу історію становлення та розвитку. Потреба в її появі та функціонуванні були очевидною річчю, оскільки навіть на ранніх етапах життя людства в кожному суспільстві неминуче виникали спірні ситуації, які потребували вирішення. Серед спільноти траплялися ті особи, які своєю неправомірною поведінкою заподіювали шкоду іншим членам цього суспільства. І навіть якщо йдеться про первісне суспільство, вже тоді, ймовірно, воно мало певне стійке уявлення про добро, зло та справедливість. Звичайно, розуміння цих понять ще не могло відповідати сучасному розумінню. Змістовне наповнення цих понять відбулося внаслідок активного обговорення в межах політико-правової думки та філософсько-правової науки, скерованого на пошук ідеалізованих їхніх форм і змісту. У будь-якому разі це первісне суспільство жило згідно із встановленими правилами, яких потрібно було дотримуватися або їх не порушувати. Тому неминуче виникала потреба в застосуванні владного впливу, водночас розважливого та справедливого, й ухваленні такого рішення, яке б найбільше відповідало інтересам спільноти.

Втім існує обґрунтоване твердження, підтримуване значною кількістю науковців, що традиційний поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову виник тільки в період Нового часу й відтоді став важливою демократичною засадою. Незважаючи на те, що судочинство здійснювалося в будь-якій державі чи державному утворенні на кожному етапі їхнього існування, доцільно застосовувати термін «судова влада» лише з оцінювання повноти влади конкретного владного суб'єкта, оскільки для первісного суспільства не було характерним розуміння поділу влади на окремі самостійні гілки [22, с. 71]. Суб'єкти владних повноважень, які здійснювали судочинство на ранніх етапах розвитку держав, вочевидь могли не розуміти всієї повноти «спектра ідей філософсько-правової думки» цієї діяльності, які розвинулися та були детально обґрунтовані видатними мислителями, філософами в значно пізніший час. Водночас дослідниця М. С. Булкат акцентує увагу на тому, що наукові ідеї про судочинство мали тенденцію постійно розвиватися на дискусійному характері питання щодо того, чи мали суб'єкти здійснення судочинства, зокрема на ранніх етапах розвитку державності, окремі уявлення про ці наукові ідеї [4, с. 99–100].

Отже, судова функція, яка пов'язана з вирішенням спорів чи засудженням винних осіб, виникла ще на ранніх етапах життя первісних суспільств. Пояснюється її виникнення потребою в колективному ухваленні рішень щодо громадської діяльності, безпеки, розподілу ресурсів і вирішення спорів між членами колективу. Ці питання, зокрема й вирішення спорів, здійснювалося за участю всього роду чи племені під головуванням старійшин і вождів [25, с. 19].

Проблема становлення й розвитку судоустрою та судочинства на українських землях нерозривно пов'язана із загальними державно-правовими проблемами історії України, оскільки конкретна політична ситуація, яка припадала на певний проміжок часу, безпосередньо впливала на організацію та функціонування цієї сфери. Виникає питання стосовно того, з якого моменту можна ствердно наголошувати про функціонування інститутів влади, які здійснювали функцію судочинства. Наприклад, відомий український дослідник Я. М. Падох вважав, що історіографію цього питання потрібно починати з часів Київської Русі [13, с. 9]. Сучасні відомі українські дослідники, зокрема І. Й. Бойко, О. А. Гавриленко, І. Б. Усенко, І. В. Слюсар та інші, зважаючи на проведені ґрунтовні наукові розвідки та існування державницьких утворень ще до часу створення Київської Русі (Скіфії, Боспорського царства, античних міст-держав на території Північного Причорномор'я), схиляються до думки, що досліджувати історію становлення перших інститутів влади, які здійснювали функцію судочинства, потрібно саме починаючи з періоду створення перших державних утворень і завершуючи періодом функціонування судової влади в незалежній Україні [22, с. 3–8; 19, с. 124].

Отже, ще приблизно у VIII–VII ст. до н. е. на території Північного Причорномор'я, Понтійських і Кримських степів з'явилися племена скіфів, батьківщиною яких були степи Центральної Азії та які мали родинну спорідненість із племенами сарматів, массагетів і савроматів. Вони витіснили кіммерійців і створили перше кочове «царство» в Євразії – Скіфію [16]. Щодо назви «скіфи», то «скіфами» («колотами», «скитами», «саками») називали всі народи, що заселяли території між Дніпром і Доном, далі на

схід і захід аж до Дунаю [18, с. 1756]. Оскільки немає точних і достовірних відомостей про особливості функціонування владних органів скіфських ранньодержавних утворень, чимало науковців схиляються до переконливої думки, що поряд з іншими функціями вони виконували й судові функції, а їхня система була нескладною та схожою до системи органів усіх тогочасних кочових народів. Складалася з очільника держави, наближених до нього осіб, кількох правителів, які призначалися в місцевості чи родоплемінні групи, яким були зі свого боку підпорядковані старшини (старійшини), що обиралися родами або родовими підрозділами. У певних випадках судовий розгляд справ здійснювали ради старійшин. Оскільки в своїй основі державний апарат ґрунтувався на використанні родової та племінної структури, існує гіпотеза, що справи могли розглядати й народні збори (збори скіфських воїнів-общинників). Проте великий вплив у такому разі мали передусім царі, які очолювали скіфське військо під час походів. Особливістю устрою Скіфської держави було те, що повнота влади, зокрема й судової, була розділена між двома, а згодом і між трьома царями [22, с. 48–49].

Щодо античних міст-держав на території Північного Причорномор'я, професор О. А. Гавриленко зазначає, що 1962 р. під час розкопок ольвійського некрополя *(Ольвія – територія сучасного Очаківського району Миколаївської області)* було знайдено «лист на свинцевій пластині, посланий якимось Батіконом до Гафія», який був датований IV–III ст. до н. е. і в якому йдеться «про перипетії автора та його сім'ї у судовому розгляді справи..», що дійсно доводить факт про існування в цей час в Ольвії суду. Також, як свідчать джерела, з IV ст. до н. е. в античних державах поширилася афінська модель системи судових органів і судочинства. Населення античних міст-держав Північного Причорномор'я, особливо класичного та елліністичного часу, як і громадяни грецьких полісів, зазвичай вирішували будь-які спори, навіть дрібні за рахунок подачі судових позовів (про це свідчать опубліковані та неопубліковані судові папіруси, виявлені археологами). Судові функції в ті часи здійснювали: суд присяжних (народний суд із громадян, які досягли 30-річного віку та не були засуджені до атимії (вигнання), вони обиралися за жеребом, потім розподілялися по судових палатах (дікастеріях), колегія архонтів та інші магістрати [5, с. 219–220]. Отже, пам'ятки археології й переконливо обґрунтовані наукові гіпотези дають підстави стверджувати, що вже в добу ранньодержавних утворень функціонували окремі судові органи, здійснювалося судочинство з метою підтримки громадської безпеки, вирішення спорів, захисту інтересів членів громади та забезпечення виконання норм звичаєвого права.

Переходячи до більш пізнього періоду, а саме до VI–IX ст., відбулося формування державності на території України (назва вперше згадується 1187 р.) унаслідок розпаду первіснообщинного ладу східних слов'ян в умовах зародження феодальних відносин і переходу від первіснообщинного до класового суспільства. Територія Русі IX ст. – це землі Київського, Чернігівського та Переяславського князівства. Відомі українські вчені В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик, М. І. Настюк підтримували позицію низки науковців щодо хибності норманської теорії походження Київської Русі, обґрунтовану німецькими вченими Г. Байєром, Г. Міллером і А. Шлецером. Пояснюється це тим, що процес формування нашої державності відбувався не під впливом зовнішніх чинників

(наприклад, запрошення Рюрика та його братів князювати. – *О. Р.*), а був аналогічний тому, як розвивалися інші тогочасні країни [9, с. 17–18]. Саме формування правової системи сучасної України, згідно з аргументованою науковою позицією професора В. М. Єрмолаєва, розпочалося разом із початком застосування звичаєвого права й князівського законодавства Володимира Великого та Ярослава Мудрого та подальшої судової діяльності за часів Київської Русі [6, с. 34].

Розглядаючи питання судоустрою часів Київської Русі, варто зауважити, що першою історичною пам'яткою, в якій згадується термін «суд» і стосується тих часів, є Статут (Устав) князя Володимира Святославича про десятини, суди й людей церковних Київської Русі XI–XII ст. у списках XIV–XVI ст. Устав врегулював правове становище церкви та відносини між світською та церковною владою. Вважається, що в основу пам'ятки покладено реальну грамоту Володимира Святославича (995–996 рр.) про надання церкві Св. Богородиці в Києві (Десятинній церкві) права на десятину від княжих доходів та юрисдикції в справах осіб, підлеглих церковному судові [21].

Український дослідник О. І. Биркович, характеризуючи систему судоустрою Київської Русі впродовж X–XIII ст., виокремлює три періоди (оскільки, як випливає з дослідження, автор встановив, що на кожному етапі відбулися зміни в системі судоустрою. – *О. Р.*) Перший період, на його думку, розпочався із запрошення князів на київський престол і завершився впровадженням християнства в Київській Русі. Другий – від впровадження християнства до татаро-монгольської навали (саме тоді активно функціонували церковні суди. – *О. Р.*). Третій – відокремлення трьох об'єднань Руських земель: Галицько-Волинського князівства, Новгородського князівства й «татарських земель, де миряни були змушені підпорядковуватись ханським представникам і сплачували їм данину без інституту князя» [1, с. 19].

Чимало науковців схиляється до сформованої думки, що в Київській Русі судові функції виконували представники центральних і місцевих органів влади, а суд не був відокремлений від адміністрації [8, с. 24]. Українська дослідниця А. М. Макаровець підкреслює, що суди, які діяли в часи Київської Русі, перебували «на службі в панівного стану, …захищали передусім інтереси князів, бояр та інших категорій заможного населення» [11, с. 200].

В «Енциклопедії українознавства. Словникова частина (ЕУ-II)» (1976) відомий український вчений-правник Ю. В. Старосольський зазначав про декілька видів судів, які функціонували в період Київської Русі. Зокрема, княжий суд, на якому князь або уповноважені ним заступники здійснювали судочинство над населенням у столиці або поза нею в інших місцевостях під час роз'їздів. У провінціях від імені князя судочинство здійснювали його посадники (намісники). Був суд віча (зборів), який розглядав спочатку різні категорії справ, а згодом лише найважливіші. Поява громадського (народного, общинного) суду датується докняжим періодом, а в княжу добу він функціонував паралельно з княжим судом. Були також приватні (землевласницькі) суди, тобто суди бояр, які отримували право здійснювати судочинство над своїми невільниками, інколи й закупами; церковні суди, які здійснювали судочинство над «церковними людьми» та розглядали інші визначені категорії справ [20, с. 3097].

Отже, громадський (народний) суд був створений у найдавніші часи: спочатку як єдиний судовий орган, а вже згодом з'явився княжий суд. Основним видом цього суду був вервний суд – суд, який здійснював судочинство в межах проживання конкретної громади – верви. До складу суду, як зазначав Я. М. Падох, входили «визначні громадяни» [13, с. 12]. Однак потрібно враховувати, що застосований автором термін «громадяни» не варто розуміти в сучасному контексті, оскільки інститут громадянства в період Київської Русі не був відомий цьому суспільству. У цьому разі вочевидь ідеться про найбільш авторитетних, добропорядних і шанованих членів територіальної громади, які користувалися довірою населення і, зважаючи на це, залучалися до здійснення судочинства. Ці особи, як зауважив Я. М. Падох, називалися «судними мужами», «старцями» або «добрими людьми», з-поміж них обирався голова – вервний староста. Розглядали різні категорії справ (цивільні, кримінальні, брали участь у проведенні досудового слідства, зокрема коли вбивство було здійснено на території громади або крадіжка, якщо сліди злочину вели до місця розташування громади). З появою княжих судів компетенція громадських судів спочатку була обмежена, а згодом вони припинили функціонування [13, с. 12–13]. Водночас, зважаючи на сучасні дослідження, професор І. Й. Бойко і доцент М. М. Бедрій довели, що вервні суди, керуючись усним звичаєвим правом, функціонували й згодом – у часи Галицько-Волинської держави, і вони «не тільки розглядали кримінальні справи про вчинення тяжких і середньої тяжкості злочинів, а й здійснювали судочинство щодо бояр». Цей «унікальний український правовий досвід» був продовжений у судочинстві копних судів, які неодноразово розглядали справи про обвинувачення осіб, що належали до привілейованих станів [2, с. 111–112; 3].

Варто зазначити, що розмежування компетенції між громадськими й княжими судами не було. Я. М. Падох припустив, що ці територіальні громади могли «здобути за постійну грошову плату автономію здійснювати судочинство», водночас і «відкликати справу до княжого суду, але певності щодо цього немає» [13, с. 12–13]. Отже, поява громадського суду була зумовлена потребою у вирішенні різних спірних ситуацій у межах колективу й притягненні до відповідальності винних осіб. Така практика відповідала вимогам часу. Ймовірно, тогочасне суспільство вважало, що доцільніше найповажнішим представникам від нього розглядати справи осіб, яких обвинувачували у вчиненні протиправних діянь, оскільки останні мали вже сформовану репутацію та характеристику.

Щодо князівського суду, у ньому судочинство здійснював сам князь як верховний суддя чи інші посадові особи (посадники, тисяцькі, тіуни, метальники, ябедники, вірники, волостителі) [7]. На підставі опрацьованих матеріалів професори В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко дійшли переконливого висновку, що функції перших великих князів були порівняно нескладними й полягали передусім в організації дружини та військових ополчень, командуванні ними. Якщо свідчити про судову функцію, перші київські князі судили переважно своїх васалів, дружинників, осіб з найближчого оточення. Згодом князівська юрисдикція поширилася й на основну частину населення [24, с. 44].

Характеризуючи значення княжого суду в тогочасній державі, насамперед потрібно звернути увагу на правовий статус князя, уявлення про який можна зробити з висновків відомого українського історика П. П. Толочка. За його словами, князівська влада в Київській Русі була дещо нестабільною, водночас князь здійснював значні соціально-економічні функції, оскільки «був не тільки верховним правителем і виразником власності феодальної держави над країною, землею чи волостю, а й володарем міста, розпорядником усього місцевого життя». Князь мав законодавчі повноваження, здійснював судочинство, розподіляв і перерозподіляв земельний фонд, контролював збір податків. Князь, очолюючи всі ієрархічні структури панівного класу, представляв його інтереси та був важливим елементом соціально-політичної організації суспільства. Відсутність князя в місті (волості) порушувала нормальне функціонування всіх адміністративно-управлінських служб. А таке негативне явище, як «безкняжжя», могло спровокувати кризові ситуації, оскільки «князь був гарантом внутрішнього миру та зовнішньої безпеки країни, землі, міста» [23, с. 156]. Отже, зважаючи на цю характеристику, можна дійти висновку про те, що за своїм правовим статусом князь був не лише очільником держави, її головнокомандувачем, а й головою княжого суду, якого є підстави прирівняти до державного суду, відмінного від суду, здійснюваного зборами осіб, навіть якщо вони були наділені тим самим князем повноваженнями здійснювати судочинство.

Закономірно, що князь не міг взяти до свого провадження кожну справу, що від його імені цю функцію здійснювали й інші посадові особи, які водночас виконували також і адміністративні функції. З-поміж згаданих вище посадових осіб виокремлюють тіунів і вірників (їх обирали вічем на короткий термін, і вони могли бути переобрані). Як і князь, вони здійснювали судочинство в центрі та на місцях. Постійно діючими в містах були суди посадника, а в сільській місцевості – суди волостеля. Вони розглядали чимало категорій справ, крім торговельних, які розглядалися тисяцькими, не розглядали вони й справи священників і справи, підсудні церковним судам. Княжий суд міг взяти до свого провадження справу в тому разі, якщо однією із сторін був представник феодального стану. Також варто зазначити, що княжий суд мав право розглядати у визначених випадках справи вільних і залежних людей [24, с. 44]. Зокрема, в ст. 46 Розширеної редакції Руської Правди (про яку детальніше згодом, але це основне джерело права, яке регулювало весь спектр тогочасних правових відносин. – *О. Р.*) вказувалося: «Якщо холопи виявляться злодіями, тоді князь судить. Якщо холопи виявляються злодіями – князівськими, боярськими чи церковними – то їхній князь не карається штрафом, оскільки він не винний, а нехай господар платить подвійну винагороду потерпілому позивачу». У ст. 56 Розширеної редакції Руської Правди зазначалося: «Якщо закуп утече від господаря, то він стає повним холопом, якщо ж піде на пошуки грошей, причому відкрито, або втече до князя чи суддів через образу, заподіяну господарем, то за це його не поневолювати, а надати йому управу (розглянути його справу) згідно із законом» [17]. *Вказане положення доводить існування вже в такий ранній період нашої державності певного уявлення про інститут судового захисту навіть для залежних верств населення.*

Крім того, у визначній пам'ятці літератури Київської Русі «Повчанні дітям Володимира Мономаха», яке, вважаємо, безпосередньо вплинуло на формування перших принципів судочинства в Київській Русі, і в якому Мономах давав настанови своїм нащадкам бути розумними та справедливими правителями, вказувалося, що урядовці не повинні зловживати владою, що (його) «сини (повинні були) самі судити, і стежити, щоб ані худий смерд, ані вбога вдовиця не були скривджені… (щоб) не вбивали ані невинного, ні винного». Ці настанови, як наголошувала видатна дослідниця Н. Д. Полонська-Василенко, для XII ст. і сам «Заповіт Володимира» характеризувалися надзвичайно гуманним змістом [15, с. 148]. Крім того, тут ідеться про недоцільність застосування такого покарання, як смертна кара. Загалом, як відомо, основною метою покарання в Київській Русі було відшкодування шкоди потерпілому та поповнення державної скарбниці.

Щодо вічевого суду, спочатку він розглядав усі категорії справ, а згодом – лише найважливіші. Йому були підсудні справи проти князів, членів їхніх родин, державних чиновників. Судове засідання проводив сам князь, якщо був ініціатором скликання віче, або спеціально обрана народом особа [8, с. 17–18]. Як зазначає О. І. Биркович, до утвердження князівської влади та православної церкви віче було єдиним державно-правовим інститутом, який мав судові функції. На ньому розглядалися питання «громадянської непокори на основі звичаєвого права, коли виникала потреба прояснити процедуру неформальних угод і звичаїв повсякденного життя окремих співгромадян у межах територіальної громади». Віче надавало князю право призначати посадових осіб, які здійснювали функцію судочинства, «ініціювати розгляд справи проти князя в разі, якщо він не виконував умови угоди («ряду»)». Є всі підстави погодитися з позицією дослідника, що віче в ті часи забезпечувало правопорядок та унеможливлювало узурпацію влади князем [1, с. 19].

У Київській Русі діяли й приватні (землевласницькі) суди, вони ж – доменіальні чи вотчинні, які здійснювали судочинство щодо підвладного населення, яке проживало на території, яка належала конкретному панові (невільники, раби, закупи). Згодом закупи отримали право, оминувши звернення до цього суду, безпосередньо звертатися до князівського суду [8, с. 18]

Стосовно церковних судів, варто зазначити, що саме хрещення Русі впровадило в людську свідомість уявлення про «ідею гріха та невідворотність покарання» [1, с. 19]. Характерно, що церковні або духовні суди діяли ще до впровадження християнства. Проте, за ствердженням Я. М. Падоха, вони розглядали справи в тому разі, коли стороною в справі був християнин. Уже після прийняття християнства за розпорядженням київських князів ці суди отримали досить широку юрисдикцію [13, с. 13].

Згідно з положеннями, які містилися в Статуті князя Володимира Святославича про десятини, суди та людей церковних Київської Русі, до юрисдикції церковних судів було віднесено справи всіх категорій населення (про позашлюбний статевий зв'язок, згвалтування, викрадення нареченої, шлюб між родичами, заподіяння побоїв у сім'ї, «статеві збочення», вбивство новонародженої дитини); справи «проти віри» (поклоніння язичницьким ідолам, чаклунство, наруга над місцями поховань, зневага до християнських храмів) тощо. Розглядали також вони всі справи духовенства й членів їхніх сімей, монахів,

допоміжного церковного персоналу, прочан, хворих, які перебували на лікуванні в лікарнях, що діяли при церквах та ін. [21].

Закономірним наслідком функціонування системи судів у Київській Русі стало розроблення низки правових норм, на підставі яких ці суди здійснювали судочинство. Досліджуючи положення русько-візантійських договорів 911 і 944 рр., у яких згадується про відомий збірник давньоруського права «Закон Руський», твори арабських та інших іноземних авторів професор, голова Верховного Суду України в 2002–2006 роках В. Т. Маляренко доводить, що «давньоруський процес не був хаотичним нагромадженням суперечних один одному процесуальних дій, а спирався на цілу групу основоположних правових ідей, таких як презумпція невинуватості; здійснення судочинства основі (принципів) змагальності та відносної рівноправності сторін; обов'язковість виконання рішень і вироків суду; відповідність суспільної небезпеки злочинного діяння призначеному покаранню» [12, с. 47]. У подальших дослідженнях цієї проблематики І. С. Лісна також зазначає й про принцип гласності та усний характер ведення судового процесу, яскраво виражений змагальний характер, оскільки сторони в суді користувались рівними процесуальними правами, наголошуючи на досить важливому значенні системи судових доказів [10, с. 58–59].

Першим етапом кодифікації, що зафіксував зародження та первинну еволюцію принципів судочинства на українських землях, став правовий звід «Руська Правда», яка яскраво відобразила перехід від архаїчного звичаєвого регулювання до регулювання на основі систематизованих процесуальних норм [14]. Загалом Руська Правда як важливе джерело права в Київській Русі, а згодом у Галицько-Волинській державі, мала досить гуманний характер. Зокрема, професор В. М. Єрмолаєв наголошує на юридичній довершеності Руської Правди, оскільки в ній, за словами дослідника, був проголошений принцип верховенства права. Пояснюється вказане тим, що нею були заборонені самоуправство, кривава помста, язичницькі звичаї, оскільки закон мав стати «дієвим інструментом регулювання всіх складних відносин». Руська Правда, як переконливо доведено, містив принцип юридичної визначеності (у чіткості визначення підстав, цілей і змісту нормативних приписів, оскільки передбачалися найтиповіші реальні ситуації, склади злочинів); законності (посадові особи самі повинні були дотримуватися норм цього правового документа). Крім того, професор В. М. Єрмолаєв наголосив на таких принципах, як свобода та особиста недоторканність, недоторканність права власності, презумпції невинуватості, забезпечення права на захист, змагальність сторін у судовому процесі тощо, які знайшли подальший розвиток у сучасному вітчизняному законодавстві. Також у Руській Правді можна знайти положення про закінчений і незакінчений злочин, замах на злочин і розмежування кримінальної відповідальності за їхнє вчинення, обмежену осудність залежних людей, кримінальну відповідальність за злочин у стані сп'яніння та ін. Дослідник акцентує увагу на тому, що навіть з погляду сучасного правознавства вражає висока юридична та нормотворча техніка законодавця Правди Руської, досконалість форми, структури норм і лаконізм мови цього давньоруського кодексу [6, с. 42–43].

Висновки. Характерними ознаками становлення та подальшого розвитку системи судоустрою та судочинства на українських землях є їхня еволюційність і безперервний характер. Передумови здійснення судової функції виникли ще в додержавницький період. У часи перших державних утворень судочинство здійснювалося на основі звичаєвого права, а в добу Київської Русі його організація набула досконалішого нормативного оформлення. Інституціоналізація судової влади в Київській Русі, формування системи судових органів, розмежування їхньої компетенції та закріплення процесуальних засад здійснення судочинства стали доказом переходу від звичаєвих форм вирішення спорів до досконалішої системи судових інститутів. Правові традиції, сформовані в додержавницький період і розвинуті в добу Київської Русі, забезпечили історико-правову наступність розвитку судоустрою та судочинства й заклали підґрунтя для подальшої еволюції судової системи на українських землях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биркович О. І. Трансформація устоїв судочинства та судоустрою в Україні X–XIII ст. *Право.ua.* 2019. № 3. С. 18–23. DOI 10.32782/LAW.2019.3.3

2. Бойко І. Й. Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199–1349 роки). *Право України.* 2020. № 1. С. 97–115. DOI 10.33498/louu-2020-01-097

3. Бойко І. Й., Бедрій М. М. Особливості вервних судів Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.). *Часопис Київського університету права.* 2008. № 1. С. 32–35. URL : https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/26/1-2008

4. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. К., 2019. 444 с. URL : ttps://idpnan.org/assets/images/documents/spets-radi/rada03/dissertations/doctor-sciences/bulkat/bulkat-m-s-teoretiko-pravovi-zasadi-sudovoyi-vladi-suchasniy-kontsept-d-.pdl

5. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля, витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.) : монографія. Харків : ПарусТМ, 2006. 352 с. URL : https://lib.in.ua/120692-antychni-derzhavy-pivnichnogo-prychornomoria-bilia-vytokiv-vitchyznianogo-prava

6. Єрмолаєв В. М. Принципи «Правди Руської» продовжують жити в правовій системі сучасної України. *Проблеми законності.* 2020. Вип. 150. С. 33–52. DOI : https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.207165

7. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / Центр учб. л-ри. 2005. 224 с. URL : https://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba/sudova-sistema-kiivskoi-rusi

8. Захарченко П. П., Кузьминець О. В. Історія держави і права України. К. : Університет «Україна», 2005. 208 с. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000819

9. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Львів : Світ, 1996. 296 с. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/376162.pdf

10. Лісна І. С. Історія становлення судової влади та суб'єктний склад судового процесу в Київській Русі. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2022. № 2 (44). С. 54–60. DOI : https://doi.org/10.33216/2218-5461/2022-44-2-54-60

11. Макаровець А. М. Історико-правовий аналіз розвитку та становлення сучасного апарату суду в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2017. № 4 (79). С. 198–207. URL : https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/23/23

12. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. URL : https://uacademic.info/ua/document/0505U000145

13. Падох Я. М. Суди й судовий процес Старої України: нарис історії, післяслово Б. Т. Цюцюри. Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто ; Львів, 1990. 131 с. (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 209. Історично-філософічна секція. Правнича комісія. Ч. 5). URL : https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9247/file.pdl

14. Пилипенко В. В., Романова О. М. Трансформація принципів судочинства в контексті розбудови правової держави: історико-правовий та соціологічний виміри. *Український політико-правовий дискурс.* 2026. № 23. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.20627748

15. Полонська-Василенко Н. Історія України Т. 1 (до половини XVII сторіччя). Мюнхен (Накладом Українського Видавництва), 1972. 591 с. URL : https://diasporiana.org.ua/istoriya/13787-polonska-vasilenko-n-istoriya-ukrayini-t-1-do-polovini-xvii-storichchya

16. Приймак В. Хто такі скіфи: коротко про походження, побут і культуру, релігію, воєнну справу / Uainformation. 2025. 11 серпня. URL : https://uainformation.com/pro-ukrayinu/istoriya-ukrayini/skifi-pohodzhennya-kultura-viruvannya-vijskove-mistectvo

17. Руська Правда. Розширена редакція (за Троїцьким списком). Витяг. URL : https://textbooks.net.ua/content/view/864/17

18. Скити, колоти, саки. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністратури УАПЦ в Аргентині. Т. 7, кн. XIV : Літери Сен-Сті. Буенос-Айрес, 1965. С. 1756. URL : https://archive.org/details/UkrMalaEn/kn_14_%D0%A1%D0%B5-%D0%A1%D1%82%D1%96/page/1755/mode/2up

19. Слюсар І. В. Історія виникнення та перспективи розвитку судової влади України. *Наукові записки.* Серія: право. 2019. Вип. 7. С. 123–127. DOI : https://orcid.org/0000-0002-9753-4599

20. Старосольський Ю. Судоустрій. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 8 / гол. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк, 1976. С. 3097. URL : http://izbornyk.org.ua/encycl/euii238.htm

21. Статут князя Володимира Святославича. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 5 : П–С / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. 736 с. URL : https://leksika.com.ua/18740414/legal/statut_knyazya_volodimira_svyatoslavicha

22. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія / авт. кол. : В. С. Бігун, І. Й. Бойко та ін. ; за ред. І. Б. Усенка ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Міжнар. асоц. істориків права. Київ : Наукова думка, 2014. 501 с. URL : https://textbook.com.ua/pravo/1563884317

23. Толочко П. П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с. URL : https://textbook.com.ua/istoriya/156388640

24. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. URL : https://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_-storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni__za_red__v_ya__tatsVya__t__1_.pdf

25. Berch V. Historical foundations of the formation and development of judicial people's power in the world. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2023. No 4. P. 17. DOI : https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.4.3

Дата надходження 04.08.2026
Дата прийняття після рецензування 12.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 340.12:17:378.147
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.152-163

Н. А. Сердюк,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
N. A. Serdiuk,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
State Tax University
email: serdyuk_natalia@ukr.net
ORCID 0000-0003-4279-4294;
В. І. Бак,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
V. I. Bak,
Candidate of Juridical Sciences,
head of the Department of Theory and History of State and Law,
State Tax University
email: bak.vera@gmail.com
ORCID 0009-0001-1269-4981

ПРОФЕСІЙНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА: ВІД АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ДО ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ЮРИДИЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

PROFESSIONAL INTEGRITY OF FUTURE LAWYERS: FROM ACADEMIC INTEGRITY TO ETHICAL STANDARDS OF THE LEGAL PROFESSION

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Сердюк Н. А., Бак В. І., 2026

Стаття присвячена теоретико-правовому осмисленню процесу формування професійної доброчесності правника в контексті взаємодії моральних, правових, освітніх і професійно-етичних регуляторів. У ній розглянуто механізми трансформації цінностей і правил, засвоєних у процесі юридичної освіти, у стійкі орієнтири професійної поведінки, а також проаналізовано співвідношення академічної доброчесності, професійної правосвідомості та професійної ідентичності як взаємопов'язаних елементів професійної соціалізації майбутнього правника. Здійснено розмежування правомірності, професійної етики та доброчесності як різних рівнів регулювання професійної діяльності, водночас доведено, що формальне дотримання правових норм не вичерпує змісту належної професійної поведінки в умовах нормативної невизначеності, інформаційної асиметрії та обмеженого зовнішнього контролю. Обґрунтовано роль професійної правосвідомості як інтеграційного механізму поєднання нормативних вимог із ціннісними орієнтирами особи. Показано, що академічне середовище є початковим етапом формування відповідального ставлення до інформації, авторства, самостійності, достовірності та результатів власної діяльності. На цій основі запропоновано концепт ціннісно-нормативної наступності як процесу поступового перетворення засвоєних норм і цінностей на внутрішні установки, професійну ідентичність і стандарти поведінки. Встановлено, що ключовим механізмом такого переходу є інтеріоризація норм, професійна рефлексія та їхнє перенесення у сферу юридичної практики. Окремо акцентовано увагу на впливі цифрового середовища та генеративного штучного інтелекту на переосмислення вимог до достовірності, авторства, самостійності й професійної відповідальності.

Зроблено висновок, що формування професійної доброчесності є безперервним процесом морально-правової та професійної соціалізації, а ефективна юридична освіта має забезпечувати не лише засвоєння правил поведінки, а й розвиток здатності застосовувати ціннісні орієнтири в професійних ситуаціях. Практичне значення результатів полягає в можливості їхнього використання для вдосконалення освітніх програм, розроблення практико-орієнтованих завдань, моделювання етичних дилем і формування цифрової інформаційної культури майбутніх правників. Перспективними напрямами подальших досліджень визначено емпіричну перевірку зв'язку між академічними практиками та професійною поведінкою випускників, розроблення критеріїв оцінювання рівня сформованості професійної доброчесності, а також порівняльно-правовий аналіз моделей її формування в різних правових системах.

Ключові слова: *професійна правосвідомість, правова культура, професійна етика, морально-правові цінності, інтеріоризація норм, стандарти правничої діяльності, юридична освіта, інформаційна культура, цифрова відповідальність правників, штучний інтелект, ціннісно-нормативна наступність.*

The article is devoted to a theoretical and legal understanding of the formation of the professional integrity of a lawyer in the context of the interaction of moral, legal, educational and professional-ethical regulators. It examines the mechanisms through which values and rules acquired in the course of legal education are transformed into stable orientations of professional conduct, and analyses the relationship between academic integrity, professional

legal consciousness and professional identity as interrelated elements of the professional socialization of future lawyers. The study distinguishes legality, professional ethics and integrity as different levels of regulation of professional activity and demonstrates that formal compliance with legal norms does not exhaust the content of proper professional conduct under conditions of normative uncertainty, information asymmetry and limited external control. The role of professional legal consciousness as an integrative mechanism for combining normative requirements with an individual's value orientations is substantiated. The study demonstrates that the academic environment constitutes an initial stage in developing a responsible attitude towards information, authorship, independence, accuracy and the outcomes of one's own activities. On this basis, the concept of value-normative continuity is proposed as a process through which acquired norms and values are gradually transformed into internal attitudes, professional identity and standards of conduct. It is established that the key mechanisms of this transition are the internalization of norms, professional reflection and their transfer into the sphere of legal practice. Particular attention is paid to the impact of the digital environment and generative artificial intelligence on the reconsideration of requirements concerning accuracy, authorship, independence and professional responsibility.

It is concluded that the formation of professional integrity is a continuous process of moral, legal and professional socialization, while effective legal education should ensure not only the acquisition of rules of conduct but also the development of the ability to apply value-based orientations in professional situations. The practical significance of the findings lies in their potential application to the improvement of legal education programmes, the development of practice-oriented assignments, the modelling of ethical dilemmas and the formation of digital information culture among future lawyers. Prospective areas for further research include empirical verification of the relationship between academic practices and the professional conduct of graduates, development of criteria for assessing the level of professional integrity formation, and comparative legal analysis of models for its development across different legal systems.

Keywords: *professional legal consciousness, legal culture, professional ethics, moral and legal values, internalization of norms, standards of legal practice, legal education, information culture, digital responsibility of employees, artificial intelligence, value-normative continuity.*

Постановка проблеми. Сучасна юридична професія функціонує в умовах підвищення вимог до якості правничої діяльності, професійної відповідальності, дотримання принципів верховенства права та забезпечення довіри суспільства до правничих інституцій. За таких умов професійна компетентність юриста не може розглядатися лише як сукупність спеціальних правових знань і практичних навичок. Не менш важливою характеристикою правника є його здатність діяти чесно, відповідально, незалежно, неупереджено та відповідно до професійних етичних стандартів навіть за відсутності безпосереднього зовнішнього контролю.

Професійна доброчесність не виникає автоматично з моменту набуття особою юридичної освіти або професійного статусу. Її становлення є тривалим процесом, який починається на етапі соціалізації та професійної освіти, продовжується через формування

професійної ідентичності й завершується закріпленням відповідних цінностей у практичній діяльності.

Особливої актуальності набуває питання про роль академічної доброчесності в цьому процесі. У сучасному законодавстві України академічна доброчесність визначається як система цінностей, принципів і заснованих на них правил, а отже, виходить за межі суто дисциплінарного контролю за поведінкою здобувачів освіти. Новий Закон України № 4742-IX «Про академічну доброчесність» (далі – Закон) створює нормативну основу для розгляду академічної доброчесності як ціннісно-нормативного феномена, пов'язаного з якістю освіти, довірою та відповідальністю суб'єктів академічної діяльності [1].

Для юридичної освіти це має особливе значення, оскільки академічні практики майбутнього юриста безпосередньо пов'язані з такими професійними цінностями, як чесність, достовірність, авторство, відповідальність, повага до інших осіб, справедливість і незалежність судження.

Проблема полягає, однак, у тому, що академічна та професійна доброчесність часто досліджуються як порівняно самостійні явища. Недостатньо розкритим залишається механізм їхньої ціннісно-нормативної наступності: як академічна цінність перетворюється на академічне правило, правило – на внутрішню установку особи, установка – на елемент професійної ідентичності, а професійна ідентичність – на стійку професійну доброчесність. Саме цей аспект визначає наукову проблему статті та її зв'язок із сучасними завданнями розвитку юридичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика академічної та професійної доброчесності активно розвивається у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці. Я. Л. Волошина розглядає професійну доброчесність юриста як етико-правову категорію, визначаючи її через правомірність, професійну етику, компетентність і відповідальність [2]. О. Є. Костюченко акцентує на взаємозв'язку академічної доброчесності, етичної поведінки та професійних обов'язків представників юридичних професій [3].

Питання академічної доброчесності студентів-правників досліджують A. Mackay та L. Akin Ojelabi [4], J. W. Hamilton [5], D. Golenko та K. Petr Balog [6], звертаючи увагу на значення академічних стандартів для професійної репутації, взаємозв'язок академічних і професійних практик та на потребу в системному формуванні доброчесної поведінки.

Важливий напрям сучасних досліджень становить формування професійної ідентичності майбутнього юриста. H. Decosimo систематизує підходи до professional identity formation та підкреслює значення усвідомленого засвоєння професійних цінностей [7]. N. Hamilton, J. Organ, D. Grenardo, L. Bilionis, B. Glesner Fines та K. Kerew обґрунтовують потребу в цілеспрямованому формуванні професійної ідентичності в юридичній освіті [8]. D. Thomson наголошує на її послідовному розвитку впродовж усього періоду навчання [9], а C. Oldfield – на інтеграції етичних аспектів у юридичне письмо [10]. B. Loacker досліджує взаємозв'язок професійної ідентичності, етики та саморозуміння юристів [11].

Українські дослідники також розглядають нормативний та інституційний виміри академічної доброчесності. Сучасні праці висвітлюють еволюцію її правового регулювання [12; 13], співвідношення формальних правил і ціннісно-етичних засад [14], досліджують сутність професійної правосвідомості юриста [15], а також проблеми практичної реалізації принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти [16].

Отже, сучасні дослідження охоплюють три взаємопов'язані напрями: професійну доброчесність юриста, академічну доброчесність і формування професійної ідентичності. Водночас вони переважно розглядаються паралельно. Недостатньо розробленою залишається інтегративна теоретико-правова модель ціннісно-нормативної наступності, яка пояснює перехід від академічної доброчесності через внутрішню установку та професійну ідентичність до професійної доброчесності майбутнього юриста.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування професійної доброчесності майбутнього юриста як результату послідовної трансформації моральних і правових цінностей у академічні правила, внутрішні установки, професійну ідентичність і стандарти юридичної професії.

Виклад основного матеріалу. Проблема професійної доброчесності юриста набуває особливого значення в умовах трансформації сучасної правової системи, цифровізації юридичної діяльності, підвищення вимог до професійної відповідальності правників і зростання суспільного запиту на справедливість, прозорість і довіру до правничої професії. Юрист у сучасному правовому суспільстві є не лише фахівцем, який володіє системою юридичних знань і професійних компетентностей, а й суб'єктом, діяльність якого безпосередньо впливає на реалізацію та захист прав людини, функціонування механізмів правосуддя, забезпечення законності й утвердження верховенства права. Відтак професійна компетентність юриста не може розглядатися ізольовано від його морально-правових якостей, етичних переконань і внутрішньої готовності діяти доброчесно.

У сучасній юридичній доктрині категорія «доброчесність» перебуває на перетині правового, морального та професійно-етичного вимірів. Водночас її не можна ототожнювати ні виключно з дотриманням правових норм, ні лише з моральністю поведінки. Правомірна поведінка передбачає відповідність установленим юридичним вимогам, тоді як доброчесність характеризує якість і внутрішню спрямованість поведінки суб'єкта, його здатність діяти чесно, відповідально та справедливо навіть за відсутності безпосереднього зовнішнього контролю. Саме тому теоретико-правовий аналіз професійної доброчесності доцільно здійснювати через взаємозв'язок таких категорій, як мораль, право, правосвідомість, правова культура, професійна етика та доброчесність.

Мораль є ціннісним середовищем, у якому формуються уявлення особи про добро і зло, справедливість і несправедливість, належне та неналежне. Для майбутнього юриста моральне усвідомлення має особливе значення, оскільки юридична діяльність пов'язана із застосуванням правових норм, захистом прав та інтересів інших осіб, оцінюванням юридично значущих фактів і прийняттям рішень, наслідки яких можуть безпосередньо впливати на людину.

Право, на відміну від моралі, встановлює формально визначені та загальнообов'язкові правила поведінки. Однак юридична норма не охоплює всього спектра професійної поведінки юриста. У практичній діяльності можливі ситуації, коли декілька варіантів поведінки формально відповідають законодавству, але лише один із них відповідає високим стандартам професійної етики, справедливості та добросовісності. Саме в таких ситуаціях проявляється значення доброчесності як внутрішнього регулятора професійної поведінки.

Отже, правомірність є вагомою, але не завжди достатньою характеристикою професійної поведінки юриста. Юрист може формально не порушувати правову норму, але водночас діяти недобросовісно, маніпулювати інформацією, приховувати істотні обставини або використовувати правову невизначеність для отримання неправомірної переваги.

Професійна доброчесність передбачає тому не лише дотримання юридичних приписів, а й орієнтацію на їх ціннісне призначення. Зважаючи на це, особливого значення набуває професійна правосвідомість як форма усвідомлення права, його цінності, принципів і соціального призначення. Професійна правосвідомість є проміжною ланкою між знанням правових норм і реальною професійною поведінкою.

Якщо юридичні знання відповідають на запитання «що встановлює право?», то професійна правосвідомість дає змогу відповісти на запитання «як і для чого має застосовуватися право?». Саме на цьому рівні моральні цінності та юридичні приписи інтегруються в професійну поведінку особи. З цієї позиції професійну доброчесність доцільно розглядати як інтегративну характеристику професійної правосвідомості, яка забезпечує внутрішню готовність юриста діяти відповідно до права, професійних етичних стандартів, принципів справедливості, чесності та відповідальності.

Я. Л. Волошина, досліджуючи професійну доброчесність юриста, визначає її як етико-правову категорію та виокремлює такі її ознаки, як правова поведінка, професійні суб'єкти, нормативні правила й принципи професійної етики, компетентність і правові результати [2]. Значення цього підходу полягає в нормативному визначенні змісту професійної доброчесності. Водночас він не дає повної відповіді на питання про її генезис: як відповідні цінності та стандарти формуються в майбутнього юриста ще до початку самостійної професійної діяльності.

На нашу думку, професійна доброчесність не виникає автоматично в момент отримання диплома або набуття особою статусу юриста. Вона формується поступово в процесі соціалізації особистості, професійної освіти, набуття практичного досвіду та формування професійної ідентичності. Ключовим механізмом такого становлення є інтеріоризація цінностей – перетворення зовнішніх правил на внутрішні переконання й установки особи. Саме тому принциповим для цього дослідження є питання співвідношення академічної та професійної доброчесності.

Академічна доброчесність формує ставлення особи до чесності, авторства, достовірності інформації, самостійності, відповідальності та справедливості ще до набуття нею статусу професійного правника. У процесі юридичної освіти студент не лише засвоює правила академічної поведінки, а й набуває досвіду практичного застосування цінностей, які потенційно трансформуються в професійні стандарти.

Питання академічної доброчесності в сучасній юридичній освіті виходить далеко за межі проблематики запобігання плагіату, списуванню чи фальсифікації результатів навчання. Її значення полягає у формуванні такого освітнього середовища, в якому студент не лише дотримується встановлених правил, а й поступово набуває внутрішньої готовності діяти чесно, відповідально та самостійно. Для юридичної освіти ця обставина має особливе значення, оскільки цінності, засвоєні під час професійної підготовки, можуть трансформуватися в стандарти майбутньої юридичної діяльності.

Принципово нове значення для дослідження цієї проблематики має Закон, який визначає академічну доброчесність як сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності. Отже, академічна доброчесність законодавчо конструюється не лише як система заборон, а як ціннісно-нормативна система [1]. Особливе значення має стаття 4 Закону, яка визначає цінності та принципи академічної доброчесності. До базових цінностей віднесено чесність, довіру, повагу, справедливість, відповідальність, стійкість і рішучість, а для професійної підготовки юриста ці цінності не є випадковим набором морально-етичних орієнтирів. Вони безпосередньо кореспондують із фундаментальними вимогами до професійної юридичної діяльності.

Так, *чесність* у навчальній діяльності формує неприйняття обману як способу досягнення результату. У професійній діяльності юриста ця цінність трансформується в добросовісність відносин із клієнтом, судом, органами державної влади, колегами та іншими учасниками правових відносин. *Довіра* до результатів академічної діяльності має безпосередній зв'язок із професійною довірою до юридичної професії та її представників. *Повага* до честі, гідності та інтелектуальної власності інших осіб створює основу для професійного ставлення юриста до прав і свобод людини, конфіденційної інформації, авторства та результатів інтелектуальної діяльності. *Справедливість* у процесі оцінювання й академічної взаємодії формує установку на неупередженість, яка має безпосереднє продовження в професійній діяльності. *Відповідальність* за результати власної академічної діяльності поступово може трансформуватися в професійну відповідальність за юридичні рішення, консультації, документи та інші результати професійної діяльності.

Особливої уваги заслуговує законодавче закріплення *стійкості* – здатності дотримуватися академічної доброчесності незалежно від зовнішніх і внутрішніх спонукань до її порушення та від наявності чи відсутності зовнішнього контролю [1]. Саме ця характеристика дає змогу провести найбільш суттєвий теоретико-правовий зв'язок між академічною та професійною доброчесністю. Якщо поведінка особи визначається виключно страхом перед санкцією, йдеться передусім про зовнішню нормативну регуляцію. Якщо ж дотримання правил продовжується за відсутності контролю, це свідчить про поступове перетворення зовнішньої вимоги на внутрішнє переконання. Для юридичної професії саме така внутрішня мотивація має принципове значення. Юрист повинен дотримуватися професійних стандартів не лише через загрозу дисциплінарної чи іншої юридичної відповідальності, а й тому, що належна поведінка відповідає його професійній правосвідомості та професійній ідентичності. Отже, положення Закону дають змогу розглядати академічну доброчесність як перший інституційно організований етап формування професійної доброчесності майбутнього юриста.

Водночас законодавець не обмежується проголошенням цінностей. Закон встановлює конкретні правила поведінки здобувачів освіти. Зокрема, вони повинні виконувати навчальні завдання самостійно, належно зазначати використані джерела, а академічна діяльність має ґрунтуватися на достовірній інформації [1]. Для майбутнього юриста ці правила мають значення, що виходить за межі навчального процесу. Самостійність у виконанні навчальної роботи формує відповідальність за власний юридичний результат.

Належне посилання на джерело формує повагу до авторства та інтелектуальної власності, а в подальшій професійній діяльності – культуру юридичного цитування та коректного використання правових позицій. Вимога достовірності формує ставлення до інформації як до основи професійного юридичного рішення. Заборона фабрикації та фальсифікації формує неприйняття свідомого викривлення фактів. Так, правила академічної доброчесності фактично моделюють окремі базові стандарти майбутньої професійної поведінки юриста.

Особливої уваги потребує нормативне регулювання використання результатів, створених за допомогою штучного інтелекту. Новий Закон окремо регулює недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, коли такі результати подаються як власна академічна діяльність без належного розкриття факту їхнього використання [17; 18]. Для юридичної освіти це має принципово нове значення. Проблема використання штучного інтелекту переходить із площини суто технологічної компетентності в площину відповідальності за походження, достовірність і спосіб використання інформації.

У майбутній професійній діяльності юриста це набуває ще більшої ваги. Якщо студент використовує результат генеративної системи без перевірки, він ризикує відтворити недостовірну правову інформацію. Якщо ж він усвідомлює потребу в перевірці джерела, встановленні походження інформації та відповідальності за кінцевий результат, формується відповідна професійна інформаційна культура.

Отже, академічна доброчесність у цифровому середовищі поступово набуває характеру інформаційної доброчесності, тобто відповідального ставлення особи до походження, достовірності, авторства та способів використання інформації. Це особливо важливо для юридичної освіти, оскільки професійна діяльність юриста значною мірою пов’язана з пошуком, відбором, перевіркою, інтерпретацією та використанням правової інформації. Помилка або свідоме викривлення інформації може вплинути на якість юридичної аргументації та, зрештою, на реалізацію прав конкретної особи.

Закон формує також інституційний рівень забезпечення відповідних цінностей. Зокрема, заклади освіти та наукові установи повинні мати систему забезпечення академічної доброчесності, а стаття 13 передбачає проведення навчання з академічної доброчесності, зокрема з академічного письма. Науково-педагогічні працівники зобов’язані особисто дотримуватися академічної доброчесності, навчати її принципам і правилам, стимулювати доброчесну поведінку здобувачів освіти та формувати відповідні завдання [1].

Отже, систему академічної доброчесності доцільно розглядати на трьох взаємопов’язаних рівнях:

- ✓ *ціннісний рівень* – формування переконань і цінностей;
- ✓ *нормативний рівень* – встановлення конкретних правил поведінки;
- ✓ *інституційний рівень* – створення системи навчання, запобігання, реагування та відповідальності.

Для формування професійної правосвідомості майбутнього юриста ці рівні повинні функціонувати не ізольовано, а послідовно. Якщо нормативний рівень переважає над ціннісним, академічна доброчесність може перетворитися на формальне дотримання правил під загрозою санкцій. Якщо ціннісний рівень не підкріплений конкретними правилами й інституційними механізмами, доброчесність ризикує залишитися

декларативною категорією. Тому ефективна модель академічної доброчесності має поєднувати внутрішню мотивацію особи із зовнішньою нормативною та інституційною підтримкою.

Саме на цьому етапі виникає потреба у введенні проміжної ланки між академічною та професійною доброчесністю – професійної ідентичності.

Академічна доброчесність відповідає передусім на запитання: «Яких правил я повинен дотримуватися як учасник академічної діяльності?» Професійна ідентичність переводить це запитання на інший рівень: «Яким юристом я хочу й повинен бути?»

Професійна етика конкретизує відповідь у формі професійних стандартів, а професійна доброчесність забезпечує їхнє внутрішньо усвідомлене виконання. Водночас професійна доброчесність є не автоматичним результатом дотримання академічних правил, а результатом їх інтеріоризації, професійної рефлексії та перенесення в новий соціально-правовий контекст. Саме тому в юридичній освіті недостатньо навчити студента тому, чого не можна робити. Значно важливішим є формування розуміння, чому певна поведінка є несумісною з професійною природою юриста. На цьому рівні відбувається перехід від зовнішнього правила до внутрішнього переконання, від академічної дисципліни – до професійної саморегуляції, від дотримання академічних правил – до формування професійної доброчесності юриста.

Саме тут пропонуємо ввести поняття *ціннісно-нормативної наступності академічної та професійної доброчесності*. Під нею пропонуємо розуміти закономірний процес, за якого цінності, засвоєні в академічному середовищі, через нормативно визначені правила, повторювані практики, внутрішню мотивацію та професійну ідентифікацію трансформуються в стійкі стандарти професійної поведінки юриста.

Відповідно, таку модель можна представити так:



Джерело: згенеровано автором за допомогою ChatGPT (OpenAI, 2025).

Ця послідовність не є механічною. Дотримання академічних правил саме собою не гарантує майбутньої професійної доброчесності. Воно створює ціннісну та поведінкову основу, яка потребує подальшого закріплення через професійну соціалізацію, практичну юридичну діяльність, професійні стандарти, рефлексію та особисте усвідомлення відповідальності.

Отже, *професійну доброчесність юриста* доцільно визначити як *інтегративну морально-правову якість особистості, що виявляється у внутрішньо усвідомленій готовності діяти чесно, відповідально, незалежно, компетентно та відповідно до правових і професійно-етичних стандартів незалежно від наявності зовнішнього контролю.*

Таке розуміння дає змогу відмежувати професійну доброчесність від простого дотримання правових або дисциплінарних приписів. Правова норма встановлює мінімально потрібну межу поведінки; професійна етична норма визначає належний стандарт професійної поведінки; професійна доброчесність забезпечує внутрішню готовність особи дотримуватися цього стандарту навіть за відсутності зовнішнього контролю. Саме ця внутрішня саморегуляція є принципово важливою для юридичної професії, оскільки юрист часто здійснює професійні дії в умовах інформаційної асиметрії, обмеженого зовнішнього контролю та потреби в самостійному прийнятті професійних рішень.

Отже, професійна доброчесність є не лише етичною характеристикою юриста, а теоретико-правовою категорією, яка характеризує рівень сформованості професійної правосвідомості, професійної ідентичності та готовність особи реалізовувати право відповідно до його нормативного й ціннісного змісту.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для переосмислення співвідношення академічної та професійної доброчесності в підготовці майбутнього юриста. Їхній взаємозв’язок не потрібно зводити ні до прямої причинно-наслідкової залежності, ні до формального перенесення академічних правил у сферу юридичної практики. Йдеться про складніший процес професійної соціалізації, у межах якого наявні в освітньому середовищі цінності набувають нового змісту відповідно до завдань, відповідальності та соціального призначення юридичної професії.

Теоретичним результатом є обґрунтування ціннісно-нормативної наступності як самостійного феномена, що пояснює перехід від академічних цінностей до елементів професійної правосвідомості та поведінки.

Окремо підкреслено значення цифрової доброчесності, пов’язаної з використанням штучного інтелекту та цифрових інструментів, що вимагає розвитку навичок перевірки інформації, усвідомлення авторства та персональної відповідальності за результат. Тому академічна доброчесність у юридичній освіті має поступово доповнюватися формуванням культури відповідального використання цифрових технологій: перевірки джерел, верифікації результатів, розмежування власного та згенерованого змісту, належного розкриття використаних інструментів і персональної відповідальності за кінцевий юридичний результат.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання запропонованого підходу під час проєктування освітніх програм за спеціальністю «Право», розроблення навчальних завдань, програм академічної доброчесності, практико-орієнтованих

курсів із юридичної етики та професійної відповідальності. Розвиток юридичної освіти у сфері доброчесності має ґрунтуватися на переході від контролю порушень до формування культури професійної відповідальності, де академічна доброчесність є початковим етапом становлення стійких професійних цінностей юриста.

Водночас модель ціннісно-нормативної наступності академічної та професійної доброчесності потребує емпіричної перевірки, зокрема щодо зв'язку між академічною поведінкою студентів і їхньою подальшою професійною практикою. Перспективним є також розроблення критеріїв оцінювання рівня сформованості професійної доброчесності та проведення порівняльно-правових досліджень освітніх моделей різних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про академічну доброчесність : Закон України від 18 грудня 2025 року № 4742-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4742-20?utm_source=chatgpt.com#Text

2. Волошина Я. Л. Доброчесність у професійній діяльності юриста. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 16–21. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.2

3. Костюченко О. Є. Норми й правила етичної поведінки та академічної доброчесності як необхідні складники розвитку юридичної освіти в Україні. *Нове українське право*. 2023. № 2. С. 108–115. DOI : https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.14

4. Mackay A., Ojelabi L. A. A beginner's guide to academic integrity and legal referencing using the AGLC. *Alternative Law Journal*. 2022. Vol. 47, No. 1. P. 74–79. DOI 10.1177/1037969X211073184

5. Hamilton J. W. The Distinctive Nature of Academic Integrity in Graduate Legal Education. 2022. P. 333–350. URL : https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-83255-1_17?utm_source=chatgpt.com

6. Golenko D., Petr Balog K. Law Students' Perceptions of Academic Integrity: Pilot-Study. 2022. DOI 10.1007/978-3-030-99885-1_44

7. Decosimo H. A Taxonomy of Professional Identity Formation. *Saint Louis University Law Journal*. 2022. Vol. 67. P. 1–41. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4201565

8. Hamilton N., Organ J., Grenardo D., Bilionis L. D., Glesner Fines B., Kerew K. Standard 303 and the Development of Student Professional Identity: A Framework for the Intentional Exploration of the Profession's Core Values. *University of St. Thomas Law Journal*. 2024. Vol. 20, No. 3. P. 1001. URL : https://researchonline.stthomas.edu/esploro/outputs/journalArticle/Standard-303-and-the-Development-of/991015312835403691?utm_source=chatgpt.com

9. Thomson D. I. C. The Guided Sequence for Formation of Professional Identity. *St. Thomas Law Journal*. 2024. Vol. 20. P. 869. URL : https://digitalcommons.du.edu/law_facpub/1055/?utm_source=chatgpt.com

10. Oldfield C. Entertaining and Embracing Professional Identity Development in the 1L Legal Writing Curriculum. *Akron Law Faculty Publications*. 2024. Vol. 59. P. 415. URL : https://ideaexchange.uakron.edu/ua_law_publications/261

11. Loacker B. Does the Ethos of Law Erode? Lawyers' Professional Practices, Self-Understanding and Ethics at Work. *Journal of Business Ethics*. 2023. Vol. 187. P. 33–52. DOI 10.1007/s10551-022-05276-x

12. Лисенко І. В., Кузьменко О. В., Гаряєва Г. М. Юридичне регулювання академічної доброчесності в Україні: еволюція і перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 1. С. 108–112. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.16

13. Pysmenna O. European standards of professional ethics for lawyers and their implementation in Ukraine. *Actual Problems of Improving of Current Legislation of Ukraine*. 2025. DOI 10.15330/apiclu.69.4.53-4.63

14. Зубцова Ю., Сущенко Л., Шаблиста Г. Правове регулювання академічної доброчесності: вітчизняний і міжнародний контексти. 2025. DOI 10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.09

15. Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Грисюк В. В. Академічна доброчесність та професійна етика : навч.-метод. посіб. до програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня («Правоохоронна діяльність»). Чернівці, 2025. 73 с. URL : https://hdl.handle.net/11300/32639

16. Гришко В. І., Киричук Б. С. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 85, ч. 2. С. 305–310. DOI 10.24144/2307-3322.2024.85.2.45

17. Політика з використання ШІ та технологій з його підтримкою. *Ірпінський юридичний часопис*. URL : https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/ARTIFICIAL

Дата надходження 24.03.2026
Дата прийняття після рецензування 29.05.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.7-053.6:342.98:355.01(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.164-171

В. О. Шульга,
старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
V. O. Shulha,
Senior Lecturer Department of Public Management, Administration and Law,
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
email: feup.Shulha@nupp.edu.ua
ORCID 0009-0000-7239-2494;
А. В. Черв'як,
PhD, в. о. ученого секретаря Вченої ради,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
A. V. Cherviak,
PhD, Acting Scientific Secretary of the Academic Council,
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
email: ann.cherviak@nupp.edu.ua
ORCID 0000-0002-2747-4041

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE LEGAL SECURITY OF YOUTH UNDER MARTIAL LAW: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

У науковій статті проведено комплексний теоретико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення правової безпеки молоді в умовах воєнного стану, що зумовлено радикальною зміною архітектури правопорядку внаслідок повномасштабної збройної агресії проти України. Наголошуємо, що категорія «правова безпека молоді» набуває стратегічного значення як фундамент збереження людського капіталу для повоєнного відновлення держави та гарантія захищеності особистості від екзистенційних загроз. У роботі досліджено плюралізм підходів до розуміння безпеки як загальносоціологічної

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Шульга В. О., Черв'як А. В., 2026

категорії та проаналізовано її відображення у вітчизняному законодавстві, де ключове місце посідає поняття національної безпеки. Констатовано, що, попри наявність галузевих досліджень, у правовій доктрині та офіційному дискурсі України наразі відсутнє єдине трактування поняття «правова безпека молоді», що створює теоретичні прогалини та заважає ефективному державному плануванню. На основі аналізу специфічних чинників – транзитного характеру правового статусу осіб віком від 14 до 35 років, цифровізації життєдіяльності й викликів воєнного часу – сформульовано авторську дефініцію правової безпеки молоді як комплексного інституту та стану захищеності, що забезпечується системою нормативних гарантій і превентивних механізмів. Досліджено еволюцію нормативної бази в умовах війни, зокрема трансформацію Закону України «Про основні засади молодіжної політики», адаптацію трудового та освітнього законодавства, а також роль цифровізації через платформу «Дія» у створенні механізмів «мобільної» безпеки. Підкреслено, що сучасна система перебуває в стані активної трансформації, а формування цілісного правового інституту безпеки молоді має стати стратегічним пріоритетом для забезпечення стабільності правового статусу особистості в умовах глобальної турбулентності.

Ключові слова: *молодь, правова безпека, воєнний стан, правовий статус, нормативно-правове забезпечення, національна безпека, молодіжна політика, цифровізація, людський капітал, правові ризики.*

The scientific article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the regulatory and legal framework for the legal security of youth under the specific conditions of the martial law legal regime, necessitated by the radical change in the architecture of law and order following the full-scale armed aggression against Ukraine. The author emphasizes that the category of "legal security of youth" is acquiring strategic importance as a foundation for preserving human capital for the post-war recovery of the state and as a guarantee of personal protection against existential threats. The study explores the pluralism of approaches to understanding security as a general sociological category and analyzes its reflection in domestic legislation, where the concept of national security occupies a key position. It is established that despite the existence of sectoral research, a unified interpretation of the concept of "legal security of youth" is currently absent in legal doctrine and official discourse in Ukraine, which creates theoretical gaps and hinders effective state planning. Based on an analysis of specific factors – the transitional nature of the legal status of persons aged 14 to 35, the digitalization of vital activities, and the challenges of wartime – the author formulates an original definition of the legal security of youth as a complex institution and a state of protection ensured by a system of regulatory guarantees and preventive mechanisms. The evolution of the regulatory framework under war conditions is examined, including the transformation of the Law "On the Basic Principles of Youth Policy," the adaptation of labor and educational legislation, and the role of digitalization through the "Diia" platform in creating "mobile" security mechanisms. The conclusions emphasize that the current system is in a state of active transformation, and the formation of a holistic legal institution for youth

security should become a strategic priority to ensure the stability of an individual's legal status in conditions of global turbulence.

Keywords: *youth, legal security, martial law, legal status, regulatory and legal framework, national security, youth policy, digitalization, human capital, legal risks.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України докорінно змінила архітектуру правопорядку, висунувши на передній план питання захисту найбільш вразливих верств населення, серед яких особливе місце посідає молодь. У ситуації правової турбулентності, спричиненої введенням воєнного стану, категорія «правова безпека молоді» набуває стратегічного значення. Вона є не лише гарантією захисту прав і свобод особистості в умовах екзистенційних загроз, а й фундаментальною умовою збереження людського капіталу як основи повоєнного відновлення держави. Потреба в теоретичному переосмисленні чинних нормативних механізмів та їхньої адаптації до викликів воєнного часу зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової безпеки та правового статусу молоді перебуває у фокусі уваги багатьох вітчизняних учених. Вагомий внесок у розробку загальнотеоретичних аспектів безпеки людини в правовій сфері зробили такі дослідники: Ю. Барабаш, Ю. Битяк, Н. Бортник, Л. Коваль, М. Корнієнко, Д. Лук'янов, С. Сірант, О. Скакун, О. Омельчук, Н. Оніщенко, Н. Ортинська, А. Сухарєва, М. Хавронюк, Ю. Шемшученко та інші. Водночас аналіз сучасної юридичної доктрини свідчить про наявність значної кількості наукових праць, присвячених окремим аспектам правового статусу молоді. Зокрема, у фокусі уваги дослідників перебувають питання реалізації трудових прав молодих працівників, забезпечення права на освіту в умовах цифровізації, а також особливості кримінальної відповідальності та захисту неповнолітніх.

Мета статті полягає в теоретичному переосмисленні наявних нормативних механізмів та обґрунтуванні потреби у формуванні цілісного правового інституту правової безпеки молоді в Україні для збереження людського капіталу в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення держави.

Виклад основного матеріалу. Попри ґрунтовність зазначених розробок, цілісні дослідження, присвячені саме концепту правової безпеки молоді як фундаментальної теоретико-правової категорії, наразі практично відсутні. Більшість авторів розглядають лише галузеві механізми захисту прав, тоді як системний аналіз нормативно-правового забезпечення правової безпеки молоді – особливо в специфічному контексті правового режиму воєнного стану – залишається поза межами комплексної наукової уваги. Це створює прогалини в розумінні безпекового компонента правового статусу молоді як гарантії її сталого розвитку та захищеності від деструктивних чинників, що несуть ризики для життєдіяльності й розвитку особистості.

Формування змістового наповнення поняття «правова безпека молоді» потребує попереднього з'ясування сутності безпеки як загальносоціологічної та філософсько-правової категорії.

Як наукова категорія, «безпека» характеризується плюралізмом теоретико-методологічних підходів до її розуміння, які ґрунтуються передусім на певній світоглядній

позиції дослідника (суб'єкта пізнання) щодо сутності та змісту безпеки, її функціонування та призначення в житті людини, суспільства й держави [1, с. 42].

Простіше, безпека – це такий стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз і небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації. Забезпечення безпеки відбувається через дотримання відповідних параметрів (індикаторів) і норм, в рамках яких стабільно та збалансовано відбуваються всі наявні процеси. Вони підтримуються завдяки певній системі заходів, спрямованих на створення й підтримання безпечних умов, в яких небезпека відсутня або зведена до мінімуму, а можливі ризики та виклики не становлять реальної загрози [2].

Зважаючи на логіку життєдіяльності суспільства, типологію джерел небезпек і загроз, а також перелік предметів безпеки, розрізняють такі види безпеки: «воєнну», «військово-соціальну», «інформаційну», «кримінологічну», «соціально-політичну», «екологічну», «економічну» та інші. Водночас до найбільш широких категорій автори зазвичай відносять такі поняття, як «національна безпека», «громадська безпека», «особиста безпека», «воєнна безпека», «соціальна безпека» тощо [3, с. 32].

Проте на нормативному рівні в Україні закріплено лише частину цих категорій. Ключове місце у вітчизняному законодавстві посідає поняття «національна безпека», що визначене в Законі України «Про національну безпеку України» як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз [4].

Паралельно із цим у спеціальному законодавстві та стратегічних актах отримали своє відображення «інформаційна безпека» та «кібербезпека», що регулюються Стратегією інформаційної безпеки [5] та Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки» [6], а також «екологічна безпека», закріплена в Правилах технічної експлуатації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України [7].

Зі свого боку аналіз чинного законодавства свідчить про те, що категорія «громадська безпека» не має єдиного уніфікованого визначення, а закріплена в низці нормативно-правових актів різної юридичної сили, де її зміст адаптується до специфіки регулювання конкретних суспільних відносин. Зокрема, у підзаконних актах Міністерства внутрішніх справ України, як-от наказ від 11.11.2010 № 550, громадська безпека трактується максимально широко – як стан захищеності інтересів людини та держави не лише від криміногенних загроз, а й від техногенних і природних катастроф, епідемій чи аварій [8]. Більш сучасний підхід відображено в постанові Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 507, де громадська безпека прямо пов'язується із захищеністю прав і свобод людини від протиправних посягань та надзвичайних ситуацій, що можуть зашкодити життю, здоров'ю чи майну значної кількості осіб [9]. Така розпорошеність дефініцій у нормативному масиві підтверджує складність цієї категорії та її еволюцію від вузькопрофільного інструменту охорони порядку до комплексного інституту захисту прав людини, що є надзвичайно важливим під час дослідження правової безпеки молоді як складової цього загального безпекового середовища.

Важливо констатувати, що, попри наявність розгалуженої системи видів безпеки в актах національного законодавства, станом на сьогодні на нормативному рівні в Україні відсутнє єдине трактування поняття «правова безпека», наразі визначення цієї категорій міститься виключно в доктрині права, залишаючись об'єктом наукових дискусій і теоретичних розробок правознавців, а категорія «правова безпека молоді» взагалі не вживається в офіційному юридичному дискурсі.

Так, І. Корж зазначає, що правова безпека є самостійним видом соціальної безпеки й водночас центральним визначальним видом національної безпеки [10, с. 188–189]. Крім того, автор наводить дефініцію «правової безпека» як стан належного забезпечення громадянами за допомогою правових норм своїх життєво важливих прав та інтересів [10, с. 9].

С. Пєтков, О. Явний та О. Корецький стверджують, що сутність правової безпеки зводиться до правового захисту (правового забезпечення) життєво важливих інтересів суб'єкта правової визначеності від негативних впливів, запобігання, блокування, тобто мінімізації правових елементів ризиків, викликів і загроз [11, с. 8006].

Спираючись на наведені наукові позиції, пропонуємо власне визначення, згідно з яким *правова безпека – це фундаментальний вид національної безпеки, що становить собою стан стабільності та захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод суб'єктів права, який досягається через функціонування якісної та передбачуваної системи правових норм, здатної ефективно запобігати, блокувати й мінімізувати правові ризики в умовах мінливого суспільно-політичного середовища*.

Таке інтегроване розуміння дає змогу розглядати правову безпеку не лише як статичний набір норм, а як динамічний механізм захисту, що є критично важливим для забезпечення правового статусу молоді в умовах сучасних викликів.

Спираючись на загальнотеоретичний базис правової безпеки, виникає об'єктивна потреба в конкретизації цього поняття стосовно окремих соціальних груп, серед яких молодь посідає особливе місце. Потреба у виокремленні «правової безпеки молоді» як самостійної категорії зумовлена низкою специфічних чинників, що виокремлюють молодих людей у системі суспільних відносин.

По-перше, це зумовлено транзитним характером правового статусу молоді – особи віком від 14 до 35 років включно, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [12]. У цей час відбувається перехід від обмеженої до повної цивільної та політичної дієздатності, що супроводжується активною соціалізацією, здобуттям освіти й першим професійним досвідом. Брак практичних навичок правореалізації та часто притаманний цій віковій групі правовий нігілізм роблять молодь вразливою до правових ризиків, які не є характерними для інших категорій громадян.

По-друге, сучасна молодь є першим поколінням, чия правова життєдіяльність значною мірою цифровізована. Виникнення нових загроз у кіберпросторі, необхідність захисту цифрових прав і безпеки персональних даних потребують специфічних правових гарантій, які б враховували особливості «цифрового громадянства».

По-третє, в умовах воєнного стану саме молодь стикається з найбільш гострими викликами: від потреби в захисті Вітчизни до проблем вимушеної міграції та ризику втрати освітнього й трудового потенціалу. Традиційні механізми забезпечення безпеки часто виявляються недостатньо гнучкими для оперативного реагування на ці виклики.

Отже, теоретична невизначеність терміна «правова безпека молоді» в поєднанні з практичними викликами сьогодення створює прогалину в правовій системі, яка заважає ефективному державному плануванню та захисту прав майбутнього покоління. Саме тому виникає нагальна потреба у формулюванні авторської дефініції, яка б інтегрувала вікову специфіку об'єкта захисту із сучасними безпековими інструментами, створюючи надійний фундамент для розвитку молодіжної політики та вдосконалення законодавства України.

На основі викладених вище аргументів та з урахуванням специфіки сучасного державотворення в Україні пропонуємо таке авторське визначення.

Правова безпека молоді *– це комплексний правовий інститут та інтегральний стан захищеності законних інтересів осіб віком від 14 до 35 років, що забезпечується системою нормативних гарантій і превентивних механізмів, які мінімізують правові ризики в період соціального й професійного становлення особистості, гарантують стабільність її правового статусу та створюють умови для безперешкодної реалізації прав і свобод в умовах динамічних суспільних змін та особливих правових режимів.*

Наведене визначення правової безпеки молоді дає змогу перейти до аналізу її нормативно-правового забезпечення, яке в умовах воєнного стану набуло специфічних рис і перейшло в режим екстреної адаптації. На сучасному етапі ця система являє собою складний багаторівневий механізм, де конституційний фундамент поєднується з динамічним галузевим законодавством.

Основою такої безпеки залишається Конституція України, яка навіть у період дії воєнного стану є гарантом непорушності базових прав, як-от право на життя, гідність і судовий захист, що є критично важливим для молоді в зоні бойових дій чи на деокупованих територіях [13].

Специфіка правового режиму воєнного стану зумовила трансформацію всієї системи молодіжної політики. Центральне місце в спеціальному блоці посідає вже згаданий Закон України «Про основні засади молодіжної політики», роль якого трансформувалася від загальної координації до інституційної підтримки молодіжних центрів як хабів для внутрішньо переміщених осіб [12]. Галузева адаптація під час війни охопила ключові сфери життєдіяльності: в освітньому просторі це проявилося в нормативному закріпленні дистанційного навчання та спрощенні вступних процедур для мінімізації ризиків «втраченого покоління», а в трудовій сфері – в ухваленні Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», що запровадив гнучкі форми зайнятості, зокрема для молодих фахівців [14].

Особливим елементом вітчизняного забезпечення правової безпеки стала цифровізація через платформу «Дія», де нормативне прирівнювання електронних документів до паперових забезпечило молоді «мобільну» безпеку – можливість миттєвого підтвердження статусу чи отримання державних послуг під час евакуації. Крім того, невід'ємною

частиною цієї системи є міжнародно-правовий рівень, що охоплює імплементацію норм гуманітарного права та захист прав молодих біженців за кордоном.

Отже, нормативно-правове забезпечення правової безпеки молоді в умовах воєнного стану еволюціонувало від статичних декларацій до створення оперативних алгоритмів захисту, спрямованих на збереження правового статусу та життєстійкості молодого покоління як основного суб'єкта майбутньої відбудови держави.

Висновки. Аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання правової безпеки молоді в Україні дає змогу дійти висновку, що ця система перебуває в стані активної трансформації, зумовленої потребою в адаптації до екстремальних викликів воєнного стану та процесів цифрової інтеграції. Попри відсутність у національному законодавстві єдиної уніфікованої дефініції «правова безпека молоді», її нормативний фундамент базується на конституційних гарантіях, що доповнюються положеннями спеціального Закону України «Про основні засади молодіжної політики» й галузевими актами у сферах освіти, праці та соціального захисту. Специфіка сучасного регулювання полягає в переході від статичних правових інструментів до динамічних механізмів «мобільної» безпеки, зокрема через активне впровадження цифрових сервісів і спрощення процедур реалізації прав для внутрішньо переміщених осіб і молоді, що перебуває за кордоном. Водночас виявлена розпорошеність правових норм і наявність теоретичних прогалин у розумінні безпекового компонента правового статусу молоді потребують подальшої систематизації законодавства. Формування цілісного правового інституту безпеки молоді має стати стратегічним пріоритетом, оскільки саме якісна нормативна база є гарантією збереження людського капіталу та забезпечення стабільності правового статусу особистості в умовах глобальної соціально-політичної турбулентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коба М., Коба О. Категорія безпеки як предмет загальнотеоретичного аналізу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. Р. 39–43. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/6

2. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Науковий вісник «Демократичне врядування».* 2011. № 7. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7

3. Луценко Ю. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії.* 2019. № 4. С. 31–39. URL : https://sls-journal.com.ua/uk/article/read/ponyattya-sistema-ta-klasifikatsiya-vidiv-bezpeki-v-konteksti-mizhnarodnogo-pravoporyadku

4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 24 січ. 2026 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text

6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII : станом на 19 жовт. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

7. Про затвердження Правил технічної експлуатації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України : наказ М-ва трансп. та зв'язку України від 08.05.2007 № 381 : станом на 2 лип. 2022 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-07#Text

8. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : наказ М-ва внутр. справ України від 11.11.2010 № 550 : станом на 8 верес. 2017 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10#Text

9. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : постанова Каб. Міністрів України від 22.05.2019 № 507 : станом на 28 трав. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-п#Text

10. Корж І. Правова безпека як критерій стану правового життя : монографія. Київ : Видавництво Політія, 2024. 408 с.

11. Пєтков С., Явний О., Корецький О. Право і правова безпека в сучасних українських реаліях. *Path of Science*. 2024. № 10 (1). С. 8001–8007. DOI : https://doi.org/10.22178/pos.100-9

12. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX : станом на 13 лип. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text

13. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

14. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 14 берез. 2026 р. URL : https://zakon.rada.gv.ua/laws/show/2136-20#Text

Дата надходження 13.07.2026
Дата прийняття після рецензування 27.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.9
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.172-182

В. В. Баранкова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
V. V. Barankova,
PhD in Law, Associate Professor at the Department of Civil Justice and Advocacy,
Yaroslav Mudryi National Law University
email: ovenvanil@gmail.com
ORCID 0000-0002-1355-2897

ПРАВОВА ДІЯ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ У СИСТЕМІ ЛАТИНСЬКОГО НОТАРІАТУ

LEGAL EFFECT OF NOTARIAL ACTS IN THE SYSTEM OF LATIN NOTARY

Статтю присвячено дослідженню правової дії нотаріальних актів: документів у системі латинського нотаріату, правовій характеристиці понять юридичної, офіційної та доказової сили нотаріальних актів – документів.

З огляду на юрисдикційний характер нотаріальних актів – документів констатується, що і рішення суду, і нотаріальний акт – документ є актами органів цивільної юрисдикції, але внаслідок правил розмежування предметної юрисдикції між судом та нотаріатом володіють не лише схожими, а й відмінними рисами, що впливають на їх правову силу.

Обґрунтовується, що в результаті нотаріального посвідчення нотаріальні акти набувають юридичної сили, складовими елементами якої є офіційна сила й доказовість (доказова сила). Наголошується на потребі в розмежуванні понять офіційної та доказової сили через їх нетотожність.

Висновується, що офіційна сила може бути властива правам, фактам і документам (тобто актам – діям та актам – документам) і означає їх здатність обумовлювати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. Офіційна сила нотаріальних актів надає їм якості відповідної передумови всіх можливих варіантів реалізації правового

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Баранкова В. В., 2026

статусу учасників цивільних правовідносин і забезпечує їм можливість вважатися документами, що встановлюють наявність або відсутність суб'єктивних цивільних прав.

Доводиться, що набуття нотаріальним актом – документом доказової сили є наслідком набуття юридичної сили (юридичної вірогідності). Офіційна сила нотаріального посвідчення проявляється в правовому обороті загалом, у позасудовій сфері добровільної реалізації цивільних прав за розсудом суб'єктів цивільних, а іноді й управлінських правовідносин. Доказова ж сила нотаріального посвідчення, нотаріальних актів – документів діє у сфері передусім класичних судових юрисдикційних процесів (цивільному, господарському, кримінальному) під час розгляду відповідних судових справ, а також у інших юрисдикційних процесах.

Визначено об'єктивні та суб'єктивні межі офіційної сили нотаріальних актів – документів і розглянуто їхнє практичне значення під час розгляду цивільних справ судом, на підставі чого сформульовано пропозиції щодо новелізації нотаріального законодавства.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріальне посвідчення, нотаріальний акт – документ, латинський нотаріат, офіційна сила нотаріальних актів, доказова сила нотаріальних актів.*

The article is devoted to the study of the legal effect of notarial acts – documents in the system of Latin notaries, the legal characteristics of the concepts of legal, official and evidentiary force of notarial acts – documents.

Based on the jurisdictional nature of notarial acts – documents, it is stated that both the court decision and the notarial act – document are acts of civil jurisdiction, but, due to the rules of delimitation of subject matter jurisdiction between the court and the notary, they have not only similar, but also different features that affect their legal force.

It is substantiated that as a result of notarization, notarial acts acquire legal force, the constituent elements of which are official force and evidentiary (evidentiary value). The need to distinguish between the concepts of official and evidentiary force due to their non-identity is emphasized.

It is concluded that official force can be inherent in rights, facts and documents (i.e., acts – actions and acts – documents) and means their ability to determine legal consequences: the occurrence, change, termination of legal relations. The official force of notarial acts gives them the qualities of a necessary prerequisite for the implementation of the legal status of participants in civil legal relations and provides them with the opportunity to be considered documents that establish the presence or absence of subjective civil rights.

It is proved that the acquisition of evidentiary force by a notarial deed-document is a consequence of the acquisition of legal force (legal probability). The official force of notarial certification is manifested in the legal turnover as a whole, in the extrajudicial sphere of voluntary exercise of civil rights at the discretion of subjects of civil, and sometimes managerial, legal relations. The evidentiary power of notarial certification, notarial acts – documents operates in the sphere, first of all, of classical judicial jurisdictional processes (civil, economic, criminal) in the consideration of relevant court cases, as well as in other jurisdictional processes.

The objective and subjective limits of the official force of notarial acts – documents are determined and their practical significance during the consideration of civil cases by the court is considered, on the basis of which proposals for the novelization of notarial legislation are formulated.

Keywords: *notary, notarization, notarial deed – document, Latin notary, official force of notarial acts, evidentiary force of notarial acts.*

Постанова проблеми. Концептуальне значення інституту нотаріату в сучасних світових правових системах є різним залежно від того, якою правовою силою наділяються законодавством різних країн нотаріальні акти – документи. Система латинського нотаріату як інституту превентивного правосуддя, що має за завдання скорочення чисельності цивільно-правових спорів через унеможливлення порушення цивільних прав на майбутнє, досягає цієї мети в спосіб нотаріального посвідчення прав, фактів і документів з метою надання їм вірогідності. Водночас українське нотаріальне законодавство не розкриває змісту цих понять, ігноруючи процесуальний характер нотаріальної діяльності, що зумовлює потребу в утворенні теоретичного підґрунтя для розв'язання наявних практичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення та загальної правової характеристики нотаріальних актів, безумовно, обговорювалися в теорії нотаріального процесу та висвітлювалися в роботах таких авторів: О. І. Нелін, М. М. Дякович, О. Г. Дергільова, А. Г. Серветник, О. С. Снідевич, однак здебільшого в аспекті розробки понятійного апарату нотаріального права та вивчення елементів нотаріальної діяльності. Визначення поняття юридичної сили нотаріальних актів дотепер є дискусійним питанням, а співвідношення доказової та офіційної сили нотаріальних актів не були окремим предметом наукових досліджень.

Метою роботи є визначення та характеристика співвідношення таких елементів правової дії нотаріального посвідчення в системі латинського нотаріату, як офіційна й доказова сила нотаріальних актів – документів, визначення меж їхньої дії, висвітлення проблемних аспектів правозастосовної практики та формулювання пропозицій стосовно новелізації українського нотаріального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існують два типи нотаріальних систем, де форми організації та функціонування нотаріату є різними залежно від того, яку роль і значення у сфері реалізації прав визнає за нотаріатом певна держава, маючи ту чи іншу систему права.

Першу групу становлять нотаріальні органи англосаксонських країн (Англія, США тощо), до компетенції яких входить лише посвідчення документів та підписів [1, с. 413; 2, с. 154]. Наприклад, в англійських судах посвідчений нотаріусом документ не володіє повною юридичною силою доказу та потребує перевірки фактів, викладених у правочині. З метою забезпечення основного принципу цивільного обігу – свободи правочинів – передбачена можливість користуватися будь-якими доказами. Сторони, що укладають контракт, перебувають «віч-на-віч» і, навіть передбачуючи заздалегідь можливі конфлікти з приводу виконання такої угоди, покладаються на суд, який повинен буде вирішити виниклий у подальшому спір.

Другу групу становлять нотаріальні органи країн латинського, так званого «писаного», права, де з метою скорочення чисельності справ, що розглядаються судами, визнається особлива важливість письмових доказів, в яких фіксуються юридичні умови укладення різних правочинів. У літературі неодноразово справедливо зазначалося, що кількість судових спорів у країнах латинського типу значно менша, ніж у країнах англосаксонського типу [3, с. 26].

Аналіз Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон) дає змогу зробити висновок, що він орієнтований на класичну модель нотаріату. Відповідно до ст. 1 Закону нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Зважаючи на транснаціональний характер нотаріальної діяльності, підтримуємо думку, що потреба в якісних нотаріальних актах зумовлена мобільністю та варіативністю сфер їхнього використання [4, с. 157].

Надання юридичної вірогідності правам, фактам і документам як зміст нотаріальної діяльності під час вчинення нотаріальних дій має своїми наслідками офіційну й доказову силу нотаріального посвідчення, проте ні поняття юридичної сили, ні поняття офіційної та доказової сили в нотаріальному законодавстві України не унормовуються. Також, як зазначалось у літературі, категорія «юридична сила» щодо судових доказів не використовується в нормах цивільного процесуального законодавства України [5, с. 12] і в науці нотаріального права є поняттям дискусійним.

Деякі автори ототожнюють поняття юридичної та офіційної сили. Так, на думку О. Снідевича, під юридичною силою нотаріального акта варто розуміти властивість нотаріального акта діяти, його юридичне значення в правовідносинах, здатність породжувати правові наслідки у формі виникнення, зміни та припинення правовідносин, а також місце нотаріального акта в системі інших правових актів. У вітчизняній правовій науці джерело юридичної сили нотаріального акта справедливо лежить у площині його аутентичності, характерної актам нотаріуса системи латинського нотаріату [6, с. 172]. Погоджуючись загалом із таким підходом, все ж таки вважаємо, що поняття юридичної, офіційної та доказової сили нотаріальних актів потрібно розмежовувати, бо вони не є тотожними й кожне з них володіє власним змістом, а тому є наукова потреба у визначенні їхнього співвідношення.

На нашу думку, в результаті нотаріального посвідчення нотаріальні акти набувають юридичної сили, складовими елементами якої є офіційна сила та доказовість (доказова сила).

Офіційна сила може бути властива правам, фактам і документам (тобто актам – діям та актам – документам) і означає їх здатність обумовлювати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. Офіційна сила нотаріальних актів надає їм якості відповідної передумови всіх можливих варіантів реалізації правового статусу учасників цивільних правовідносин і забезпечує їм можливість вважатися документами, що встановлюють наявність або відсутність суб'єктивних цивільних прав.

А. Г. Серветник, зазначаючи, що нотаріальна форма належить до юрисдикційних форм захисту права, наголошує, що їй мають бути притаманні всі конститутивні риси юрисдикційної форми, і серед таких, зокрема, виділяє способи захисту порушеного права [7, с. 27]. Наведені міркування є слушними лише стосовно таких нотаріальних дій, як вчинення виконавчого напису та протест векселів, і тому є радше винятком із загальних характеристик нотаріальної форми.

Юридична сила нотаріальних актів – документів дійсно притаманна їм як юрисдикційним актам, але водночас їх специфічною ознакою є те, що вони постановляються в царині безспірної цивільної юрисдикції, і, як наслідок, їхній зміст не фіксує застосування способів захисту порушеного права (виняток становить вчинення виконавчих написів і протестів векселів). У ситуації, коли право порушене, виникає спір про нього, і такі справи охоплюються юрисдикцією суду та розглядаються за правилами цивільного судочинства. На підтвердження цього ст. 16 ЦК України, яка в ч. 2 унормовує різноманіття способів захисту цивільних прав та інтересів, має назву «Захист цивільних прав та інтересів судом». Ба більше, ознакою спірності для віднесення до судової юрисдикції мають володіти не лише права, а й навіть факти: суд у межах окремого провадження встановлює спірні юридичні факти, а нотаріуси в межах нотаріальної предметної юрисдикції посвідчують безспірні факти.

І рішення суду, і нотаріальний акт – документ є актами органів цивільної юрисдикції, але внаслідок правил розмежування предметної юрисдикції між судом і нотаріатом володіють не лише схожими, а й відмінними рисами, що впливають на їх правову силу. Так, нотаріальний акт – документ за своєю юридичною силою суттєво відрізняється від судового рішення щонайменше такими якостями.

По-перше, у переважній кількості випадків правові приписи нотаріального акта не підлягають примусовому виконанню (виняток тут становлять лише виконавчі написи нотаріуса та протести векселів, які, згідно із Законом України «Про виконавче провадження», є й підставами виконання, й виконавчими документами). Але навіть з урахуванням цього винятку, що розглядається правилами ст. 18 ЦК України як захист цивільних прав нотаріусом, не можемо свідчити про множинні способи такого захисту, оскільки в цій ситуації спосіб захисту буде лише один: примусове виконання обов’язку в натурі.

По-друге, нотаріальний акт – документ, на відміну від судового рішення, не набуває якості виключності (незмінності): правова дія нотаріального акта – документа зумовлюється волевиявленням заінтересованих осіб, і тому він може втратити правове значення внаслідок зміни їхнього волевиявлення, що в межах безспірної реалізації прав підкорюється засадам диспозитивності як свободи вибору варіантів правової поведінки. Закріплена законом диспозитивна реалізація безспірних прав не може бути обмежена юрисдикційним органом. Наприклад, правова дія нотаріального посвідчення заповіту втратить чинність у разі подальшого посвідчення нового заповіту того самого заповідача стосовно тієї самої спадкової маси, оскільки ст. 1254 ЦК України закріплює право заповідача на скасування та зміну заповіту й кожний новий заповіт скасовує попередній. Водночас скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться в порядку, встановленому для посвідчення заповіту (тобто потребують постановлення нового нотаріального акта –

посвідчувального напису). Також такими прикладами може слугувати скасування довіреності (за винятком безвідкличної) за правилами ст. 249 ЦК України, подальший продаж успадкованого майна, який скасує правову чинність нотаріального свідоцтва про право на спадщину, та інші правові ситуації.

По-третє, нотаріальний акт – документ, на відміну від судових рішень, не набуває якості неспростовності: офіційна сила нотаріальних актів може бути скасована судом у межах розгляду відповідної судової справи, і підставами для втрати офіційної сили нотаріальних актів може бути їх незаконність або необґрунтованість. Водночас спричинятися вони можуть не лише недотриманням нотаріусом як правозастосовником правил вчинення нотаріальних дій чи неправильним застосуванням матеріального законодавства, існують випадки, коли нотаріальний акт втрачає чинність через поведінку заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії. Наприклад, Комінтернівський районний суд Одеської області 6 вересня 2022 р. задовольнив позов про визнання недійсним свідоцтва про право власності на спадщину, видане на все спадкове майно матері спадкодавця, встановивши в процесі розгляду справи, що під час видачі свідоцтва про право на спадщину спадкоємиця Особа_2 надала нотаріусу недостовірні відомості, не зазначивши про інших спадкоємців, які мають право на спадок. У зв'язку із цим були порушені права сина позивачки як спадкоємця першої черги [8].

Визначаючи співвідношення понять юридичної, офіційної та доказової сили, потрібно довести, що вони не є тотожними, оскільки категорія юридичної сили є більш широкою за своїм змістом, ніж категорія доказової сили. Можна стверджувати, що набуття нотаріальним актом – документом доказової сили є наслідком набуття ним юридичної сили (юридичної вірогідності). Офіційна сила нотаріального посвідчення проявляється в правовому обороті загалом, у позасудовій сфері добровільної реалізації цивільних прав за розсудом суб'єктів цивільних, а іноді й управлінських, адміністративних правовідносин, наприклад під час реєстрації набутих прав або місця проживання. Доказова ж сила нотаріального посвідчення, нотаріальних актів – документів діє у сфері насамперед класичних судових юрисдикційних процесів (цивільному, господарському, кримінальному) під час розгляду відповідних судових справ, а також у інших юрисдикційних процесах.

Інакше кажучи, офіційна сила нотаріальних актів має свої прояви та діє в поцесі реалізації цивільних суб'єктивних та адміністративних прав у безспірній сфері. Доказова ж – під час розгляду юридичних спорів органами цивільної юрисдикції. Відповідно, наявність офіційної сили нотаріальних актів визначається об'єктивно й безпосередньо для всіх нотаріальних актів – документів як наслідок реалізації нотаріусами державних повноважень, а певні складові елементи доказової сили встановлюються суб'єктивно органом цивільної юрисдикції (переважно судом) та оцінюються у взаємозв'язку з іншою інформацією, що має доказове значення в певній юридичній справі.

Підтримуємо позицію тих авторів, що в теорії цивільного процесуального права розглядають доказову силу як значущість певного засобу доказування в сукупності доказів у справі [9, с. 143], розглядаючи достатність доказів як їх властивість, що характеризує не один окремо взятий доказ, а їх сукупність [10, с. 372].

Практичні аспекти визначення поняття та змісту офіційної сили нотаріальних актів зумовлюють доцільність виокремлення її об'єктивних і суб'єктивних меж.

Об'єктивні межі юридичної сили нотаріальних актів характеризують склад фактів, які в результаті вчинення певної нотаріальної дії визнаються нотаріусом наявними від імені держави, і саме такі факти становлять предмет доказування в певній нотаріальній справі. Офіційної сили внаслідок вчинення кожної конкретної нотаріальної дії набувають лише ті права, правові відносини та факти, що посвідчувалися нотаріусом під час її вчинення, а попередньо були предметом встановлення й перевірки нотаріусом і, відповідно, охоплювалися предметом доказування в нотаріальній справі. Факти ж, що перебувають поза межами предмета доказування в конкретній нотаріальній дії, навіть маючи характер юридичних, офіційного значення в результаті вчинення нотаріальної дії не набувають.

Практичне значення такого висновку можна простежити на таких прикладах. Згідно з ч. 4 ст. 78 Закону нотаріус, посадова особа органу місцевого самоврядування, посадова особа консульської установи України, начальник установи виконання покарань, засвідчуючи справжність підпису, не посвідчують факти, викладені в документі, а лише підтверджують, що підпис зроблено певною особою. Саме з цих підстав справжність підпису не може посвідчуватись на документах, які, відповідно до закону або за вимогою сторін, підлягають нотаріальному посвідченню. У разі потреби, наприклад, нотаріального посвідчення правочину вчиняється інша нотаріальна дія, і для посвідчення правочину законодавство передбачає інші процесуальні правила. Видаючи свідоцтво про право власності на майно, набуте на прилюдних торгах, нотаріус не посвідчує законності їхнього проведення. Посвідчуючи підпис перекладача на перекладі документа за правилами ч. 2 ст. 79 Закону, нотаріус не посвідчує факти, викладені в цьому документі.

Суб'єктивні межі офіційної сили нотаріальних актів визначають коло осіб, для яких такі акти зумовлюють настання юридичних наслідків, адже «у них зазначаються особи, яким адресовані права й обов'язки» [11, с. 5]. За впливом нотаріального акта на права та обов'язки всіх суб'єктів права можна розподілити на дві групи. До першої групи потрібно віднести заінтересованих учасників нотаріальних дій як осіб, прав та інтересів якої стосуються такі дії й для яких, відповідно, офіційна сила нотаріальних актів полягає у правовстановлювальному значенні. Саме такі особи є суб'єктами нотаріального процесу, що за правилами ст. 50 Закону мають бути наділені правом оскарження нотаріальних дій або відмови і їхньому вчиненні, оскільки нотаріальна дія вчинюється в їхніх інтересах та від їхнього імені, а нотаріальний акт дає їм змогу реалізовувати в подальшому певні суб'єктивні права й обов'язки (наприклад, як суб'єктам договору довічного утримання або шлюбного договору). Особи, що не брали участі у вчиненні нотаріальної дії, але вважають, що їхні права або інтереси зачіпаються вчиненою нотаріальною дією, такого права не набувають і можуть захищати свої порушені права через пред'явлення позову не до нотаріуса, а до осіб, за зверненням яких і в інтересах яких вчинювалися нотаріальні дії.

До другої групи належать усі інші суб'єкти права, які, вступаючи в правові відносини з учасниками нотаріальних дій, мають діяти з урахуванням офіційної сили нотаріальних актів, що були постановлені в результаті їхнього вчинення. Наприклад,

офіційна сила свідоцтва про право на спадщину буде давати змогу потенційному покупцеві такого майна бути упевненим у тому, що майно набувається ним саме у власника. Офіційна сила виконавчого напису як підстави виконання та виконавчого документа дає правові можливості державному виконавцю для відкриття виконавчого провадження з ініціативи стягувача. Офіційна сила нотаріально посвідченого договору купівлі-продажу квартири є умовою для реєстрації власника за місцем проживання або для укладення договорів на обслуговування з комунальними підприємствами тощо.

Водночас правильне визначення суб'єктивних меж офіційної сили нотаріальних актів дає змогу в межах правозастосовної практики правильно визначати суб'єктів, яким належить право оскарження нотаріальних актів за правилами ст. 50 Закону, зміст якої наразі не можна визнати досконалим з таких міркувань: суб'єктів оскарження стосовно різних об'єктів Закон не розрізнює – у всіх випадках суб'єктом права на оскарження визнається особа, прав та інтересів якої стосуються такі дії чи акти. Тобто, згідно з чинною редакцією статті 50 Закону, оскаржити неправильність вчиненої нотаріальної дії або навіть відмови у вчиненні такої дії може будь-яка особа, яка не зверталася до нотаріуса й не була учасником нотаріального процесу, а тільки вважає, що такі дії стосуються її прав та інтересів. Насправді, як бачимо, і судова практика визначає у формі суб'єктів оскарження лише осіб першої групи, бо тільки на них розповсюджується офіційна сила нотаріального акта з точки безпосереднього впливу на їхні права та обов'язки, тому пропонуємо частину 2 ст. 50 Закону викласти в такій редакції: «Право на оскарження нотаріальної дії або відмови в її вчиненні має особа, від імені якої або в інтересах якої вчинювалася нотаріальна дія чи стосовно якої ухвалено рішення про відмову у вчиненні нотаріальної дії».

Показовими із зазначених аспектів є рішення судів у справі № 638/15576/16-ц за позовом Особи_1 до приватного нотаріуса про визнання незаконною нотаріальної дії щодо посвідчення підпису на документі. Позовну заяву було мотивовано тим, що приватний нотаріус посвідчила заяву колишнього чоловіка позивача Особи_2 до компетентних органів, у якій містяться відомості, що є недостовірними та порочать її честь і гідність, принижують ділову репутацію.

Ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні касаційної скарги, касаційний суд констатував, що, відповідно до матеріалів справи, приватний нотаріус засвідчувала не саму заяву Особи_2, а лише справжність його підпису на цій заяві, не перевіряючи викладені ним факти, що прямо вказано в заяві й що відповідає вимогам Закону України «Про нотаріат» та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Під час засвідчення справжності підпису особи нотаріуса не наділено повноваженнями перевіряти справжність інформації, яка міститься в заяві. Водночас суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку про те, що оскільки Особа_1 не брала участі в нотаріальному процесі, не є заінтересованою особою, щодо якої вчинено оскаржувану нею нотаріальну дію із посвідчення справжності підпису на заяві, тому вчиненням такої нотаріальної дії її права безпосередньо не порушуються.

Оскільки Особа_1 є особою, що не брала участі у вчиненні нотаріальної дії, але вважає, що її права й охоронювані законом інтереси порушені, ефективним способом захисту прав позивача, що відповідає змісту порушеного права та характеру його порушення, є пред'явлення позову про захист своїх прав, але не до приватного нотаріуса, а до Особи_2, за зверненням якого вчинено нотаріальну дію [12].

Окреслюючи об'єктивні межі офіційної сили такого нотаріального посвідчення, суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій дійшли висновку про відмову в задоволенні позову, ґрунтуючись на тому, що під час вчинення нотаріальної дії приватний нотаріус засвідчувала лише справжність підпису Особи_2 на його заяві, а не зміст такої заяви. Визначення суб'єктивних меж офіційної сили нотаріального посвідчення дало підстави касаційному суду зробити висновок, що позивач у цьому випадку не є суб'єктом права на оскарження нотаріальної дії або відмови в її вчиненні. Право на звернення до суду з позовом про незаконність нотаріальної дії чи відмови в її вчиненні мають заінтересовані особи (фізичні та юридичні), щодо яких були вчинені нотаріальні дії або які одержали відмову в їхньому вчиненні, тобто безпосередньо брали участь у нотаріальному процесі. Особи, які не брали участі у вчиненні нотаріальних дій, але вважають, що їхні права й охоронювані законом інтереси порушені нотаріальною дією, мають право звернутися до суду із відповідним самостійним позовом про недійсність посвідченого акта, але не до нотаріуса, а до інших суб'єктів спірних матеріальних правовідносин, щодо яких виник спір.

Висновки. Отже, специфічним правовим значенням у системі правового обороту нотаріальні акти – документи наділяються саме в системі латинського (класичного) нотаріату, що існує в країнах писаного права, і частиною якого є й нотаріат України.

Вважаємо, що в результаті нотаріального посвідчення нотаріальні акти набувають юридичної сили, складовими елементами якої є офіційна сила та доказовість (доказова сила).

Офіційна сила може бути властива правам, фактам і документам (тобто актам – діям та актам – документам) і означає їх здатність обумовлювати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. Офіційна сила нотаріальних актів надає їм в якості відповідної передумови всіх можливих варіантів реалізації правового статусу учасників цивільних правовідносин і забезпечує їм можливість вважатися документами, що встановлюють наявність або відсутність суб'єктивних цивільних прав.

І рішення суду, і нотаріальний акт – документ є актами органів цивільної юрисдикції, але внаслідок правил розмежування предметної юрисдикції між судом і нотаріатом володіють не лише схожими, а й відмінними рисами, що впливають на їх правову силу. Так, у переважній кількості випадків правові приписи нотаріального акта не підлягають примусовому виконанню (за винятком виконавчих написів і протестів векселів). Також нотаріальний акт – документ, на відміну від судового рішення, не набуває якості виключності (незмінності) та неспростовності. Офіційна сила нотаріальних актів може бути скасована судом у межах розгляду відповідної судової справи, і підставами для втрати офіційної сили нотаріальних актів може бути їх незаконність або необґрунтованість, що неодмінно має знайти відтворення в чинному Законі України «Про нотаріат».

Визначаючи співвідношення понять юридичної, офіційної та доказової сили, можна зробити висновок, що вони не є тотожними, оскільки категорія офіційної сили є більш широкою за своїм змістом, ніж категорія доказової сили. Можна стверджувати, що набуття нотаріальним актом – документом доказової сили є наслідком набуття юридичної сили (юридичної вірогідності). Офіційна сила нотаріального посвідчення проявляється в правовому обороті загалом, у позасудовій сфері добровільної реалізації цивільних прав за розсудом суб'єктів цивільних, а іноді й управлінських, адміністративних правовідносин, наприклад під час реєстрації набутих прав або місця проживання. Доказова ж сила нотаріального посвідчення, нотаріальних актів – документів діє у сфері передусім класичних судових юрисдикційних процесів (цивільному, господарському, кримінальному) під час розгляду відповідних судових справ, а також у інших юрисдикційних процесах.

Відповідно, наявність офіційної сили нотаріальних актів визначається об'єктивно й безпосередньо для всіх нотаріальних актів – документів як наслідок реалізації нотаріусами державних повноважень, а певні складові елементи доказової сили, будучи наслідками офіційної сили, встановлюються суб'єктивно органом цивільної юрисдикції (переважно судом) та оцінюються у взаємозв'язку з іншою інформацією, що має доказове значення в певній юридичній справі.

Практичні аспекти визначення поняття та змісту офіційної сили нотаріальних актів зумовлюють доцільність виокремлення її об'єктивних і суб'єктивних меж. Унаслідок їхнього аналізу запропоновано змінити редакцію ч. 2 ст. 50 Закону, визначивши, що суб'єктами права на оскарження нотаріальних дій або відмови в їхньому вчиненні можуть бути лише особи, що попередньо були суб'єктами нотаріального процесу.

Правова характеристика доказової сили як складової юридичної сили нотаріальних актів – документів, безумовно, мала б становити частину цієї статті, але внаслідок обмеження її обсягу доказова сила стане предметом дослідження в наступній науковій роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гамаль І. А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 411–418. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_56

2. Бондарєва М. В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3–4. С. 153–159.

3. Гончарова А., Шестак О. Особливості правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності: український та європейський досвід. *Правові горизонти (Legal horizons)*. Суми. 2019. С. 16–27. DOI : http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p16

4. Вдовічена Л. Нотаріальні акти як елемент функціонування нотаріальної юрисдикції. *Публічне право*. 2023. № 3 (51). С. 152–159. DOI : https://doi.org/10.32782/2306-9082/2023-51-16

5. Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 14 вересня 2020 р. Одеса, 2020. С. 12–15. URL : https://hdl.handle.net/11300/21861

6. Снідевич О. С. Теоретичні проблеми юридичної сили нотаріального акта у доктрині нотаріального процесу України. *Право України*. 2020. № 9. С. 170–182. DOI : https://doi.org/10.33498/louu-2020-09-170

7. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав : дис … д-ра філософії : 081. Київ, 2020. 242 с. URL : https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/16849

8. Рішення Комінтернівського районного суду Одеської області від 6 вересня 2022 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106768687

9. Сафонова Т. Р., Моісеєнко Д. М. Електронні докази як засіб доказування у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2022. Вип. 71. С. 141–145. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.23

10. Вапнярчук В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право. Серія Юридичні науки.* 2015. Вип. 68. С. 362–375. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c12f06fc-4993-41ec-8bfd-e966ff54fd55/content

11. Нелін О. І. Правова природа нотаріального акта в новітній парадигмі українського права. *Юридична Україна.* 2013. № 11. С. 4–8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_11_3

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 листопада 2022 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107833093

Дата надходження21.07.2026
Дата прийняття після рецензування 30.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 347.965:347.91/.95(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.183-192

Н. В. Лаговська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
N. V. Lagovska,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
State Tax University
email: nvlagovska@i.ua
ORCID 0000-0002-1732-2351;
О. А. Пайцун,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
O. A. Paitsun,
student of the second(master's)level of higher education,
State Tax University
email: aleksandrpac44@gmail.com
ORCID 0009-0009-2008-0304

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN UKRAINE: CURRENT STATE, CHALLENGES OF PRACTICAL IMPLEMENTATION, AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану нормативного забезпечення інституту медіації в Україні, визначенні основних проблем його практичної реалізації та обґрунтуванні перспективних напрямів подальшого вдосконалення відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лаговська Н. В., Пайцун О. А., 2026

Використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема діалектичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, логіко-юридичний і метод узагальнення, що забезпечило комплексний аналіз законодавства, наукових підходів і практичних аспектів функціонування інституту медіації.

Встановлено, що чинне законодавство створило належні правові передумови для розвитку альтернативного вирішення спорів і гармонізації національного правового регулювання з європейськими підходами. Водночас ефективне застосування медіації стримується недостатнім рівнем правової культури, обмеженою поінформованістю населення, нерозвиненістю інституційної інфраструктури, відсутністю цілісної системи професійної підготовки медіаторів і недостатньою інтеграцією відповідних процедур у судову практику. Обґрунтовано визначальне значення професійної етики медіатора, потреба в удосконаленні законодавства, розвитку системи підготовки фахівців, розширення мережі спеціалізованих центрів і впровадження цифрових механізмів здійснення медіації.

Доведено, що подальший розвиток інституту медіації потребує комплексного вдосконалення нормативної бази, зміцнення інституційного забезпечення, гармонізації із міжнародними стандартами та поширення практики застосування позасудових способів урегулювання спорів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню доступності правосуддя, зміцненню довіри до правових інститутів і розвитку сучасної правової культури.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, позасудове врегулювання конфліктів, медіатор, професійна етика, європейські стандарти, правова культура, інституційне забезпечення, гармонізація законодавства.*

The purpose of this study is to examine the current state of the regulatory framework governing mediation in Ukraine, identify the key challenges associated with its practical implementation, and substantiate prospective directions for its further development in accordance with international and European standards.

The research is based on a combination of general scientific and special legal methods, including the dialectical, formal legal, comparative legal, systemic-structural, logical-legal, and generalization methods. Their application enabled a comprehensive analysis of legislation, scholarly approaches, and practical aspects of the functioning of the mediation institution.

The study establishes that the current legislative framework has created appropriate legal prerequisites for the development of alternative dispute resolution and for harmonizing national regulation with European approaches. At the same time, the effective application of mediation is constrained by an insufficient level of legal awareness, limited public understanding of its advantages, underdeveloped institutional infrastructure, the absence of a comprehensive system for the professional training of mediators, and the limited integration of mediation procedures into judicial practice. The findings substantiate the pivotal role of professional ethics in mediation and emphasize the necessity of improving the legislative framework, developing professional training programmes, expanding the network of specialized mediation centres, and implementing digital mechanisms for mediation.

The study demonstrates that the further development of mediation requires a comprehensive improvement of the regulatory framework, strengthening institutional support, harmonization with international standards, and wider application of out-of-court dispute settlement mechanisms. The implementation of these measures will contribute to improving access to justice, enhancing public trust in legal institutions, and fostering the development of a modern legal culture.

Key words: *alternative dispute resolution, out-of-court dispute settlement, mediator, professional ethics, European standards, legal culture, institutional support, legislative harmonization.*

Постановка проблеми. Ухвалення 2021 року Закону України «Про медіацію» стало важливим етапом у розвитку альтернативних способів врегулювання спорів. Цей нормативно-правовий акт став наслідком тривалого наукового й професійного обговорення, а також відповіддю на потребу в приведенні національного законодавства у відповідність до європейських стандартів [1]. Медіація визначається як ефективний механізм, здатний знизити навантаження на судову систему, сприяти розвитку культури конструктивного діалогу та забезпечити більш гнучке й результативне врегулювання конфліктів.

Наступним важливим кроком у становленні інституту медіації стало нормативне закріплення її правових засад у цивільному, сімейному та господарському судочинстві, що узгоджується з положеннями Директиви ЄС 2008/52/ЕС про деякі аспекти медіації в цивільних і комерційних справах [2]. Це створило належне правове підґрунтя для інтеграції України до європейського правового простору та розширило можливості учасників спору щодо вибору способу захисту своїх прав.

Водночас, незважаючи на законодавче врегулювання, залишається низка проблем, які стримують ефективне використання медіації. Серед них потрібно виокремити недостатній рівень правової культури населення та довіри до цього інституту, відсутність належної системи професійної підготовки й сертифікації медіаторів, а також недостатній рівень інтеграції медіації в судову практику. Крім того, актуальності набувають питання забезпечення оптимального співвідношення між добровільністю проведення процедури та її ефективністю, а також визначення меж державного регулювання діяльності медіаторів.

Отже, дослідження актуальних питань правового регулювання медіації в Україні є вагомою передумовою комплексного аналізу законодавчих, інституційних і практичних аспектів її функціонування. Це дає змогу оцінити перспективи подальшого розвитку медіації як правового інституту, що сприяє утвердженню принципів верховенства права, підвищенню доступності правосуддя та становленню сучасної правової культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правового регулювання медіації в Україні впродовж останніх років характеризуються активним розвитком наукових підходів до визначення її правової природи, організаційних засад функціонування, етичних стандартів діяльності медіатора та перспектив імплементації міжнародного досвіду. Сучасні наукові праці охоплюють як теоретичні аспекти становлення медіації, так і практичні проблеми її застосування в різних сферах правовідносин.

Питання професійної етики медіатора посідають одне з центральних місць у сучасних дослідженнях. Так, К. Токарєва в статті «Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора» (2020) визначила фундаментальні передумови ефективності

медіаційної процедури та забезпечення довіри сторін [3]. Подальший розвиток цієї проблематики знайшов відображення в працях В. Ю. Горєлової. У статті «Поняття та зміст професійної етики медіатора» (2024) [4], де авторка систематизувала принципи професійної етики, акцентувавши увагу на добровільності, неупередженості, конфіденційності та незалежності медіатора. У дослідженні «Етична парадигма юридичної медіації» (2025) [5] запропоновано сучасне концептуальне бачення взаємозв'язку правових і моральних засад медіації як інструменту формування правової культури.

Близьких висновків у роботі «Професійна етика медіатора: між нормою і довірою» дійшли О. А. Ільніцька та С. В. Дяченко (2023), які розглядають професійну етику медіатора крізь призму співвідношення нормативних вимог і суспільної довіри, підкреслюючи визначальну роль етичних стандартів у забезпеченні авторитету інституту медіації. А в статті «Медіація в діяльності юридичної клініки» (2023) [6] ці автори дослідили особливості застосування медіації в діяльності юридичних клінік, обґрунтували доцільність використання медіації як складової надання безоплатної правової допомоги та практичної підготовки майбутніх правників, також звернули увагу на колізії між законодавством про медіацію та безоплатну правову допомогу, а також наголосили на потребі в удосконаленні нормативно-правового регулювання діяльності юридичних клінік. Окрему увагу приділено можливості здійснення медіації студентами й працівниками юридичних клінік за умови проходження ними відповідної професійної підготовки.

Практичним аспектам застосування медіації присвячено доповідь Н. П. Бондаренко (2022) «Медіація як ефективний засіб мирного врегулювання конфліктів» на міжнародній конференції [7], у якій медіація охарактеризована як ефективний спосіб мирного врегулювання конфліктів, що забезпечує добровільність, взаємовигідність досягнутих домовленостей і збереження конструктивних відносин між сторонами.

Вагомий внесок у розвиток порівняльно-правових досліджень зроблено М. Б. Кравчик у роботі «Світовий досвід функціонування медіації» (2021), яка проаналізувала світовий досвід функціонування медіації та обґрунтувала доцільність використання найкращих зарубіжних практик під час удосконалення українського законодавства [8].

У цьому самому напрямі свої наукові пошуки спрямували В. Мазур, Н. Полішко та А. Задорожна й опублікували результати дослідження в статті «Application of mediation in civil proceedings in Ukraine and the Federal Republic of Germany» (2025) [9], де на основі порівняння правового регулювання України та Федеративної Республіки Німеччина визначено перспективні напрями розвитку судової медіації, удосконалення професійної підготовки медіаторів і гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Особливості використання медіації під час вирішення публічно-правових спорів дослідила Н. В. Шелевер у статті «Роль медіації при вирішенні публічно-правових спорів: досвід України, Великобританії та ЄС» (2025), де обґрунтувала доцільність ширшого впровадження медіаційних процедур у сфері публічного адміністрування [10].

Окремий напрям сучасних досліджень стосується розвитку інституційного забезпечення медіації. Так, І. М. Доляновська в науковій публікації «До питання створення реєстру медіаторів в Україні: теоретико-правовий аспект» (2023) обґрунтовує потребу в створенні

єдиного реєстру медіаторів як складової професіоналізації діяльності медіаторів, підвищення якості медіаційних послуг і забезпечення відкритості цього інституту [11].

Теоретичні питання співвідношення державного та недержавного регулювання медіації розкрито в праці «Регулювання медіації: перетин офіційного та неофіційного права» Н. Крестовської та Д. Щамбури (2021), які доводять, що ефективне функціонування медіації можливе лише за умови оптимального поєднання нормативно-правового регулювання та механізмів професійного самоврядування [12].

Важливе місце серед новітніх досліджень займає праця Н. Мазаракі та Т. Цувіної «Створення ефективної моделі медіації у випадках порушень прав людини бізнесом: приклад України» (2023), присвячена створенню ефективної моделі медіації у випадках порушення прав людини бізнесом. Автори доводять, що використання медіаційних механізмів у сфері захисту прав людини відповідає міжнародним стандартам відповідального ведення бізнесу та сприяє формуванню більш ефективних способів позасудового врегулювання конфліктів [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний науковий доробок, результати проведених досліджень переважно зосереджені на окремих аспектах функціонування медіації: професійній етиці медіатора, міжнародному досвіді, інституційних механізмах забезпечення медіації, розвитку судової медіації або її застосуванні в окремих категоріях спорів. Водночас недостатньо комплексно досліджено сучасний стан правового регулювання медіації в Україні з урахуванням одночасного аналізу нормативно-правових, організаційних, етичних і практичних аспектів її функціонування. Потребують подальшого наукового осмислення питання гармонізації національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами, удосконалення професійної підготовки медіаторів, розширення практики застосування медіації в різних категоріях спорів і цифровізації медіаційних процедур. Саме вирішенню зазначених питань присвячено це дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження сучасного стану правового регулювання медіації в Україні, аналіз її нормативно-правових та етичних засад, визначення проблем практичного впровадження інституту медіації, а також обґрунтування перспектив його подальшого розвитку з урахуванням міжнародних і європейських стандартів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**: проаналізувати нормативно-правові засади функціонування медіації в Україні; охарактеризувати відповідність національного законодавства міжнародним та європейським стандартам у сфері медіації; дослідити етичні й професійні засади діяльності медіатора як передумову ефективності медіаційної процедури; визначити основні проблеми практичного впровадження медіації в Україні; окреслити перспективні напрями розвитку інституту медіації та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення його правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання медіації в Україні перебуває на стадії активного формування. Важливим етапом становлення цього інституту стало ухвалення 2021 року Закону України «Про медіацію» [1], який заклав правові засади функціонування альтернативного вирішення спорів відповідно до європейських і міжнародних стандартів. Нормами цього Закону визначено фундаментальні принципи медіації, зокрема добровільність участі сторін, конфіденційність процедури, їх

рівноправність, неупередженість медіатора та спрямованість процесу на досягнення взаємоприйнятного рішення.

Водночас практика застосування медіації в Україні досі не набула системного характеру. Такий стан зумовлений низкою об'єктивних чинників, серед яких недостатній рівень правової культури населення, обмежена обізнаність громадян щодо переваг медіації, відсутність розвиненої інституційної інфраструктури, а також недостатньо сформована система професійної підготовки медіаторів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розроблення сучасних освітніх і методичних матеріалів, спрямованих на формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері медіації.

Важливу роль у розвитку теоретичних і практичних засад медіації відіграли наукові праці В. Ю. Горєлової, де узагальнено концептуальні основи та особливості нормативно-правового регулювання інституту медіації; визначено етичні стандарти професійної діяльності медіатора; зібрано кейси, які сприяють виробленню практичних навичок застосування медіації під час моделювання конфліктних ситуацій [4]. Отже, сучасний стан правового регулювання медіації в Україні характеризується одночасним існуванням вагомих нормативних досягнень і практичних проблем, що потребують комплексного вирішення.

Основу нормативно-правового регулювання медіації в Україні становить Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року. Він визначає правові засади проведення медіації, встановлює правовий статус медіатора, його права та обов'язки, а також закріплює основоположні принципи здійснення медіаційної процедури. Особливого значення набувають положення щодо добровільності участі сторін, забезпечення конфіденційності процесу та рівності його учасників, які повною мірою відповідають міжнародним стандартам альтернативного вирішення спорів [1].

Національне законодавство у сфері медіації значною мірою сформоване з урахуванням положень Директиви ЄС 2008/52/ЕС, яка встановлює основні засади застосування медіації в цивільних і комерційних справах; передбачає забезпечення доступності медіаційної процедури для учасників спору, можливість надання медіаційним угодам судового підтвердження та потреби в належній професійній підготовці медіаторів [2]. Узгодження національного законодавства із зазначеними положеннями є важливою складовою процесу європейської інтеграції України.

Водночас вагомим міжнародним орієнтиром для розвитку вітчизняного законодавства є Модельний закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні угоди, укладені за результатами медіації [14]. Його положення закріплюють універсальні принципи й процедурні підходи, що можуть бути використані під час подальшого вдосконалення національної нормативно-правової бази. Проте чинне законодавство України не забезпечує повноцінної інтеграції медіації в систему судочинства. Зокрема, відсутність чітко визначених механізмів взаємодії судів із медіаторами, а також недостатній розвиток мережі спеціалізованих центрів медіації істотно обмежують можливості широкого застосування цього інституту на практиці.

Зауважимо, що нормативно-правове забезпечення медіації в Україні продовжує формуватися та потребує подальшого вдосконалення з урахуванням європейських і

міжнародних стандартів, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування цього інституту та його ефективній інтеграції в національну правову систему.

Важливою складовою функціонування інституту медіації є етичні та професійні засади діяльності медіатора. Саме вони забезпечують належний рівень довіри учасників до процедури та гарантують дотримання принципів справедливості, неупередженості й рівноправності сторін. У сучасній науковій літературі професійну етику медіатора розглядають як сукупність основоположних принципів, серед яких конфіденційність, добровільність, нейтральність і спрямованість на врахування інтересів сторін. Дотримання цих засад створює відповідні умови для конструктивного діалогу та взаємної поваги, без яких досягнення мети медіації є неможливим.

Досліджуючи етичні стандарти медіації, В. Ю. Горєлова систематизувала базові принципи діяльності медіатора та обґрунтувала їх роль у становленні професійної культури медіації; виділила актуальні проблеми, пов'язані із здійсненням медіації в цифровому середовищі: питання захисту персональних даних, ідентифікації учасників процедури та забезпечення конфіденційності; запропонувала концептуальний підхід до поєднання правових і моральних засад медіації, орієнтований на утвердження правової свідомості, що ґрунтується на принципах діалогу, відповідальності та соціального партнерства [5]. Отже, етичні й професійні стандарти діяльності медіатора є не лише відповідною умовою результативності медіаційної процедури, а й важливим чинником розвитку правової культури в Україні та сприяють зміцненню суспільної довіри до інституту медіації.

Практична реалізація медіації в Україні супроводжується низкою проблем, які стримують її поширення як ефективного способу альтернативного вирішення спорів [7]. Незважаючи на сформовану законодавчу базу, використання медіації не набуло популярності серед громадян та суб'єктів господарювання.

До основних чинників, що перешкоджають розвитку медіації, належать недостатня обізнаність населення щодо можливостей і переваг цієї процедури порівняно із судовим розглядом, недостатньо розвинена інституційна інфраструктура, зокрема обмежена кількість центрів медіації при судах і закладах вищої освіти [9], відсутність цілісної системи професійної підготовки медіаторів, що негативно впливає на якість надання відповідних послуг і рівень довіри до них, а також недостатня інтеграція медіації в судову практику (коли суди рекомендують сторонам звертатися до процедури медіації як альтернативного способу врегулювання спору) [11].

Подальший розвиток медіації в Україні пов'язаний із реалізацією кількох взаємопов'язаних напрямів. Насамперед це вдосконалення системи освітньої та професійної підготовки через запровадження програм сертифікації медіаторів і внесення навчальних дисциплін із медіації до освітніх програм юридичних та соціогуманітарних спеціальностей [12]. Не менш важливим є інституційний розвиток, що передбачає розширення мережі центрів медіації, зокрема при судах, органах місцевого самоврядування та закладах вищої освіти. Значну роль також відіграє міжнародне співробітництво, яке полягає у використанні досвіду держав Європейського Союзу та рекомендацій міжнародних організацій (UNCITRAL, GRECO, Рада Європи) для вдосконалення національного

законодавства й практики його застосування [10]. Окремим перспективним напрямом є цифровізація медіаційної діяльності, що передбачає розвиток онлайн-медіації та розширення доступності відповідних процедур для широкого кола учасників, особливо в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення [8].

Вважаємо, що перспективи подальшого розвитку медіації в Україні безпосередньо залежать від комплексної реалізації законодавчих змін, удосконалення системи професійної підготовки та належної інституційної підтримки. Ефективне впровадження зазначених заходів сприятиме становленню сучасної правової культури, що ґрунтується на принципах конструктивного діалогу, партнерства та взаємної відповідальності.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інститут медіації в Україні перебуває на етапі активного розвитку й потребує подальшого комплексного вдосконалення. Незважаючи на сформовану законодавчу основу, яка створює належні правові передумови для функціонування медіації, її практичне застосування залишається недостатньо поширеним через низку чинників, серед яких недостатня обізнаність населення, нерозвиненість інституційної інфраструктури та відсутність цілісної системи професійної підготовки медіаторів.

Аналіз наукових праць українських дослідників підтверджує важливість етичних і професійних стандартів діяльності медіатора, а також потребу в удосконаленні сучасного освітнього забезпечення для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців. Водночас порівняльний аналіз положень українського законодавства з нормами Директиви ЄС 2008/52/ЕС [2] та Модельного закону ЮНСІТРАЛ [14] засвідчує потребу в подальшій гармонізації національної нормативно-правової бази з міжнародними стандартами.

Отже, розвиток медіації в Україні має важливе стратегічне значення для вдосконалення національної правової системи та утвердження сучасної правової культури, заснованої на принципах діалогу, партнерства й відповідальності. Подальше поширення медіації сприятиме зниженню навантаження на судову систему, зміцненню довіри суспільства до правових інститутів і послідовному впровадженню європейських підходів до врегулювання правових конфліктів.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інститут медіації в Україні має значні перспективи розвитку як дієвий механізм альтернативного вирішення спорів. Важливим етапом становлення його правового регулювання стало ухвалення Закону України «Про медіацію», який сформував нормативну основу функціонування цього інституту. Водночас практика реалізації його положень свідчить про потребу в подальшому вдосконаленні законодавчого та інституційного забезпечення медіації.

Опрацювання нормативно-правових актів і наукових джерел засвідчило, що ефективний розвиток медіації можливий за умови: подальшої гармонізації національного законодавства з європейськими та міжнародними стандартами; удосконалення нормативного закріплення етичних і професійних засад діяльності медіатора; розвитку інституційної інфраструктури та системи професійної підготовки медіаторів; підвищення рівня правової культури населення й зміцнення довіри до позасудових способів урегулювання правових конфліктів.

Медіація є перспективним інструментом підвищення ефективності захисту прав та інтересів учасників правовідносин, оскільки її застосування сприяє зменшенню навантаження на судову систему, розвитку культури діалогу й партнерської взаємодії, а також утвердженню європейських правових цінностей. У зв'язку з цим подальший розвиток інституту медіації в Україні має важливе стратегічне значення для зміцнення принципу верховенства права та підвищення ефективності функціонування національної правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про медіацію : Закон України від 16 листоп. 2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 2. Ст. 15. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union.* 2008. L 136. P. 3–8.

3. Токарєва К. Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора. *Вісник АПСВТ.* 2020. № 3–4. С. 70–79. URL : https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-70-79.pdf

4. Горєлова В. Ю. Поняття та зміст професійної етики медіатора. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2024. DOI : https://doi.org/10.54477/LH.25192353.2023.4.pp.34-38

5. Горєлова В. Ю. Етична парадигма юридичної медіації. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2025. № 6 (36). С. 442–458. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-442-458

6. Ільніцька О. А., Дяченко С. В. Медіація в діяльності юридичної клініки. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 3 (12). С. 104–113. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-104-113

7. Бондаренко Н. П. Медіація як ефективний засіб мирного врегулювання конфліктів. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 2022. С. 11–15.

8. Кравчик М. Б. Світовий досвід функціонування медіації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 119–123. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/28

9. Mazur V., Polishko N., Zadorozhna A. Application of mediation in civil proceedings in Ukraine and the Federal Republic of Germany. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs.* 2025. Vol. 30, No 2. P. 66–75. DOI : https://doi.org/10.63341/naia-herald/2.2025.66

10. Шелевер Н. В. Роль медіації при вирішенні публічно-правових спорів: досвід України, Великобританії та ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія ПРАВО. 2025. Випуск 92 : частина 3. С. 417–422. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.3.60

11. Доляновська І. М. До питання створення реєстру медіаторів в Україні: теоретико-правовий аспект. *Legal Bulletin.* 2023. № 1 (7). С. 56–63. DOI : https://doi.org/10.31732/2708-33X-2023-07-56-63

12. Крестовська Н., Щамбура Д. Регулювання медіації: перетин офіційного та неофіційного права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 1. С. 352–356. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/88

13. Мазаракі Н., Цувіна Т. Створення ефективної моделі медіації у випадках порушень прав людини бізнесом: приклад України. *Business and Human Rights Journal.* 2023. Т. 9, № 1. С. 129–149. DOI : https://doi.org/10.1017/bhj.2023.34

14. United Nations Commission on International Trade Law. UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation. New York : United Nations, 2018. URL : https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 10.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 347.44
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.193-201

А. Ю. Старченко,
кандидат юридичних наук,
ст. викладач кафедри економіки, права та управління бізнесом,
Одеський національний економічний університет
A. Y. Starchenko,
Candidate of Legal Sciences,
Senior Lecturer, Department of Economics, Law, and Business Management,
Odesa National University of Economics
email: antalexoneu@gmail.com
ORCID 0000-0002-3147-233X

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДІЇ ПРИНЦИПІВ ДОГОВІРНОГО ПРАВА ПІД ВПЛИВОМ СМАРТКОНТРАКТІВ

TRANSFORMATION OF THE OPERATION OF THE PRINCIPLES OF CONTRACT LAW UNDER THE INFLUENCE OF SMART CONTRACTS

Статтю присвячено дослідженню впливу смартконтрактів на дію принципів договірного права України. У роботі обґрунтовано, що смартконтракт не є ні новим видом договору, ні формою правочину, а становить особливий спосіб вчинення та виконання правочину в електронній формі, поєднаний з автоматизацією виконання зобов'язання. Доведено, що укладення договору водночас відбувається в межах наявної електронної форми, а основна новизна полягає в автоматизованому, неконтрольованому та необоротному виконанні. Установлено, що смартконтракт не скасовує принципів договірного права, а позбавляє сторону можливості вольового втручання впродовж часового проміжку між виникненням підстави виконання та фактичним виконанням і робить результат виконання технічно необоротним, через що змінюється не зміст принципів, а спосіб їхньої реалізації. Доведено, що на стадії укладення договору принцип свободи договору зазнає мінімального впливу, тоді як на стадії виконання зобов'язання трансформується дія засад справедливості, добросовісності та розумності, обов'язковості договору, неприпустимості односторонньої відмови та належного виконання. Сформульовано теоретичний принцип технологічної нейтральності цивільно-правового регулювання, за яким технічний спосіб вчинення та виконання правочину не звужує обсягу прав і

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Старченко А. Ю., 2026

способів захисту сторони, гарантованих законом. Обґрунтовано доцільність доповнення статті 207 ЦК України положенням про визнання письмовою формою правочину умов, зафіксованих у програмному коді, якщо їхній зміст може бути відтворений у формі, придатній для сприйняття людиною.

Ключові слова: *смартконтракт, принципи договірного права, правочин, автоматизоване виконання зобов'язання, спосіб вчинення та виконання правочину, технологічна нейтральність, розподілений реєстр, цивільне право.*

The article examines the influence of smart contracts on the operation of the principles of Ukrainian contract law. It is substantiated that a smart contract is neither a new type of contract nor a form of a legal transaction, but constitutes a special way of making and performing a legal transaction in electronic form, combined with the automation of obligation performance. It is proved that the conclusion of the contract in this case takes place within the existing electronic form, while the principal novelty lies in the automated, uncontrollable, and irreversible performance. It is established that a smart contract does not abolish the principles of contract law but deprives a party of the possibility of volitional intervention during the time interval between the arising of the ground for performance and the actual performance, and renders the result of performance technically irreversible, so that what changes is not the content of the principles but the manner of their realization. It is proved that at the stage of contract conclusion the principle of freedom of contract is affected only minimally, whereas at the stage of obligation performance the operation of the principles of fairness, good faith, and reasonableness, the binding nature of the contract, the inadmissibility of unilateral refusal, and proper performance is transformed. A theoretical principle of the technological neutrality of civil-law regulation is formulated, according to which the technical method of making and performing a legal transaction does not narrow the scope of a party's rights and remedies guaranteed by law. The expediency of supplementing Article 207 of the Civil Code of Ukraine with a provision recognizing as the written form of a legal transaction the terms recorded in program code, provided that their content can be reproduced in a form capable of being perceived by a human, is substantiated.

Keywords: *smart contract; principles of contract law; legal transaction; automated performance of an obligation; method of making and performing a legal transaction; technological neutrality; distributed ledger; civil law.*

Постановка проблеми. Класичні інститути українського приватного права опинилися перед складними викликами через цифровізацію економіки та розвиток інформаційних технологій, серед яких чільне місце посідає входження смартконтрактів у цивільний оборот як спосіб автоматизованого виконання зобов'язань на основі технології розподіленого реєстру, що виконуються без участі посередників і без можливості зовнішнього втручання в сам процес. Цивільне законодавство України, історично побудоване на засадах свободи договору, автономії волі та судового захисту, виявляється недостатньо пристосованим до регулювання відносин, де гнучке застосування норми поступається наперед заданому виконанню програмного коду. Відсутність легальної дефініції смартконтракту та

невизначеність його форми створюють прогалину, яка загрожує стабільності цивільного обороту й захисту майнових прав його учасників, що й зумовлює потребу переосмислити базові принципи договірного права та розробити законодавчі механізми їхньої інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики смартконтракту в системі договірного права присвячені праці І. Верес, М. Бернацького, К. Некіт, Л. Мамчур, О. Недибалюк, Р. Майданика, Є. Мічуріна, Ю. Кривенко, С. Бервена, В. Пряміцина та К. Ковалика. Водночас малодослідженим залишається питання про те, як автоматизоване й необоротне виконання зобов'язання видозмінює механізм реалізації принципів справедливості, добросовісності, обов'язковості договору й неприпустимості односторонньої відмови від зобов'язання, а системна трансформація реалізації принципів договірного права в умовах автоматизованого й необоротного виконання зобов'язань досі не отримала цілісного висвітлення. Тому подальші дослідження правової природи смартконтракту та його впливу на дію принципів договірного права є потрібними для забезпечення стабільності цивільного обороту, захисту майнових прав його учасників і формування законодавчих механізмів, придатних для регулювання договірних відносин, ускладнених автоматизованим виконанням.

Метою статті є з'ясування характеру та меж, у яких смартконтракти змінюють дію принципів договірного права України, а також визначення правової природи смартконтракту в системі цивільного права.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній цивілістичній доктрині договірне право традиційно розглядається як підгалузь цивільного права, яка характеризується власною системою принципів, що визначають засади регулювання договірних відносин. До таких принципів належать свобода договору (ст. 3, 6, 627 ЦК України), справедливість, добросовісність і розумність (п. 6 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 509 ЦК України), обов'язковість договору – pacta sunt servanda (ст. 629 ЦК України), неприпустимість односторонньої відмови від зобов'язання (ст. 525 ЦК України), належне та реальне виконання (ст. 526, 599, 622 ЦК України), а також судовий захист порушених прав (ст. 16 ЦК України) [1]. На стадії укладення діють свобода договору та вимога узгодження істотних умов; на стадії виконання – належне й реальне виконання та неприпустимість односторонньої відмови. Справедливість, добросовісність, розумність і обов'язковість договору зберігають чинність на обох стадіях [1].

Ці засади не зводяться до декларацій, адже саме за їхньою допомогою тлумачать неоднозначні формулювання умов договору, заповнюють прогалини в регулюванні, обмежують зловживання з боку сильнішої сторони та визначають межі судового втручання в договірні відносини сторін. Доктринальне підґрунтя їхнього сучасного розуміння заклали В. Луць, І. Спасибо-Фатєєва, Н. Кузнєцова, А. Довгерт, Т. Боднар, Р. Майданик. Саме крізь призму цієї усталеної системи має оцінюватися вплив смартконтракту, який не змінює змісту принципів договірного права, а трансформує фактичні умови їхньої реалізації, що зумовлює потребу в з'ясуванні його правової природи.

Поняття «смартконтракт» не має легального визначення, оскільки чинне законодавство України не містить ні його дефініції, ні спеціального правового режиму. Водночас у правовій доктрині не сформовано єдиного підходу до визначення його правової

природи. У вітчизняній цивілістиці сформувалися три основні підходи: перший розглядає смартконтракт як окремий вид договору [2; 3], другий – як форму укладення договору [4], а прихильники третього вбачають у ньому самовиконуваний договір, який репрезентує й виконує комп'ютерна програма [5]. На нашу думку, найбільш обґрунтованим є підхід, відповідно до якого смартконтракт не є ні окремим видом договору, ні самостійною формою правочину, а становить особливий спосіб вчинення та виконання правочину в електронній формі, поєднаний з автоматизацією виконання зобов'язання.

Відповідно до ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а смартконтракт лише втілює таку дію у формі програмного коду, що зберігається в розподіленому реєстрі [1]. Підставою виникнення зобов'язання залишається саме договір (ст. 11 ЦК України), а не код, який є лише технічною оболонкою домовленості та інструментом її автоматизованого виконання. Є. О. Мічурін слушно зазначає, що технічна можливість запрограмувати будь-яку послідовність дій сама собою не означає юридичної правомірності смартконтракту [6, с. 57]. Виокремлення нового виду договору було б виправданим лише за наявності самостійного предмета чи мети, яких смартконтракт не привносить, бо ним можна оформити будь-який поіменований або непоіменований договір.

Розуміння смартконтракту як способу вчинення та виконання правочину впливає й на визначення моменту укладення договору. За ст. 638 і 640 ЦК України договір вважається укладеним з моменту згоди щодо всіх істотних умов [1], а Закон України «Про електронну комерцію» прирівнює електронний правочин, укладений через обмін повідомленнями, до письмової форми [7]. У процесі застосування смартконтракту ця згода дістає зовнішнє вираження двічі: спочатку як попередньо узгоджений текст щодо істотних умов, а потім як компіляція й розгортання коду, що ці умови втілює. Постає питання співвідношення тексту, придатного для сприйняття людиною, і коду, призначеного для автоматизованого виконання. Системне тлумачення ст. 202, 207, 638 і 639 ЦК України дає підстави для висновку, що юридично визначальним є волевиявлення сторін щодо умов, яке, відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦК України, має бути вільним і відповідати внутрішній волі сторони, тоді як програмний код є лише способом його фіксації та виконання. Розбіжність між програмним кодом і текстом розв'язується за правилами тлумачення правочину (ст. 213 ЦК України) на користь тексту, оскільки довести дійсну волю сторони, яка не володіє програмуванням, досить складно. Виконання всупереч тексту позбавлене правової підстави й зумовлює обов'язок повернути одержане (ст. 1212 ЦК України) [1].

Запропоноване розуміння смартконтракту дає змогу пояснити механізм його впливу на принципи договірного права. У традиційному механізмі виконання зобов'язань можна виокремити дві фактичні передумови, які під впливом смартконтракту зазнають трансформації. Перша полягає в наявності часового проміжку між виникненням обов'язку виконати зобов'язання та фактичним виконанням, існування якого передбачено нормами про строк виконання (ст. 530 ЦК України) та прострочення боржника (ст. 612 ЦК України) [1]. Саме цей проміжок у традиційній моделі дає сторонам змогу утриматися від виконання, заявити заперечення, домовитися про зміну умов чи звернутися до суду.

Смартконтракт самого проміжку не усуває, але автоматизація істотно обмежує можливість реалізації цих прав після настання передбачених кодом умов: виконання більше не потребує нового волевиявлення сторони. Друга передумова полягає у відносній оборотності результату виконання, на якій ґрунтуються механізми відновлення порушеного майнового становища, зокрема реституція як наслідок недійсності правочину (ст. 216 ЦК України) та повернення майна, набутого або збереженого без достатньої правової підстави (ст. 1212 ЦК України). Технічна незмінність розгорнутого коду смартконтракту та необоротність підтверджених записів у розподіленому реєстрі істотно ускладнюють відновлення первісного майнового становища сторін. У більшості блокчейн-систем підтверджена транзакція не може бути скасована через зміни або видалення відповідного запису, а її наслідки в межах самої системи зазвичай усуваються за рахунок здійснення нової транзакції, а не анулювання первісної. Джерелом трансформації принципів договірного права є не саме використання коду, а автоматизація виконання та фактична необоротність його результату. Тому вплив смартконтракту варто аналізувати окремо на стадії укладення договору та на стадії виконання зобов'язання.

Принцип свободи договору (ст. 6, 627 ЦК України) охоплює свободу вирішувати, чи вступати в договірні відносини, обирати контрагента, визначати зміст договору, а також, за взаємною згодою сторін, змінити чи розірвати вже укладений договір (ч. 1 ст. 651 ЦК України). На стадії укладення смартконтракт цих складників не обмежує, оскільки сторона так само вільно вирішує, укладати договір чи ні, з ким саме й на яких умовах, лише використовуючи інший спосіб зовнішнього вираження волі – програмний код смартконтракту. Отже, смартконтракт змінює спосіб вираження волі та механізм виконання договору, але не саму свободу його укладення. Своєрідність виявляється не на стадії укладення договору, а в наслідках його програмної реалізації: щойно смартконтракт розгорнуто, закладений у ньому механізм виконання стає технічно незмінним, унаслідок чого можливості сторін щодо реалізації права на зміну або розірвання договору істотно обмежуються, хоча таке право передбачене ч. 1 ст. 651 ЦК України. Отже, смартконтракт не обмежує свободи укладення договору, проте може істотно ускладнювати реалізацію свободи сторін щодо зміни чи розірвання договору за взаємною згодою.

До цього додаються ще три практичні обмеження. По-перше, технічна асиметрія сторін: реальну свободу визначення умов має лише та сторона, яка володіє технічними знаннями, тоді як інша фактично приєднується до коду. Адекватною відповіддю є переддоговірний обов'язок надати виклад умов у формі, придатній для сприйняття людиною, з покладенням ризику розбіжності між наданим викладом умов і програмним кодом на сторону, яка код запропонувала. По-друге, обмеження формалізувати оцінні умови, як-от належна якість товару чи розумний строк. По-третє, невизначеність засобу виконання грошового зобов'язання: ст. 192 ЦК України визначає гривню єдиним законним платіжним засобом, а правовий режим віртуальних активів установлено законом, який ще не набрав чинності [9]. Цей висновок поділяють Л. Мамчур та О. Недибалюк, які вбачають єдину реальну перешкоду не в природі смартконтракту, а в засобі розрахунку, оскільки за ст. 192 ЦК України єдиним законним платіжним засобом в Україні є гривня, тож розрахунки криптовалютою залишаються поза межами правового регулювання [8, с. 92].

Тісно пов'язана зі свободою договору свобода форми правочину (ст. 205–207, 639 ЦК України). Стаття 207 ЦК України визнає письмову форму додержаною, якщо зміст правочину зафіксовано, зокрема, в електронних документах, а закони України «Про електронну комерцію» [7] та «Про електронні документи та електронний документообіг» [10] поширюють цей режим на електронні правочини. На перший погляд, смартконтракт вписується в цю форму, проте виклад умов у формі програмного коду ускладнює їхнє сприйняття та тлумачення особами без спеціальних технічних знань – на цьому ґрунтується сумнів Ю. В. Кривенко щодо визнання коду письмовою формою [4, с. 81]. Утім категоричне заперечення видається надмірним, оскільки письмова форма може вважатися додержаною, якщо зміст програмного коду може бути відтворений у формі, придатній для сприйняття людиною. З огляду на це доцільно доповнити ст. 207 ЦК України положенням про те, що правочин, умови якого зафіксовано як програмний код у системі розподіленого реєстру, вважається вчиненим у письмовій (електронній) формі за умови, що його зміст може бути встановлений і відтворений у вигляді, придатного для сприйняття людиною.

По-новому ставить питання про істотні умови договору й автоматизоване виконання договірних зобов'язань. Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК України істотними є умови про предмет договору, умови, визначені законом як істотні або потрібні для договорів цього виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Поряд із істотними умовами договору в смартконтракті особливого значення набувають запрограмовані події або обставини, настання яких автоматично активує передбачений кодом механізм виконання. Такі умови чи події можуть здаватися суто технічним елементом, проте саме вони визначають момент і підстави виконання, а через необоротний характер автоматизації будь-яка їхня невідповідність дійсному наміру сторін одразу позначається на результаті. Це надає їм практичної ваги, близької до ваги істотної умови, хоча формально вони не є істотними умовами договору в розумінні ст. 638 ЦК України. Тому суду варто оцінювати не лише наявність згоди сторін щодо традиційних істотних умов договору, а й відповідність таких запрограмованих умов чи подій їхній дійсній волі (ст. 213 ЦК України).

На стадії виконання зобов'язання вплив смартконтракту насамперед позначається на реалізації принципів справедливості, добросовісності та розумності (п. 6 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 509 ЦК України). Автоматизація діє двояко: вона обмежує можливості для недобросовісної поведінки, оскільки код реалізує запрограмовані умови незалежно від подальшого волевиявлення сторони, але водночас може призводити до несправедливих результатів у випадках, які алгоритм не передбачив, наприклад коли смартконтракт перерахує кошти за сигналом про відвантаження навіть за неналежної якості товару. К. Г. Некіт слушно зазначає, що неможливість змінити умови смартконтракту чи втрутитись у його роботу є водночас його основною перевагою й основним недоліком, оскільки не дає змогу врахувати об'єктивні обставини, що можуть вплинути на виконання договору [12, с. 104]. Причина в тому, що програмний код буквально реалізує формалізовані умови, але не здатен оцінювати добросовісність поведінки сторін чи враховувати істотну зміну обставин.

Істотної трансформації зазнає й принцип обов'язковості договору (pacta sunt servanda, ст. 629 ЦК України). Автоматизоване виконання зобов'язання, відповідно до програмного коду, здебільшого не залишає сторонам можливості відмовитися від нього чи змінити умови, надаючи обов'язковості майже безумовного характеру. Сучасне цивільне право, однак, не розглядає обов'язковість як абсолютно безумовну категорію: ст. 652 ЦК України допускає зміну чи розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин (clausula rebus sic stantibus), ст. 651 – у разі істотного порушення договору іншою стороною, а ст. 617 звільняє від відповідальності внаслідок непереборної сили. Проте смартконтракт істотно ускладнює практичну реалізацію таких механізмів, оскільки незмінний програмний код не зупинить виконання за істотної зміни обставин, а непереборна сила не призупинить списання коштів. На несумісність незмінності розгорнутого коду з нормами про зміну та розірвання договору звертає увагу і С. М. Бервено [13]. Смартконтракт не скасовує pacta sunt servanda, а ускладнює практичну реалізацію передбачених законом механізмів зміни й розірвання договору, фактично поширюючи обов'язковість і на ті випадки, в яких закон допускає відступ від неї.

Принцип неприпустимості односторонньої відмови від зобов'язання (ст. 525 ЦК України) в умовах смартконтракту може видаватися повністю реалізованим, оскільки програмний код виконується після настання визначених умов незалежно від подальшого волевиявлення однієї зі сторін, безпідставне ухилення від виконання за рахунок односторонньої відмови в межах автоматизованого виконання значно ускладнюється. Проте це стосується насамперед смартконтрактів, у яких активи попередньо задепоновано в самій системі, оскільки лише за такої моделі сторона не має технічної змоги перешкодити виконанню. Стаття 525 ЦК України забороняє лише безпідставну односторонню відмову, тоді як закон або договір можуть передбачати право сторони на правомірну односторонню відмову, зокрема в разі порушення зобов'язання іншою стороною (ст. 615 ЦК України), істотного порушення договору (ст. 651 ЦК України) чи права зупинити зустрічне виконання (ст. 538 ЦК України) [1]. Натомість автоматизоване виконання смартконтракту не враховує юридичних підстав для такої відмови та спричиняє виконання незалежно від виникнення обставин, які за законом могли б бути підставою для відмови від виконання, його зупинення або розірвання договору.

Принцип реального виконання зобов'язання (ст. 622 ЦК України) в умовах застосування смартконтракту набуває нових особливостей, оскільки автоматизоване виконання перетворює виконання обов'язку в натурі на технічно гарантований результат. Водночас у разі недійсності правочину, припинення зобов'язання або правомірної відмови від його виконання таке автоматизоване виконання може спричинити виконання зобов'язання, яке вже не підлягало виконанню. Отже, смартконтракт підвищує стабільність виконання зобов'язань, проте обмежує можливості їх зміни або припинення, потрібні для забезпечення справедливості договірних відносин.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що смартконтракт не скасовує принципів договірного права України, а лише змінює фактичні умови їхньої реалізації. Він не усуває часового проміжку між виникненням обов'язку виконати

зобов'язання та фактичним виконанням, проте позбавляє сторону юридичної й практичної можливості вплинути на перебіг виконання впродовж цього проміжку, а сам результат виконання робить технічно необоротним. Унаслідок цього змінюється не зміст принципів, а спосіб їхньої реалізації.

За своєю правовою природою смартконтракт не є ні новим видом договору, ні формою правочину, це особливий спосіб вчинення правочину та автоматизованого виконання зобов'язань, що виникають із нього. Його укладення відбувається в межах наявної категорії електронної форми правочину, застосовність якої до програмного коду обґрунтовано в цій статті, тоді як основна новизна полягає саме в автоматизованому та технічно необоротному виконанні зобов'язання, яке після запуску алгоритму істотно обмежує можливість втручання сторін у процес його виконання.

Вплив смартконтракту на принципи договірного права проявляється на двох етапах: під час укладення договору та виконання зобов'язання. На стадії укладення договору смартконтракт не обмежує свободи сторони вирішувати, чи вступати в договірні відносини, обирати контрагента та визначати зміст договору, хоча практичну реалізацію цієї свободи ускладнюють технічна асиметрія сторін, обмежені можливості формалізації оцінних умов і невизначеність засобу виконання грошового зобов'язання. На стадії виконання автоматизоване й технічно необоротне виконання не усуває часового проміжку між виникненням права на реагування та завершенням виконання, проте фактично позбавляє сторону юридичної й практичної можливості реалізувати передбачені законом способи захисту до настання результату виконання, що позначається на механізмі реалізації принципів обов'язковості договору, неприпустимості односторонньої відмови від зобов'язання, справедливості, добросовісності та належного виконання зобов'язання. Зазначені принципи зберігають свою дію, однак зазнають істотної трансформації механізму їхньої реалізації, що зумовлює потребу у відновленні порушеного балансу інтересів у судовому порядку.

Усі виявлені трансформації мають спільну природу, що дає змогу звести їх до єдиного теоретичного принципу технологічної нейтральності цивільно-правового регулювання, з якого випливають усі запропоновані зміни: технічний спосіб вчинення правочину та виконання зобов'язання, що виникає з нього, не повинен звужувати обсяг прав, обов'язків і способів захисту сторони, гарантованих цивільним законодавством, а технічна необоротність виконання не позбавляє сторону права вимагати зміни або розірвання договору та повернення виконаного у випадках, передбачених законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Верес І. Правова природа смарт-договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 15–20. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.03

3. Бернацький М. В. Смарт-контракт: форма правочину чи зміст. *IUS PRIVATUM*. 2020. № 1–2. С. 20–26.

4. Кривенко Ю. В. Щодо поняття та ознак смарт-контракту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. Вип. 64. С. 80–83. DOI : https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.16

5. Майданик Р. Смарт-контракт криптоактивів у цивільному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2024. № 1 (127). С. 39–44. DOI : https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/1.127-7

6. Мічурін Є. О. Смарт-контракт у приватному праві. *Форум Права*. 2025. № 81 (1). С. 53–59. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.13923187

7. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text

8. Мамчур Л., Недибалюк О. Цивільно-правові реалії допустимості використання смарт-контракту у договірних відносинах. *Історико-правовий часопис.* 2018. № 2 (12). С. 90–94.

9. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

10. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

11. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

12. Некіт К. Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип. 3 (47). С. 101–105. URL : http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/229494/228501

13. Бервено С. М. Правова природа смарт-контрактів у системі договірних зобов'язань: виклики для цивільного законодавства. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.16731799

Дата надходження 01.07.2026
Дата прийняття після рецензування 01.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 347.965.3:174
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.202-211

В. І. Цимбалюк,
кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук,
Національний університет водного господарства та природокористування
V. I. Tsymbaliuk,
Candidate of Legal Sciences, Professor,Honoured Lawyer of Ukraine,
Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Humanities,
National University of Water and Environmental Engineering
email: v.i.tsymbaliuk@nuwm.edu.ua
ORCID 0000-0002-5572-9603

ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ ЯК ПІДСТАВА ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА

VIOLATION OF THE RULES OF PROFESSIONAL CONDUCT FOR ATTORNEYS AS A GROUND FOR AN ATTORNEY'S DISCIPLINARY LIABILITY

Актуальність дослідження зумовлена потребою в забезпеченні єдності дисциплінарної практики щодо порушень адвокатами правил професійної етики, а також адаптації професійно-етичних стандартів до нових форм цифрової комунікації та використання технологій генеративного штучного інтелекту в адвокатській діяльності.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові й спеціально-юридичні методи. За допомогою методу аналізу узагальнено наукові підходи до розуміння правової природи дисциплінарної відповідальності адвоката. Формально-юридичний метод застосовано для дослідження положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правил адвокатської етики. Системно-структурний метод дав змогу класифікувати професійно-етичні стандарти поведінки адвоката та встановити їхній зв'язок з іншими видами дисциплінарних проступків.

У статті уточнено правову природу дисциплінарної відповідальності адвоката й визначено її як спеціальний вид юридичної відповідальності, особливості якого зумовлені професійним статусом адвоката, характером виконуваних ним функцій, спеціальним суб'єктним складом і особливою процедурою реалізації. Встановлено, що порушення Правил адвокатської етики як підстава дисциплінарної відповідальності

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Цимбалюк В. І., 2026

має бланкетний характер. Систематизовано професійно-етичні стандарти поведінки адвоката за такими основними напрямами: незалежність і професійна свобода; законність діяльності; пріоритетність інтересів клієнта; запобігання конфлікту інтересів; конфіденційність і збереження адвокатської таємниці; компетентність і добросовісність; чесність, добропорядність і професійна репутація; належна взаємодія з клієнтом, судом, учасниками провадження, державними органами та іншими адвокатами.

Установлено, що основними проблемними аспектами дисциплінарної відповідальності адвоката є відсутність чітких критеріїв розмежування порушення Правил адвокатської етики та суміжних дисциплінарних проступків, нормативна невизначеність понять «грубе порушення» й «порушення, що підриває авторитет адвокатури України», а також відсутність спеціальних норм щодо використання генеративного штучного інтелекту. Обґрунтовано потребу в нормативному закріпленні правил кваліфікації суміжних проступків і недопущення подвійної кваліфікації одного діяння, визначення критеріїв оцінювання грубості порушення та вимог до мотивування рішень дисциплінарних органів. Запропоновано доповнити Правила адвокатської етики положеннями про обов'язок адвоката перевіряти достовірність, релевантність і чинність матеріалів, отриманих за допомогою генеративного штучного інтелекту, забезпечувати конфіденційність інформації про клієнта та не допускати введення суду й інших учасників правовідносин в оману.

Ключові слова: *адвокат, адвокатська діяльність, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, Правила адвокатської етики, професійно-етичні стандарти, штучний інтелект, професійна добросовісність.*

The relevance of the study is determined by the need to ensure consistency in disciplinary practice concerning attorneys' violations of professional ethics, as well as to adapt professional and ethical standards to new forms of digital communication and the use of generative artificial intelligence technologies in legal practice. The purpose of the article is to analyse the theoretical and regulatory foundations of an attorney's disciplinary liability for violations of professional ethics.

The methodological framework of the study comprises general scientific and specialised legal methods. The method of analysis was used to summarise scholarly approaches to understanding the legal nature of an attorney's disciplinary liability. The formal legal method was applied to examine the provisions of the Law of Ukraine "On the Bar and Practice of Law" and the Rules of Professional Conduct for Attorneys. The systemic and structural method made it possible to classify the professional and ethical standards of attorneys' conduct and establish their relationship with other types of disciplinary misconduct.

The article clarifies the legal nature of an attorney's disciplinary liability and defines it as a special type of legal liability whose distinctive features arise from the attorney's professional status, the nature of the functions performed, the specific category of persons subject to such liability, and the special procedure for its implementation. It has been established that a violation of the Rules of Professional Conduct for Attorneys as a ground for disciplinary liability is of a blanket-reference nature. The professional and ethical standards

of attorneys' conduct have been systematised according to the following principal areas: independence and professional freedom; lawfulness of professional activity; priority of the client's interests; prevention of conflicts of interest; confidentiality and protection of attorney–client privilege; competence and good faith; honesty, integrity, and professional reputation; and proper interaction with clients, courts, parties to proceedings, public authorities, and other attorneys.

It has been established that the principal problematic aspects of an attorney's disciplinary liability include the absence of clear criteria for distinguishing violations of the Rules of Professional Conduct for Attorneys from related disciplinary offences; the regulatory uncertainty of the concepts of a "serious violation" and a "violation undermining the authority of the Ukrainian Bar"; and the absence of specific rules governing the use of generative artificial intelligence. The need to establish statutory rules for the legal classification of related disciplinary offences and to prevent the same act from being classified twice has been substantiated. It is also necessary to define criteria for assessing the seriousness of a violation and requirements for the reasoning of disciplinary bodies' decisions. It is proposed that the Rules of Professional Conduct for Attorneys be supplemented with provisions requiring attorneys to verify the accuracy, relevance, and current validity of materials obtained through generative artificial intelligence, protect the confidentiality of client information, and refrain from misleading courts and other participants in legal relations.

Keywords: *attorney, legal practice, disciplinary liability, disciplinary offence, Rules of Professional Conduct for Attorneys, professional and ethical standards, artificial intelligence, professional good faith.*

Постановка проблеми. Дисциплінарна відповідальність адвоката є одним із основних правових засобів забезпечення належного виконання професійних обов'язків, дотримання правил адвокатської етики, захисту прав і законних інтересів клієнтів, а також підтримання авторитету адвокатури й суспільної довіри до правосуддя. Водночас чинне законодавство не містить достатньо чітких критеріїв розмежування окремих видів дисциплінарних проступків, які охоплюють оціночні критерії, що ускладнює формування єдиної дисциплінарної практики. Додаткової актуальності ця проблема набуває в умовах цифровізації адвокатської діяльності, поширення професійної комунікації в мережі «Інтернет» і використання технологій генеративного штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні аспекти дисциплінарної відповідальності адвокатів, зокрема щодо порушення правил адвокатської етики, висвітлено в працях Т. Б. Вільчик, І. В. Главюк, В. В. Гансецької, А. І. Зуєвої, Д. В. Кухнюка, А. П. Місяця, Н. С. Марценка та інших науковців. Водночас наявні наукові напрацювання не формують цілісного підходу до визначення змісту професійно-етичних обов'язків адвоката й меж його дисциплінарної відповідальності в умовах цифровізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженими залишаються співвідношення порушення Правил адвокатської етики з іншими видами дисциплінарних проступків, передбаченими законодавством, критерії

оцінювання поведінки адвоката в мережі «Інтернет», а також межі його відповідальності за використання матеріалів, створених генеративним штучним інтелектом. Неврегульованим залишається й питання кваліфікації недобросовісного використання таких технологій, як дисциплінарного проступку та визначення умов притягнення адвоката до відповідальності.

Метою статті є дослідження теоретичних і нормативно-правових засад дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил професійної етики.

Виклад основного матеріалу. Дисциплінарна відповідальність адвоката є важливою складовою правового механізму забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності. Як слушно зазначає Д. В. Кухнюк, інститут дисциплінарної відповідальності адвоката є одним із ключових засобів забезпечення дотримання стандартів професійної діяльності, правил адвокатської етики та принципу верховенства права. Ефективність його функціонування має принципове значення не лише для захисту прав і свобод людини, а й для збереження суспільної довіри до адвокатури як незалежного правового інституту [6, с. 72].

Водночас, попри важливе місце цього інституту в механізмі забезпечення належної професійної поведінки адвокатів, питання визначення поняття та правової природи дисциплінарної відповідальності адвоката залишається дискусійним у юридичній науці. Відсутність єдиного підходу зумовлена різним розумінням її існування в системі юридичної відповідальності й функціонального призначення. Наприклад, А. І. Зуєва визначає дисциплінарну відповідальність адвоката як врегульований нормами адміністративного права відповідний певний вплив з боку уповноваженого органу (уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження) з метою поновлення порушеного адвокатом встановленого правила (професійних, деонтологічних) поведінки під час здійснення адвокатської діяльності, за які зазнає заходів негативного (примусового) впливу [5, с. 106]. Як бачимо, наведене визначення акцентує увагу на адміністративно-правовій природі дисциплінарної відповідальності, владному характері діяльності уповноваженого органу та примусовому впливі на адвоката.

Дещо інший підхід пропонує Т. Б. Вільчик, який розглядає дисциплінарну відповідальність адвоката як «особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, а саме невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, і передбачає застосування встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу при додержанні порядку, закріпленому в законі» [1, с. 117]. Суголосно з розглядуваного приводу висловлюється й А. П. Місяць, який зазначає, що дисциплінарна відповідальність адвоката – це спеціальний вид юридичної відповідальності, який застосовується до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні адвокатом своїх професійних обов'язків, вчиненні діянь, що зменшують або можуть зменшити рівень професійної репутації та авторитет адвокатури, і передбачає застосування встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу в порядку, передбаченому законом [9, с. 236]. Перевагою цих позицій, на наше переконання, є конкретизація місця дисциплінарної відповідальності в

системі юридичної відповідальності, її фактичної підстави, основних проявів дисциплінарного проступку та правових наслідків його вчинення. Водночас в обох визначеннях потребує уточнення твердження про встановлення заходів дисциплінарного впливу нормами адвокатської етики, оскільки види дисциплінарних стягнень та основні засади їхнього застосування мають визначатися насамперед законом, тоді як правила адвокатської етики встановлюють стандарти належної професійної поведінки.

Узагальнення наведених доктринальних підходів, а також положень законодавства про адвокатуру дає змогу виокремити такі іманентні ознаки дисциплінарної відповідальності адвоката: по-перше, вона є спеціальним видом юридичної відповідальності, зумовленим особливим професійним статусом адвоката та суспільним значенням виконуваних ним функцій; по-друге, дисциплінарна відповідальність адвоката має спеціального суб'єкта – особу, яка набула статусу адвоката в установленому законом порядку; по-третє, ця відповідальність має комплексну нормативну основу, а саме Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який визначає види дисциплінарних проступків, перелік дисциплінарних стягнень, підстави та порядок їхнього застосування; по-четверте, фактичною підставою дисциплінарної відповідальності є вчинення адвокатом дисциплінарного проступку; по-п'яте, дисциплінарна відповідальність реалізується в особливому процедурному порядку органами адвокатського самоврядування, наділеними спеціальною дисциплінарною юрисдикцією; по-шосте, дисциплінарна відповідальність спричиняє визначені виключно законом негативні наслідки професійного характеру.

Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає такі види дисциплінарних проступків адвоката: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом [12]. За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним вилученням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – вилучення з Єдиного реєстру адвокатів України [12].

Особливе місце серед наведених дисциплінарних проступків посідає порушення правил адвокатської етики. Це зумовлено тим, що Правила адвокатської етики встановлюють систему професійних і деонтологічних стандартів, які поширюються практично на всі напрями діяльності адвоката: відносини з клієнтами, судом, державними органами та іншими адвокатами, участь у діяльності органів адвокатського самоврядування, рекламування правничих послуг, публічну поведінку та використання мережі «Інтернет» [11].

Правила адвокатської етики були затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року, а 15 лютого 2019 року до них було внесено зміни та доповнення [11]. Закріплена в пункті 3 частини 2 статті 34 Закону України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відповідна підстава має бланкетний характер. Для встановлення складу проступку недостатньо загального посилання на порушення адвокатської етики – дисциплінарний орган повинен визначити конкретну норму Правил адвокатської етики, розкрити зміст покладеного нею обов'язку та встановити, у чому саме полягало його винне порушення.

Аналіз змісту Правил дає змогу систематизувати закріплені ними професійно-етичні стандарти поведінки адвоката за такими основними напрямами: забезпечення незалежності та професійної свободи адвоката; дотримання законності в професійній діяльності; пріоритетність інтересів клієнта; запобігання конфлікту інтересів; забезпечення конфіденційності та збереження адвокатської таємниці; дотримання принципів компетентності, добросовісності, чесності й добропорядності; збереження професійної репутації та поваги до адвокатської професії; належна побудова відносин із клієнтами, судом, учасниками судового провадження, державними органами й органами місцевого самоврядування; дотримання засад професійної взаємодії між адвокатами; етичне рекламування адвокатської діяльності; належна поведінка в громадській, науковій і публіцистичній діяльності й мережі «Інтернет»; виконання організаційних обов'язків і належна взаємодія з органами адвокатського самоврядування [11].

Водночас порушення Правил адвокатської етики тісно перетинається з іншими дисциплінарними проступками, передбаченими статтею 34 Закону України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Етичну складову мають, зокрема, порушення присяги адвоката України, оскільки зміст присяги охоплює обов'язки додержуватися принципів верховенства права, законності, незалежності й конфіденційності, які одночасно закріплені в Правилах; розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що спричинили її розголошення, адже принцип конфіденційності детально конкретизований у статті 10 Правил, та невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків, оскільки Правила визначають вимоги компетентності, добросовісності, пріоритету інтересів клієнта, уникнення конфлікту інтересів і належного виконання доручення.

На окремому проблемному аспекті дисциплінарної відповідальності адвокатів наголошує А. І. Зуєва. Науковиця зазначає, що недоліком Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є використання без належного нормативного визначення таких оціночних понять, як «грубе одноразове порушення правил адвокатської етики» та «грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України». Відсутність чітких критеріїв їхнього застосування ускладнює правозастосування та створює ризики неоднакового тлумачення відповідних законодавчих положень [4, с. 167]. Наявність зазначеної нормативної невизначеності підтверджується й судовою практикою.

Так, у постанові від 26 січня 2023 року у справі № 420/5597/19 Верховний Суд погодився з тим, що критерії «грубого» порушення Правил адвокатської етики не визначені на нормативно-правовому рівні, а тому визначення ступеня грубості дисциплінарного проступку та обрання суворості дисциплінарного стягнення належать до дискреційних повноважень кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Водночас судовий контроль за такими рішеннями охоплює перевірку їх законності, обґрунтованості, пропорційності та відповідності іншим критеріям, установленим частиною другою статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України [10].

Особливості реалізації дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення норм професійної етики в мережі «Інтернет» конкретизовано в Узагальненні дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо дотримання адвокатами норм адвокатської етики під час використання мережі «Інтернет», затвердженому рішенням Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 1 жовтня 2021 року № Х-020/2021. У документі наголошено, що професійні етичні вимоги поширюються на різні форми активності адвоката в мережі «Інтернет», зокрема спілкування в соціальних мережах і месенджерах, надання юридичних консультацій, коментування публікацій, поширення контенту, рекламування, ведення блогів та іншу публіцистичну діяльність. Така поведінка має відповідати принципам незалежності, професійності, відповідальності, чесності, стриманості, коректності, гідності, толерантності, конфіденційності та збереження суспільної довіри до адвокатури [13].

Аналіз дисциплінарної практики свідчить, що найпоширенішими порушеннями правил адвокатської етики в мережі «Інтернет» є поширення неправдивих або образливих відомостей, використання нецензурної лексики, порушення презумпції невинуватості, розміщення інформації, яка підриває авторитет адвокатури чи правосуддя, а також розголошення адвокатської таємниці та персональних даних. Наведене дає підстави стверджувати, що об’єктом дисциплінарно-правової охорони в таких випадках є не лише права та законні інтереси клієнта або інших конкретних осіб, а й професійна репутація адвоката, авторитет адвокатури та суспільна довіра до правосуддя [13].

Показовою є сформована дисциплінарними органами й адміністративними судами позиція, відповідно до якої приватний характер сторінки, закритість групи, неробочий час або відсутність у профілі вказівки на професійний статус не звільняють адвоката від обов’язку дотримуватися Правил адвокатської етики. Визначальне значення має не формальне позиціонування особи в мережі «Інтернет», а зміст висловлювання, його контекст, потенційна аудиторія та здатність завдати шкоди авторитету адвоката й адвокатури загалом. Такий підхід істотно розширює фактичні межі професійної відповідальності адвоката, поширюючи їх на соціально-публічну поведінку поза безпосереднім виконанням доручення клієнта [13].

Окремим актуальним напрямом розвитку дисциплінарної практики є оцінювання дотримання адвокатами професійних обов’язків під час використання технологій генеративного штучного інтелекту. Як зазначає І. В. Главюк, у судовій практиці вже є деякі випадки, коли суд вказує на використання представниками та захисниками штучного

інтелекту й галюцинації штучного інтелекту, що призвели до посилань на неіснуючу судову практику чи на практику, яка нерелевантна провадженню. Досить негативним є те, що вказується і на неповагу до суду, і на недобросовісне виконання професійних обов'язків [3]. Зокрема, в одній із відповідних ухвал Верховний Суд наголосив, що адвокати повинні діяти з високим рівнем професійної обачності та добросовісності, утримуватися від подання необґрунтованих заяв і зловживання процесуальними правами. Використання штучного інтелекту без належного критичного осмислення та перевірки отриманих результатів, зокрема для протиставлення сформованих ним висновків позиції суду, Верховний Суд розцінив як неналежну професійну поведінку, що підриває довіру до судової влади та суперечить призначенню права на судовий захист [14].

В Україні наразі немає підтверджених випадків застосування дисциплінарних стягнень саме за використання неправдивих або штучно згенерованих правових матеріалів [2, с. 69]. Хоча чинні Правила адвокатської етики вже містять вимоги добросовісності, компетентності та недопущення введення суду в оману, їхня імплементація у сфері цифрових технологій вимагає конкретизації [2, с. 70].

Варто погодитися з Н. С. Марценко щодо того, що впровадження цифрових технологій у правничу практику формує нові вимоги до етики, відкритості та правового регулювання, що передбачають поєднання технологічної ефективності з усталеними принципами юридичної відповідальності та захисту інтересів клієнта [7, с. 230].

Тому підтримуємо позицію науковців, зокрема В. Ю. Матвєєва [8, с. 67] та В. В. Гансецької [2, с. 70], щодо доцільності доповнення Правил адвокатської етики окремими нормами, які б закріплювали обов'язок адвоката перевіряти достовірність, релевантність і чинність матеріалів, отриманих із використанням генеративного штучного інтелекту; забезпечувати конфіденційність інформації про клієнта; не допускати введення суду та інших учасників правовідносин в оману, а також установлювали підстави дисциплінарної відповідальності за недобросовісне використання таких технологій.

Висновки. Дисциплінарну відповідальність адвоката доцільно розглядати як спеціальний вид юридичної відповідальності, що застосовується уповноваженими органами адвокатського самоврядування за вчинення дисциплінарного проступку та спрямований на забезпечення належного виконання професійних обов'язків, захист прав клієнтів і збереження авторитету адвокатури. Порушення Правил адвокатської етики має бланкетний характер, а тому його встановлення потребує посилання на конкретну норму Правил, визначення змісту відповідного обов'язку та доведення його винного порушення.

Основними проблемними аспектами дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення Правил адвокатської етики є: 1) відсутність чітких критеріїв розмежування порушення Правил адвокатської етики та суміжних дисциплінарних проступків, передбачених статтею 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; 2) використання оціночних понять, що зумовлює неоднаковість дисциплінарної практики й широкі межі розсуду кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 3) відсутність у Правилах адвокатської етики спеціальних положень щодо використання генеративного штучного інтелекту та чітких підстав відповідальності за його недобросовісне

застосування. Основними напрямами вдосконалення правового регулювання в цій сфері мають стати узагальнення правил кваліфікації суміжних дисциплінарних проступків із дотриманням принципу застосування спеціальної норми; визначення критеріїв оцінювання грубості порушення з урахуванням його характеру, наслідків, повторності, шкоди клієнту та впливу на авторитет адвокатури; доповнення Правил адвокатської етики нормами, які зобов'язуватимуть адвоката перевіряти достовірність, релевантність і чинність матеріалів, отриманих за допомогою генеративного штучного інтелекту, забезпечувати конфіденційність інформації про клієнта, не допускати введення суду та інших учасників правовідносин в оману, а також визначатимуть підстави дисциплінарної відповідальності за порушення зазначених вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*. 2015. № 3 (15). С. 115–122.

2. Гансецька В. В. Адвокат і CHATGPT: етичні стандарти та дисциплінарна відповідальність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. С. 67–72. DOI : https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.9

3. Главюк І. В. ШІ та адвокатська діяльність: як убезпечитися від тверджень у неповазі до суду та зловживаннях процесом / Вища школа адвокатури НААУ. URL : https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/si-ta-advokatska-diialnist-iak-ubezpecitisia-vid-tverdzen-u-nepovazi-do-sudu-ta-zlovzivanniax-procesom

4. Зуєва А. І. Дисциплінарна відповідальність адвокати як складова юридичної відповідальності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. Випуск 5. С. 105–109. DOI : https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.18

5. Зуєва А. І. Дисциплінарна відповідальність адвоката: адміністративно-правовий аспект : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2024. 286 с.

6. Кухнюк Д. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката як один із чинників реформування правосуддя в Україні. *Київський юридичний журнал*. 2025. Вип. 8. С. 72–77. DOI : https://doi.org/10.32782/klj-2025-8.09

7. Марценко Н. С. Штучний інтелект у судочинстві та адвокатській практиці: договірні механізми регулювання ризиків і професійної прозорості. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2026. Вип. 31. С. 225–235. DOI : https://doi.org/10.34079/2518-1319-2026-16-31-225-235

8. Матвєєв В. Ю. Штучний інтелект в адвокатській діяльності: можливості, виклики та перспективи правового регулювання. *Право і суспільство.* 2022. № 6. С. 63–69. DOI : https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.10

9. Місяць А. Особливості відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Право України.* 2019. № 12. С. 231–239.

10. Постанова Верховного Суду від 26 січня 2023 р. у справі № 420/5597/19, адміністративне провадження № К/990/17268/22 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108612325

11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2013. № 27. Ст. 282.

12. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо дотримання адвокатами норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет : затверджене рішенням Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 01.10.2021 № Х-020/2021. URL : https://vkdka.org/

13. Ухвала Верховного Суду від 08 лютого 2024 р. у справі № 925/200/22 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639

Дата надходження 04.08.2026
Дата прийняття після рецензування 12.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.85:343.137.5(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.212-220

О. М. Бодунова,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
O. M. Bodunova,
Doctor in Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Legal Linguistics
of the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: olesalasuk@gmail.com
ORCID 0000-0001-9179-5985

ПРОБАЦІЯ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

PROBATION IN THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING UKRAINE'S CRIMINAL LEGAL POLICY TOWARDS MINORS

Метою статті є комплексне дослідження правових та організаційних засад застосування пробації щодо неповнолітніх в Україні, визначення особливостей її реалізації, виявлення проблем правового регулювання й обґрунтування напрямів удосконалення ювенальної пробації з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дитини. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-правових методів. Діалектичний метод використано для з'ясування сутності та розвитку пробації як складової системи кримінальної юстиції; системно-структурний – для встановлення місця ювенальної пробації в механізмі кримінально-правового впливу; формально-юридичний – для аналізу положень кримінального, кримінально-виконавчого законодавства та законодавства у сфері пробації; порівняльно-правовий – для зіставлення

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Бодунова О. М., 2026

національного правового регулювання з міжнародними стандартами поводження з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом; статистичний – для визначення тенденцій практичного застосування пробації щодо неповнолітніх. У результаті дослідження розкрито особливості правового статусу неповнолітніх суб'єктів пробації, проаналізовано зміст досудової доповіді, пробаційного нагляду, соціально-виховної роботи та інших заходів, спрямованих на виправлення й ресоціалізацію неповнолітніх без їхньої ізоляції від суспільства. Встановлено потребу в індивідуалізації пробаційного впливу з урахуванням віку, соціального середовища, потреб і ризиків повторної кримінально протиправної поведінки неповнолітнього. Обґрунтовано доцільність посилення взаємодії органів пробації зі службами в справах дітей, закладами освіти, органами соціального захисту та іншими суб'єктами, залученими до процесу ресоціалізації. Зроблено висновок, що подальший розвиток ювенальної пробації має ґрунтуватися на пріоритеті найкращих інтересів дитини, індивідуалізації заходів впливу й розширенні реабілітаційної та превентивної складових пробації.

Ключові слова: *пробація, ювенальна пробація, ювенальна юстиція, неповнолітній, пробаційний нагляд, кримінально-правова політика, кримінальне право, кримінально-виконавча політика, ресоціалізація, кримінальна відповідальність, права дитини.*

The purpose of the article is a comprehensive study of the legal and organizational principles of the application of probation for minors in Ukraine, determining the features of its implementation, identifying problems of legal regulation and substantiating directions for improving juvenile probation taking into account international standards for the protection of children's rights. The methodological basis of the study is a set of general scientific and special legal methods. The dialectical method was used to clarify the essence and development of probation as a component of the criminal justice system; the systemic-structural method was used to establish the place of juvenile probation in the mechanism of criminal-legal influence; the formal-legal method was used to analyze the provisions of criminal, criminal-executive legislation and legislation in the field of probation; comparative-legal method was used to compare national legal regulation with international standards for the treatment of minors who are in conflict with the law; statistical method was used to determine trends in the practical application of probation for minors. As a result of the study, the features of the legal status of minor subjects of probation were revealed, the content of the pre-trial report, probation supervision, social and educational work and other measures aimed at the correction and resocialization of minors without their isolation from society were analyzed. The need for individualization of probationary influence was established, taking into account the age, social environment, needs and risks of repeated criminal and illegal behavior of the minor. The feasibility of strengthening the interaction of probation agencies with children's services, educational institutions, social protection agencies and other entities involved in the resocialization process was substantiated. It was concluded that the further development of juvenile probation should be based on the priority of the best interests of the child, individualization of influence measures and expansion of the rehabilitation and preventive components of probation.

Keywords: *probation, juvenile probation, juvenile justice, minor, probation supervision, criminal law policy, criminal law, criminal enforcement policy, resocialization, criminal responsibility, child rights.*

Постановка проблеми. Сучасна кримінально-правова політика України спрямована на забезпечення оптимального балансу між охороною суспільства від кримінальних правопорушень, захистом прав людини та реалізацією засад гуманізму й економії кримінальної репресії. У цих умовах особливого значення набуває пошук ефективних альтернатив ізоляції особи від суспільства, здатних забезпечити досягнення цілей кримінальної відповідальності без застосування позбавлення волі. Одним із ключових інструментів реалізації таких підходів є пробація, яка поєднує елементи державного контролю, соціально-виховного впливу та ресоціалізації правопорушника.

Пробація вже давно перестала розглядатися виключно як альтернатива позбавленню волі. У сучасних європейських правових системах вона є самостійним засобом реалізації кримінально-правової політики, що забезпечує виконання завдань кримінального права через індивідуалізації кримінально-правового впливу, зниження рівня рецидивної злочинності, сприяння соціальній адаптації засуджених і мінімізації негативних наслідків ізоляції особи від суспільства. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам у сфері виконання кримінальних покарань і розвитку відновного правосуддя.

Для України проблематика пробації набула особливої актуальності у зв’язку з реформуванням кримінального й кримінально-виконавчого законодавства, розвитком служби пробації та запровадженням Законом України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX нового виду покарання – пробаційного нагляду [1]. Зазначені зміни свідчать про поступову трансформацію ролі пробації: із переважно кримінально-виконавчого інституту вона перетворюється на важливий елемент механізму реалізації кримінально-правової політики держави. Водночас у науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються питання кримінально-правової природи пробації, її місця в системі засобів реалізації кримінально-правової політики та впливу на досягнення цілей кримінальної відповідальності, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Актуальність застосування пробації щодо неповнолітніх підтверджується статистичними показниками судової практики та діяльності органів пробації. Так, 2024 року в Україні було засуджено 903 неповнолітніх, із яких 429 осіб, або 47,5 %, звільнено від відбування покарання з випробуванням, тоді як покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено 135 неповнолітнім (15 %). Упродовж цього року на обліку органів пробації перебували 826 неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. У І півріччі 2025 р. через облік органів пробації пройшли 684 неповнолітні засуджені, а станом на 1 липня 2025 р. на обліку перебували 418 неповнолітніх, з яких 151 особі було призначено покарання у виді пробаційного нагляду, а 234 особи були звільнені від відбування покарання з випробуванням [2]. Наведені показники свідчать про істотну роль пробаційних механізмів у системі кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення неповнолітніх і демонструють практичну орієнтацію державної політики на застосування заходів, не пов’язаних з ізоляцією неповнолітнього від суспільства.

Стан наукової розробленості проблеми. До ухвалення Закону України «Про пробацію» у вітчизняній кримінально-правовій науці не існувало єдиного підходу до визначення правової природи пробації. Аналіз наукових праць свідчить, що дослідники розглядали її як форму звільнення від відбування покарання з випробуванням (І. С. Яковець), альтернативу позбавленню волі та систему наглядових і соціально-виховних заходів (І. Г. Богатирьов, В. М. Лиска), спеціалізовану службу з виконання кримінально-правових заходів або комплексну модель соціальної роботи з правопорушниками (Д. В. Ягунов, О. І. Богатирьова). Відмінності в наукових підходах були зумовлені насамперед запозиченням різних зарубіжних моделей пробації, а також відсутністю законодавчого визначення її місця в системі національного права.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній українській правовій доктрині та практиці функціонування пробація оцінюється неоднозначно: з одного боку, її розглядають як важливий інструмент гуманізації кримінальної юстиції, індивідуалізації кримінально-правового впливу та запобігання повторній злочинності, а з іншого – звертають увагу на проблеми її інституційної спроможності, кадрового забезпечення, ефективності пробаційних програм і належної взаємодії з іншими суб'єктами кримінальної юстиції. Водночас у наукових працях пробація переважно досліджується в контексті виконання покарань і застосування альтернатив позбавленню волі, тоді як її місце в механізмі реалізації кримінально-правової політики держави залишається недостатньо визначеним. Насамперед потребує додаткового дослідження питання про те, чи повинна пробація розглядатися лише як інститут виконання кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, чи її функціональне призначення є ширшим і охоплює участь у реалізації превентивного, соціально-виховного та ресоціалізаційного напрямів кримінально-правової політики. Недостатньо розробленими залишаються також критерії оцінювання ефективності пробації, співвідношення її наглядових і соціально-виховних функцій, меж застосування пробаційних інструментів та їх узгодженості з принципами індивідуалізації кримінальної відповідальності, справедливості й пропорційності кримінально-правового впливу. Окремої уваги потребує проблема забезпечення належної взаємодії органів пробації із судами, органами прокуратури, досудового розслідування, місцевого самоврядування та суб'єктами соціальної підтримки, оскільки від узгодженості їхньої діяльності значною мірою залежить досягнення мети пробації. Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах воєнного стану, коли змінилися соціальні характеристики осіб, які перебувають у конфлікті із законом, посилилися міграційні й безпекові процеси, а перед державою постали додаткові завдання щодо ресоціалізації та соціальної адаптації відповідних категорій осіб. Отже, невирішеною залишається проблема формування цілісного наукового підходу до визначення пробації як функціонального елементу кримінально-правової політики України та встановлення її реального потенціалу в забезпеченні превентивної спрямованості кримінально-правового впливу, зниженні рівня повторної злочинності та забезпеченні балансу між інтересами суспільства, правами потерпілих і потребою в ресоціалізації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Метою статті є дослідження місця та ролі пробації в механізмі реалізації кримінально-правової політики України щодо неповнолітніх з урахуванням сучасних тенденцій гуманізації кримінальної юстиції, євроінтеграційних процесів і потреби в посиленні превентивної спрямованості державної політики у сфері запобігання злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. У сучасному українському суспільстві сформувалися різні підходи до оцінювання доцільності запровадження й розвитку системи ювенальної юстиції та пробації загалом. Частина дослідників і представників громадськості розглядає її як вагомий компонент сучасної системи правосуддя, покликаний забезпечити належний захист прав та інтересів дітей, тоді як інші вбачають у такій моделі потенційні ризики для сімейних відносин і надмірного втручання держави у сферу виховання дітей. Зокрема, окремі громадські організації та представники духовенства публічно висловлювали заперечення щодо запровадження ювенальної юстиції в Україні, обґрунтовуючи свою позицію її невідповідністю традиційним підходам до виховання дітей, можливістю посилення державного контролю над сім'єю та ризиком розширення повноважень органів соціального захисту й судових інституцій. Водночас сама активність представників громадськості в цій дискусії має позитивне значення, оскільки засвідчує суспільну зацікавленість у питаннях формування нових правових механізмів захисту прав дитини.

Одним із предметів критики є можливість виникнення практики необґрунтованого втручання державних органів у сімейні відносини, зокрема вилучення дітей із сімей, які формально не становлять загрози для їхнього розвитку, але перебувають у складному матеріальному становищі. Окремі автори також звертають увагу на ризик надання працівникам соціальних служб і судових органів надмірно широких дискреційних повноважень, що за відсутності належних правових гарантій може створювати передумови для зловживань [2, с. 5].

Відповідно до іншого аспекту проблеми ефективне функціонування ювенальної юстиції неможливе без належно розвиненої системи соціальної, психологічної та медичної допомоги дітям. Йдеться, зокрема, про вагомість існування спеціалізованих служб для лікування та реабілітації неповнолітніх із залежностями, професійного психологічного супроводу дітей, які вчинили кримінальні правопорушення або щодо яких застосовуються примусові заходи виховного характеру, а також роботи з дітьми групи ризику.

Ця позиція видається обґрунтованою, оскільки належне функціонування ювенальної юстиції передбачає не лише створення спеціалізованих судових чи процесуальних процедур, а й формування комплексної системи соціальної, психологічної та медичної підтримки дітей. Відсутність відповідної інфраструктури може суттєво знизити ефективність правових механізмів і призвести до формального застосування передбачених законом процедур без реального досягнення їхньої соціально-виховної та превентивної мети. Водночас наукові дослідження звертають увагу на поширеність психічних розладів і психічних аномалій, особливо серед підлітків [3, с. 74], а також на наявність зв'язку між психічними аномаліями в межах осудності та насильницькою злочинністю неповнолітніх [4, с. 5]. Це зі свого боку актуалізує потребу в комплексному підході до запобігання протиправній поведінці дітей, у якому правові заходи мають поєднуватися із соціальною, психологічною та медичною допомогою.

Сутність пробації полягає в застосуванні до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначених судом обмежень і процесуальних обов'язків, поєднаних із соціально-виховним впливом, психологічною та іншими формами підтримки, спрямованими на її ресоціалізацію й недопущення повторного правопорушення [5, с. 45–49]. У цьому контексті пробація може розглядатися як важливий елемент системи ювенальної юстиції, оскільки її застосування дає змогу забезпечити індивідуалізований підхід до неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, без ізоляції її від суспільства та сімейного середовища. Залежно від характеру вчиненого правопорушення, особи правопорушника й визначених судом ризиків пробаційний вплив може передбачати виконання певних обов'язків, зокрема проходження лікування, продовження навчання або професійної підготовки, повідомлення про зміну місця проживання чи роботи, прибуття за викликом уповноваженого органу або суду, а також участь у відповідних корекційних і соціально-виховних програмах.

За своїм функціональним призначенням такий механізм частково співвідноситься із положеннями статті 75 Кримінального кодексу України щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, однак пробація не зводиться лише до встановлення й контролю за виконанням визначених судом обов'язків [6]. Її зміст є значно ширшим і охоплює комплекс заходів соціального, психологічного та виховного характеру, спрямованих на усунення причин і умов протиправної поведінки, формування мотивації до позитивних змін, розвиток соціально прийнятних моделей поведінки, запобігання агресивним проявам і зниження ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Особливого значення зазначені положення набувають щодо неповнолітніх, оскільки застосування виключно каральних механізмів до цієї категорії осіб не завжди забезпечує досягнення цілей кримінально-правового реагування, тоді як поєднання наглядових заходів із соціально-виховною та корекційною роботою створює передумови для більш ефективної ресоціалізації. Водночас розвиток пробації в Україні впродовж останніх років супроводжується активним удосконаленням її нормативного та інституційного забезпечення. Органами державної влади, науковою спільнотою та громадськими організаціями здійснюються заходи, спрямовані на гуманізацію кримінальної та кримінально-виконавчої політики, реформування пенітенціарної системи, удосконалення системи роботи з неповнолітніми правопорушниками та розширення застосування альтернативних позбавленню волі заходів. У цьому напрямі ухвалено низку нормативно-правових актів і розроблено законодавчі ініціативи, спрямовані на подальше впровадження пробаційних механізмів. Водночас подальший розвиток цього інституту потребує не лише розширення його нормативної бази, а й чіткого визначення місця пробації в механізмі реалізації кримінально-правової політики України, зокрема її співвідношення із кримінальною відповідальністю, покаранням, заходами кримінально-правового характеру та системою запобігання повторній злочинності.

На нашу думку, сучасна українська модель пробації потребує переходу від переважно наглядово-контрольної парадигми до інтегрованої моделі індивідуалізованого пробаційного впливу. Її сутність полягає в поєднанні правових обмежень і обов'язків, визначених

судом, із комплексом соціально-виховних, психологічних, освітніх, медичних та інших заходів, зміст яких має визначатися з урахуванням конкретних характеристик особи, причин її протиправної поведінки та рівня ризику повторного правопорушення.

В основу запропонованої моделі доцільно покласти принцип індивідуалізації пробаційного впливу. Формальне покладення на всіх засуджених однакового переліку обов'язків не відповідає природі пробації як інструменту ресоціалізації. Пробаційний вплив має бути диференційованим і відповідати конкретним криміногенним потребам особи. Якщо ризик повторного правопорушення пов'язаний із залежністю від психоактивних речовин, індивідуальний план має передбачати відповідне лікування та реабілітацію; якщо визначальним чинником є відсутність освіти або професійних навичок – заходи щодо продовження навчання чи професійної підготовки; у разі проблем із працевлаштуванням – сприяння професійній орієнтації та соціальній адаптації; за наявності агресивної або конфліктної поведінки – участь у відповідних корекційних програмах.

Першим структурним елементом запропонованої моделі має стати *системне оцінювання ризиків і потреб особи*. Таке оцінювання повинно здійснюватися не формально, а як комплексне дослідження соціальних, психологічних, поведінкових та інших чинників, які можуть впливати на ймовірність повторного правопорушення. Її результати повинні мати практичне значення для визначення змісту пробаційної програми та бути належно враховані судом під час обрання відповідного виду кримінально-правового реагування.

Другим елементом має бути *індивідуальний пробаційний план*, який повинен стати центральним організаційним інструментом пробації. У такому плані доцільно визначати конкретні цілі ресоціалізації, встановлені судом обов'язки, заходи соціально-виховного та психологічного впливу, освітні або професійні завдання, відповідні лікувальні чи реабілітаційні заходи, порядок взаємодії з пробаційним органом і критерії оцінювання позитивної динаміки особи.

Важливою характеристикою такого плану має бути його *динамічність*. Пробація не повинна перетворюватися на незмінний перелік обмежень, які особа формально виконує впродовж усього визначеного строку. Зміна поведінки, соціального статусу, рівня ризику або інших обставин повинна зумовлювати можливість перегляду змісту пробаційного плану. У разі позитивної динаміки окремі обмеження й інтенсивність наглядових заходів можуть зменшуватися, тоді як виникнення нових ризиків має бути підставою для коригування відповідних заходів у межах, установлених законом.

Третім елементом запропонованої моделі є *мультидисциплінарний характер пробаційного впливу*. Ефективність пробації не може забезпечуватися лише працівником пробаційного органу, оскільки проблеми, які зумовлюють кримінальну поведінку особи, часто виходять за межі суто юридичної площини. Тому до реалізації індивідуального плану, залежно від конкретної ситуації, доцільно залучати психологів, соціальних працівників, педагогів, медичних працівників, фахівців із професійної орієнтації та інших спеціалістів. Взаємодія між такими суб'єктами повинна здійснюватися на основі чіткого розмежування компетенції та з дотриманням вимог щодо захисту персональних даних і конфіденційності.

Особливого значення запропонована модель набуває у сфері ювенальної пробації. На нашу думку, пробація щодо неповнолітніх не повинна бути механічною адаптацією дорослої моделі до вікової категорії дітей. Вона має становити самостійний напрям кримінально-правової політики, в якому пріоритет надається виховному, відновному, освітньому та ресоціалізаційному впливу.

Принциповою відмінністю ювенальної пробації має бути внесення сімейного середовища до предмета пробаційної роботи. Неповнолітній є особою, соціалізація якої безпосередньо пов'язана із сім'єю, освітнім середовищем і найближчим соціальним оточенням. Тому у випадках, коли причини кримінальної поведінки пов'язані із сімейними конфліктами, неналежним виконанням батьківських обов'язків, насильством, залежностями батьків, відсутністю належного нагляду або соціальною занедбаністю, пробаційні заходи повинні охоплювати роботу не лише з неповнолітнім, а й із його сім'єю.

Отже, щодо неповнолітніх доцільно застосовувати модель, яку умовно можна визначити як «пробацію через корекцію середовища». Її зміст полягає в тому, що завданням держави є не лише контроль за поведінкою дитини, а й створення умов, за яких вона зможе повернутися до нормального освітнього, сімейного та соціального середовища.

Важливим компонентом моделі має бути також періодичне оцінювання результативності пробації. Критеріями її ефективності повинні бути не кількість проведених зустрічей чи формальне виконання адміністративних процедур, а фактичні результати: зниження рівня ризику повторного кримінального правопорушення, стабілізація соціального статусу особи, працевлаштування або продовження навчання, припинення залежної чи агресивної поведінки, відновлення соціальних зв'язків і щодо неповнолітніх – позитивна динаміка сімейної та освітньої адаптації.

Висновки. Запропонована модель дає змогу розглядати пробацію як самостійний і системоутворювальний елемент реалізації кримінально-правової політики України. Її сутність полягає в переході від формального нагляду за особою до індивідуалізованого, ризик-орієнтованого й мультидисциплінарного впливу, спрямованого на ресоціалізацію та запобігання повторній злочинності. Особливо важливим є формування самостійної моделі ювенальної пробації, у межах якої дитина розглядається не лише як суб'єкт кримінально-правового реагування, а передусім як особа, процес соціалізації якої ще триває і щодо якої держава має забезпечити можливість позитивної зміни поведінки.

Саме в цьому вбачаємо перспективний напрям подальшого розвитку пробації в Україні**:** не просто контролювати особу після вчинення кримінального правопорушення, а створити інституційний механізм, здатний усунути або мінімізувати ті чинники, які зумовили її кримінальну поведінку. Такий підхід відповідає превентивному призначенню кримінально-правової політики й водночас створює передумови для зменшення застосування позбавлення волі, зниження рецидивної злочинності та забезпечення реальної, а не декларативної ресоціалізації правопорушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 13. Ст. 93. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

2. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації». URL : https://www.probation.gov.ua/analitichna-informaciya

3. Михайлова І. Пробація щодо неповнолітніх як механізм запобігання злочинам неповнолітніх. *National law journal: teory and practice.* 2014. № 4. С. 224–229. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Probatsiya%20shchodo%20nepovnolitnikh%20yak%20mekhanizm%20zapobihannya%20zlochynam%20nepovnolitnikh.pdf

4. Лень В. Психічне здоров'я населення України – одне з першочергових завдань держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2004. № 8 (34). С. 74.

5. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. нак здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Нац. Акад. внутр. справ України. К., 2005. С. 5.

6. Василевич В. В., Михайлова І. М. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 3. С. 45–49.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 10.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 341.225.5
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.221-230

А. М. Лазебний,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
A. M. Lazebnyi,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure,
State Tax University
email: a_lazebna15@gmail.com
ORCID 0009-0006-0136-3251;
М. О. Заріцький,
здобувач ступеня доктора філософії,
Державний податковий університет
M. O. Zaritskyi,
PhD Candidate,
State Tax University
email: zarikmo54925492@gmail.com
ORCID 0009-0004-5878-3615

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЮ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ІЗ СУДЕН ТА РОЛЬ ІНСПЕКЦІЙНИХ ОРГАНІВ

LEGAL REGULATIONS GOVERNING THE PREVENTION OF MARINE POLLUTION FROM SHIPS AND THE ROLE OF INSPECTION AUTHORITIES

Дослідження присвячено теоретико-правовому обґрунтуванню та розробці практичних пропозицій щодо модернізації юридичних механізмів запобігання забрудненню морських акваторій із суден у процесі гармонізації вітчизняного законодавства із міжнародно-правовими нормами та стандартами Європейського Союзу. Методологічну основу роботи становить комплексний підхід із застосуванням формально-догматичного, порівняльно-правового, системно-структурного й історико-правового методів, що дали змогу оцінити стан імплементації конвенційних вимог у національне правове поле. У результаті

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лазебний А. М., Заріцький М. О., 2026

розвідки здійснено всебічний аналіз нормативно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки в морегосподарському комплексі України та виявлено, що ключовим бар'єром на шляху реалізації міжнародних зобов'язань є інституційна неузгодженість повноважень між органами контролю й портовими адміністраціями. Встановлено наявність суттєвих розривів між інспекційними процедурами та судовими стандартами доказування вини, що призводить до визнання первинних матеріалів перевірок недопустимими доказами під час судового розгляду чи кримінального провадження. Особливу увагу приділено специфіці нагляду за транспортуванням ризикових вантажів і гарантуванню цивільно-правової відповідальності судновласників, а також запропоновано класифікаційну модель функціональної діяльності інспекційних органів за п'ятьма основними напрямами. За підсумками аналізу доведено потребу в якісній зміні доктринального сприйняття морського інспекційного нагляду – від вузькогалузевого контрольного інструменту до стратегічного елементу системи національної безпеки. Обґрунтовано стратегічні напрями оптимізації законодавства України за рахунок цифровізації моніторингу трафіка суден, запровадження ризик-орієнтованого підходу під час оглядів та автоматизації обліку відходів у портах відповідно до євроінтеграційного вектора держави.

Ключові слова: *екологічна безпека акваторій, інспекційний нагляд, контрольно-перевірочні заходи, захист морського довкілля, судноплавство, євроінтеграційні стандарти, доказова база.*

This study is devoted to the theoretical and legal justification and the development of practical proposals for modernizing the legal mechanisms for preventing pollution of marine waters from ships as part of the process of harmonizing domestic legislation with international legal norms and European Union standards. The methodological foundation of the study is a comprehensive approach employing formal-dogmatic, comparative-legal, systemic-structural, and historical-legal methods, which made it possible to assess the status of the implementation of treaty requirements into the national legal framework. As a result of the research, a comprehensive analysis of the regulatory framework for ensuring environmental safety in Ukraine's maritime sector was conducted, revealing that the key barrier to fulfilling international obligations is the institutional lack of coordination of powers between regulatory authorities and port administrations. Significant gaps were identified between inspection procedures and judicial standards of proof of guilt, which leads to the exclusion of primary inspection materials as inadmissible evidence during court proceedings or criminal investigations. Particular attention is paid to the specifics of supervising the transport of hazardous cargo and ensuring the civil liability of shipowners, and a classification model of the functional activities of inspection bodies across five main areas is proposed. The analysis demonstrates the need for a qualitative shift in the doctrinal understanding of maritime inspection oversight – from a narrowly sector-specific regulatory tool to a strategic element of the national security system. The paper justifies strategic directions for optimizing Ukrainian legislation through the digitization of vessel traffic monitoring, the introduction of

a risk-based approach during inspections, and the automation of waste accounting in ports, in line with the country's European integration agenda.

Keywords: *environmental safety of water bodies, inspection oversight, control and verification measures, protection of the marine environment, shipping, European integration standards, evidence base.*

Постановка проблеми. На тлі інтенсифікації міжнародних морських перевезень і зростання глобального обсягу транспортування вантажів дедалі гостріше постає проблема забезпечення екологічної та функціональної безпеки морського простору. Забруднення Світового океану, спричинене технічними аваріями, свідомим або експлуатаційним скиданням шкідливих речовин і нафтопродуктів із суден, створює безпосередню загрозу для крихких морських екосистем, узбережних територій та економічних інтересів прибережних держав. Для України як провідної морської держави Чорноморсько-Азовського басейну це питання має не лише екологічний, а й стратегічний характер, оскільки стале функціонування портової інфраструктури, торговельного флоту та морегосподарського комплексу безпосередньо зумовлює її національну безпеку й економічну стабільність.

Традиційні національні та міжнародно-правові механізми регулювання судноплавства нерідко виявляються недостатньо гнучкими перед обличчям трансгресивного й транскордонного характеру екологічних загроз. Неперервний розвиток хімічної промисловості та зростання частки небезпечних вантажів у загальній структурі морського вантажообігу підвищують ризики масштабних техногенних катастроф у морських акваторіях. Сучасний стан юридичного забезпечення в цій сфері демонструє наявність суттєвих прогалин у питаннях оперативного реагування на інциденти, розмежування відповідальності між суб'єктами морського перевізного процесу та чіткого оцінювання завданих довкіллю збитків.

Ключова проблематика полягає у вираженій суперечності між потребою в забезпеченні безперебійної торговельно-транспортної діяльності та вимогами щодо суворого дотримання екологічних стандартів судноплавства. Практична реалізація охоронних заходів ускладнюється різноманітністю видів небезпечних вантажів, високою чутливістю морського середовища до хімічного та нафтового впливу, а також правовою складністю доказування вини й відшкодування екологічної шкоди. Отже, постає нагальна потреба в комплексному науково-практичному дослідженні та системному вдосконаленні нормативно-правових засад запобігання забрудненню морського середовища з метою розробки дієвих юридичних механізмів його захисту й гарантування загальнонаціональної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зазначеної проблематики спирається на ґрунтовну нормативно-правову та науково-доктринальну базу, ключовим фундаментом якої є Міжнародна конвенція із запобігання забрудненню з суден 1973 року (MARPOL 73/78), до якої Україна приєдналася згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 року № 771 [1]. Цей нормативно-правовий акт міжнародного права встановлює імперативні технічні, конструктивні й експлуатаційні стандарти запобігання забрудненню нафтою, рідкими отруйними речовинами, стічними водами та

сміттям, створюючи уніфіковане міжнародне поле для безпечного судноплавства. Розвиваючи ці міжнародні імперативи в системному підручнику «Правове регулювання судноплавства» [3], О. С. Савич, А. В. Іванова та О. В. Костиря піддають всебічному аналізу широке коло інститутів морського права, висвітлюючи приватні й публічні засади функціонування морського транспорту та системи забезпечення безпеки плавання.

Глибоке наукове осмислення конкретних аспектів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в морському просторі знайшло своє відображення в працях В. О. Допілки та К. Г. Матієнко [2, с. 332]. Дослідники детально проаналізували правове регулювання відповідальності за забруднення навколишнього середовища під час транспортування небезпечних вантажів морем, звернувши особливу увагу на складність механізмів відшкодування завданих збитків, цивільно-правову відповідальність власників суден і специфіку правового режиму перевезення особливо ризикових речовин. Водночас генезу правових досліджень у сфері забруднення та засмічення морського простору ґрунтовно простежила І. В. Леусенко [4, с. 61], висвітливши еволюцію вітчизняної та зарубіжної правової думки, аналізуючи формування нормативно-правового інструментарію охороно-екологічного спрямування та вказуючи на спадковість і динаміку становлення відповідних правових інститутів.

Сучасний вектор наукових пошуків у сфері морського права щільно пов’язаний з оптимізацією національного законодавства в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. У праці А. В. Іванової та М. М. Корощенко [5, с. 195] науково обґрунтовано правові засади гармонізації законодавства України у сфері морського транспорту до стандартів Європейського Союзу, що є критично важливим для адаптації національних екологічних, технічних і транспортних нормативів до вимог ЄС. Розширюючи межі проблеми до глобального рівня, А. В. Іванова та Р. О. Кубіцький [6, с. 180–186] піддають системному аналізу морську безпеку як складову загальної системи національної та міжнародної безпеки. Такий підхід дає змогу розглядати захист морського середовища від забруднень не лише як вузькогалузеве екологічне завдання, а як стратегічний компонент загальнодержавної безпекової архітектури, що потребує дальшого теоретичного розроблення та законодавчого закріплення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість фундаментальних праць, присвячених базовим засадам правового регулювання судноплавства та історичній генезі правових досліджень у сфері охоронно-екологічної діяльності, низка системних питань усе ще залишається поза належною увагою науковців. Зростання інтенсивності транспортування високоризикових субстанцій висвітлило суттєву неоднозначність у механізмах притягнення до відповідальності суб’єктів морських перевезень. Практика застосування норм про відповідальність за забруднення довкілля небезпечними вантажами [2, с. 333] свідчить про наявність суперечностей між національними процесуальними процедурами доказування вини та складним механізмом реалізації вимог Міжнародної конвенції MARPOL 73/78 [1]. Відсутність чіткої деталізації правового статусу окремих учасників морегосподарського комплексу у випадках екологічних інцидентів створює умови для уникнення відшкодування шкоди, завданої морським екосистемам.

Водночас процес євроінтеграції України вимагає перегляду та суттєвого узгодження вітчизняного законодавства із засадами й директивами Європейського Союзу, що актуалізує проблему адаптації екологічних стандартів судноплавства [5, с. 194]. Невирішеною залишається проблема розробки комплексного алгоритму такої гармонізації, який би враховував як міжнародно-правові зобов'язання України за конвенцією MARPOL 73/78 [1], так і її внутрішньодержавні реалії та спроможність портової інфраструктури. Крім того, поза увагою дослідників часто залишається інтеграція правових норм екологічної безпеки морського простору в єдину систему національної та міжнародної безпеки [6, с. 184]. Традиційне сприйняття охорони довкілля як ізольованої галузевої теми заважає розглядати запобігання забрудненню із суден як ключову складову загальнодержавної безпекової стратегії, що потребує нових методологічних підходів та усунення прогалин у сучасній правовій доктрині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Логічним наслідком виявлених прогалин є потреба у формулюванні чіткої мети цього дослідження, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів запобігання забрудненню морського середовища із суден у контексті адаптації національного законодавства України до міжнародних та європейських стандартів. Реалізація цієї мети передбачає узагальнення надбань сучасних теоретичних досліджень у галузі правового регулювання судноплавства й оцінювання досягнутого рівня імплементації приписів Міжнародної конвенції MARPOL 73/78 у національну правову систему.

Для досягнення поставленої мети висувається низка конкретних завдань, першим із яких є вивчення еволюції екологічно-правових норм на основі аналізу генези наукових розробок у сфері захисту морського простору [4, с. 62]. Наступним завданням є комплексний розгляд специфіки юридичної відповідальності за забруднення довкілля під час транспортування небезпечних вантажів морем [2, с. 332] з метою усунення юридичних колізій і прогалин у процесах притягнення до відповідальності винних осіб та відшкодування завданих збитків.

Крім того, завданнями статті є визначення стратегічних напрямів гармонізації законодавства України у сфері морського транспорту зі стандартами Європейського Союзу [5, с. 191–200], а також обґрунтування концептуальних засад внесення охоронно-екологічних нормативів у загальну систему морської безпеки як елементу національної та міжнародної безпеки [6, с. 183]. Підсумковим результатом розв'язання окреслених завдань має стати формування цілісного наукового бачення розвитку правового регулювання, здатного забезпечити надійний екологічний захист і стале функціонування морської галузі України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних наукових розробок свідчить, що, попри наявність ґрунтовних праць із загальних питань судноплавства [3, с. 45] та фундаментальних досліджень генези захисту водного середовища [4, с. 62], низка критично важливих аспектів правового регулювання залишається поза належною увагою науковців. Передусім у вітчизняній юридичній доктрині бракує єдиного підходу до розмежування повноважень і зон відповідальності між Державною екологічною інспекцією України, Адміністрацією морських портів і Морською адміністрацією. Відсутність

чіткої процесуальної взаємодії між цими суб'єктами під час виявлення скидань шкідливих речовин призводить до міжвідомчих конфліктів, дублювання функцій або, навпаки, бездіяльності у вирішальні хвилини після екологічного інциденту.

Практика притягнення суб'єктів морського перевізного процесу до відповідальності за забруднення довкілля небезпечними вантажами [2, с. 333] демонструє суттєвий розрив між процедурами інспектування суден і стандартами доказування вини в суді. Наявні національні методики відбору проб, розрахунку збитків і накладення арешту на судна-порушники нерідко суперечать міжнародно-правовим стандартам, встановленим конвенцією MARPOL 73/78 [1]. Це створює умови, за яких іноземні та вітчизняні судновласники легко оскаржують рішення інспекційних органів у судовому порядку, уникаючи реального відшкодування шкоди, завданої морським екосистемам.

Водночас виникає гостра проблема відсутності цілісного механізму адаптації контрольно-наглядової діяльності до вимог Європейського Союзу [5, с. 195]. Процес гармонізації морського законодавства вимагає не просто механічного копіювання європейських директив щодо контролю держави порту (Port State Control), а їхньої глибинної інтеграції в національну правову систему з урахуванням специфіки роботи українських інспекційних служб. Поза увагою науковців залишаються й питання кваліфікації правопорушень під час застосування норм про порушення правил охорони вод [9, с. 29], де зібрані інспекторами первинні матеріали часто виявляються недопустимими доказами для кримінального провадження.

У більшості сучасних розробок інспекційний нагляд розглядається як вузькогалузевий контрольний інструмент, а не як стратегічний елемент системи морської безпеки держави [6, с. 182]. Забезпечення екологічної чистоти морських акваторій досі сприймається відірвано від завдань Стратегії державної екологічної політики [8] та загальної безпекової архітектури. Отже, виділення невирішених частин проблеми полягає в потребі створення комплексної, правово обґрунтованої та гармонізованої з європейським правом моделі інспекційного нагляду, яка б забезпечувала невідворотність відповідальності за забруднення та надійний захист морського простору України.

Правове регулювання запобігання забрудненню морського середовища із суден є фундаментальним напрямом державної екологічної політики, базис якого закладено безпосередньо в Конституції України [10]. Вона визначає забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги обов'язком держави, що має визначальне значення для розвитку всього морегосподарського комплексу. Деталізація цих нормативних засад відбувається через Стратегію державної екологічної політики України на період до 2030 року [8], яка орієнтує національну правову систему на мінімізацію техногенного впливу на водні об'єкти та підвищення ефективності екологічного нагляду. У цьому контексті морське право є комплексним інститутом, який поєднує приватні та публічні засади регулювання торговельного мореплавства [3, с. 112].

Ключовим міжнародно-правовим регулятором, що формує стандарти безпеки судноплавства та захисту акваторій від виснаження й забруднення, є Міжнародна конвенція із запобігання забрудненню з суден 1973 року (MARPOL 73/78) [1]. Цей документ містить суворі імперативні вимоги щодо конструкції суден, обладнання їх

сепараційними установками, танками для збору нафтомістких вод і системами очищення стічних вод. Практична імплементація конвенційних норм у національне правове поле вимагає чіткого функціонування контрольних механізмів, де ключову роль відіграють спеціалізовані інспекційні органи. Саме вони покликані здійснювати перевірку відповідності іноземних і національних суден міжнародним екологічним вимогам у рамках процедур контролю держави порту та держави прапора.

Діяльність інспекційних органів охоплює широкий спектр превентивних і контрольно-перевірочних заходів, регламентованих національним і міжнародним законодавством [7, с. 255]. Інспектори наділені повноваженнями здійснювати огляд суден, перевіряти наявність міжнародних свідоцтв про запобігання забрудненню, контролювати ведення журналів операцій із нафтою, сміттям і стічними водами. У разі виявлення обґрунтованих підозр щодо порушення правил запобігання забрудненню інспекційні органи мають право проводити детальний фізичний огляд судна, забирати проби скинутих речовин і видавати приписи щодо усунення виявлених недоліків. Якщо виявлені порушення створюють явну загрозу морському довкіллю, інспектори володіють імперативним правом затримувати судно в порту до повного усунення виявлених невідповідностей або надання відповідного фінансового забезпечення.

Систематизацію ключових напрямів діяльності інспекційних органів та їхній нормативно-процесуальний зміст наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Напрями та зміст функціональної діяльності інспекційних органів у сфері захисту морського середовища

Напрям діяльності	Зміст інспекційних заходів	Права та повноваження інспекторів
Документальний контроль	Перевірка наявності міжнародних свідоцтв про запобігання забрудненню та аналіз суднових журналів операцій із нафтою, сміттям і стічними водами	Запит і вилучення суднової документації для перевірки дотримання конвенційних вимог
Фізичний інспекційний огляд	Проведення детального огляду технічного стану судна, сепараційних установок, танків і систем очищення стічних вод	Доступ на борт судна, візуальний огляд суднового обладнання та приміщень
Лабораторно-аналітичний контроль	Виявлення фактів скидання шкідливих речовин у воду та визначення їхнього складу	Відбір проб скинутих речовин і суднових відходів для проведення офіційних аналізів
Застосування заходів впливу	Реагування на виявлені правопорушення та недопущення створення загрози довкіллю	Видача приписів про усунення недоліків та імперативне затримання судна в порту
Процесуальне забезпечення доказування	Фіксація порушень правил охорони вод і перевезення небезпечних вантажів	Складання протоколів, актів огляду та розрахунків збитків для судових і кримінальних проваджень

Джерело: розроблено авторами.

Наведений функціональний розподіл у табл. 1 підтверджує, що ефективність захисту акваторій безпосередньо залежить від належної реалізації кожного з окреслених напрямів інспекційного нагляду. Водночас на практиці системне виконання цих функцій ускладнюється за наявності підвищених ризиків техногенного й екологічного характеру. Зазначене найгостріше проявляється під час здійснення контрольних заходів щодо окремих категорій ризикових вантажів, де найменша процесуальна або технічна помилка інспектора може призвести до невідворотних наслідків.

Особливою складністю зазначається інспекційний контроль у процесі транспортування небезпечних та отруйних вантажів у тарі або наливом. Оцінюючи правове регулювання відповідальності за забруднення довкілля під час транспортування таких речовин морем [2, с. 332], потрібно підкреслити, що інспектори повинні контролювати не лише технічний стан судна, а й дотримання спеціальних правил укладання, маркування, кріплення та вентиляції вантажних місць. Будь-яка недбалість у цій сфері може призвести до масштабної екологічної катастрофи. Тому фіксація порушень правил перевезення небезпечних вантажів посадовими особами інспекційних органів є вирішальною передумовою для подальшого встановлення цивільно-правової відповідальності судновласника та стягнення завданих збитків.

Історико-правовий аналіз свідчить, що інститут інспекційного нагляду в морській сфері пройшов тривалий шлях еволюційного розвитку. Вивчаючи генезу правових досліджень у галузі забруднення та засмічення морського простору [4, с. 61], можна простежити трансформацію повноважень інспекційних органів від формального спостереження до створення повноцінних контрольно-наглядових служб із широкими адміністративно-примусовими функціями. Сьогодні цей інститут перебуває на етапі глибокого реформування, зумовленого потребою в гармонізації законодавства України у сфері морського транспорту до стандартів Європейського Союзу [5, с. 193]. Євроінтеграційний вектор вимагає впровадження нових інформаційних систем моніторингу трафіка суден, автоматизації обліку суднових відходів у портах і застосування ризик-орієнтованого підходу під час вибору суден для інспектування.

У разі коли забруднення морських вод має ознаки тяжкого екологічного правопорушення, контрольна діяльність інспекційних органів тісно переплітається з процесуальною діяльністю правоохоронних органів. Під час кваліфікації діянь, пов’язаних із порушенням правил охорони вод [9, с. 28], саме протоколи, акти огляду, задокументовані розрахунки збитків та офіційні лабораторні аналізи проб, складені інспекторами, формують основу доказової бази для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Неналежне проведення інспекційного перевірочного заходу або формальні помилки в процесі оформлення документів унеможливлюють покарання винних, що підриває принципи юридичної відповідальності у сфері природокористування.

Отже, функціонування розгалуженої та правозахисної системи інспекційних органів є ключовою умовою забезпечення реальної екологічної безпеки в морських акваторіях. Захист морського середовища від забруднення із суден виходить далеко за межі суто екологічного нагляду, існуючи важливим чинником забезпечення морської безпеки в єдиній системі національної та міжнародної безпеки [6, с. 184]. Ефективний інспекційний

контроль, базований на чіткому нормативному підґрунті, узгодженості національних норм із конвенцією MARPOL 73/78 [1] та європейськими стандартами, гарантує збереження морських ресурсів, захищає національні економічні інтереси та забезпечує сталий розвиток морегосподарського комплексу України.

Висновки. У результаті проведеного аналізу теоретико-правових і практичних засад регулювання запобігання забрудненню морського середовища із суден визначено, що нормативно-правова основа захисту акваторій спирається на конституційний обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки та цільові орієнтири Стратегії державної екологічної політики України до 2030 року. Ключовим міжнародно-правовим регулятором у цій сфері є Міжнародна конвенція MARPOL 73/78, імперативні вимоги якої визначають стандарти конструкції суден, їх оснащення сепараційним обладнанням і системами очищення, а також регламентують процедури контролю держави порту та держави прапора.

Водночас практична реалізація цих нормативних приписів ускладнюється наявністю суттєвих інституційно-процесуальних прогалин у вітчизняному законодавстві. Передусім у юридичній доктрині бракує єдиного підходу до розмежування повноважень між Держекоінспекцією України, Адміністрацією морських портів і Морською адміністрацією, що під час екологічних інцидентів призводить до міжвідомчих конфліктів, дублювання функцій або бездіяльності.

Ця інституційна неузгодженість поглиблюється суттєвим розривом між інспекційними процедурами та судовими стандартами доказування вини. Невідповідність національних методик відбору проб, розрахунку збитків та арешту суден міжнародним стандартам MARPOL 73/78 дає змогу судновласникам успішно оскаржувати рішення інспекцій у судовому порядку та уникати реального відшкодування шкоди.

Схожі процесуальні недоліки виявляються критичними й під час кваліфікації злочинів проти довкілля, зокрема щодо порушення правил охорони вод. У таких випадках зібрані інспекторами первинні матеріали через формальні помилки та порушення процедур нерідко визнаються недопустимими доказами для кримінального провадження, унеможливлюючи притягнення винних осіб до відповідальності.

Особливо гостро зазначені процесуальні вимоги проявляються під час проведення контрольних заходів щодо транспортування небезпечних та отруйних вантажів. У цій сфері інспекційний контроль вимагає оцінювання не лише технічного стану судна, а й дотримання спеціальних правил укладання, маркування, кріплення та вентиляції вантажу, що робить якість інспекційної фіксації порушень вирішальною передумовою для подальшого встановлення цивільно-правової відповідальності судновласника.

З огляду на це подальший розвиток інституту морського інспекційного нагляду вимагає глибинної інтеграції європейських директив у національну правову систему. Важливим є впровадження цифрових інформаційних систем моніторингу трафіка суден, автоматизація обліку суднових відходів у портах, а також перехід до застосування ризик-орієнтованого підходу під час вибору суден для перевірки.

У підсумку доведено потребу в якісній зміні доктринального підходу до розуміння сутності інспекційного нагляду, який має розглядатися не як вузькогалузевий контрольний інструмент, а як стратегічний елемент загальної безпекової архітектури держави.

Забезпечення екологічної чистоти морських акваторій вимагає формування комплексної, правової обґрунтованої та гармонізованої з правом ЄС моделі інспекційного контролю, яка гарантуватиме невідворотність юридичної відповідальності за забруднення та надійний захист морського простору України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден, 1973 р. MARPOL 73/78: Про приєднання України до Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року, поправок 1984, 1985, 1987, 1990 і 1992 років та Протоколу 1978 року до неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 771. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text

2. Допілка В. О., Матієнко К. Г. Правове регулювання відповідальності за забруднення навколишнього середовища при перевезенні небезпечних вантажів морем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021. Вип. 67. С. 331–335.

3. Савич О. С., Іванова А. В., Костиря О. В. Правове регулювання судноплавства. Харків : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 334 с.

4. Леусенко І. В. Забруднення та засмічення морського простору: генеза правових досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* 2023. № 4. С. 60–64.

5. Іванова А. В., Корощенко М. М. Правові засади гармонізації законодавства України у сфері морського транспорту до стандартів ЄС. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* 2026. № 2. С. 191–200.

6. Іванова А. В., Кубіцький Р. О. Морська безпека в системі національної і міжнародної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2024. Випуск 5. С. 180–186.

7. Балобанов О. О., Пальченко А. А. Основні заходи та захист морського середовища від забруднення, забезпечені міжнародним та національним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 68. С. 253–258.

8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України ; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII : станом на 01.01.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text

9. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Порушення правил охорони вод: проблеми тлумачення і вдосконалення кримінального закону. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2024. № 2. С. 26–35.

10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%-D0%B2%D1%80

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 11.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.9:343.37
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.231-245

М. Г. Максіменцев,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
M. H. Maksimentsev,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Procedure,
State Tax University
email: m.h.maksimentsev@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-1173-9113

КРИМІНОЛОГІЧНА Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ І ПОСАДОВИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL-LAW CHARACTERISTICS OF CORPORATE AND OFFICIAL CRIMES: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

У статті здійснено комплексний аналіз кримінологічної та кримінально-правової характеристики корпоративних і посадових злочинів, які в сучасній науковій і правозастосовній площині дедалі частіше розглядаються як одна з найскладніших форм суспільно небезпечної поведінки. Дослідження виходить із того, що корпоративна злочинність і злочини «білих комірців» не можуть бути пояснені виключно через класичні схеми загальнокримінальної деліктності, оскільки їхнє вчинення пов'язане з поєднанням економічної мотивації, використанням довірених владно-управлінських повноважень, специфікою організаційної структури юридичних осіб та складністю приховування причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою конкретних осіб і суспільно небезпечними наслідками [9; 11; 14]. Обґрунтовано, що для правильної кваліфікації корпоративних та посадових злочинів вирішального значення набуває не лише загальна конструкція складу кримінального правопорушення, а й здатність правозастосувача довести об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону в складних багаторівневих

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Максіменцев М. Г., 2026

економічних і управлінських відносинах [1; 2; 4; 18]. Доведено, що суспільна небезпечність цих злочинів значною мірою проявляється в масштабах завданої економічної, екологічної, соціальної та репутаційної шкоди, яка часто перевищує наслідки традиційних корисливих правопорушень [12; 13; 17]. Особливу увагу приділено проблемам доказування в суді елементів складу кримінального правопорушення, охоплюючи встановлення наслідків, мотиву, мети, емоційного стану й причинного зв'язку між управлінським рішенням або корпоративною практикою та фактом заподіяння шкоди [2; 4; 18]. Окремо проаналізовано суперечності, що виникають у зв'язку з кримінально-правовим оцінюванням поведінки юридичних осіб, зокрема дискусію щодо можливості існування «колективного mens rea» та меж застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за законодавством України [1; 19; 27; 28]. На матеріалі національного законодавства, доктрини та низки міжнародних кейсів, а саме BP Deepwater Horizon, Enron, Theranos, McKinsey та інших, показано, що корпоративні злочини становлять не лише форму економічної девіації, а й серйозний виклик для сучасної кримінальної політики, оскільки вимагають міждисциплінарного підходу, розвиненої доказової методології, належного нормативного конструювання корпоративної відповідальності та посиленого контролю за сферами підвищеного ризику [20–28]. Зроблено висновок, що сучасна протидія корпоративній злочинності має спиратися не на спрощене ототожнення юридичної особи зі «злочинцем», а на чітке розмежування індивідуальної вини, організаційної вигоди, дефектів корпоративного контролю та публічно небезпечних наслідків, які стали можливими внаслідок використання владних, службових чи управлінських повноважень [1; 5; 6; 16].

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, корпоративна злочинність, злочини білих комірців, деліктна поведінка у сфері господарювання, організаційна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, службове зловживання, корпоративний контроль.*

The article provides a comprehensive analysis of the criminological and criminal-law characteristics of corporate and official crimes, which are increasingly regarded in modern scholar studies and law-enforcement practice as one of the most complex forms of socially dangerous conduct. The study proceeds from the premise that corporate crime and white-collar crime cannot be adequately explained solely through classical models of ordinary criminality, because their commission is associated with a combination of economic motivation, the misuse of entrusted managerial and power-related authority, the specific institutional structure of legal entities, and the difficulty of revealing the causal link between the conduct of particular individuals and socially dangerous consequences [9; 11; 14]. It is substantiated that, for the proper qualification of corporate and official crimes, decisive importance belongs not only to the general legal structure of a criminal offence, but also to the ability of the law-applier to prove the protected object, the objective side, the subject, and the subjective side within complex multi-layered economic and managerial relations [1; 2; 4; 18]. The article argues that the social danger of such crimes is largely reflected in the scale of economic, environmental, social, and reputational damage, which often exceeds the consequences of traditional acquisitive offences [12; 13; 17]. Particular attention is devoted to the problems of

proving, in court, the elements of the corpus delicti, including the establishment of consequences, motive, purpose, emotional state, and the causal relationship between a managerial decision or corporate practice and the fact of damage [2; 4; 18]. Separate consideration is given to the contradictions that arise in connection with criminal-law assessment of the conduct of legal persons, including the debate concerning the possibility of a "collective mens rea" and the limits of applying criminal-law measures to legal entities under Ukrainian law [1; 19; 27; 28]. On the basis of national legislation, doctrine, and a number of international cases, including BP Deepwater Horizon, Enron, Theranos, McKinsey and others, the article demonstrates that corporate crimes constitute not merely a form of economic deviation, but also a serious challenge for contemporary criminal policy, since they require an interdisciplinary approach, a developed evidentiary methodology, proper regulatory construction of corporate liability, and strengthened control over high-risk sectors [20–28]. It is concluded that modern counteraction to corporate crime should not rely on the simplified identification of a legal entity as a "criminal", but on a clear differentiation between individual guilt, organizational benefit, defects of corporate control, and publicly dangerous consequences made possible through the use of managerial, official, or power-related authority [1; 5; 6; 16].

Keywords: *criminal offense, corporate crime, white-collar crime, criminal-law qualification, proof of guilt, abuse of office, environmentally hazardous activity, corporate control.*

Постановка проблеми. Проблематика корпоративних і посадових злочинів належить до тих сфер кримінально-правової науки, де класичні конструкції Загальної частини кримінального права стикаються з надзвичайно складною практикою доведення, інституційною багатошаровістю правопорушення та латентним характером суспільно небезпечної поведінки [1; 2; 18]. У межах традиційного підходу кримінальне правопорушення розглядається як вольовий акт конкретної фізичної осудної особи, яка діє винно, протиправно та карано [1; 2; 4]. Водночас сучасна господарська діяльність, особливо коли вона здійснюється в рамках складних корпоративних структур, демонструє, що суспільно небезпечні наслідки нерідко виникають не внаслідок одного локального акту, а в результаті послідовності управлінських рішень, допущень, системних порушень процедур контролю, спотворень звітності, зловживання довіреними повноваженнями та навмисного перекладання ризиків на споживача, працівника, державу або довкілля [9; 11; 12; 16].

Саме тому загальна проблема полягає в тому, що корпоративні та посадові злочини, з одного боку, формально підлягають поясненню через класичні ознаки складу кримінального правопорушення, а з іншого – фактично виходять за межі спрощеної моделі індивідуального кримінального діяння [2; 4; 18]. Це породжує одразу декілька практичних і теоретичних труднощів. Насамперед ідеться про встановлення об’єкта посягання, визначення реального суб’єкта злочину в умовах ієрархічної корпоративної структури, з’ясування змісту об’єктивної сторони, коли наслідки відстрочені в часі або маскуються під законну господарську діяльність, а також про доведення суб’єктивної сторони, якщо рішення ухвалюються колегіально, через багатоетапну процедуру погодження або толерування небезпечної корпоративної практики [1; 2; 18].

Зв'язок цієї проблеми з важливими науковими й практичними завданнями є очевидним. По-перше, йдеться про потребу в удосконаленні кримінально-правової кваліфікації діянь, які посягають на економічну безпеку, довкілля, життя та здоров'я людей під виглядом нормальної корпоративної діяльності [5; 6; 12]. По-друге, це стосується підвищення ефективності кримінального провадження в справах, де доказова база є переважно документальною, аналітичною та експертною [4; 18]. По-третє, проблема має безпосереднє значення для розвитку законодавства щодо юридичних осіб, оскільки питання меж їхньої кримінально-правової відповідальності залишається одним із найбільш дискусійних як у національній, так і в зарубіжній доктрині [1; 19; 27; 28]. Нарешті, в умовах глобалізації та транснаціонального характеру бізнесу ця проблематика виходить за межі суто національного правопорядку, оскільки корпоративні правопорушення нерідко охоплюють декілька юрисдикцій, складні ланцюги бенефіціарного контролю та значні публічні наслідки, що вимагає звернення до міжнародного досвіду [6; 7; 12; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження корпоративної та посадової злочинності розвивається на перетині кримінального права, кримінології, економічної безпеки, екологічного права, міжнародного права й теорії організацій. Класичною відправною точкою для аналізу злочинів «білих комірців» залишається концепція Е. Сазерленда, який пов'язував такі злочини з діяльністю осіб високого соціального статусу, вчиненою в межах професійної або службової діяльності [11]. Цей підхід зберігає евристичну цінність і сьогодні, оскільки дає змогу відмежовувати загальнокримінальні корисливі посягання від тих випадків, коли джерелом криміногенного потенціалу стає не маргінальність, а владний або професійний ресурс [10; 11; 14].

Подальший розвиток цієї тематики в зарубіжній науці відбувався в працях Hazel Croall, Peter Gottschalk, Larry Siegel, Paul Brantingham, Nigel South, Rob White та інших авторів, які по-різному акцентували увагу на інституційній природі корпоративних правопорушень, їх зв'язку з капіталістичним виробництвом, дефектами регулювання, професійною девіацією, транснаціональними екологічними ризиками та високою латентністю [8–16]. Croall наголошувала на зв'язку білокомірцевої злочинності з високим статусом і респектабельністю правопорушників [14]; Gottschalk та Gunnesdal звертали увагу на тіньову економіку й управлінські механізми приховування відповідальності [9]; White послідовно показував, що транснаціональні екологічні злочини часто пов'язані саме з корпоративною діяльністю, а не з класичною «вуличною» злочинністю [12]; Blackburn та Enneking аналізували проблему доступу потерпілих до засобів захисту й деліктно-правових наслідків діяльності транснаціональних корпорацій [7; 16]. Офіційні матеріали Міністерства юстиції США, SEC, а також нормативні моделі Великої Британії та Нідерландів показують, що в практиці західних держав корпоративна злочинність дедалі частіше розглядається як окрема зона підвищеного кримінально-правового ризику, а до компаній застосовуються не лише штрафні, а й комплексні контрольні та комплаєнс-заходи [20–28].

В українській науці основою для такого дослідження є праці з кримінального права й кримінології, насамперед роботи В. В. Топчія, Г. В. Дідківської, О. М. Джужі, а також наукові розробки, присвячені окремим видам економічної, екологічної та службової

злочинності [2–5; 17; 18]. Важливе значення мають і дослідження, присвячені злочинності у сфері надрокористування, де корпоративний елемент проявляється особливо виразно через поєднання екологічних ризиків, економічної вигоди та складних організаційних рішень [5; 6]. У цьому контексті окремої уваги заслуговують напрацювання щодо транснаціональних корпоративних екологічних злочинів у видобувній сфері, які демонструють, наскільки тісно сучасна корпоративна злочинність переплітається з міжнародною юрисдикцією, регуляторною фрагментацією та проблемою розподілу відповідальності між материнськими й дочірніми структурами [6; 12; 16].

Окремим блоком сучасних досліджень є аналіз правової природи відповідальності юридичних осіб. У цій частині наукова дискусія концентрується навколо можливості й меж кримінально-правової інкримінації корпорації як такої [1; 19; 27; 28]. Саме тут постає проблема так званого «collective mens rea», тобто теоретичної можливості конструювання колективної суб'єктивної сторони злочину [19]. Частина дослідників намагається обґрунтувати, що в складних організаціях умисел може виводитися з поєднання знання різних посадових осіб і узгодженості їхніх дій. Інша частина, навпаки, наполягає на тому, що таке розуміння суперечить класичним засадам кримінального права, принципу nulla crimen sine lege та вимозі індивідуалізації вини [1; 19]. Саме в цьому ключі в зарубіжній літературі відстоюється теза, що більший акцент у корпоративній відповідальності доцільно робити на санкціях, комплаєнсі та системних дефектах контролю, а не на фіктивному приписуванні корпорації «психічного ставлення» в людському розумінні [19; 27; 28].

Водночас навіть широкий масив досліджень не усуває фундаментальної проблеми: корпоративна й посадова злочинність продовжує опинятися між кримінально-правовою класикою та організаційною реальністю сучасного бізнесу. Саме ця колізія й зумовлює потребу в подальшому аналізі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний обсяг наукових праць і практичних напрацювань, низка аспектів загальної проблеми залишається невирішеною. Передусім не до кінця з'ясованим залишається питання про межі застосування класичної конструкції складу кримінального правопорушення до діянь, що вчиняються в корпоративному середовищі [1; 2; 4; 18]. Зовнішньо це може виглядати як управлінське рішення, порушення стандарту безпеки, маніпуляція звітністю чи замовчування ризику, однак з погляду кримінального права потрібно дати відповідь, хто саме є безпосереднім суб'єктом, у чому полягає суспільно небезпечне діяння, яким є його причинний зв'язок із наслідками і як довести вину [1; 18].

Не менш проблемним залишається співвідношення корпоративних злочинів і злочинів «білих комірців». У частині доктрини вони майже ототожнюються, в іншій – розводяться як самостійні явища [11; 14]. Така непослідовність має не лише термінологічне, а й практичне значення, оскільки від неї залежить коло релевантних суб'єктів, характер доказування й навіть розуміння того, чи йдеться про злочин проти корпорації, злочин в інтересах корпорації чи злочин у межах корпорації [9; 14]. Не менш дискусійною є межа між корпоративною та організованою злочинністю: в обох випадках бачимо координацію, ієрархію, розподіл функцій і вигоду, але правова природа цих явищ

принципово різна. У першому випадку йдеться про використання легальної організаційної форми, у другому – про створення злочинного об'єднання як такого [9; 17].

Серйозною прогалиною лишається й питання суб'єктивної сторони в корпоративних злочинах. Доки в національному законодавстві відсутня конструкція «колективного mens rea», правозастосувач змушений шукати індивідуальну вину конкретних фізичних осіб [1; 19]. Однак у великих організаціях рішення часто є результатом не одного прямого наказу, а системи управлінської культури, мовчазної згоди, дефектного контролю, толерування ризиків чи цілеспрямованого невтручання. Такі форми поведінки важко втиснути у вузьку схему індивідуального умислу або необережності без втрати змісту події.

Крім того, недостатньо розробленими залишаються підходи до емпіричної частини дослідження корпоративної злочинності. Саме через латентність таких правопорушень дослідник часто змушений спиратися не на значну кількість вироків, а на окремі резонансні кейси, матеріали регуляторів, угоди з правосуддям, санкційні рішення та вторинні джерела [20–28]. Це ускладнює формування єдиної узагальнювальної моделі та вимагає обережності у висновках.

Метою статті є комплексне дослідження кримінологічної та кримінально-правової характеристики корпоративних і посадових злочинів через призму загальної конструкції складу кримінального правопорушення, проблем доказування його елементів у суді, а також сучасних підходів до відповідальності юридичних осіб. Для досягнення цієї мети потрібно, по-перше, розкрити поняття та основні ознаки кримінального правопорушення як вольового акту людини, зокрема в частині об'єктивної та суб'єктивної сторін; по-друге, показати, як ці класичні елементи функціонують у доказуванні корпоративних і посадових злочинів; по-третє, проаналізувати міжнародні кейси, що ілюструють реальні моделі корпоративної девіації, масштаби шкоди та механізми реагування; по-четверте, окреслити місце заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у законодавстві України та виявити їхні сильні й слабкі сторони; по-п'яте, визначити концептуальні суперечності в осмисленні корпоративної злочинності та запропонувати узагальнювальний підхід до її розуміння [1; 5; 6; 20–28].

Виклад основного матеріалу. Основні ключові поняття, навколо яких вибудовується дослідження, охоплюють кримінальне право, кримінальне законодавство, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону, корпоративні злочини та посадові злочини «білих комірців». Метою цього наукового викладу є формування цілісного уявлення щодо елементів кримінального правопорушення, характеристики його об'єктивної та суб'єктивної сторін, застосування цих знань під час аналізу доказування в кримінальному судовому процесі, а також використання прикладів елементів злочину й кримінологічної характеристики корпоративних і посадових злочинів у процесі вивчення кейсів і практичного застосування знань, що набувають особливої ваги у зв'язку з міжнародним досвідом і транснаціональним характером сучасних корпоративних посягань [2; 4; 6; 18].

Актуальність теми визначається тим, що вибір і певний раціональний розрахунок притаманні багатьом злочинам, а система покарань та контролю за злочинністю, яка зважає на людський вибір і раціональну поведінку, здатна не лише владнати наслідки,

але й попередити рецидив чи взагалі наступні злочини [10; 17; 19]. Злочини корпорацій, вчинені за дорученням або за мовчазною згодою їхніх уповноважених представників управління, переважно розглядаються в контексті широкої категорії злочинів у сфері підприємницької та господарської діяльності – enterprise crime – як частина вмотивованої раціональної винуватої поведінки, спрямованої на отримання прибутку через ведення незаконної господарської діяльності [9; 11; 14]. Притягнення до відповідальності за такі кримінальні правопорушення вимагає глибинних теоретичних і практичних міждисциплінарних правових навичок і хисту в доказуванні всіх складових елементів кримінального правопорушення в процесі збору фактів. Саме тому якість роботи правника у встановленні об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін залишається вирішальною для успішного правозастосування кримінального закону й притягнення винних до відповідальності [1; 2; 4; 18].

Кримінальне правопорушення, яке відбувається в реальності, має ознаки та елементи вольового вчинку людини. Суспільна небезпечність, винність, протиправність і караність є базовими ознаками кримінального правопорушення [1; 2; 18]. У кримінально-правовій науці суспільна небезпечність визначається як об'єктивна, сутнісна та стрижнева властивість діяння, що існує в реальному світі незалежно від бажання законодавця [2; 18]. Із цього випливає, що завдання законодавця полягає не в створенні небезпечності, а в її належному юридичному розпізнанні, оцінюванні та в рішенні про віднесення певного діяння до суспільно небезпечних правопорушень [1; 19]. Наука водночас визначає і тип, і ступінь суспільної небезпечності. Її характер пов'язується з характеристиками та значенням тих охоронюваних законом явищ реального світу, на які посягає діяння. Так, різні ступені суспільної небезпеки можуть бути пов'язані з посяганням на життя, здоров'я, довкілля, громадську безпеку чи економічний порядок [1; 5; 17]. Залежно від форми вини, мотиву та мети, способу посягання, тяжкості наслідків та інших обставин ступінь суспільної небезпечності оцінюється як порівняльна небезпека в межах однієї й тієї самої групи діянь [2; 18].

Винність описує внутрішній психологічний зміст діяння й розкриває психічне ставлення особи до суспільно небезпечної поведінки та її наслідків [1; 2]. Відтак винність можна визначити як сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин саме так, як вони відображаються в свідомості та волі особи, яка вчинила діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність [2; 18]. Протиправність означає, що лише таке діяння, яке передбачено Кримінальним кодексом України, визнається кримінальним правопорушенням [1]. Караність же означає передбачення покарання за діяння санкціями статей Особливої частини Кримінального кодексу України. Отже, покарання потрібно розуміти не тільки як фактичне застосування санкції, а й як загрозу її застосування в разі вчинення діяння, передбаченого Кодексом [1; 2].

Елементи кримінального правопорушення як вольового акту відображають основні структурні компоненти суспільно небезпечного діяння, що існує в реальному житті. Об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона становлять ту модель, яка дає змогу перевести фактичну подію в юридичну площину кваліфікації [2; 4; 18]. Об'єкт визначається як те, на що посягає діяння, а також чому воно спричиняє значну шкоду

або створює загрозу заподіяння такої шкоди [1; 2]. Об'єктивна сторона є зовнішнім проявом діяння. Вона охоплює суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також місце, час, спосіб, обстановку та засоби вчинення [2; 4; 18]. Суб'єктом є фізично осудна особа, яка вчинила діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [1; 2]. Суб'єктивна сторона відбиває внутрішню сторону правопорушення, тобто вину, мотив, мету й, у відповідних випадках, емоційний стан [2; 18].

У сфері доказування ці положення набувають особливої ваги. Склад кримінального правопорушення, який підлягає доказуванню, також відомий як corpus delicti, походить із практики доведення наявності злочину, підтвердженої наслідками, фактами та доказами [4; 18]. Він складається з набору юридичних ознак, встановлених законом про кримінальну відповідальність, які визначають вчинення певного суспільно небезпечного діяння як кримінальне правопорушення [1; 18]. Історично ще англійська правова традиція виходила з того, що злочин має бути доведений у суді навіть за наявності зізнання обвинуваченої особи [19]. Тому ніхто не може бути визнаний винним у злочині, доки вина не доведена в суді та не підтверджена законним вироком. Хоч поняття кримінального правопорушення й склад кримінального правопорушення тісно пов'язані, вони не є тотожними. Одне стосується реального явища, інше – юридичної концепції цього явища [2; 18]. Саме повний набір юридично значущих ознак конкретного типу злочину, наприклад убивства, шахрайства чи службового зловживання, входить до складу кримінального правопорушення. Отже, модель складу дає змогу відокремити в множині фактичних обставин ті ознаки, які мають значення для правильного кримінально-правового оцінювання [2; 4].

Ця логіка видається звичною, коли йдеться про класичні загальнокримінальні посягання. Проте в разі корпоративних і посадових злочинів вона ускладнюється. Доказуванню підлягає не просто дія, а часто сукупність управлінських рішень, фінансових трансакцій, службових інструкцій, комплаєнс-дефектів, технічних порушень, неправдивої звітності, замовчування ризиків, фальсифікації внутрішніх процедур або несанкціонованого відступу від стандартів безпеки [9; 12; 16; 20–26]. У схожих ситуаціях склад кримінального правопорушення має бути виявлений не в одному безпосередньому акті, а в організаційно зумовленій поведінці, наслідки якої часто набувають масштабу лише через певний час.

Приклади посадових злочинів і корпоративних злочинів через призму складу кримінальних правопорушень особливо виразні в тих кейсах, де поєднуються екологічні, економічні, матеріальні та гуманітарні наслідки. Якщо особа порушує закон під час здійснення пов'язаних з нею посадових обов'язків, такі формальні правопорушення переважно підпадають під білокомірцевий або посадовий злочин [11; 14]. Він може бути пов'язаний із порушенням встановлених процедур і правил, що зумовлює прямі економічні, екологічні чи інші втрати, включно зі шкодою здоров'ю та життю людей. Такий злочин у вітчизняній та іноземній кримінології розуміється як правопорушення, скоєне особою з певним соціальним статусом і довіреними розпорядчими повноваженнями в процесі виконання службових обов'язків [11; 14; 17]. Ідентифікувати та довести посадові злочини як такі, що підпадають під кримінальний закон, часто складніше, ніж загальнокримінальні діяння, оскільки вони здебільшого ґрунтуються на недосконалості

законів, регуляторних лазівках, складній бухгалтерській або управлінській документації та фрагментарній доказовій базі [4; 9; 17]. Водночас саме громадське оцінювання та емпіричні дослідження нерідко показують, що за економічними й моральними наслідками такі злочини сприймаються як не менш, а подекуди й більш тяжкі, ніж шахрайство, пограбування чи крадіжка [14; 15].

Особливо показовою в цьому сенсі є злочинність у сфері надрокористування. Вона може проявлятися не лише у формі безпосереднього незаконного видобутку, коли основним доказом злочину є сам незаконно видобутий ресурс, а й у витонченій і прихованій формі посадових та корпоративних злочинів [5; 6]. Саме тому наведене в проєкті посилання на Croall є змістовно виправданим: білокомірцева злочинність традиційно асоціюється з високим статусом і респектабельністю правопорушників, а також із «злочинами можновладців» і корпоративною злочинністю [14]. У навколишньому середовищі та сфері надрокористування це має особливе значення, оскільки потенційно найбільшу шкоду довкіллю спричиняють не дрібні побутові делікти, а саме корпоративні рішення, що системно нехтують безпекою, стандартами екологічного контролю та процедурною добросовісністю [5; 6; 12; 13].

Не всі країни, навіть у межах Європейського Союзу, однаково розглядають категорію корпоративного злочину, але Англія та Нідерланди дають показові моделі законодавчого реагування. Section 14 Bribery Act 2010 у Великій Британії прямо пов’язує відповідальність організації з відповідальністю керівних осіб, які дали згоду або потурали вчиненню корупційного злочину від імені юридичної особи [27]. Офіційні пояснювальні примітки до цього положення прямо вказують, що воно спрямоване на осіб, які consent or connive in bribery committed by a body corporate [27]. У Нідерландах Article 51 Penal Code закріплює ще яснішу модель: кримінальні правопорушення можуть бути вчинені як фізичними, так і юридичними особами, а провадження може бути ініційоване як щодо самої юридичної особи, так і щодо осіб, які давали розпорядження або фактично керували протиправною поведінкою [28].

Ці підходи важливі не тільки самі собою, а й тому, що демонструють тісний невід’ємний зв’язок між посадовим і корпоративним злочином. Досить часто корпоративне правопорушення реалізується не абстрактною «корпорацією», а конкретними особами, які діють в її організаційно-розпорядчій структурі, користуються довіреними повноваженнями й отримують матеріальну вигоду або переваги для себе чи пов’язаного бізнесу [9; 11; 14; 27; 28]. Водночас шкода, яка виникає внаслідок їхньої поведінки, не вичерпується сферою приватного інтересу: вона охоплює економічний порядок, ринок, безпеку споживача, довкілля й навіть людські життя [12; 13; 20–26].

Створення доказової бази щодо посадових злочинів й незаконної господарської діяльності, яка призводить до тяжких наслідків для навколишнього середовища, економіки та здоров’я людей, є значно складнішим, ніж доказування класичних кримінальних злочинів. Такі провадження можуть тривати роками й вимагати ґрунтовного документального підтвердження, висновків експертів, відновлення ланцюгів ухвалення рішень, аналізу внутрішньої переписки, комплаєнс-політик, фінансових потоків і корпоративного управління [4; 9; 18; 20–26]. Саме через це корпоративна злочинність

часто виявляється не менш небезпечною, ніж організована, хоча її зовнішня оболонка може бути цілком легальною [9; 17].

Одним із найбільш показових випадків корпоративного злочину у сфері надрокористування, який навіть був екранізований у стрічці «Deepwater Horizon», стала катастрофа на орендованій платформі Deepwater Horizon у Мексиканській затоці 2010 року. З офіційних матеріалів Міністерства юстиції США та самої компанії BP випливає, що компанія погодилася визнати вину за 11 felony counts, пов'язаних із загибеллю 11 працівників, а загальна сума кримінальних платежів становила приблизно 4 млрд доларів, включно із найбільшим на той час кримінальним штрафом в історії США, пов'язаним із екологічною шкодою [20; 21]. У рішенні також були передбачені масштабні контрольні та комплаєнс-заходи, охоплюючи незалежний моніторинг технологічної безпеки, контроль етичної поведінки, аудит екологічного та безпекового менеджменту, посилення підготовки персоналу та вдосконалення планів реагування на нафтові викиди [20; 21]. Цей кейс показує, що корпоративний злочин може охоплювати не тільки первинний акт порушення, але й системний дефіцит контролю, культуру нехтування ризиком та організаційні передумови катастрофи [12; 20; 21].

У схожому, хоча й не тотожному вимірі, потрібно розглядати кейс Enron. За офіційними матеріалами DOJ та FBI, щодо керівників Enron були висунуті й доведені звинувачення, пов'язані зі змовою, fraud та іншими злочинами, а колапс компанії став класичним прикладом того, як спотворення фінансової звітності, фіктивні схеми приховування зобов'язань та управлінський обман можуть набувати масштабу системного корпоративного злочину [22; 23]. У справі Jeffrey Skilling федеральний суд підтвердив відповідальність за conspiracy, securities fraud та інші злочини, а сума forfeiture сягнула приблизно 42 млн доларів [23]. Саме Enron остаточно закріпив у правовій і публічній свідомості тезу, що корпоративний злочин – це не просто «неетичний бізнес», а кримінально карана модель маніпулювання ринком та інвестором [22; 23].

Ще один показовий приклад – Theranos. SEC 2018 року вказала, що Holmes, Balwani і Theranos, вводячи інвесторів в оману щодо можливостей портативного аналізатора крові, залучили понад 700 млн доларів інвестицій [24]. Пізніше Міністерство юстиції США та федеральний суд підтвердили, що йшлося про багатомільйонну схему обману інвесторів, за результатами якої Е. Голмс була визнана винною в conspiracy та wire fraud [24; 25]. Цей кейс є особливо важливим для аналізу суб'єктивної сторони злочину, адже він демонструє, як корпоративний бренд, харизматичне лідерство, інформаційна асиметрія та контроль над внутрішніми потоками даних можуть бути використані для системного обману без негайно видимого зовнішнього насильницького компонента [24; 25].

Не менш промовистим є кейс McKinsey у зв'язку з опіоїдною кризою в США. У грудні 2024 року DOJ офіційно повідомив про resolution of criminal and civil investigations into McKinsey's work with Purdue Pharma. Компанія погодилася сплатити 650 млн доларів, припинити діяльність, пов'язану з контрольованими речовинами, і впровадити суттєві комплаєнс-заходи; окремому колишньому партнеру було інкриміновано obstruction of justice [26]. Цей випадок демонструє, що навіть консалтингова діяльність, зовні віддалена від безпосереднього виробництва чи збуту небезпечного продукту, може розглядатися

як кримінально значущий внесок у суспільно небезпечну корпоративну практику, якщо вона свідомо сприяє масштабним шкідливим наслідкам [26].

У цьому зв'язку цілком закономірним є звернення до українського законодавства про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб. Розділ XIV-1 Кримінального кодексу України закріплює підстави застосування до юридичних осіб таких заходів, якщо їхні уповноважені особи вчинили від імені та в інтересах юридичної особи певні кримінальні правопорушення [1]. Йдеться про злочини, пов'язані з легалізацією доходів, корупцією, терористичною діяльністю, посяганнями на основи національної безпеки, окремими насильницькими злочинами та іншими діяннями, прямо переліченими в законі [1]. Законодавець також визначає види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб: штраф, конфіскацію майна та ліквідацію [1]. Водночас штраф і ліквідація мають характер основних заходів, а конфіскація – додаткового. Суд, застосовуючи ці заходи, враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, ступінь реалізації кримінально-протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер і розмір неправомірної вигоди та вжиті юридичною особою заходи для запобігання правопорушенню [1].

Проте саме тут і виникає одна із основних теоретичних суперечностей. Зосередження уваги на організації чи корпорації як на правопорушнику може створити серйозні труднощі для кримінально-правових рамок, орієнтованих на індивідуальну вину та умисел. Корпорація або організація як безособова сутність формально не має персоналізованого умислу або вини, не має душевного стану, не володіє свідомістю в антропологічному розумінні [19]. Саме тому в традиційному сенсі в неї відсутній mens rea як суб'єктна та суб'єктивна основа злочину. Дискусія про «колективний mens rea» у цьому розумінні залишається доктринально складною та не може бути вирішена простою риторичною заміною індивідуального суб'єкта організаційною абстракцією. Інакше це неминуче вступить у суперечність із принципом nulla crimen sine lege та з вимогою законності в кримінальному праві [1; 19].

Саме тому більш переконливою видається та позиція, за якою кримінально-правова відповідальність юридичних осіб має реалізовуватись насамперед на рівні спеціальних санкцій і заходів впливу, а не через штучне приписування юридичній особі психічного ставлення, яке властиве лише людині [1; 19]. Такий підхід дає змогу уникнути концептуального розмивання вини й водночас не залишати без правового реагування ті ситуації, коли корпорація об'єктивно отримала вигоду, створила умови для злочину або виявила структурний дефект контролю, що призвів до тяжких наслідків [1; 27; 28].

У цьому контексті корисно розрізняти корпоративну або організаційну злочинність і організовану злочинність. Корпоративна злочинність пов'язана з діяльністю організацій, зареєстрованих як юридичні особи для ведення легального бізнесу, але використаних для досягнення протиправних результатів [9; 11; 14]. Організована ж злочинність передбачає створення централізованих кримінальних утворень і груп, для яких злочинність є основним або єдиним засобом існування [17]. Це розмежування має фундаментальне значення, оскільки в першому випадку злочинність паразитує на легальній інституції, а в другому – сама інституція є злочинною від початку. Втім з погляду кримінології

обидва феномени мають спільні риси: координацію, ієрархію, розподіл функцій, конспірацію та орієнтацію на вигоду. Саме тому в реальному правозастосуванні інколи спостерігається небезпечна тенденція сплутувати ці категорії [9; 17].

Поширені кримінально-правові тлумачення корпоративних злочинів демонструють ще одну важливу відмінність: потрібно розрізняти злочини проти корпорацій і злочини в інтересах корпорацій [9; 14]. Якщо перші спрямовані на заподіяння шкоди самій організації, то другі, навпаки, вчиняються представниками корпорації на користь цієї самої організації, навіть якщо формально супроводжуються особистим збагаченням керівників. Це розмежування має ключове значення для кваліфікації діяння, встановлення об'єкта посягання та визначення того, хто є потерпілим, а хто бенефіціаром суспільно небезпечної поведінки [9; 14].

Із цього випливає, що корпоративна злочинність у кримінально-правовому значенні не зводиться до одного різновиду посягання. Вона може охоплювати організаційний злочин проти публічних і приватних інтересів, білокомірцеві злочини впливових керівників, які професійно зловживають довіреними повноваженнями, а також звичайні злочини у формі хабарництва, шахрайства, екологічних деліктів, убивств, контрабанди, привласнення та розтрати [9; 11; 12; 14]. Саме ця палітра вказує, що корпоративний злочин не можна визначити лише за видом статті Кримінального кодексу України. Його відмітна ознака полягає в способі організації злочинної поведінки, використанні легальної форми та в тому, що злочинна діяльність інтегрується в нормальну господарську або управлінську практику [9; 11; 14].

Приклади пов'язаних злочинних проявів добре відомі: спотворення фінансових звітів, хабарництво, хибна реклама, обман споживача щодо реальних якостей продукції та послуг, кримінальна шкода довкіллю, зловживання на ринках капіталів, використання інсайдерської інформації, корупція й відкати політикам, привласнення та розтрата [9; 12; 14; 20–26]. Однак у науковому сенсі важливішим є не простий перелік таких проявів, а з'ясування їхньої внутрішньої кримінологічної логіки. Вони виникають у середовищі, де економічна вигода поєднується з управлінським ресурсом, де моральний контроль заміщується корпоративною лояльністю, а ризики для третіх осіб виносяться за межі внутрішнього обліку [9; 10; 15]. Саме тому в рефлексії суб'єктивних сторін корпоративних злочинів закономірно з'являються такі чинники, як користолюбний менталітет, жадібність, жага влади, морально-етична деградація, брак контролю та належного регулювання. Ці характеристики не є самостійними юридичними ознаками злочину, але вони формують криміногенний фон, без розуміння якого складно пояснити стійкість корпоративної деліктності [10; 15; 17].

Отже, корпоративний злочин поширюється на злочинну умисну організовану діяльність осіб, що зловживають наданими їм організаціями – корпоративними установами та юридичними особами, довіреними повноваженнями й залучають водночас організацію у сферу суспільно небезпечної поведінки. Його небезпечність полягає не лише в заподіянні безпосередньої шкоди, а й у руйнуванні довіри до ринку, інститутів публічного контролю, регуляторів, фінансової звітності, екологічної безпеки та самої ідеї законного ведення бізнесу [6; 9; 12; 17].

Висновки. Кримінологічна й кримінально-правова характеристика корпоративних і посадових злочинів свідчить про те, що йдеться про один із найбільш складних об'єктів сучасного правового аналізу. Такі злочини поєднують високий рівень латентності, структурну складність доказування, значну суспільну небезпечність і тенденцію маскуватися під звичайну господарську або управлінську діяльність. Їх не можна належно пояснити без звернення до загальної конструкції складу кримінального правопорушення, однак і сама ця конструкція в умовах корпоративного середовища вимагає поглибленого, міждисциплінарного тлумачення.

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що корпоративні злочини не зводяться ні до окремих фінансових зловживань, ні до суто етичних порушень, ні до абстрактної «провини компанії». Їхня сутність полягає у використанні організаційної форми, службового статусу та довірених повноважень для досягнення протиправного результату або для створення умов, за яких тяжкі наслідки стають неминучими. Саме тому сучасна кримінальна політика має розвивати не лише санкційні механізми щодо юридичних осіб, а й більш точні моделі доведення індивідуальної вини керівників, управлінців і осіб, що фактично контролювали небезпечні рішення.

У перспективі ефективна протидія корпоративній злочинності потребує вдосконалення законодавства, розширення доказових інструментів, розвитку комплаєнс-контролю, кращого використання міжнародного досвіду та чіткого розмежування між індивідуальною кримінальною відповідальністю та спеціальними заходами кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Топчій В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник у схемах. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 344 с.

3. Дідківська Г. В. Кримінологічна характеристика участі України в системі запобігання міжнародній злочинності : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 356 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : навчальний посібник / Ю. В. Нікітін, В. А. Мисливський, В. К. Матвійчук та ін. ; за заг. ред. В. В. Топчія, Г. В. Дідківської, Е. В. Катеринчук. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 932 с.

5. Максіменцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. 488 с.

6. Maksimentsev M., Maksimentseva N. The Global Impact of Exercising Extraterritorial Jurisdiction Over Transnational Corporate Environmental Crimes in Extractive Industries. *Law of Ukraine: Legal Journal.* 2020. No. 1. P. 278–295.

7. Blackburn D. Removing Barriers to Justice. How a Treaty on Business and Human Rights Could Improve Access to Remedy for Victims. SOMO, 2017.

8. Brantingham P. J., Brantingham P. L. Environmental Criminology. Waveland Press, 1991.

9. Gottschalk P., Gunnesdal L. White-Collar Crime in the Shadow Economy. Palgrave Pivot, 2018.

10. Siegel L. Criminology: Theories, Patterns, and Typologies. 12th ed. Cengage Learning, 2014.

11. Sutherland E. White-Collar Crime: The Uncut Version. Yale University Press, 1983.

12. White R. Transnational Environmental Crime: Toward an Eco-Global Criminology. Routledge, 2011.

13. Bratspies R. Corrupt at its Core: How Law Failed the Victims of Waste Dumping in Côte d'Ivoire. *Columbia Journal of Environmental Law*. 2018. Vol. 43, No. 2. P. 417–473.

14. Croall H. Who Is the White-Collar Criminal? *The British Journal of Criminology*. 1989. Vol. 29, No. 2. P. 157–174.

15. Dhami M. White-Collar Prisoners' Perceptions of Audience Reaction. *Deviant Behavior*. 2007. Vol. 28. P. 57–77.

16. Enneking L. The Future of Foreign Direct Liability? Exploring the International Relevance of the Dutch Shell Nigeria Case. *Utrecht Law Review*. 2014. Vol. 10, No. 1. P. 44–54.

17. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернєя ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

18. Кримінальне право України. Загальна частина: тексти лекцій : навчально-методичний посібник / А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін та ін. ; за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса : Астропрінт, 2022. 328 с.

19. Theories of Criminal Law. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2018.

20. United States v. BP Exploration and Production Inc. / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/criminal/criminal-vns/case/united-states-v-bp-exploration-and-production-inc

21. BP Announces Resolution of All Criminal and Securities Claims by U. S. Government Against Company Relating to Deepwater Horizon Accident / BP. URL : http://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-announces-us-district-court-s-acceptance-of-plea-resolving-all-criminal-claims-against-company-relating-to-deepwater-horizon-accident.html

22. Case Highlights: Enron Trial Exhibits and Releases / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/archive/index-enron.html

23. United States v. Jeffrey K. Skilling / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/criminal/criminal-vns/case/united-states-v-jeffrey-k-skilling

24. Theranos, CEO Holmes, and Former President Balwani Charged With Massive Fraud / U. S. Securities and Exchange Commission. URL : http://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2018-41

25. Theranos Founder Elizabeth Holmes Found Guilty of Investor Fraud / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/usao-ndca/pr/elizabeth-holmes-sentenced-more-11-years-defrauding-theranos-investors-hundreds

26. Justice Department Announces Resolution of Criminal and Civil Investigations into McKinsey & Company's Work with Purdue Pharma L. P. / U. S. Department of Justice. URL : http://www.justice.gov/archives/opa/pr/justice-department-announces-resolution-criminal-and-civil-investigations-mckinsey-companys

27. Bribery Act 2010, Section 14 / UK Government. URL : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/section/14

28. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Article 51, Penal Code of the Netherlands / SHERLOC Database. URL : http://sherloc.unodc.org/cld/en/legislation/nld/criminal_code/article_51.html

Дата надходження 13.07.2026
Дата прийняття після рецензування 22.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.3/.7:341.3
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.246-256

О. В. Сосніна,
кандидат юридичних наук, доцент,
Львівський торговельно-економічний університет
O. V. Sosnina,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Lviv University of Trade and Economics
email: i.am.sosnina.olga@gmail.com
ORCID 0000-0002-0033-4487;
М. М. Лабай,
здобувач вищої світи,
Львівський торговельно-економічний університет
M. M. Labai,
Higher Education Student, Lviv University of Trade and Economics
email: markellabai.work@gmail.co
ORCID 0009-0003-8323-2148

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТУВАННЯ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERIZATION OF TORTURE IN THE CONTEXT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Стаття присвячена комплексному дослідженню кримінально-правової характеристики катування в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України. У роботі підкреслюється, що проблема катування в сучасному суспільстві залишається однією з найбільш гострих і, на жаль, актуальних, такою, що набуває особливого цинізму під час воєнних дій. Актуальність теми зумовлена потребою в належному правовому оцінюванні численних актів жорстокості, вчинених окупаційними військами на тимчасово окупованих територіях України.

Зокрема, в статті аналізується еволюція національного законодавства, а саме зміни до статті 127 Кримінального кодексу України (далі – КК України), внесені

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Сосніна О. В., Лабай М. М., 2026

Законом України від 1 грудня 2022 року. У статті детально розглядаються елементи складу кримінального правопорушення. Особлива увага приділяється оновленому визначенню терміна «катування», яке тепер охоплює не лише фізичний вплив на людину, а й заподіяння сильних моральних страждань, а також розширений перелік цілей вчинення такого кримінального правопорушення, що примушували потерпілу чи іншу особу вчинити дії, які суперечать їх волі, зокрема отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати потерпілу чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб, або дискримінації. Окрему увагу приділено аналізу Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС) у контексті кваліфікації катування як злочину проти людяності. Розкрито зміст статей 7 і 8, в яких катування визначається як злочин проти людяності та воєнний злочин. Наголошено на значенні ратифікації Статуту Україною для зміцнення національного правосуддя й розширення співпраці з МКС. Обґрунтовано, що імплементація його стандартів у кримінальне законодавство є ключовою для забезпечення невідворотності покарання.

Крім того, проведено розмежування між катуванням як кримінальним правопорушенням і воєнним злочином. Обґрунтовано, що правильна кваліфікація залежить від характеру діяння, статусу потерпілого та контексту його вчинення. На основі аналізу міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН проти катувань 1984 року, зроблено висновок про потребу в подальшій гармонізації українського законодавства з міжнародним гуманітарним правом для забезпечення невідворотності покарання за таке діяння.

Ключові слова: *катування, злочин проти людяності, Римський Статут МКС, КК України, Конвенції ООН проти катувань.*

The article is devoted to a comprehensive learn of the criminal-legal characterization of torture in the context of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article emphasizes that the problem of torture in modern society remains one of the most acute and, unfortunately, relevant, acquiring particular cynicism during hostilities. The relevance of the topic is determined by the need for a proper legal assessment of numerous acts of cruelty committed by the occupying forces in the temporarily occupied territories of Ukraine.

In particular, the article analyzes the evolution of national legislation, namely amendments to Article 127 of the Criminal Code of Ukraine introduced by the Law of December 1, 2022. The elements of the corpus delicti of the criminal offense are examined in detail. Special attention is paid to the updated definition of the term "torture", which now includes not only physical impact on a person but also the infliction of severe moral suffering, as well as an expanded list of purposes for committing such a criminal offense, which are to compel the victim or another person to commit acts contrary to their will, including obtaining information or a confession, or for the purpose of punishing the victim or another person for acts committed by them or another person or in the commission of which they or another person is suspected, or for the purpose of intimidating them or other persons, or discrimination.

Special attention is paid to the analysis of the Rome Statute of the International Criminal Court in the context of qualifying torture as a crime against humanity. The content of Articles 7 and 8, where torture is defined as a crime against humanity and a war crime, is disclosed. The significance of the ratification of the Statute by Ukraine for strengthening national justice and expanding cooperation with the ICC is emphasized. It is substantiated that the implementation of its standards into criminal legislation is key to ensuring the inevitability of punishment.

Furthermore, the article distinguishes between torture as a criminal offense and as a war crime. It is substantiated that the correct qualification depends on the nature of the act, the status of the victim, and the context of its commission. Based on the analysis of international standards, in particular the 1984 UN Convention against Torture, it is concluded that further harmonization of Ukrainian legislation with international humanitarian law is necessary to ensure the inevitability of punishment for such an act.

Keywords: *torture, crime against humanity, Rome Statute of the ICC, Criminal Code of Ukraine, UN Convention against Torture.*

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації (далі – РФ) проти України, що розпочалася 2014 року та набула характеру повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, зумовила виникнення безпрецедентних викликів для національної системи кримінального правосуддя. Серед масиву воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що вчиняються на тимчасово окупованих територіях та в зонах ведення бойових дій, катування посідає особливе місце через свою системність, жорстокість і цілеспрямованість. Використання насильства як інструменту залякування, придушення спротиву та отримання інформації стало невід'ємним елементом окупаційної політики агресора.

Актуальність дослідження кримінально-правових аспектів катування в сучасних умовах визначається сукупністю правових, соціальних і міжнародних чинників. По-перше, повномасштабна агресія РФ спричинила різке зростання кількості злочинів проти життя, здоров'я, честі та гідності особи, серед яких катування посідає особливе місце як один із найбільш тяжких і суспільно небезпечних видів насильства. Зафіксовані численні факти застосування катувань щодо цивільного населення, військовополонених та інших осіб на тимчасово окупованих територіях України, що надає цій проблематиці не лише національного, але й міжнародного значення. По-друге, катування в умовах збройного конфлікту виходить за межі «звичайного» кримінального правопорушення та набуває ознак міжнародного злочину. Відповідно до РС МКС і Конвенції ООН проти катувань такі діяння можуть кваліфікуватися як воєнні злочини або злочини проти людяності, що зумовлює потребу в гармонізації національного кримінального законодавства із міжнародними стандартами. По-третє, чинне кримінальне законодавство України, зокрема положення КК України, не завжди забезпечує належну ефективність кримінально-правової кваліфікації катувань у контексті воєнного стану. На практиці виникають складнощі у відмежуванні катування від інших злочинів проти особи, визначенні спеціальної мети діяння, а також у виборі між нормами національного та

міжнародного кримінального права. По-четверте, суттєвою проблемою є процес доказування фактів катування. В умовах окупації окремих територій, обмеженого доступу до місць вчинення злочинів і потреби у фіксації доказів, відповідно до міжнародних стандартів, виникають додаткові труднощі для органів досудового розслідування та суду. По-п'яте, дослідження цієї проблематики має важливе значення для формування ефективної кримінально-правової політики держави в умовах війни. Притягнення винних до відповідальності за катування є не лише інструментом відновлення справедливості, але й важливим елементом стримування схожих злочинів у майбутньому.

Крім того, актуальність теми зумовлена потребою в забезпеченні відповідності національного законодавства європейським стандартам у сфері прав людини, сформованим у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У цьому контексті ефективне кримінально-правове реагування на катування розглядається як один із ключових критеріїв функціонування правової держави. Отже, актуальність дослідження кримінально-правової характеристики катування в умовах агресії РФ проти України обумовлена потребою в комплексному науковому осмисленні цього явища, удосконаленні кримінального законодавства й правозастосовної практики, а також забезпеченні ефективного захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Довгий час стаття 127 КК України неповною мірою відповідала міжнародним стандартам, закладеним у Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання 1984 року (далі – Конвенція ООН) [4]. Зокрема, законодавство не містило чіткого визначення спеціального суб'єкта, а саме представника держави, що ускладнювало кваліфікацію дій окупаційних сил та їхніх пособників, відповідно. Проблема ускладнювалась тим, що катування під час війни часто було елементом широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, що кваліфікується як злочин проти людяності. У цих умовах виникла гостра потреба не лише гармонізувати національне законодавство з міжнародним, а й розробити чіткі параметри розмежування катування як кримінального правопорушення від катування як воєнного злочину (стаття 438 КК України), а також катування як форми прояву злочинів проти людяності (ст. 442-1 КК України). З огляду на потребу в забезпеченні невідворотності покарання для представників іноземної держави, скасуванні строків давності та встановленні суворих санкцій було ухвалено Закон України від 1 грудня 2022 року № 2812-IX, яким змінено зміст статті 127 КК України [8]. Дослідження кримінально-правової природи катування в сучасних умовах є важливим для уніфікації судової практики та забезпечення міжнародного визнання рішень українських судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематика відповідальності за катування та воєнні злочини перебуває в центрі уваги українських правознавців М. Хавронюк, І. Гловюк та Н. Марчук.

М. Хавронюк обґрунтовує потребу в системному реформуванні КК України для його відповідності РС МКС, акцентуючи свою увагу на питаннях командної відповідальності та суб'єктного складу міжнародних злочинів [9]. Водночас він пропонує заборонити звільнення з випробуванням за насильницькі кримінальні правопорушення, підкреслюючи проблему балансу справедливості й суворості покарання в умовах війни. Н. Марчук та

І. Гловюк, аналізуючи практику застосування статті 438 КК України, також звертають увагу на труднощі її застосування й наголошують на потребі в чіткій ідентифікації зв'язку між діянням і збройним конфліктом для правильної кваліфікації, тому що ця норма містить бланкетний характер [7; 2, с. 4].

Мета статті. Вбачаємо своїм завданням комплексне дослідження кримінально-правової характеристики катування в умовах збройної агресії РФ проти України. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

– проаналізувати еволюцію статті 127 КК України, зокрема зміни, що були внесені Законом України від 1 грудня 2022 року № 2812-IX;

– визначити ступінь відповідності національного законодавства щодо Конвенції ООН 1984 року та РС МКС;

– дослідити зміст поняття «представник держави» як спеціального суб'єкта катування;

– розробити критерії розмежування катування за статтею 127 КК України та воєнних злочинів (ст. 438) і злочинів проти людяності в цій формі (ст. 442-1);

– оцінити процесуальні наслідки нових законодавчих змін, як-от скасування строків давності та заборона звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Виклад основного матеріалу. Проблема катування в сучасному суспільстві є однією з найбільш гострих і болісних. Незважаючи на наявні міжнародні правові стандарти та національне законодавство, випадки жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження все ще, на превеликий жаль, трапляються. Це викликає потребу не лише в ефективному попередженні таких правопорушень, а й у належному покаранні винних. Особливу увагу це питання набуло під час повномасштабного вторгнення РФ, коли окупаційні війська вчиняють численні акти катування цивільних і військовополонених.

Водночас варто зазначити, що довгий час національне кримінальне право розглядало катування переважно як кримінальне правопорушення проти здоров'я особи, яке вчинене приватними суб'єктами Такий підхід суттєво відрізнявся від міжнародного бачення катування як злочину, що вчиняється за участю або з мовчазної згоди держави [1, с. 422]. Конвенція ООН 1984 року визначає катування через призму участі посадової особи, що є ключовим елементом для захисту прав людини від державного свавілля.

Законом України від 1 грудня 2022 року № 2812-IX законодавець здійснив рішучий крок до гармонізації національних норм із міжнародними стандартами [8]. Нова редакція статті 127 КК України не лише розширила визначення катування, а й змінила відповідальність за це кримінальне правопорушення, змістивши акцент на представників держави як найбільш небезпечних суб'єктів цього діяння. Диспозиція частини 1 статті 127 КК України в сучасній редакції визначає катування як будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою: примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, зокрема отримати інформацію чи зізнання; покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється; з метою залякування її або інших осіб [6]. Кваліфікувальними ознаками катування є вчинення відповідних діянь повторно, за попередньою змовою групою осіб або з метою дискримінації, а саме з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Вирішуючи завдання щодо визначення ступеня відповідності законодавства міжнародним актам, потрібно констатувати, що важливою теоретичною новацією є визнання катуванням не лише активної дії, а й бездіяльності, що є доречним в умовах сучасної правозастосовної практики [3, с. 231]. Запроваджені зміни цілком відповідають міжнародній практиці, де «мовчазна згода» посадової особи на вчинення насильства підлеглими прирівнюється до безпосередньої участі. Така гармонізація з Конвенцією ООН 1984 року та РС МКС усуває критичні розбіжності у визначенні об'єктивної сторони злочину [5; 9].

Найбільш резонансною зміною стало доповнення розглядуваної норми частиною 3 статті 127 КК України, яка запровадила самостійний кваліфікований склад злочину, що передбачає відповідальність за катування, вчинене представником держави, зокрема іноземної [8]. Поняття «представник держави» міститься в п. 1 примітки до статті 127 КК України й охоплює: службових осіб; осіб, які є як офіційні; осіб, які діють з їхнього підбурювання чи з їхнього відома, чи з їхньої мовчазної згоди. У пункті 2 примітки до ст. 127 КК України подається нормативне визначення представника іноземної держави [6]. Відтак у контексті агресії РФ представниками іноземної держави є не лише військові збройних сил РФ, а й представники окупаційної влади, учасники незаконних збройних формувань, найманці та інші підконтрольні агресору групи [1, с. 424]. Це дає змогу притягати до відповідальності навіть без формального державного статусу. Вирішальним стає не лише юридичний статус особи, а й її фактичний зв'язок із державною владою. Отже, примітка до ст. 127 КК України істотно розширила межі кримінальної відповідальності. Раніше відповідальність насамперед покладалася на безпосереднього виконавця. Після внесення змін кримінально-правове значення отримали: підбурювання (службова особа наказує, схиляє, спонукає до катування); схвалення (особа усвідомлює факт катування, підтримує його, легітимізує, толерує насильство); мовчазна згода службових осіб (найбільш складна категорія, сутність якої полягає в свідомому невтручанні, терпимому ставленні, фактичному потуранні катуванню). Фактично законодавець визнав, що катування може здійснюватися не лише за допомогою активних дій, а й за рахунок свідомого невтручання посадових осіб. Саме такий підхід давно використовується в практиці міжнародних кримінальних трибуналів та ЄСПЛ.

Принципово новою є поява поняття представника іноземної держави як нового спеціального суб'єкта. Запровадження такого визначення безпосередньо пов'язане з потребою в кваліфікації злочинів, що вчиняються під час міжнародного збройного конфлікту. Отже, нова редакція ст. 127 КК України фактично передбачає два самостійні різновиди катування: катування, вчинене будь-якою особою (частини 1, 2 ст. 127), та катування, вчинене представником держави (частина 3 ст. 127). Такий підхід відповідає ст. 1 Конвенції ООН проти катувань, відповідно до якої катування характеризується саме участю посадової особи або іншої особи, яка діє від імені держави чи за її згодою [4; 6; 8]. Нині дії представників окупаційної влади, військовослужбовців іноземної держави або інших осіб, які здійснюють владні функції від її імені, можуть кваліфікуватися за частиною 3 ст. 127 КК України а за наявності відповідних ознак – додатково за ст. 438 КК України як воєнний злочин.

Важливо зазначити, що частина 3 ст. 127 КК України встановлює значно суворішу санкцію, ніж основний склад злочину. Таке рішення є обґрунтованим, оскільки катування, вчинене представником держави: підриває авторитет державної влади; порушує міжнародні зобов'язання України; свідчить про зловживання владними повноваженнями; створює атмосферу безкарності. Фактично законодавець визнав підвищену суспільну небезпечність такого діяння.

Попри, безумовно, позитивне значення змін, нова редакція розглядуваної статті породжує низку дискусійних питань. По-перше, поняття «мовчазна згода» є нечітким, має оціночний характер. Проблемним є встановлення меж бездіяльності, рівня обізнаності, можливості впливу, причин невтручання, тобто закон не визначає критеріїв, за якими можна встановити, що службова особа знала про катування, мала реальну можливість його припинити, однак свідомо цього не зробила. Це може призводити до неоднакового тлумачення судами. По-друге, дискусійним є співвідношення ч. 3 ст. 127 КК України з нормами про співучасть (статті 26–30 КК України). Залишається відкритим питання, чи є мовчазна згода самостійною формою участі або різновидом пособництва. По-третє, існує проблема конкуренції між ч. 3 ст. 127 КК України та статтями 438 і 442-1 КК України. Якщо катування вчиняється представником іноземної держави під час міжнародного збройного конфлікту, потрібно правильно визначати співвідношення цих норм.

Важливо розуміти, що в системі міжнародного кримінального права катування не існує ізольовано, воно залежить від обставин, що дають підстави кваліфікувати його як воєнний злочин або як злочин проти людяності відповідно до статей 7 та 8 РС МКС [9].

Катування як воєнний злочин за статтею 8 РС МКС вимагає наявності таких елементів: 1) заподіяння сильного болю або страждань як фізичних або психічних; 2) жертвою є особа, яка перебуває під захистом згідно з Женевськими конвенціями, це може бути як цивільна особа, військовополонені або ж поранені; 3) діяння вчинене в контексті та було пов'язане з міжнародним збройним конфліктом.

Катування як злочин проти людяності, що закріплений у статті 7 РС МКС, відрізняється від воєнного злочину контекстуальним елементом. Насамперед катування як злочин проти людяності має бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [9]. У цьому разі наявність збройного конфлікту не є обов'язковим елементом для кваліфікації. В Україні катування в межах окупаційного режиму РФ часто поєднує в собі ознаки обох категорій. Наприклад, системне переслідування осіб за їх проукраїнську позицію, що супроводжується тортурами, є одночасно й порушенням законів війни, й елементом систематичного нападу на ідентичність українського народу [1, с. 424].

Складною практичною проблемою є вибір правильної кваліфікації між статтями 127 та 438 КК України. Обидві статті передбачають відповідальність за схожі діяння, проте стаття 438 прямо не вказує в своїй диспозиції термін катування, однак це виходить із її змісту, водночас вони ще мають різну правову природу [2, с. 64]. Також варто зазначити, що диспозиція статті 438 КК України є бланкетною, такою, яка відсилає до міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Незважаючи на те, що обидві норми

можуть охоплювати катування, вони мають різну юридичну природу, різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони та різні підстави кримінальної відповідальності.

Судова практика свідчить, що більшість проваджень щодо насильства з боку військових РФ кваліфікується саме за статтею 438 КК України [7]. Це зумовлено тим, що ця норма відображає міжнародний характер злочину та не вимагає доведення спеціальної мети, що є характерно для статті 127 КК України. Проте, якщо діяння містить ознаки катування, вчиненого представником держави з конкретною метою, відповідно, воно має кваліфікуватися за статтею 127 КК України, тому що ця норма є спеціальною щодо захисту особи від катувань. З іншого боку, в умовах війни стаття 438 КК України є пріоритетною, оскільки вона охоплює ширший контекст воєнного злочину, що є логічним.

Тому доцільно розмежовувати катування та воєнні злочини за такими критеріями: *родовий об'єкт* – у складі катування: життя, здоров'я, фізична та психічна недоторканність особи, воєнних злочинів: мир, безпека людства, міжнародний правопорядок; *безпосередній об'єкт* – у складі катування: здоров'я та гідність особи, воєнних злочинів: міжнародне гуманітарне право; *потерпілий* – у складі катування ним може бути будь-яка особа, а в складі воєнних злочинів – це лише особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права; *суб'єкт* – катування може бути вчинене як приватною особою, так і представником держави, зокрема іноземної, натомість воєнні злочини вчиняються особою, яка діє від імені сторони збройного конфлікту; *мета* – катування передбачає наявність спеціальної мети, а для воєнних злочинів достатнім є факт жорстокого поводження, що виходить за межі воєнної потреби; *зв'язок із збройним конфліктом* – є обов'язковою ознакою воєнних злочинів, але не є потрібним для кваліфікації катування; *умови вчинення* – катування може бути вчинено в будь-який час, а воєнні злочини – лише у зв'язку із збройним конфліктом.

Чітке розмежування цих норм за вказаними критеріями є запорукою якості національного судочинства. З урахуванням змін до ст. 127 КК України межа між статтями 127 і 438 КК України певною мірою звузилася, адже обидві норми тепер охоплюють катування, вчинене державними агентами. Ключовим критерієм їхнього розмежування є не статус суб'єкта, а контекст вчинення діяння. Якщо катування вчинене поза межами збройного конфлікту, навіть представником держави, воно кваліфікується за ст. 127 КК України. Якщо ж таке діяння є функціонально пов'язаним із міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом і порушує норми міжнародного гуманітарного права, воно підлягає кваліфікації за ст. 438 КК України як воєнний злочин. Саме критерій зв'язку із збройним конфліктом є визначальним для відмежування цих складів кримінальних правопорушень.

Порівняльна характеристики між статтями 127 та 442-1 КК України дає змогу визначити такі критерії розмежування: правова природа, родовий і безпосередні об'єкти, потерпілий, спеціальна мета, масштаб і контекст. Відтак ст. 127 визначає загальнокримінальне катування, а ст. 442-1 – катування як форму прояву злочину проти людяності. *Родовим об'єктом* катування є життя, здоров'я, гідність особи, а злочинів проти людяності – мир, безпека людства, міжнародний правопорядок. *Потерпілим* у складі катування

може бути будь-яка фізична особа, а злочинів проти людяності – цивільне населення або окремі цивільні особи як частина такого населення. *За масштабом* катування – окремий акт щодо конкретної особи, для злочинів проти людяності характерно те, що катування є частиною широкомасштабного або систематичного нападу. *Спеціальна мета* є обов'язковою ознакою складу катування на відміну від ст. 442-1 КК України. *Контекст* широкомасштабного або систематичного нападу є обов'язковим для злочинів проти людяності на відміну від катування, що передбачено диспозицією ст. 127 КК України. Щодо злочинів проти людяності, потрібно усвідомлення винним зв'язку свого діяння з нападом, водночас такі додаткові умови для катування непотрібні.

Отже, попри однаковий термін «катування», у ст. 127 та 442-1 КК України йдеться про різні за своєю природою кримінально-правові явища. Катування за ст. 127 є самостійним кримінальним правопорушенням, спрямованим проти конкретної особи, та таким, що вимагає доведення спеціальної мети. Катування ж за ст. 442-1 є формою злочину проти людяності, яке набуває міжнародно-правового значення лише за умови, що воно вчиняється як складова широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення з усвідомленням винним такого контексту. Саме ця ознака є ключовим критерієм відмежування цих двох складів кримінальних правопорушень і визначає пріоритет застосування ст. 442-1 КК України як спеціальної норми у відповідних випадках.

Характеризуючи законодавчі зміни, які відбулися, потрібно звернути увагу на суттєве посилення санкцій за катування, особливо щодо спеціальних суб'єктів. Частина 3 статті 127 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 7 до 12 років з позбавленням права обіймати певні посади на строк до 3 років [8]. Крім суворості санкцій, законодавець запровадив низку процесуальних обмежень, які роблять відповідальність невідворотною. Насамперед були скасовані строки давності, які стосуються змін у статті 49 КК України, а саме особи, що вчинили катування як представники держави, не можуть бути звільнені від відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [6]. Це відповідає Конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1968 року [5]. Також були внесені зміни до статті 75 КК України, відповідно до яких заборонено звільнення від відбування покарання з випробуванням для осіб, засуджених за частиною 3 статті 127 КК України. Це зі свого боку вилучає можливість призначення так званих умовних термінів покарання. Також до таких осіб не може застосовуватися стаття 69 КК України, що не дає змогу судам призначати покарання нижче, ніж нижча межа.

Висновки. Кримінально-правова характеристика катування в умовах збройної агресії РФ проти України зазнала суттєвих змін, спрямованих на узгодження з міжнародними стандартами та забезпечення справедливості. Проведений аналіз дає підстави для формулювання ключових висновків.

Насамперед варто зазначити, що Закон України № 2812-IX успішно імплементував положення Конвенції ООН 1984 року, запровадивши в ч. 3 статті 127 КК України відповідальність спеціального суб'єкта – представника держави. Отже, усунена прогалина, за якою катування розглядалося переважно як правопорушення приватних осіб. Відтепер

чітке визначення представника, зокрема іноземної держави, створює належну правову основу для притягнення до відповідальності за такі діяння без потреби складного доказування, посилюючи спроможність національного правосуддя правильно та повно реагувати на таке кримінальне правопорушення. Було розширене поняття катування через додавання мети дискримінації та залякування, а також законодавче визнання можливості вчинення такого кримінального правопорушення за рахунок бездіяльності, що зі свого боку надає гнучкий та ефективний інструментарій для фіксації різних форм насилля. Законодавець розширив поняття представника держави, охопив відповідальністю не лише безпосередніх виконавців, а й осіб, які діють за підбурюванням, з відома чи за мовчазною згодою державних агентів, а також поширив кримінально-правову охорону на випадки катувань, учинених представниками іноземної держави. Врахування «мовчазної згоди» посадових осіб як форми участі в злочині розширює межі кримінальної відповідальності, охоплюючи керівників, які не вчиняють дій особисто, але допускають або санкціонують їхнє вчинення. Такий підхід відповідає доктрині командної відповідальності та узгоджується зі стандартами Римського статуту і практикою МКС щодо відповідальності керівників.

Також відбулося встановлення жорстких процесуальних перешкод для осіб, винних у катуваннях, у статусі представників держави, що зі свого боку є визначальним кроком для реалізації принципу невідворотності покарання. Наприклад, скасування строків давності, заборона звільнення від відбування покарання з випробуванням і неможливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, формують правовий режим невідворотності відповідальності, за якого особа не може уникнути реального покарання незалежно від часу вчинення діяння. Це засвідчує намір держави забезпечити максимальний захист людської гідності та принципову неприпустимість компромісів у сфері прав людини й громадянина.

Практика ЄСПЛ, міжнародних судів і міжнародних трибуналів виходить із того, що держава несе відповідальність не лише за активне катування, невтручання також може становити порушення, коли службова бездіяльність здатна створювати атмосферу безкарності. Отже, якщо давати загальну оцінку змінам, то позитивні аспекти полягають у гармонізації кримінального законодавства України з положеннями Конвенції ООН проти катувань, практикою ЄСПЛ і нормами міжнародного кримінального права, посиленні відповідальності службових осіб, розширенні можливостей кваліфікації, врахуванні командної відповідальності, актуальності для воєнних злочинів, а недоліки пов'язані з неповною імплементацією міжнародної моделі, оціночним характером формулювань, складністю доказування мовчазної згоди, ризиком неоднакової судової практики. Для забезпечення єдності судової практики подальшого доктринального осмислення потребують критерії встановлення «мовчазної згоди», межі кримінальної відповідальності представників держави й правила розмежування ч. 3 ст. 127 КК України із суміжними складами злочинів, насамперед із злочинами, передбаченими статтями 438, 442-1 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко О. С., Татарінова К. В. Особливості кримінальної відповідальності за катування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 5. С. 421–424.

2. Гловюк І. В. Вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року). Київ : Вища школа адвокатури НААУ, 2023. 70 с.

3. Кобінський О. О. Еволюція поняття катування у кримінальному праві України: аналіз змін до статті 127 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 89. С. 231–237.

4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: міжнародний документ від 10 груд. 1984 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text

5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: ратифікована УРСР 26 січ. 1987 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. В редакції від 25.04.2026. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

7. Марчук Н. В. Проблеми кваліфікації воєнних злочинів у судовій практиці Верховного Суду. Київ : Прес-служба Верховного Суду, 2022. 12 с.

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування : Закон України від 01 груд. 2022 р. № 2812-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2812-20#Text

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний документ від 17 лип. 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

10. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. 2022. URL : http://surl.li/tjpsiz

Дата надходження 24.07.2026
Дата прийняття після рецензування 31.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.35
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.257-266

С. О. Харитонов,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правової політики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
S. O. Kharytonov,
Full Doctor in Law, professor,
Head of the Department of Criminal Law Policy,
Yaroslav Mudryi National Law University
email: kharitonovs@ukr.net
ORCID 0000-0002-2975-1743;
П. М. Єсауленко,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
P. M. Yesaulenko,
PhD in Law, Assistant Professor at the Department of International Law and Comparative Jurisprudence,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
email: esaulenkopavel@icloud.com
ORCID 0009-0009-9454-1759

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

CRIMINAL LAW PROTECTION OF PROFESSIONAL ACTIVITIES RELATED TO THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES

Метою статті є комплексний аналіз кримінально-правової охорони професійної діяльності, визначення її об'єкта та суб'єктного складу, дослідження складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 365-2 та 368-4 Кримінального кодексу України, а також виявлення проблем правозастосування й формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема діалектичний,

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Харитонов С. О., Єсауленко П. М., 2026

системно-структурний, формально-юридичний, логіко-догматичний, порівняльно-правовий і метод аналізу судової практики. Застосування зазначених методів дало змогу комплексно дослідити нормативне регулювання, доктринальні підходи й особливості кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Обґрунтовано, що професійна діяльність, пов'язана з наданням публічних послуг, є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, який поєднує приватні та публічні елементи правового регулювання. Встановлено, що основними проблемами чинного законодавства залишаються відсутність легального визначення поняття «публічні послуги», казуїстичний підхід до визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, неоднозначність тлумачення поняття неправомірної вигоди та труднощі розмежування відповідних кримінальних правопорушень із суміжними складами. Доведено, що ефективність кримінально-правової охорони залежить не лише від якості матеріально-правових норм, а й від єдності судової практики та належного процесуального забезпечення їхнього застосування. Зроблено висновок, що вдосконалення кримінально-правової охорони професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, потребує законодавчого закріплення дефініції публічних послуг, переходу від казуїстичного переліку спеціальних суб'єктів до їхнього функціонального визначення, уточнення змісту поняття неправомірної вигоди й подальшої гармонізації кримінального законодавства України з міжнародними антикорупційними стандартами. Реалізація зазначених пропозицій сприятиме підвищенню правової визначеності, забезпеченню однакової практики застосування кримінального закону та посиленню ефективності протидії корупційним правопорушенням у сфері надання публічних послуг.

Ключові слова: *публічні послуги, кримінальна відповідальність, об'єкт кримінально-правової охорони, зловживання повноваженнями, підкуп, неправомірна вигода.*

The purpose of this study is to conduct a comprehensive analysis of the criminal law protection of professional activities related to the provision of public services, to determine the object and subjects of such protection, to characterize the constituent elements of criminal offenses under Articles 365-2 and 368-4 of the Criminal Code of Ukraine, to identify the main shortcomings of the current legal regulation, and to formulate proposals for its improvement in accordance with contemporary anti-corruption standards. The research is based on a combination of general scientific and special legal methods. The dialectical method was used to examine the development of criminal law protection of public service activities. Formal legal and comparative legal methods were applied to analyze the provisions of the Criminal Code of Ukraine, anti-corruption legislation, and relevant international legal instruments. The systematic approach made it possible to determine the place of these criminal offenses within the system of criminal offenses in the sphere of official and professional activities, while the doctrinal and analytical methods were employed to examine scientific publications and judicial practice concerning the qualification of these offenses. The study establishes that professional activities related to the provision of public services constitute an independent object of criminal law protection due to their public significance and legal consequences. It is substantiated that Articles 365-2 and 368-4 of the Criminal Code of Ukraine form the core of

criminal law protection in this field by criminalizing abuse of authority and bribery involving persons providing public services. Particular attention is paid to the absence of a statutory definition of the concept of "public services," the shortcomings of the casuistic approach to defining special subjects of criminal offenses, and the difficulties in distinguishing these offenses from related criminal acts and lawful professional activities. The research identifies practical problems associated with proving unlawful benefit, determining substantial harm, and ensuring consistent judicial interpretation. It is concluded that the current system of criminal law protection generally complies with international anti-corruption standards but still contains significant legislative gaps that adversely affect legal certainty and law enforcement. The study substantiates the necessity of introducing a legislative definition of "public services," replacing the exhaustive list of special subjects with a generalized functional definition, and clarifying the legal concept of unlawful benefit. These measures would contribute to greater consistency in judicial practice, improve the effectiveness of criminal law protection, and ensure better implementation of Ukraine's international anti-corruption obligations.

Keywords: *public services, criminal liability, object of criminal law protection, abuse of authority, bribery, undue advantage.*

Постановка проблеми. Реформування інститутів громадянського суспільства та поступове делегування державою частини своїх функцій недержавним суб'єктам зумовили появу особливої категорії осіб, чия діяльність, не маючи формально владно-розпорядчого характеру, водночас породжує юридично значущі наслідки для невизначеного кола учасників правовідносин. Нотаріус, що посвідчує правочин; оцінювач, який визначає вартість майна для цілей виконавчого провадження; аудитор, чий висновок стає підставою для управлінських та інвестиційних рішень; приватний виконавець, який примусово виконує судове рішення, – усі вони реалізують повноваження, що безпосередньо зачіпають права та законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави. Саме тому належне, добросовісне й правомірне здійснення такої діяльності становить самостійну соціальну цінність, яка потребує охорони, зокрема засобами кримінального права.

Особливість правового статусу таких осіб полягає в його подвійній, «приватно-публічній» природі. З одного боку, вони діють як самостійні професійні учасники ринку послуг, не перебуваючи в адміністративному підпорядкуванні та не входячи до системи органів публічної влади. З іншого – результати їхньої діяльності мають офіційний характер, користуються підвищеною суспільною довірою та нерідко є обов'язковими для інших осіб або визнаються державою. Така подвійність створює специфічні ризики зловживань: маючи фактичну монополію на вчинення певних юридично значущих дій, особа, що надає публічні послуги, здатна завдати шкоди, співмірної зі шкодою від службових зловживань, проте формально не підпадає під ознаки службової особи.

До 2011 року вітчизняне кримінальне законодавство не виокремлювало професійну діяльність з надання публічних послуг як самостійний об'єкт правової охорони. Відповідні особи або взагалі не підлягали відповідальності за службові за змістом діяння, або штучно підводилися під ознаки службової особи, що порушувало принцип законності

та визначеності кримінального закону. Ситуація змінилася з ухваленням антикорупційного законодавчого пакета, який імплементував положення Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS № 173) та рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO) [1]. Унаслідок цього Розділ XVII Особливої частини КК України отримав нову назву – «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», а сам Кодекс – низку спеціальних норм, орієнтованих саме на цю категорію суб'єктів.

Попри понад десятирічну історію застосування відповідних приписів, у науці та практиці залишаються невирішеними принципові питання. Відсутня єдність у розумінні поняття «публічні послуги»; точиться дискусія щодо меж кола спеціальних суб'єктів [2, с. 9–10]; неоднозначно тлумачаться об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів; виникають труднощі під час відмежування цих посягань від суміжних і правомірної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях Ю. В. Гродецького комплексно проаналізовано поняття зловживання владою, службовим становищем і повноваженнями, визначено співвідношення відповідних кримінально-правових категорій і запропоновано сучасні підходи до тлумачення ознак складів кримінальних правопорушень. Автор звертає увагу на потребу в більш чіткому розмежуванні зловживання владою та зловживання повноваженнями осіб, які надають публічні послуги. Дослідження О. О. Дудорова присвячені кримінально-правовій політиці у сфері протидії корупції, розкривають проблеми тлумачення понять «неправомірна вигода», «спеціальний суб'єкт» та особливості застосування антикорупційних кримінально-правових норм. Значна увага приділяється гармонізації національного законодавства із міжнародними антикорупційними стандартами. Науковий доробок В. М. Киричка стосується особливостей об'єкта кримінально-правової охорони службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автор наголошує на потребі в удосконаленні системи кримінально-правових заборон відповідно до сучасних викликів. Роботи М. І. Хавронюка здебільшого спрямовані на коментування кримінального законодавства України, в них системно досліджуються ознаки кримінальних правопорушень, передбачених статтями 365-2 та 368-4 Кримінального кодексу України, проблеми визначення спеціального суб'єкта та питання кваліфікації корупційних діянь.

Метою статті є комплексний аналіз кримінально-правової охорони професійної діяльності з надання публічних послуг, визначення її об'єкта та суб'єктного складу, характеристика основних складів правопорушень, а також виявлення прогалин чинного регулювання та формулювання пропозицій щодо їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу. Об'єднання в межах одного розділу двох, на перший погляд, різнорідних блоків посягань у сфері службової діяльності та надання публічних послуг не є випадковим. Спільним для них є те, що особа використовує надані їй повноваження всупереч інтересам, заради реалізації яких ці повноваження було надано. Така єдність методологічного підходу дала змогу законодавцеві сформувати узгоджену систему заборон, у якій диференціація відповідальності залежить не від галузевої належності суб'єкта, а від характеру та змісту реалізованих ним повноважень.

Водночас між двома блоками існує суттєва відмінність. Службова особа діє в межах публічно-владних або організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських відносин у державному апараті, на підприємствах, в установах та організаціях. Особа ж, яка надає публічні послуги, не наділена владними повноваженнями й не перебуває в адміністративному підпорядкуванні, проте виконує функції, результати яких мають публічно-правове, юридично значуще значення. Саме ця проміжна природа діяльності й зумовила потребу в окремих складах правопорушень, які не зводяться ні до службових злочинів у вузькому розумінні, ні до загальнокримінальних корисливих посягань.

Ключовими нормами, що безпосередньо охороняють розглядувану сферу, є стаття 365-2 КК України («Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги») та стаття 368-4 КК України («Підкуп особи, яка надає публічні послуги»). Перша спрямована проти зловживань, що вчиняються самою особою у власних корисливих інтересах; друга – проти корупційної взаємодії такої особи з третіми особами, причому караними визнаються дії як «активного», так і «пасивного» учасника підкупу. Водночас застосовуються загальні приписи розділу про неправомірну вигоду, повторність, спеціальне звільнення від відповідальності, а також інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Центральною термінологічною проблемою є відсутність у законі легального визначення «публічних послуг». Законодавець обмежився переліком осіб, які ці послуги надають, не розкривши родового поняття, що породжує суттєву правову невизначеність. У доктрині сформувалося кілька підходів до тлумачення цієї категорії. Згідно з найбільш поширеним із них публічними потрібно вважати послуги, що надаються на професійній основі та результати яких мають офіційний, юридично значущий характер, тобто породжують, змінюють або припиняють права й обов’язки, визнаються державою та користуються підвищеною суспільною довірою.

До характерних ознак публічної послуги належать: спрямованість на задоволення публічного інтересу, а не лише приватної потреби замовника; особливий публічно-правовий режим допуску до діяльності (ліцензування, складення кваліфікаційного іспиту, внесення до державного реєстру, членство в професійному самоврядному об’єднанні); нормативно встановлені правила здійснення діяльності; підвищена професійна, дисциплінарна та майнова відповідальність; офіційний характер результату, що визнається іншими суб’єктами й органами влади. Сукупність цих ознак дає змогу відмежувати публічну послугу від звичайної комерційної послуги, яка надається в приватному інтересі та не має публічно значущих наслідків.

Потрібно також відмежовувати публічні послуги від адміністративних послуг, що надаються суб’єктами владних повноважень у межах реалізації їхньої компетенції. У контексті розглядуваних норм ідеться насамперед про послуги самозайнятих осіб і представників регульованих професій, які виконують делеговані державою або суспільно значущі функції поза системою органів публічної влади. Відсутність чіткого критерію призводить до практичних труднощів: виникає питання, чи охоплюються відповідними нормами окремі види експертної, посередницької, реєстраційної чи арбітражної діяльності, особливо в тих випадках, коли їх не названо прямо в тексті закону. Це актуалізує потребу в

нормативному закріпленні дефініції публічних послуг на рівні самого Кодексу або базового антикорупційного закону.

Родовим об'єктом зазначених кримінальних правопорушень є встановлений порядок здійснення службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як важлива умова нормального функціонування відповідних суспільних інститутів. Видовим (груповим) об'єктом є врегульований правом порядок реалізації повноважень особами, які надають публічні послуги, а також авторитет цієї діяльності й суспільна довіра до неї. Цей рівень об'єкта відображає публічний інтерес у тому, щоб нотаріальні, аудиторські, оцінювальні, експертні та інші схожі дії здійснювалися неупереджено, добросовісно й виключно в межах закону.

Безпосереднім об'єктом конкретного посягання, на думку науковців, потрібно визнавати суспільні відносини, які виникають з приводу виконання службовими особами юридичних осіб приватного права або ж особами, які надають публічні послуги, лише в інтересах тих інституцій, від імені яких вони виконують покладені обов'язки та які наділили їхніми повноваженнями юридичних осіб приватного права або ж суспільних чи державних установ, які уповноважили їх на надання публічних послуг [3, с. 412]. Залежно від складу можуть виокремлюватися й додаткові об'єкти. Для зловживання повноваженнями такими є конкретні права та майнові інтереси, яким завдається істотна шкода; для підкупу – економічні відносини, а також принципи безоплатності, неупередженості та об'єктивності професійної діяльності.

Щодо суб'єкта, закон не оперує абстрактною категорією, а наводить казуїстичний перелік: аудитор, нотаріус, оцінювач, а також інша особа, яка не є державним службовцем чи посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, зокрема послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді. Кожен із цих суб'єктів характеризується власним правовим статусом, що визначається відповідними спеціальними законами, проте всіх їх об'єднує здійснення діяльності, результати якої мають публічно значущий характер [4, с. 253].

Перелік суб'єктів зазнавав змін: законодавство поступово розширювало коло осіб, охоплених кримінально-правовою охороною, з метою усунення прогалин і приведення вітчизняного права у відповідність до міжнародних стандартів. Зокрема, відповідними законодавчими змінами перелік суб'єктів було уточнено й доповнено. Водночас казуїстичний прийом має очевидний недолік: він залишає поза межами заборони осіб, чия діяльність за змістом тотожна переліченій, проте формально не названа в законі. Це створює ризик нерівного підходу та правової невизначеності й посилює аргументацію на користь переходу від переліку до узагальненого визначення суб'єкта через ознаки публічної послуги, що дало б змогу охопити всі функціонально схожі види діяльності незалежно від їхнього формального найменування.

Об'єктивна сторона зловживання повноваженнями (ст. 365-2 КК України) полягає в протиправному використанні особою наданих їй у зв'язку з професійною діяльністю повноважень. Зміст конкретних повноважень визначається законами, постановами, наказами, положеннями, інструкціями, актами індивідуальної дії та договорами, що встановлюють

компетенцію відповідної особи. Діяння може вчинятися як за рахунок активної дії (вчинення дій, які виходять за межі повноважень або суперечать інтересам, заради яких їх надано), так і бездіяльності (невчинення дій, які особа була зобов'язана й мала змогу вчинити) [5, с. 9].

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини щодо діяння, тоді як ставлення до наслідків може бути як умисним, так і необережним, унаслідок чого допускається так звана змішана (подвійна) форма вини. Конститутивною ознакою складу є спеціальна мета – отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Саме корислива спрямованість відмежовує це посягання від службової недбалості та від добросовісної професійної помилки: якщо особа діяла без мети отримання неправомірної вигоди, склад зловживання за ст. 365-2 вилучається навіть за наявності шкідливих наслідків. Кваліфікаційними та особливо кваліфікаційними ознаками є спричинення тяжких наслідків, а в окремих частинах статті – вчинення діяння стосовно неповнолітнього, недієздатної особи, особи похилого віку чи особи, що перебуває в матеріальній або іншій залежності від винного, що відображає підвищену суспільну небезпечність таких діянь.

Стаття 368-4 КК України криміналізує підкуп як двосторонню корупційну взаємодію. Об'єктивна сторона охоплює дії «активного» учасника – пропозицію, обіцянку чи безпосереднє надання неправомірної вигоди особі, яка надає публічні послуги, за вчинення нею дій або бездіяльності з використанням наданих повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає вигоду, або в інтересах третьої особи [6, с. 10]. Окрему форму утворюють дії «пасивного» учасника – прийняття пропозиції чи обіцянки або безпосереднє одержання неправомірної вигоди особою, яка надає публічні послуги, зокрема поєднане з її проханням надати таку вигоду.

Кожна із цих форм утворює закінчений склад правопорушення. Це відображає сучасну антикорупційну концепцію караності корупційної поведінки вже на стадії пропозиції або обіцянки, без обов'язкового фактичного передання предмета підкупу. Тим самим момент закінчення діяння переноситься на ранню стадію, що підвищує превентивний потенціал норми. Предметом підкупу є неправомірна вигода, наявність якої належить до обов'язкових ознак складу: за відсутності доказів існування такої вигоди притягнення до відповідальності вилучається, а в матеріалах провадження мають фігурувати докази того, що вигода взагалі мала місце.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Суб'єкт диференціюється залежно від частини статті: відповідальність за «активний» підкуп може нести будь-яка осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку, тоді як суб'єктом одержання неправомірної вигоди є виключно спеціальний суб'єкт – особа, яка надає публічні послуги. Кваліфікаційними ознаками є, зокрема, повторність, вчинення за попередньою змовою групою осіб, а для «пасивних» форм – поєднання з вимаганням неправомірної вигоди, що істотно підвищує суспільну небезпечність діяння та відповідну санкцію. Чинне законодавство передбачає також спеціальне звільнення особи, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, від кримінальної відповідальності за умови добровільного повідомлення про вчинене та сприяння розкриттю діяння, що є типовим інструментом стимулювання викриття корупційних схем.

І зловживання повноваженнями, і підкуп об'єднує категорія «неправомірна вигода», легальне визначення якої наведене в примітці до статті 364-1 КК України, а також у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» [7]. Під нею розуміють грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. До 2013 р. у ст. 368, 369 і 370 КК України використовувалось поняття «хабар», під яким розумілась незаконна винагорода матеріального характеру, тобто предмет хабаря мав виключно матеріальний характер (гроші, цінні папери, рухоме й нерухоме майно тощо) [8, с. 783]. У складі зловживання повноваженнями неправомірна вигода є метою діяння, а у складі підкупу – його предметом, що зумовлює різні аспекти доказування.

Широкий обсяг поняття дає змогу охопити різноманітні форми корупційного впливу, зокрема такі, що не мають прямого грошового виразу. Водночас він породжує практичні складнощі під час доказування вартісного виміру вигоди нематеріального характеру та під час відмежування неправомірної вигоди від правомірної винагороди за послугу, передбаченої договором чи тарифом. У доктрині висловлюються пропозиції щодо уточнення дефініції, зокрема в частині прямого охоплення діянь, які мають ознаки послуг, проте носять протиправний характер, а також щодо чіткішого розмежування вигоди майнового й немайнового характеру для цілей кваліфікації та призначення покарання.

Практика застосування розглядуваних норм виявляє низку складних питань кваліфікації. Передусім це відмежування зловживання повноваженнями за ст. 365-2 від службових злочинів, учинюваних службовими особами, та від загальнокримінальних корисливих посягань. Вирішальним критерієм тут є правовий статус суб'єкта й характер реалізованих повноважень: якщо особа діє як суб'єкт надання публічних послуг і використовує саме професійні повноваження, застосуванню підлягає спеціальна норма [9, с. 12]. Не менш важливим є відмежування караного зловживання від правомірної професійної діяльності та добросовісної помилки, що потребує ретельного встановлення мети отримання неправомірної вигоди й наявності істотної шкоди.

Окремої уваги потребує співвідношення підкупу за ст. 368-4 із суміжними нормами про підкуп працівника підприємства, установи чи організації та про підкуп службової особи юридичної особи приватного права. Розмежування здійснюється за ознаками суб'єкта та сфери діяльності: норма про підкуп особи, яка надає публічні послуги, застосовується лише тоді, коли діяння вчинене щодо особи з відповідним спеціальним статусом і у зв'язку з виконанням нею публічно значущих функцій. Доказування в таких справах нерідко спирається на результати негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких обмежене категорією тяжкості відповідного діяння, що додатково ускладнює правозастосування й вимагає суворого дотримання процесуальних гарантій.

Аналіз судової практики свідчить, що значна частина проваджень цієї категорії вирішується з урахуванням процесуальних аспектів: дотримання строків досудового розслідування, законності проведення слідчих дій, належності й допустимості доказів. Це підкреслює, що ефективність кримінально-правової охорони розглядуваної сфери залежить не лише від якості матеріально-правових норм, а й від процесуальних механізмів

їхньої реалізації та від формування узгодженої й передбачуваної практики вищих судових інстанцій.

Поява розглядуваних норм безпосередньо пов'язана з виконанням Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері протидії корупції, насамперед щодо криміналізації корупції в приватному й «навколопублічному» секторі. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією та відповідні рекомендації моніторингових механізмів орієнтують держави на встановлення відповідальності не лише публічних службовців, а й осіб, які виконують суспільно значущі функції поза системою органів влади. У цьому сенсі кримінально-правова охорона професійної діяльності з надання публічних послуг є елементом ширшої антикорупційної політики держави, а не ізольованим інститутом, і має тлумачитися в системному зв'язку з міжнародними стандартами.

Урахування міжнародного контексту важливе й для подальшого вдосконалення законодавства. Зокрема, перехід від казуїстичного переліку суб'єктів до узагальненого визначення, закріплення дефініції публічних послуг та уточнення поняття неправомірної вигоди узгоджуються із загальною спрямованістю міжнародних інструментів на повноту й функціональність антикорупційних заборон. Водночас будь-які зміни мають зберігати баланс між ефективністю охорони та гарантіями правової визначеності й передбачуваності кримінального закону.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу сформулювати такі висновки. По-перше, професійна діяльність, пов'язана з наданням публічних послуг, є самостійною соціальною цінністю, що зумовлює потребу в її кримінально-правовій охороні. Об'єктом цієї охорони існує правомірний порядок реалізації повноважень особами, які надають публічні послуги, авторитет такої діяльності та суспільна довіра до неї, а також права й законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що забезпечуються її добросовісним здійсненням.

По-друге, ядро відповідної охорони становлять статті 365-2 та 368-4 КК України, які охоплюють, відповідно, корисливе зловживання повноваженнями самою особою та корупційну взаємодію у формі підкупу. Спільною ознакою цих посягань є неправомірна вигода, що відображає їх корупційну природу та належність до системи антикорупційного законодавства. Зловживання повноваженнями сконструйоване як матеріальний склад із обов'язковою істотною шкодою та спеціальною метою, тоді як підкуп визнається закінченим уже на стадії пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди.

По-третє, суб'єкт розглядуваних правопорушень є спеціальним і визначений казуїстично, через перелік професій із застереженням «під час виконання цих функцій». Такий підхід неповною мірою забезпечує повноту охорони та породжує ризик правової невизначеності, що актуалізує доцільність переходу до узагальненого визначення суб'єкта на основі ознак публічної послуги.

По-четверте, ключовою прогалиною чинного регулювання залишається відсутність легальної дефініції «публічних послуг». Її закріплення на нормативному рівні, уточнення поняття неправомірної вигоди та узгодження ознак складів сприятимуть єдності правозастосування й підвищенню ефективності кримінально-правової охорони цієї сфери. Подальші наукові розвідки доцільно зосередити на компаративному аналізі законодавства зарубіжних держав та на узагальненні судової практики застосування відповідних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS № 173). Ратифікована Україною у 2006 році. Рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

2. Рябенко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. 267 с.

3. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / О. О. Дудоров, О. О. Житний, К. П. Задоя та ін. ; за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

4. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія / О. О. Дудоров, Т. О. Коломоєць, С. М. Кушнір, О. Л. Макаренков. Запоріжжя, 2019. 476 с.

5. Ніколенко Р. О. Кримінально-правова протидія зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 20 с.

6. Перешивко О. С. Кримінальна відповідальність за підкуп особи, яка надає публічні послуги : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2018. 20 с.

7. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text

8. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

9. Шиндель Ю. І. Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 21 с.

Дата надходження 13.07.2026
Дата прийняття після рецензування 21.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.9:341.4
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.267-275

П. Ю. Кравчук,
кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету,
ПВНЗ «Європейський університет»
P. Yu. Kravchuk,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law,
Private Higher Educational Institution "European University"
email: petro.kravchuk@e-u.edu.ua
ORCID 0000-0003-4246-974X

ПРАВОВА ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАЙНОВИХ ПОКАРАНЬ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

LEGAL FRAMEWORK FOR INTERNATIONAL COOPERATION IN ENSURE PROPERTY PUNISHMENTS DURING CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз правових актів як нормативної основи міжнародного співробітництва у сфері забезпечення майнових покарань під час кримінального провадження. Акцентовано увагу на тому, що в умовах глобалізації злочинності та зростання транскордонних кримінальних правопорушень ефективне виконання вироків судів у частині штрафів, конфіскації, спеціальної конфіскації та відшкодування шкоди дедалі більше залежить від рівня узгодженості міжнародних і національних правових механізмів. Обґрунтовано, що саме правові акти – міжнародні договори, конвенції, угоди про правову допомогу, а також норми внутрішнього законодавства – формують правову інфраструктуру, в межах якої здійснюється розшук, арешт і повернення активів, отриманих злочинним шляхом.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Кравчук П. Ю., 2026

У статті проаналізовано співвідношення міжнародного та національного права у сфері забезпечення майнових покарань, визначено основні напрями імплементації міжнародно-правових стандартів у законодавство України та окреслено проблеми їхнього практичного застосування. Доведено, що, попри наявність розгалуженої договірної бази та участь України в ключових міжнародних правових інструментах, ефективність міжнародного співробітництва в цій сфері залишається обмеженою через фрагментарність нормативного регулювання, відмінності в процесуальних підходах різних держав і недостатню інституційну узгодженість органів, залучених до виконання запитів про правову допомогу.

Особливу увагу приділено значенню гармонізації кримінального процесуального законодавства України з міжнародними стандартами у сфері арешту, конфіскації та повернення активів. Обґрунтовано потребу в удосконаленні правових актів, що регулюють міжнародну правову допомогу, через посилення процедурних гарантій, чіткого визначення компетенції органів та запровадження більш ефективних механізмів взаємного визнання й виконання судових рішень. Зроблено висновок, що підвищення ефективності правових актів як основи міжнародного співробітництва у сфері майнових покарань є важливою передумовою посилення боротьби з транснаціональною злочинністю, відновлення економічної справедливості та забезпечення реальної дієвості кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *міжнародне співробітництво, майнові покарання, конфіскація майна, міжнародна правова допомога, кримінальне провадження, правові акти.*

The article carries out a comprehensive scientific and legal analysis of legal acts as a normative basis for international cooperation in the field of securing property penalties during criminal proceedings. The emphasis is on the fact that in the context of the globalization of crime and the growth of cross-border criminal offenses, the effective execution of court verdicts in terms of fines, confiscation, special confiscation and compensation for damage increasingly depends on the level of coordination of international and national legal mechanisms. It is substantiated that it is legal acts – international treaties, conventions, agreements on legal assistance, as well as the norms of domestic legislation – that form the legal infrastructure within which the search, arrest and return of assets obtained by criminal means are carried out.

The article analyzes the relationship between international and national law in the field of securing property penalties, identifies the main directions of implementing international legal standards into the legislation of Ukraine and outlines the problems of their practical application. It is proven that, despite the presence of an extensive treaty base and Ukraine's participation in key international legal instruments, the effectiveness of international cooperation in this area remains limited due to the fragmentation of regulatory regulation, differences in procedural approaches of different states and insufficient institutional coordination of bodies involved in the execution of requests for legal assistance.

Particular attention is paid to the importance of harmonizing the criminal procedural legislation of Ukraine with international standards in the field of arrest, confiscation and return of assets. The need to improve legal acts regulating international legal assistance is substantiated by strengthening procedural guarantees, clearly defining the competence of

bodies and introducing more effective mechanisms for mutual recognition and enforcement of court decisions. It is concluded that increasing the effectiveness of legal acts as the basis for international cooperation in the field of property penalties is an important prerequisite for strengthening the fight against transnational crime, restoring economic justice and ensuring the real effectiveness of criminal liability.

Keywords: *international cooperation, property penalties, confiscation of property, international legal assistance, criminal proceedings, legal acts.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації злочинності та зростання транскордонних кримінальних правопорушень питання ефективного забезпечення майнових покарань у кримінальному провадженні виходить за межі національної юрисдикції та набуває чітко вираженого міжнародного виміру. Переміщення активів, використання офшорних юрисдикцій, цифрових фінансових інструментів і складних корпоративних структур істотно ускладнює виконання вироків судів у частині штрафів, конфіскації майна, спеціальної конфіскації та відшкодування шкоди потерпілим. За цих умов реальне виконання майнових покарань дедалі більше залежить не лише від внутрішньодержавних процесуальних механізмів, а й від ефективності міжнародного правового співробітництва.

Водночас таке співробітництво не може бути результативним без чіткої, узгодженої та ієрархічно вибудуваної системи правових актів, які визначають підстави, межі, процедури й гарантії взаємного визнання та виконання рішень у кримінальних провадженнях. Міжнародні договори, конвенції, угоди про правову допомогу, акти наднаціональних органів, а також норми національного законодавства в сукупності формують складний нормативний масив, який покликаний забезпечити реальне функціонування механізмів міжнародної взаємодії у сфері виконання майнових покарань. Проте фрагментарність, колізійність і різний рівень імплементації таких актів у правові системи держав часто призводять до правової невизначеності, затягування процедур і, як наслідок, до уникнення засудженими особами негативних майнових наслідків кримінальної відповідальності.

Особливої актуальності ця проблема набуває для України в умовах євроінтеграційного курсу та збройної агресії, що супроводжується масштабними економічними злочинами, незаконним виведенням активів, легалізацією злочинних доходів і потребою у відшкодуванні завданої державі й громадянам шкоди. Ефективне використання міжнародно-правових інструментів для розшуку, арешту, конфіскації та повернення активів стає не лише елементом кримінальної юстиції, а й важливим чинником економічної безпеки та відновлення держави. Водночас на практиці застосування відповідних правових актів нерідко стикається з труднощами, зумовленими відмінностями в правових режимах, процесуальних стандартах і підходах до захисту права власності.

У зв’язку із цим постає науково та практично значуща проблема визначення ролі, місця й ефективності правових актів у системі міжнародного співробітництва щодо забезпечення майнових покарань у кримінальному провадженні. Її розв’язання потребує комплексного аналізу взаємодії міжнародного та національного права, оцінювання дієвості наявних нормативних механізмів і виявлення прогалин, що перешкоджають реальному

виконанню судових рішень у транскордонному вимірі. Саме це зумовлює потребу в науковому дослідженні зазначеної проблематики в контексті сучасних викликів кримінальної юстиції та міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці досить активно досліджуються питання міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, а саме ті аспекти, що стосуються забезпечення майнових покарань. Українські правознавці приділяють значну увагу імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство, зокрема в частині конфіскації активів, міжнародної правової допомоги та взаємного визнання судових рішень. У цих працях акцентується увага на правових механізмах виконання майнових вироків в умовах децентралізації правосуддя та гармонізації норм кримінального процесуального права з європейськими стандартами.

Серед українських дослідників питання міжнародного правового співробітництва розглядається в контексті адаптації національного законодавства до вимог Ради Європи та Європейського Союзу. Важливими є праці, які аналізують вплив Конвенції про міжнародне кримінальне правосуддя та інших міжнародних інструментів на процесуальні гарантії, механізми забезпечення майнових санкцій і принципи правової допомоги між державами. У цих роботах підкреслюється потреба в чіткішому законодавчому закріпленні процедур взаємодії з іноземними правоохоронними та судовими органами для ефективного виконання майнових покарань, включно з питаннями арешту, розшуку та передачі активів.

Водночас значна частина сучасних досліджень зосереджена на аналізі європейських стандартів боротьби з транскордонними злочинами та механізмів взаємного правового співробітництва в межах Ради Європи та ЄС. Науковці з країн Європейського Союзу розглядають проблеми застосування європейських угод про правову допомогу, зокрема Європейського ордеру на арешт та інших інструментів, зокрема щодо застосування майнових санкцій. У цих працях досліджуються питання оптимізації процедур міжнародної правової допомоги, уніфікації норм і практик, а також вирішення колізійних ситуацій між різними правовими системами.

Особливої уваги за останні роки набули праці, які аналізують практичні обмеження застосування міжнародних актів на національному рівні. Вони описують труднощі, що виникають у зв’язку з різними стандартами доказування, відмінностями в підходах до гарантій захисту права власності, а також проблемами процедурного характеру, що гальмують ефективне виконання майнових покарань у транскордонних справах.

Зарубіжні дослідження також підкреслюють важливість створення комплексних міжнародних механізмів обміну інформацією, спільних розслідувань і координації дій між компетентними органами держав. Значна увага приділяється питанням боротьби з відмиванням коштів, легалізацією злочинних доходів і конфіскацією активів, що забезпечує ширший контекст розгляду забезпечення майнових покарань як частини загальної системи міжнародної кримінальної юстиції.

Водночас у науковому дискурсі зазначається нестача узагальненого комплексного оцінювання правових актів як джерел міжнародного співробітництва саме в контексті майнових санкцій кримінального характеру, їхньої практичної реалізації та взаємодії з

національними процесуальними механізмами. Саме це обумовлює актуальність подальшого фундаментального дослідження зазначеної проблематики.

Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз правових актів як нормативної основи міжнародного співробітництва у сфері забезпечення майнових покарань під час кримінального провадження, а також визначення їх ролі, місця та практичної ефективності в механізмах розшуку, арешту, конфіскації та повернення активів, отриманих злочинним шляхом.

Для досягнення поставленої мети передбачається з'ясувати співвідношення норм міжнародного та національного права у сфері виконання майнових покарань, проаналізувати систему міжнародних договорів, конвенцій і внутрішньодержавних нормативно-правових актів, що регулюють відповідні правовідносини, а також виявити основні проблеми їхнього застосування в умовах транскордонного кримінального процесу.

Окрему увагу планується приділити оцінюванню рівня імплементації міжнародно-правових стандартів у законодавство України, їхній узгодженості з практикою органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а також формулюванню пропозицій щодо вдосконалення нормативного забезпечення міжнародного співробітництва з метою підвищення реальної ефективності виконання майнових покарань.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку міжнародного кримінального процесу свідчать про те, що забезпечення майнових покарань стало одним із ключових аспектів міжнародного співробітництва в боротьбі з економічною злочинністю, відмиванням активів і корупційними правопорушеннями. Майнові покарання охоплюють заходи, спрямовані на конфіскацію незаконно отриманого майна та повернення активів, що були переміщені за кордон або заховані під виглядом законних фінансових операцій. Однак ефективність реалізації таких санкцій на практиці істотно залежить від наявності чіткої правової основи на міжнародному та національному рівнях, яка врегульовує питання взаємної правової допомоги, арешту та конфіскації майна за кордоном і механізмів співпраці відповідних державних органів.

Основними міжнародними інструментами, що сприяють встановленню таких механізмів, є багатосторонні конвенції Ради Європи щодо боротьби з відмиванням доходів, пошуку, арешту та конфіскації доходів від злочинів і фінансування тероризму, які покликані сприяти взаємному співробітництву держав-учасниць у кримінальних провадженнях. Зокрема, Варшавська конвенція Ради Європи 2005 року створює правову основу для обміну інформацією та співпраці в частині арешту й конфіскації предметів кримінального правопорушення чи доходів від нього, що сприяє уніфікації процедур між державами-учасницями та підсилює здатність держав протидіяти транскордонній злочинній діяльності [1; 2].

Міжнародне співробітництво держав у сфері забезпечення виконання майнових покарань ґрунтується на розгалуженій системі універсальних і регіональних правових актів, які визначають правові механізми взаємодії держав у боротьбі зі злочинністю, пов'язаною з незаконним отриманням майнових вигод.

До універсальних міжнародно-правових актів, що мають фундаментальне значення для формування сучасної системи протидії економічній і транснаціональній злочинності, належить Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої

злочинності 2000 року. Цей документ передбачає можливість конфіскації доходів від злочинної діяльності, а також встановлює механізми міжнародної взаємодії держав щодо виявлення, арешту та вилучення таких активів. Особливе значення має закріплений у Конвенції принцип міжнародної правової допомоги, який передбачає обмін інформацією, виконання процесуальних дій на запит іншої держави та сприяння у виконанні судових рішень.

Важливим міжнародно-правовим інструментом є також Конвенція ООН проти корупції 2003 року, яка вперше на універсальному рівні закріпила концепцію повернення активів як одного із ключових механізмів боротьби з корупційними злочинами. У положеннях цього документа визначено правові підстави для виявлення, заморожування, арешту та конфіскації доходів, отриманих у результаті корупційних правопорушень, а також встановлено обов'язок держав сприяти поверненню незаконно виведених активів до держави їхнього походження.

На регіональному рівні важливу роль у формуванні правової основи міжнародного співробітництва відіграють акти Ради Європи. Зокрема, Варшавська конвенція Ради Європи 2005 року, про яку вже зазначалося вище, значно розширила механізми взаємодії держав у сфері боротьби з відмиванням доходів і конфіскації активів. Документ передбачає створення ефективних процедур розшуку, арешту та конфіскації майна, отриманого злочинним шляхом, а також встановлює вимоги до координації діяльності компетентних органів держав-учасниць.

Важливе значення для формування міжнародних стандартів у сфері конфіскації активів мають рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Ці рекомендації містять комплекс міжнародно визнаних стандартів, спрямованих на запобігання легалізації злочинних доходів, фінансуванню тероризму та забезпечення ефективного механізму конфіскації незаконно отриманих активів. Зокрема, вони передбачають потребу в запровадженні державами ефективних процедур ідентифікації, заморожування та конфіскації майна, пов'язаного зі злочинною діяльністю.

Отже, міжнародно-правова база у сфері забезпечення майнових покарань має багаторівневий характер і охоплює як універсальні міжнародні договори, так і регіональні нормативні акти, які формують правову основу для ефективної взаємодії держав у боротьбі з економічною та транснаціональною злочинністю.

Національно-правове регулювання виконання майнових покарань в Україні формується нормами кримінального, кримінального процесуального та спеціального законодавства, що регламентують порядок застосування штрафу, конфіскації майна, спеціальної конфіскації та інших майнових обмежень.

Кримінальний кодекс України визначає конфіскацію майна як один із видів покарання, що полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна засудженого. Крім того, законодавство передбачає застосування спеціальної конфіскації, яка може бути застосована до майна, отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення або використаного для його вчинення.

Процесуальні аспекти забезпечення майнових покарань регулюються положеннями Кримінального процесуального кодексу України, який передбачає застосування таких

процесуальних заходів, як арешт майна, тимчасове вилучення речей і документів, а також інші інструменти, спрямовані на забезпечення можливості подальшої конфіскації або відшкодування завданої шкоди.

Особливе значення для реалізації міжнародних стандартів у цій сфері має законодавство України у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідні норми встановлюють механізми фінансового моніторингу, спрямовані на виявлення підозрілих фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з відмиванням доходів або фінансуванням тероризму.

Отже, національне законодавство України загалом відповідає основним міжнародним стандартам у сфері забезпечення майнових покарань, проте потребує подальшого вдосконалення з урахуванням практики застосування міжнародних правових механізмів і потреби в підвищенні ефективності міжнародного співробітництва в боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Національне законодавство України також містить норми, що закріплюють порядок міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, включно із забезпеченням майнових покарань. Так, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» встановлює, що міжнародне співробітництво у сфері запобігання відмиванню коштів та виконання судових рішень щодо конфіскації доходів здійснюється через Міністерство юстиції України та Офіс Генерального прокурора України відповідно до міжнародних договорів, до яких приєдналася Україна [2].

Ці положення забезпечують правову основу для реалізації норм міжнародного права в національній практиці, але науковці зазначають, що на етапі імплементації виникають складнощі, пов'язані з неоднорідністю правових підходів, відмінностями в стандартах доказування та процедурними бар'єрами в обміні інформацією між державами. Саме через такі виклики міжнародні акти та національні законодавчі норми повинні містити чіткі механізми взаємної правової допомоги, включно із процедурою арешту активів, їх перевіркою та конфіскацією задля забезпечення ефективності майнових покарань.

Це наукове дослідження зосереджено на процесуальному забезпеченні майнових покарань у кримінальному провадженні та визначає, що успішне застосування міжнародних правових інструментів значною мірою залежить від узгодженості міжнародних стандартів із внутрішньою практикою кримінальних процесуальних норм. Вказується на потребу в посиленні правових механізмів для арешту активів на міжнародному рівні та підвищенні ефективності процедур співпраці між правоохоронними структурами різних держав, що особливо актуально в умовах глобальних економічних злочинів і транснаціональних схем відмивання коштів [3, с. 275].

Крім того, міжнародні стандарти, зокрема Рекомендації FATF щодо конфіскації майна, передбачають заходи для конфіскації майна, одержаного злочинним шляхом, включно з правом законодавства застосовувати конфіскацію навіть без винесення обвинувального вироку у випадках відмивання доходів чи фінансування тероризму, що

повинно бути гармонізовано з національними правовими системами для уникнення юридичних колізій [4, пп. 9–12].

Надійність міжнародно-правових механізмів також значною мірою залежить від здатності держав своєчасно реагувати на запити про міжнародну правову допомогу в кримінальних провадженнях, що охоплює обмін доказами, арешт активів та їх подальшу передачу відповідно до укладених договорів. Практика показує, що чіткі, передбачувані та ефективні процедури міжнародного співробітництва сприяють більш оперативному виконанню судових рішень про майнові покарання, що зі свого боку сприяє посиленню протидії економічній злочинності [5, с. 171].

Українські науковці також звертають увагу на важливість адаптації національного законодавства до вимог міжнародних стандартів і узгодження його з відповідними багатосторонніми угодами для забезпечення повної реалізації міжнародного співробітництва. Наприклад, положення кримінального процесуального законодавства повинні містити чіткі норми щодо порядку звернення про міжнародну правову допомогу, розгляду таких звернень, арешту активів і виконання рішень судів іншої держави. Така гармонізація сприятиме підвищенню рівня ефективності майнових покарань у кримінальному провадженні, що відповідає сучасним викликам у сфері міжнародної кримінальної юстиції та забезпечення верховенства права. Тобто процес удосконалення правових механізмів міжнародного співробітництва в частині майнових покарань має ґрунтуватись на системному поєднанні міжнародних правових актів, національного законодавства та практичних процедур, що забезпечать реальну ефективність виконання судових рішень у транскордонних кримінальних провадженнях.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що правова основа міжнародного співробітництва у сфері забезпечення виконання майнових покарань формується під впливом значної кількості міжнародних договорів і регіональних правових актів, які встановлюють загальні стандарти взаємодії держав у боротьбі з економічною та транснаціональною злочинністю.

Водночас ефективність реалізації відповідних правових механізмів значною мірою залежить від узгодженості положень міжнародного та національного законодавства, а також від належного рівня інституційної взаємодії між компетентними органами різних держав.

Національне законодавство України загалом відповідає основним міжнародним стандартам у сфері забезпечення виконання майнових покарань, однак потребує подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних викликів, пов’язаних із розвитком транснаціональної економічної злочинності та використанням нових фінансових інструментів для легалізації незаконних доходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (Warsaw Convention) / Council of Europe. 2005. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/2005_Warsaw_Convention

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18/en/ed20170101

3. Кравчук П. Ю. Процесуальне забезпечення майнових покарань під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2025. Випуск 90 : частина 4. С. 273–277.

4. Міжнародні стандарти. Рекомендації FATF щодо конфіскації активів. Прийнято MONEYVAL на 46 Пленарному засіданні (Страсбург, 8–12 грудня 2014), востаннє переглянуто на 55 Пленарному засіданні (Страсбург, 5–7 грудня 2017). URL : https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf

5. Нуруллаєв І. С. Правове регулювання міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю з метою виконання вироків в частині конфіскації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 169–173.

Дата надходження 25.05.2026
Дата прийняття після рецензування 26.06.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.14
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.276-302

М. А. Погорецький,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права, перший проректор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
M. A. Pohoretskyi,
Doctor of Law, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics,
Educational and Scientific Institute of Law, First Vice-Rector,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua
ORCID 0000-0003-0936-0929;
Н. В. Хмелевська,
кандидат юридичних наук, доцент,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
N. V. Khmelevska,
PhD in Law, Associate Professor,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
email: n_khmelevska@univer.km.ua
ORCID 0000-0002-4492-4868

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ДИТИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ: СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ ОТРИМАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Погорецький М. А., Хмелевська Н. В., 2026

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE RIGHTS OF THE CHILD IN CRIMINAL PROCEDURAL PROOF: A SPECIAL REGIME FOR OBTAINING AND USING EVIDENCE IN PROCEEDINGS INVOLVING MINORS

У статті на основі діяльнісної концепції кримінального процесуального доказування досліджено функціональне значення міжнародних стандартів прав дитини для отримання та використання доказів у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх. Обґрунтовано, що Конвенція ООН про права дитини, практика Європейського суду з прав людини, акти Ради Європи, право Європейського Союзу та міжнародні стандарти ювенальної юстиції не утворюють автономної системи доказів, не змінюють юридичної природи доказу, не надають показанням дитини наперед установленої доказової сили й не знижують вимог до доказової обґрунтованості процесуальних рішень. Розкрито гарантійну природу спеціального режиму: додаткові гарантії розглянуто не як процесуальні привілеї, а як нормативні засоби забезпечення реальної участі дитини, правомірності формування доказової основи та можливості її подальшої перевірки. Спеціальний режим отримання й використання доказів визначено як диференційований правовий порядок реалізації загальних положень кримінального процесуального доказового права з урахуванням процесуального статусу, віку, рівня розвитку та фактичної спроможності конкретної дитини. Розмежовано спеціальний предмет доказування й індивідуальне оцінювання неповнолітнього; показано, що результат такого оцінювання не є доказом автоматично й не підміняє судову експертизу. Доведено потребу в диференціації режиму отримання показань неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, потерпілого та свідка, а також поширення спеціальних гарантій на негласні способи отримання відомостей і дані в цифровій формі. Поглиблено доктринальне розмежування допустимості та достовірності: достовірність не випливає з процесуального джерела автоматично, а встановлюється оцінюванням на підставі перевірки відповідних фактичних даних. Для негласного та цифрового отримання відомостей обґрунтовано посилену роль судового контролю, пропорційності, належної фіксації, походження, атрибуції, цілісності й відтворюваності. Запропоновано розмежовувати вплив порушень спеціальних гарантій на допустимість, достовірність, доказову силу, достатність доказової сукупності та справедливість провадження загалом. Обґрунтовано, що спеціальний захист неповнолітнього не знижує стандарт доказування, а правообмежувальні й інші значущі процесуальні рішення потребують індивідуалізованої доказової основи. Сформульовано восьмиелементний тест правової та доказової перевірки спеціального режиму й пропозиції щодо вдосконалення глави 38 КПК України.

Погорецький М. А., Хмелевська Н. В. Міжнародні стандарти прав дитини в кримінальному процесуальному доказуванні: спеціальний режим отримання та використання доказів у провадженнях за участю неповнолітніх

Ключові слова: *права дитини, неповнолітній, кримінальне процесуальне доказування, отримання доказів, використання доказів, кримінальні процесуальні гарантії, предмет доказування, індивідуальне оцінювання, допустимість доказів, достовірність доказів, достатність доказів, стандарт доказування, доказова основа процесуального рішення, судовий контроль, цифрова форма доказів.*

Based on the activity-based concept of criminal procedural proof, the article examines the functional significance of international standards for the rights of the child for obtaining and using evidence in criminal proceedings involving minors. It is substantiated that the UN Convention on the Rights of the Child, the case law of the European Court of Human Rights, Council of Europe instruments, European Union law and international juvenile justice standards do not create an autonomous law of evidence, alter the legal nature of evidence, confer predetermined probative value on a child's statements, or lower the requirements of evidentiary justification of procedural decisions. The guarantee nature of the special regime is clarified: additional safeguards are treated not as procedural privileges but as legal means of ensuring the child's effective participation, the lawful formation of the evidentiary basis, and its subsequent verifiability. The special regime for obtaining and using evidence is defined as a differentiated legal framework for applying general rules of criminal procedural evidence with due regard to the procedural status, age, level of development and actual capacity of the individual child. The article distinguishes the special subject matter of proof from the individual assessment of a minor and demonstrates that the outcome of such an assessment does not automatically constitute evidence and cannot replace forensic expertise. It argues for differentiated rules for obtaining statements from a minor suspect or accused person, victim and witness, and for extending special safeguards to covert methods of obtaining information and data in digital form. The doctrinal distinction between admissibility and reliability is further developed: reliability does not follow automatically from a procedural source but is established by evaluation based on verification of the relevant factual data. In covert and digital evidence gathering, enhanced judicial review, proportionality, proper recording, provenance, attribution, integrity and reproducibility are emphasised. Violations of special safeguards are classified according to their possible impact on admissibility, reliability, probative weight, sufficiency of the evidentiary basis and the fairness of the proceedings as a whole. The special protection of minors is shown not to reduce the applicable standard of proof; restrictive and other significant procedural decisions require an individualised evidentiary basis. An eight-element test for legal and evidentiary review of the special regime and proposals for improving Chapter 38 of the Criminal Procedure Code of Ukraine are formulated.

Keywords: *rights of the child, minor, criminal procedural proof, obtaining evidence, use of evidence, criminal procedural safeguards, subject matter of proof, individual assessment, admissibility, reliability, sufficiency of evidence, standard of proof, evidentiary basis of a procedural decision, judicial review, digital form of evidence.*

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти прав дитини істотно вплинули на розвиток кримінального провадження за участю неповнолітніх. Конвенція ООН про права дитини, акти її тлумачення, міжнародні стандарти ювенальної юстиції, практика Європейського суду з прав людини, документи Ради Європи та право Європейського Союзу закріпили комплекс вимог щодо найкращих інтересів дитини, права бути почутою, поваги до здібностей, що розвиваються, ефективної участі, спеціалізованої правничої допомоги, індивідуального оцінювання, захисту приватності та адаптації процедури [1; 2; 17–26]. 2026 року Рада Європи систематизувала сучасний стан відповідних стандартів і практик у спеціальному довіднику, що підтверджує подальший перехід від декларативного визнання вразливості дитини до побудови конкретних процесуальних механізмів її участі [11].

Водночас для теорії кримінального процесуального доказування принциповим є інше питання: як ці стандарти впливають не лише на загальний процесуальний статус неповнолітнього, а безпосередньо на отримання та *використання доказів*. Значна частина спеціальних гарантій реалізується саме в ситуаціях, у яких формуються, фіксуються, перевіряються або використовуються відомості про юридично значущі обставини. Вік, рівень розвитку, психоемоційний стан, спосіб комунікації, участь захисника, законного представника чи психолога, характер запитань, повторність допиту та якість його фіксації можуть мати значення не лише для гуманності процедури, а й для законності отримання доказу, можливості його подальшої перевірки, оцінювання достовірності та доказової сили.

Не менш важливо, що кримінальне процесуальне доказування в провадженнях за участю неповнолітніх не можна зводити до отримання їхніх показань. Доказова діяльність охоплює документи, речові докази, висновки експертів, результати слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, матеріали, що містять дані в цифровій формі, а також сукупності доказів, які використовуються для обґрунтування проміжних і підсумкових процесуальних рішень. Саме тому міжнародні стандарти прав дитини мають бути досліджені в системі доказування, а не як зовнішня щодо нього сукупність соціально-гуманітарних гарантій.

Методологічною передумовою такого підходу є розмежування пізнання, інформації та доказу. Раніше нами обґрунтовувалося, що інформаційна цінність певних відомостей і їхнього використання для орієнтування пізнавальної діяльності не означають автоматичного набуття ними доказового статусу [31; 32; 36]. У сучасній діяльнісній концепції доказування його зовнішню структуру становлять отримання та *використання доказів*, тоді як перевірка й оцінювання мають наскрізний характер [37]. Це положення дає змогу поставити міжнародні стандарти прав дитини в належний доказовий контекст: вони не створюють іншої юридичної природи доказу, а диференціюють правові умови, за яких докази формують, перевіряють, оцінюють і використовують.

Додаткової уваги потребує гарантійна природа досліджуваного режиму. У наших попередніх працях кримінальні процесуальні гарантії розглядалися не як факультативні процедурні переваги, а як нормативно визначені засоби й умови, що забезпечують реальність прав учасників, законність процесуальної діяльності та можливість контролю за

її результатами [51]. У провадженнях за участю неповнолітніх ця теза має подвійне значення: спеціальна гарантія одночасно захищає дитину від невиправданого або неусвідомленого втручання й дисциплінує процес формування доказової основи. Тому спеціальний режим потрібно виводити не з абстрактної вразливості дитини, а з функціонального зв'язку кожної гарантії з конкретною доказовою дією, властивістю доказу, умовою його перевірки або порядком використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова література з досліджуваної проблематики охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів. Міжнародні стандарти ювенальної юстиції та їхній вплив на українське законодавство досліджують А. Омарова й С. Власенко [3]. А. Ліманте, Р. Вайчюнене та Й. Аполевич пов'язують ефективну участь дитини з якісною правовою допомогою й індивідуальним оцінюванням [4]. О. Пчеліна і Т. Фоміна аналізують міжнародні орієнтири правосуддя, дружнього до дитини [5], Н. Устрицька та З. Дільна розкривають зміст найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні [6]. Порівняльні аспекти ювенальної юстиції висвітлені в дослідженнях Н. В. Хмелевської та спільній фінсько-українській праці [9; 10], а вплив міжнародних стандартів на трансформацію української моделі ювенальної юстиції систематизовано в окремому дослідженні Н. В. Хмелевської [12].

Безпосередньо доказові аспекти спеціального провадження розглядаються значно рідше. І. П. Зіньковський досліджує особливості отримання та фіксації відомостей від неповнолітніх потерпілих і свідків [7], Н. М. Сливар – врахування найкращих інтересів дитини під час оцінювання доказів [8]. Д. А. Голдфарб, Г. С. Гудман та М. Дж. Лоулер аналізують дитячі показання з міждисциплінарної перспективи й показують значення способу комунікації, повторності інтерв'ю та формулювання запитань для якості інформації [21]. Ці праці створюють відповідну основу для дослідження показань дитини, проте не охоплюють усієї системи отримання та *використання доказів*.

Теоретичну основу статті становлять попередні дослідження співвідношення пізнання й доказування, процесуального використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, судового контролю за правомірністю отримання та використання відомостей, а також діяльнісна концепція кримінального процесуального доказування [31–33; 36–38]. Для аналізу якості доказової основи процесуальних рішень важливими є дослідження стандартів «обґрунтована підозра» й «достатня підстава» [39; 40], а також праця про обґрунтування ризику переховування під час застосування заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав [43]. Вимоги верховенства права та конституційні межі доказування розкрито у відповідних попередніх дослідженнях [35; 42]. Питання цифрової фіксації, ланцюга збереження й забезпечення прав людини під час роботи з даними в цифровій формі досліджено Д. Б. Сергєєвою та в попередніх авторських роботах [34; 41]. Межі використання спеціальних знань і судово-психіатричної експертизи нами раніше проаналізовано в спільній праці з В. І. Сліпченком [44].

Окремий масив джерел, який посилює доказову спрямованість дослідження, становлять праці Д. Б. Сергєєвої про постановлення ухвал щодо проведення НСРД, достовірність доказів і процесуальне використання результатів зняття інформації з телекомунікаційних мереж [45–48]. Їхнім сучасним розвитком є дослідження верховенства права під час

НСРД і слідчих (розшукових) дій, у яких акцентовано юридичну визначеність, пропорційність, судовий контроль, допустимість доказів і компенсаторні гарантії в умовах таємного втручання [52; 53]. Для поглиблення структурної аргументації використано також нашу працю про поняття, зміст і структуру доказування [49], дослідження кримінальних процесуальних гарантій [51] і сучасну роботу про цифрові технології та докази, де походження, відтворюваність і ланцюг збереження розглядаються як складники належної процесуальної перевірки даних у цифровій формі [50].

Отже, наукова прогалина полягає не у відсутності досліджень міжнародних стандартів прав дитини або окремих аспектів доказування, а в браку цілісної доказово орієнтованої моделі, яка пояснювала б, як саме ці стандарти діють на різних ділянках доказової діяльності, які елементи загального режиму вони диференціюють і які правові наслідки має їхнє порушення. Невирішеним залишається також співвідношення між спеціальною процесуальною адаптацією та загальними критеріями допустимості, достовірності, доказової сили, достатності й стандартами доказування.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає в п’яти взаємопов’язаних положеннях. По-перше, міжнародні стандарти прав дитини розглядаються як нормативна основа спеціального режиму отримання та *використання доказів*, а не як підстава для створення автономної системи «дитячих доказів». По-друге, спеціальний режим поширюється на *предмет доказування*, способи *отримання доказів*, їх фіксацію, перевірку, оцінювання та використання для процесуальних рішень. По-третє, *індивідуальне оцінювання* відмежовується від предмета доказування й судової експертизи. По-четверте, пропонується диференціювати доказові наслідки порушення спеціальних гарантій залежно від їхньої функції. По-п’яте, формується єдиний восьмиелементний тест правової та доказової перевірки спеціального режиму.

Мета статті – обґрунтувати місце міжнародних стандартів прав дитини в системі кримінального процесуального доказування та сформувати доктринальну модель спеціального режиму отримання й *використання доказів* у провадженнях за участю неповнолітніх. **Завдання статті** – визначити доказове значення базових міжнародних стандартів; розмежувати спеціальний *предмет доказування* та індивідуальне оцінювання; встановити особливості *отримання доказів* залежно від процесуального статусу дитини; з’ясувати вимоги до перевірки, оцінювання й стандартів доказування; диференціювати наслідки порушення спеціальних гарантій; сформулювати практичний тест і пропозиції щодо вдосконалення КПК України.

Методи дослідження. Застосовано системно-структурний і функціональний методи для визначення місця міжнародних стандартів прав дитини в механізмі доказування; діяльнісний підхід – для аналізу отримання та *використання доказів* як зовнішньої структури доказування; формально-юридичний і герменевтичний методи – для тлумачення Конвенції ООН про права дитини, КПК України, актів м’якого права та правових позицій судів; порівняльно-правовий – для співвіднесення національного регулювання з європейськими стандартами; методи аналізу, синтезу й правового моделювання – для розмежування властивостей доказів, стандартів і побудови єдиного тесту спеціального режиму. Практику ЄСПЛ і Верховного Суду використано як нормативно значущі мікрокейси, а не як підставу для статистичних узагальнень.

Виклад основного матеріалу

Міжнародні стандарти прав дитини в системі кримінального процесуального доказування. Визначення місця міжнародних стандартів прав дитини в доказуванні потребує чіткого розмежування пізнання, відомостей про факти, доказів і процесуальної діяльності з ними. Пізнавальний результат може виникати раніше, ніж відповідні відомості набудуть процесуальної форми, і може використовуватися для побудови версії, визначення напряму розслідування або потреби в проведенні певної процесуальної дії. Проте доказове використання передбачає юридично визначений порядок отримання, фіксації, перевірки та оцінювання відповідного матеріалу [31; 32; 36].

Ця теза має особливе значення в провадженнях за участю неповнолітніх, оскільки значний масив відомостей про дитину може надходити від батьків, педагогів, психологів, медичних і освітніх установ, органів опіки, соціальних служб, з електронних комунікацій та інших джерел. Частина такої інформації потрібна для організації належної участі дитини, але не входить до доказової основи вирішення питання про винуватість або іншу юридично значущу обставину. Інша частина може набути доказового значення, якщо отримана й введена в кримінальне провадження в належній процесуальній формі.

Раніше нами запропоновано діяльнісне розуміння доказування як нормативно організованої практичної, пізнавальної, правової, логіко-розумової, психологічної, комунікативної та посвідчувальної діяльності уповноважених суб'єктів, зовнішню структуру якої утворюють отримання й *використання доказів* [37]. Перевірка та оцінювання не відокремлюються від цієї діяльності як разові завершені етапи. Попереднє оцінювання визначає потребу в подальшому отриманні доказів; перевірка може змінити оцінку вже отриманого матеріалу; *використання доказів* у процесуальному рішенні завжди передбачає співвіднесення їхньої сукупності з належним стандартом доказування.

Методологічно це положення розвиває сформульований нами раніше підхід до поняття, змісту та структури кримінального процесуального доказування [49]. Доказування не можна описувати як механічну послідовність «зібрати – перевірити – оцінити», оскільки перевірка й оцінювання пронизують як отримання, так і використання доказів. Отримання доказу передбачає не лише фізичне одержання носія чи відомостей, а їх належну процесуальну об'єктивацію, фіксацію та внесення до системи доказової діяльності. Використання зі свого боку охоплює не лише посилання на доказ у підсумковому рішенні, а й його застосування для побудови та перевірки версій, обґрунтування клопотань, заперечень, проміжних рішень і позицій сторін. Саме така структура дає змогу точно визначити, на якому етапі міжнародна гарантія набуває доказового значення.

З такої методологічної позиції міжнародні стандарти прав дитини не можуть створювати окрему юридичну природу доказу. Вони діють усередині загальної системи кримінального процесуального доказового права, встановлюючи додаткові вимоги до способу формування й використання доказової основи. Верховенство права в цій сфері означає не декларативну «пріоритетність дитини», а поєднання законності, правової визначеності, заборони свавілля, пропорційності втручання, реальної можливості захисту та перевірюваності процесуального рішення [35; 42].

З огляду на зазначене *спеціальний режим отримання та використання доказів* у провадженнях за участю неповнолітніх пропонуємо визначати як диференційований правовий порядок реалізації загальних положень кримінального процесуального доказового права, за якого з урахуванням процесуального статусу, віку, рівня розвитку та фактичної спроможності конкретної дитини встановлюються додаткові вимоги до предмета доказування, суб'єктів, способів і умов *отримання доказів*, форми участі неповнолітнього, перевірки й оцінювання доказів, доказової обґрунтованості процесуальних рішень і правових наслідків порушення спеціальних гарантій.

Таке визначення запобігає двом протилежним помилкам. Перша полягає в створенні уявлення про автономне «доказове право неповнолітніх», у якому вразливість дитини нібито змінює властивості доказу або надає її показанням особливої сили. Друга помилка зводить міжнародні стандарти до етичних або організаційних рекомендацій, які нібито не впливають на *допустимість*, *достовірність*, доказову силу та *достатність*. Насправді спеціальні гарантії мають різну доказову функцію, і саме ця функція визначає можливий наслідок їхнього порушення.

Гарантійний компонент спеціального режиму також не потрібно ототожнювати з доказовою привілейованістю. Кримінальна процесуальна гарантія за своєю функцією має забезпечити правомірність і реальність здійснення права, а не наперед визначити результат доказової оцінки [51]. Тому участь захисника, психолога, законного представника, спеціальний спосіб комунікації або аудіовізуальна фіксація не роблять повідомлення дитини достовірним автоматично. Вони створюють правові й організаційні умови, за яких його походження, свобода формування, повнота та зміст можуть бути належно перевірені.

Міжнародно-правові елементи спеціального режиму. Частина четверта статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вимагає враховувати вік неповнолітнього та бажаність сприяння його перевихованню [17]. Пекінські правила розвинули цю вимогу через стандарти справедливого й гуманного поводження, пропорційності, захисту приватності та професійної спеціалізації [18]. Конвенція ООН про права дитини надала цій системі якісно нового змісту: дитина розглядається одночасно як особа, що потребує спеціального захисту, і як самостійний носій процесуальних прав [1].

Для доказування системоутворювальне значення мають статті 3, 5, 12, 37 і 40 Конвенції. Принцип найкращих інтересів дитини, відповідно до Загального коментаря № 14, має матеріальний, інтерпретаційний і процедурний виміри [19]. Саме процедурний вимір визначає потребу в оцінюванні наслідків для конкретної дитини під час вибору способу допиту, вирішення питання про повторне звернення до неї, застосування спеціальної форми участі або додаткової професійної підтримки. Водночас «першочергова увага» до найкращих інтересів не означає їхньої автоматичної переваги над презумпцією невинуватості, правом на захист і можливістю іншої сторони оспорити доказ.

Стаття 5 Конвенції вимагає поважати здібності дитини, що розвиваються. Звідси випливає, що обсяг підтримки не може визначатися лише календарним віком. Діти одного віку можуть істотно відрізнятися здатністю розуміти юридично значущу інформацію, комунікувати з адвокатом, оцінювати наслідки процесуальної дії та висловлювати

власну позицію. Саме тому *індивідуальне оцінювання*, закріплене також у праві ЄС, є важливим механізмом вибору належної процесуальної форми [4; 26].

Право бути почутою за статтею 12 Конвенції та Загальним коментарем № 12 є ширшим за право дати показання [20]. Воно передбачає доступ до зрозумілої інформації, можливість усвідомити характер участі та реальне врахування позиції дитини. Для неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого це право співіснує з правом мовчати та свободою від самообвинувачення. Тому «активна участь» не може перетворюватися на очікування, що дитина повинна пояснювати обставини на шкоду власному захисту [2].

Практика ЄСПЛ послідовно переходить від формального до фактичного розуміння участі неповнолітнього. У справах T. v. the United Kingdom та V. v. the United Kingdom Суд наголосив на потребі організувати судовий розгляд з урахуванням віку, зрілості й емоційного стану дитини [13]. У справі S.C. v. the United Kingdom справедливість пов'язано з реальною здатністю особи розуміти характер провадження, обвинувачення та загальний зміст доказового матеріалу [14]. Ці підходи мають безпосереднє значення для змагальної перевірки: право заперечувати доказ є реальним лише тоді, коли особа здатна зрозуміти його значення й комунікувати із захисником.

Особливе значення має справа Panovits v. Cyprus. Порушення права неповнолітнього на правову допомогу на ранньому етапі здатне впливати на подальше використання отриманих від нього відомостей [15]. У справі Blokhin v. Russia ЄСПЛ також виходив із фактичного характеру державного втручання та потреби в реальних гарантіях для неповнолітнього, а не лише формальної назви процедури [16]. Отже, міжнародні стандарти вимагають оцінювати не тільки процесуальне оформлення дії, а й те, чи забезпечувала вона усвідомлене здійснення прав і чи не створювала неприйнятних ризиків для якості отриманої інформації.

Стаття 40 Конвенції безпосередньо пов'язує спеціальний захист із доказовими гарантіями: свободою від примусу до самообвинувачення, правничою допомогою та можливістю допитувати свідків обвинувачення й забезпечувати участь свідків захисту на рівних умовах [1]. Для потерпілих і свідків додаткові орієнтири містять Керівні принципи ООН щодо правосуддя в справах за участю дітей – жертв та свідків злочинів [23] і Керівні принципи Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини [24]. Особистий склад сфери дії цих актів різний, тому гарантії неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого не можна механічно переносити на потерпілого або свідка, і навпаки. Спільною є вимога забезпечити реальну участь, приватність, професійну комунікацію та мінімізацію невиправданої шкоди без усунення можливості належної перевірки доказів.

Директива (ЄС) 2016/800 конкретизує для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими, право на інформацію, допомогу адвоката, індивідуальне оцінювання, захист приватності, спеціальну підготовку професійних учасників та аудіовізуальну фіксацію опитування за визначених умов [26]. Хартія основних прав ЄС закріплює найкращі інтереси дитини як першочергове міркування та право дитини висловлювати свої погляди [25]. Для українського кримінального процесу ці акти мають значення не як безпосередня заміна норм КПК України, а як орієнтири тлумачення та подальшої європейської правової інтеграції.

На нашу думку, функціональне значення міжнародних стандартів у доказуванні найточніше розкривається через категорію компенсаторної процесуальної гарантії. Адаптація має компенсувати фактичну нерівність процесуальної спроможності, але не створювати нерівність доказових правил на користь однієї зі сторін. Звідси випливає подвійна межа спеціального режиму: він повинен бути достатнім для реальної участі дитини й водночас не може усувати можливість іншої сторони перевірити походження, зміст і переконливість доказу. Саме ця рівновага відрізняє дитиноцентричну процесуальну адаптацію від необґрунтованого відступу від засад змагальності та справедливого судового розгляду.

Спеціальний предмет доказування й індивідуальне оцінювання неповнолітнього. Спеціальний режим виявляється не лише в способах проведення процесуальних дій, а й у нормативно визначеному колі обставин, що підлягають встановленню. Загальний *предмет доказування* за статтею 91 КПК України в провадженнях щодо неповнолітніх доповнюється обставинами, передбаченими статтею 485 КПК України [22]. Вони конкретизують юридично значущі характеристики неповнолітнього та його соціального середовища й повинні встановлюватися доказами, а не загальними уявленнями про вік чи сімейне становище.

У постанові від 7 жовтня 2021 року в справі № 759/5999/19 Верховний Суд звернув увагу на потребу встановлювати поряд із загальними обставинами статті 91 КПК України й спеціальні обставини, визначені для відповідного провадження щодо неповнолітнього [29]. Доказове значення цієї позиції полягає в тому, що індивідуальні характеристики дитини не є факультативним «соціальним фоном», коли закон прямо вносить їх до предмета доказування.

Водночас *предмет доказування* потрібно відмежовувати від індивідуального оцінювання. Предмет доказування відповідає на запитання, які юридично значущі обставини мають бути встановлені для відповідного процесуального рішення. Індивідуальне оцінювання передусім має визначити потреби конкретної дитини в підтримці, особливостях комунікації, правничій допомозі та адаптації процедури [4; 26]. Його результат може містити відомості, важливі для організації процесу, але не стає доказом автоматично.

Таке розмежування потрібне з двох причин. По-перше, воно запобігає перенесенню до доказової основи рішень неперевіреної інформації, яка збиралася для організаційної або соціальної мети. По-друге, воно не допускає підміни судової експертизи індивідуальним оцінюванням. Психолог або інший фахівець може допомогти визначити придатний спосіб комунікації, але не має права вирішувати правові питання або надавати висновок поза межами спеціальної компетенції, який фактично замінює експертне дослідження.

У попередньому дослідженні складних питань призначення судово-психіатричної експертизи наголошувалося на потребі чітко визначати предмет експертного дослідження і не передавати експерту вирішення юридичних питань, що належать до компетенції слідчого, прокурора або суду [44]. Для неповнолітніх ця межа особливо важлива: сам вік, емоційність, травматичний досвід або незвична поведінка не є достатньою підставою для патологізації дитини. Водночас за наявності належних фактичних підстав спеціальні знання можуть бути вагомими для встановлення обставин, що входять до предмета доказування або впливають на фактичну спроможність брати участь у конкретній процесуальній дії.

Індивідуальне оцінювання повинно мати власний локальний предмет. Для рішення про спосіб допиту це можуть бути здатність розуміти запитання, комунікативні потреби, наявність травматичного досвіду та ризик вторинної шкоди. Для рішення про участь спеціаліста – потреба в професійній комунікаційній підтримці. Для правообмежувального рішення – індивідуальні обставини, релевантні конкретній передумові застосування заходу. Потрібно уникати ситуації, коли широка характеристика «вразливості» використовується як універсальне пояснення будь-якого процесуального рішення.

Останнє особливо важливо для доказування процесуальних ризиків. У спільному дослідженні ризику переховування показано, що правообмежувальне рішення повинно спиратися на конкретні фактичні обставини, а не на абстрактну можливість небажаної поведінки [43]. Щодо неповнолітнього, ця вимога охоплює стереотипні висновки, побудовані лише на віці, складному сімейному середовищі, відсутності стабільного доходу або інших загальних характеристиках. Спеціальний захист дитини вимагає більшої індивідуалізації, а не меншої доказової обґрунтованості.

На нашу думку, у цій частині потрібно розрізняти щонайменше три різні за правовою функцією масиви фактів: обставини загального предмета доказування; додаткові обставини спеціального предмета провадження щодо неповнолітнього; факти, потрібні лише для обґрунтування конкретної процесуальної адаптації. Останні утворюють локальний предмет доказового обґрунтування відповідного рішення, але не повинні механічно додаватися до предмета доказування винуватості. Таке розмежування запобігає як доказовому дефіциту, коли індивідуальні особливості дитини залишаються недоведеними, так і надмірному збиранню приватної інформації, що не має юридичного значення для конкретного рішення.

Отримання доказів залежно від процесуального статусу неповнолітнього. У сфері *отримання доказів* спеціальні гарантії проявляються найбільш виразно, однак їхній зміст залежить від процесуального статусу дитини. Неповнолітній підозрюваний або обвинувачений є носієм права на захист, права мовчати та свободи від самообвинувачення; потерпілий і свідок є носіями інших процесуальних прав та одночасно можуть бути джерелами відомостей про обставини провадження. Тому однакова комунікативна форма не може застосовуватися до всіх категорій без урахування різної юридичної функції їхньої участі.

Для неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого центральне значення має своєчасна й реальна правнича допомога. КПК України встановлює обов’язкову участь захисника в провадженні щодо неповнолітніх, а спеціальні правила допиту пов’язують його проведення з додатковими гарантіями [22]. Їхня доказова функція полягає не лише у формальному представництві. Захисник має забезпечити розуміння дитиною прав, характеру процесуальної дії, значення наданих відомостей і наслідків процесуального вибору.

Національна судова практика переконливо демонструє зв’язок спеціальної гарантії з допустимістю. У постанові від 1 березня 2018 року в справі № 760/13866/15-к Верховний Суд підтримав висновок про н*едопустимість* фактичних даних, отриманих під час слідчої дії за участю неповнолітнього, за відсутності захисника й законного представника

за умов, коли їхня участь була потрібною [27]. Аналогічна доказова проблема розглядалась у постанові від 26 грудня 2019 року в справі № 243/10386/17 [28]. Ці рішення показують: коли дефект стосується обов'язкової гарантії, безпосередньо внесеної в процес формування фактичних даних, його наслідок виходить за межі загального оцінювання «якості процедури» і переходить у площину допустимості.

Ефективність правничої допомоги не зводиться до фізичної присутності адвоката. Якщо дитина не розуміє змісту запитань, не може конфіденційно обговорити позицію або фактично не усвідомлює право не відповідати, формальна участь захисника не усуває ризику порушення. Саме тому в справі Panovits v. Cyprus ЄСПЛ розглянув ранній доступ до адвоката у зв'язку з подальшим використанням отриманих від неповнолітнього відомостей [15].

Для неповнолітнього потерпілого або свідка основним є поєднання мінімізації невиправданої процесуальної шкоди та збереження належної якості й перевірюваності повідомленої інформації. Міждисциплінарні дослідження свідчать, що форма запитань, зрозумілість мови, повторність інтерв'ю, тривалість спілкування, наявність навіювання та середовище можуть впливати на сприйняття, запам'ятовування й відтворення інформації [21]. Це надає спеціальним правилам комунікації не лише гуманітарного, а й доказового значення.

Водночас адаптація процедури не створює презумпції достовірності показань дитини. Професійна ненавідна комунікація, зрозуміла мова, належна перерва або спеціально організоване середовище створюють умови для отримання інформації, придатної до подальшої перевірки. Остаточний висновок про *достовірність* формується лише після оцінювання змісту показань, умов сприйняття події, можливого зовнішнього впливу, внутрішньої послідовності, співвідношення з іншими доказами та результатів перевірки альтернативних пояснень [8; 21].

Тут принципове значення має доктринальне розмежування допустимості й достовірності. У працях Д. Б. Сергєєвої обґрунтовано, що достовірність фактичних даних не випливає із самого факту їхнього закріплення в передбаченому законом процесуальному джерелі, а встановлюється оцінюванням на підставі перевірки [46; 47]. Для проваджень за участю неповнолітніх цей висновок особливо важливий: дотримання спеціальної форми допиту є передумовою правомірності та перевірюваності отриманого матеріалу, але питання про відповідність повідомлених відомостей фактичній реальності вирішується самостійно. Відтак не можна компенсувати сумнів у достовірності посиланням на формальну дотриманість процедури, так само як не можна визнавати показання недостовірними лише через вік або емоційний стан дитини.

Повторний допит неповнолітньої особи потребує окремої доказової потреби. Бажання отримати «детальніші» показання саме собою не виправдовує багаторазового відтворення травматичної події. Належна первинна аудіовізуальна фіксація виконує подвійну функцію: зменшує потребу в повторному зверненні до дитини та забезпечує можливість перевірити зміст запитань, послідовність спілкування, участь інших осіб і відсутність неналежного навіювання [23; 24; 26].

Для судової стадії важливим є збереження можливості змагальної перевірки. Міжнародні стандарти не вимагають, щоб дитина за будь-яких умов була безпосередньо піддана звичайному перехресному допиту в залі суду. Вони допускають адаптовані форми участі, якщо інша сторона має ефективну можливість поставити належні питання або іншим способом оспорити зміст показань, а суд здатний оцінити умови їхнього формування. Адаптація способу перевірки не повинна перетворюватися на усунення самої перевірки.

Постанова Верховного Суду від 19 квітня 2018 року в справі № 234/17471/16-к, у якій ішлося про апеляційний розгляд за відсутності особи, що на час вчинення кримінального правопорушення була неповнолітньою, та її захисника, підкреслює значення реальної участі й ефективного захисту [30]. Для доказування це означає, що можливість ознайомитися з доказовою основою та впливати на її перевірку є самостійною складовою справедливості процедури.

Негласні способи отримання відомостей, оперативна інформація та дані в цифровій формі. Спеціальний режим не обмежується відкритими комунікативними процесуальними діями. Відомості про дії неповнолітнього, його контакти, місцезнаходження або взаємодію з іншими особами можуть бути отримані в результаті негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукової діяльності. Раніше нами обґрунтовано, що інформаційна цінність матеріалів оперативно-розшукової діяльності не надає їм автоматично доказового статусу; доказове використання залежить від законності походження, належної процесуальної форми, можливості перевірки та дотримання прав учасників [32; 33; 36].

Негласні слідчі (розшукові) дії є передбаченими КПК України способами *отримання доказів*, однак правомірність використання їхніх результатів залежить від наявності передбачених законом підстав, компетенції суб'єктів, додержання процедури, належної фіксації та можливості подальшої перевірки [38]. Якщо такі дії стосуються неповнолітнього, вимога пропорційності набуває додаткової ваги. Втручання в приватність дитини, її листування, цифрові комунікації або сімейне середовище не може обґрунтовуватися лише загальною інформаційною корисністю. Потрібні конкретна законна мета, фактичні підстави та співмірні межі втручання [35].

У цій площині спеціальний режим потребує триступеневої доказово-правової перевірки: обґрунтованості підстав і меж таємного втручання до його проведення; законності та відповідності фактичного виконання наданому дозволу; можливості подальшого процесуального відкриття, перевірки й використання результатів. Проблематика мотивованості ухвали про НСРД і меж судового дозволу була поставлена Д. Б. Сергєєвою ще в спеціальному дослідженні 2014 року [45], а сучасні праці про верховенство права під час СРД і НСРД переконливо показують, що сама наявність формального дозволу не усуває вимог юридичної визначеності, необхідності, пропорційності, ефективного судового контролю та компенсаторних механізмів захисту [52; 53]. Якщо об'єктом прихованого втручання є неповнолітній, ці вимоги повинні застосовуватися з урахуванням його віку, приватності та фактичної можливості згодом оспорити спосіб отримання відповідних відомостей.

Сучасне життя неповнолітніх значною мірою відбувається в цифровому середовищі. Месенджери, соціальні мережі, мобільні пристрої, геолокаційні записи, фото- і відеофайли,

хмарні сервіси та інші інформаційні системи можуть містити відомості, важливі для провадження. Проте *цифрова форма доказів* не змінює загальних вимог доказового права. У дослідженні Д. Б. Сергєєвої обґрунтовано значення належного документування цифрових слідів і ланцюга збереження доказів [34], а в попередньому дослідженні забезпечення прав людини в цифровому доказуванні наголошено на потребі поєднувати технологічні можливості з вимогами верховенства права, перевірюваності та ефективного захисту [41].

Окремий різновид проблеми становлять результати зняття інформації з телекомунікаційних мереж. У дослідженні Д. Б. Сергєєвої наголошено на нерозривному зв'язку технічного результату такого втручання з його належною процесуальною фіксацією та подальшим використанням у доказуванні [48]. Для неповнолітніх цей висновок потрібно доповнити вимогою атрибуції: SIM-картка, пристрій, акаунт або інший технічний ідентифікатор не можуть без додаткової перевірки ототожнюватися з конкретною дитиною. Тому доказова теза має будуватися не від технічного сліду безпосередньо до особи, а через перевірюваний ланцюг «джерело даних – спосіб отримання – атрибуція – контекст – фактичний висновок».

Для даних у цифровій формі особливого значення набувають походження, атрибуція конкретній особі, цілісність, часова прив'язка, контекст, метадані та відтворюваність. Активність облікового запису не тотожна встановленню конкретного користувача, місцезнаходження пристрою не завжди доводить місцезнаходження особи, а скриншот без належного контексту може не відображати повноти електронної комунікації. Ці застереження не знецінюють дані в цифровій формі, а визначають умови їхньої належної перевірки [34; 41].

Щодо неповнолітніх цифровий аспект має ще один вимір – інтенсивність втручання в приватність. Смартфон або обліковий запис дитини здатний містити значний обсяг відомостей про особисте, сімейне, освітнє та соціальне життя, які не мають зв'язку з предметом доказування. Тому доступ до цифрового середовища не повинен перетворюватися на невизначений інформаційний пошук. Межі отримання та подальшого використання даних мають визначатися предметом доказування, законною метою, часовими й предметними критеріями та принципом пропорційності [35; 41].

Ефективний захист передбачає можливість поставити питання про спосіб отримання, повноту, технічну інтерпретацію й цілісність цифрового матеріалу. Якщо сторона отримує лише роздруківку, скриншот або висновок про технічні дані без можливості перевірити їх походження і контекст, суд має особливо обережно оцінювати доказову силу такого матеріалу. Для неповнолітнього, який може мати обмежену здатність самостійно пояснити технічний контекст користування пристроєм або акаунтом, значення ефективної правничої допомоги додатково посилюється.

У наших сучасних дослідженнях цифрового доказування обґрунтовується, що технологічна точність окремого запису не усуває юридичних питань його походження, допустимості, автентичності, цілісності, контексту та відтворюваності [41; 50]. Цей підхід має особливе значення для неповнолітнього, оскільки цифрове середовище часто є спільним, динамічним і залежним від кількох користувачів, а сама дитина може не

розуміти технічних механізмів створення метаданих або автоматичних записів. Тому приписування цифрової активності конкретній особі потребує окремого доказового обґрунтування й не може спиратися на презумпцію тотожності пристрою, акаунта та користувача.

Перевірка й оцінювання доказів і стандарти доказування. Спеціальний режим не встановлює окремого переліку властивостей доказів. Докази в провадженнях за участю неповнолітніх оцінюються за загальними вимогами кримінального процесуального закону, однак спеціальні умови їхнього формування можуть мати різне значення для допустимості, достовірності, доказової сили та достатності.

Допустимість стосується насамперед правомірності отримання й процесуального використання доказу. Якщо порушення безпосередньо зачіпає імперативну гарантію, внесену законом у процедуру формування фактичних даних, воно може зумовити н*едопустимість*. Саме в такій площині потрібно розглядати випадки отримання відомостей від неповнолітнього без обов'язкового захисника [27; 28]. Водночас відхилення від рекомендаційної моделі правосуддя, дружнього до дитини, не є автоматично тотожним істотному порушенню прав у значенні статті 87 КПК України [22].

Достовірність характеризує відповідність відомостей фактичній реальності. Вік дитини не є самостійною підставою ні для недовіри до її показань, ні для презумпції їхньої істинності. Під час оцінювання мають значення умови сприйняття, час між подією та допитом, характер запитань, можливий зовнішній вплив, повторність інтерв'ю, внутрішня послідовність повідомлення, узгодженість з іншими доказами й результати перевірки альтернативних пояснень [8; 21].

Доктринально важливо, що достовірність не є просто формальною ознакою, яку доказ набуває одночасно з допустимістю. Як показано в спеціальних працях Д. Б. Сергєєвої, її встановлення є результатом оцінювання, що спирається на перевірку фактичних даних та їхнього співвіднесення з іншими відомостями щодо того самого факту [46; 47]. У нашій моделі це узгоджується з наскрізним характером перевірки й оцінювання: попередній висновок про достовірність може змінюватися в міру появи нових доказів, а судове оцінювання не пов'язане з попередньою впевненістю слідчого чи прокурора. Для дитячих показань звідси випливає вимога оцінювати не «достовірність дитини», а достовірність конкретних фактичних даних з урахуванням умов їхнього сприйняття, формування, повідомлення та перевірки.

Доказова сила відображає значення конкретного доказу для підтвердження певної тези, тоді як *достатність* характеризує сукупну доказову основу відповідного висновку. Один допустимий і достовірний доказ може бути недостатнім через обмежений зміст; значна кількість взаємно похідних матеріалів також не створює належної сукупної основи. У провадженнях за участю неповнолітніх ця відмінність особливо важлива, оскільки емоційна переконливість показань дитини або, навпаки, їхня непослідовність не повинні підміняти аналіз усієї сукупності.

Стандарт доказування визначає потрібний поріг переконливості щодо конкретної юридично значущої тези. У попередніх дослідженнях стандарту «обґрунтована підозра» показано потребу в конкретній фактичній основі, здатній об'єктивно пов'язати особу з

кримінальним правопорушенням [39]. Стандарт «достатня підстава» також вимагає співвіднести характер процесуального рішення з належною доказовою основою [40]. Спеціальний захист неповнолітнього не дає підстав довільно знижувати ці пороги.

Навпаки, чим інтенсивніше процесуальне рішення втручається в права дитини, тим більш конкретними, актуальними й індивідуалізованими мають бути фактичні підстави та докази, якими вони підтверджуються. Це не означає автоматичного встановлення «вищого» стандарту для кожного рішення щодо неповнолітнього. Ідеться про якість застосування належного законом порога, глибину перевірки та деталізацію мотивів.

Розмежування стандарту доказування й ширшої доказової обґрунтованості має тут практичне значення. Поріг переконливості щодо окремої тези не охоплює сам собою якість джерел, логіку аргументації, розподіл тягаря, можливість заперечення та мотивування. Тому рішення щодо неповнолітнього повинно мати не лише формально достатню кількість матеріалів, а впорядковану доказову основу, у якій кожна обов'язкова фактична передумова співвіднесена з конкретними доказами, а істотні заперечення отримали мотивовану відповідь. Такий підхід узгоджується із сучасною авторською концепцією доказової обґрунтованості процесуальних рішень [35; 39; 40; 43].

Пропорційність водночас не потрібно перетворювати на властивість доказу. Вона є самостійним правовим оцінюванням співвідношення законної мети, придатності, потреби й тяжкості втручання. Доказуванню підлягають факти, на яких це оцінювання ґрунтується: характер ризику, його актуальність, потреби дитини, можливість менш обтяжливої процесуальної форми та наслідки обраного втручання [35].

Особливу увагу варто приділяти розподілу тягаря доказового обґрунтування. Коли держава просить про застосування правообмежувального заходу до неповнолітнього, саме ініціатор повинен надати позитивну доказову основу передбачених законом передумов. Захист може вказувати на прогалини, суперечності, альтернативні пояснення або пропонувати менш обтяжливий варіант, але від нього не можна вимагати доведення відсутності ризику, доки обвинувачення не сформувало достатню первинну основу [43].

Такий розподіл тягаря є також проявом гарантійної природи кримінального процесу. Спеціальні права неповнолітнього не можуть перетворюватися на обов'язок доводити відсутність підстав для державного втручання. Як нами раніше обґрунтовувалося щодо кримінальних процесуальних гарантій, їхнє призначення полягає в забезпеченні реальності права та стримуванні владної дискреції [51]. Тому чим істотніше рішення обмежує свободу, приватність або інше право дитини, тим чіткіше ініціатор має показати зв'язок «юридична передумова – конкретний факт – доказ – висновок», а суд – самостійно перевірити цей зв'язок і надати відповідь на істотні заперечення.

Використання доказів у процесуальних рішеннях. Отримання доказу не завершує доказування. Його процесуальне значення реалізується через використання для встановлення обставин, обґрунтування позиції сторони, ініціювання процесуальної дії або прийняття рішення. Один і той самий матеріал може використовуватися на різних етапах провадження, але його функція та *достатність* не є незмінними.

Відомості, достатні для побудови версії або визначення напряму подальшої перевірки, не обов'язково достатні для повідомлення про підозру. Сукупність, достатня для

обґрунтованої підозри, не є автоматично достатньою для застосування конкретного заходу, якщо закон вимагає додатково довести ризик, потребу або іншу передумову. І тим більше вона не є достатньою для підсумкового висновку про винуватість. Така диференціація особливо важлива в провадженнях щодо неповнолітніх, де виховна або захисна мета не може підміняти *локальний предмет доказового обґрунтування* конкретного рішення [39; 40; 43].

Спеціальний режим впливає також на рішення щодо форми участі дитини. Вибір дистанційної участі, спеціального способу допиту, участі психолога, обмеження повторного звернення або іншої адаптації не повинен бути немотивованою адміністративною практикою. Таке рішення має власну фактичну основу: вік, розвиток, конкретні потреби, ризик шкоди, характер доказової дії та можливість забезпечити перевірку. Індивідуальне оцінювання може бути джерелом інформації для такого рішення, але суд або інший уповноважений суб'єкт повинен самостійно співвіднести її з правовими критеріями [4; 26].

Найкращі інтереси дитини мають бути відображені в мотивуванні, але не можуть використовуватися як універсальна формула. Рішення повинно показувати, які конкретні потреби встановлено, якими відомостями вони підтверджуються, чому обрана форма є придатною та чому вона не створює невиправданого обмеження для змагальної перевірки. Саме мотивований зв'язок між фактом, доказом і правовим висновком перетворює спеціальний захист на контрольовану процесуальну гарантію.

Використання доказів у нашому розумінні є самостійним зовнішнім складником доказування, а не завершальною технічною операцією після їхнього «збирання» [37; 49]. Саме під час використання виявляється функціональна придатність доказу для конкретної процесуальної тези. Один і той самий допустимий матеріал може мати різну доказову силу для повідомлення про підозру, обрання заходу забезпечення, вирішення питання про спеціальну процесуальну форму або постановлення вироку. Тому міжнародний стандарт прав дитини має перевірятися не лише на етапі отримання доказу, а щоразу, коли цей доказ використовується для рішення, здатного змінити процесуальне становище неповнолітнього.

Правові наслідки порушення спеціальних гарантій. Одна з центральних проблем полягає в тому, що порушення спеціальної вимоги не має єдиного універсального доказового наслідку. Автоматична формула «будь-яке порушення прав дитини робить доказ недопустимим» є так само неточною, як і протилежне твердження, що міжнародні стандарти не впливають на доказовий результат. Наслідок визначається функцією порушеної гарантії, її імперативністю, зв'язком із формуванням доказу та можливістю подальшої ефективної перевірки.

Першу групу становлять порушення, що безпосередньо зачіпають законність отримання доказу й фундаментальну процесуальну гарантію. Відсутність обов'язкового захисника під час отримання від неповнолітнього фактичних даних є показовим прикладом, за якого постає питання про не*допустимість* [27; 28]. До цієї самої групи можуть належати інші істотні порушення, прямо охоплені механізмом статті 87 КПК України [22].

Друга група охоплює порушення, що передусім ставлять під сумнів *достовірність*. Навідні запитання, неконтрольоване багаторазове повторення інтерв'ю, психологічний

тиск, нерозуміння мови або змісту запитання можуть впливати на саме формування повідомлення. У таких ситуаціях доказ може не бути недопустимим у формальному сенсі, але суд зобов'язаний критично оцінити якість відомостей і ступінь можливого викривлення [8; 21].

Третю групу становлять дефекти, які зменшують доказову силу або перевірюваність. Неповна аудіовізуальна фіксація, відсутність даних про первинну комунікацію, прогалини в ланцюзі збереження цифрового матеріалу або неможливість перевірити атрибуцію можуть не завжди зумовлювати автоматичне вилучення, але послаблюють здатність матеріалу підтверджувати відповідну тезу [34; 41].

Четверта група пов'язана з достатністю доказової сукупності. Визнання ключового доказу недопустимим або істотне зменшення його доказової сили може призвести до того, що решта доказів уже не досягає порога, потрібного для конкретного рішення. Тому правове значення порушення визначається не лише долею одного доказу, а його місцем у загальній структурі доказового обґрунтування.

П'ята група охоплює випадки, коли порушення ставить питання про справедливість провадження загалом і можливу процесуальну токсичність похідних результатів. У конституційно орієнтованій моделі доказування *процесуальна токсичність* описує ситуацію, коли істотний первинний дефект здатний впливати на подальші докази або рішення, якщо між ними існує змістовний причинний зв'язок і відсутнє незалежне правомірне джерело [42]. Щодо неповнолітніх такий аналіз має бути особливо уважним, оскільки початкове порушення права на захист або неналежний спосіб отримання повідомлення може визначити подальший напрям доказової діяльності.

Для визначення конкретного наслідку доцільно враховувати: характер порушеного права; імперативність гарантії; процесуальний статус дитини; зв'язок порушення зі способом отримання фактичних даних; його вплив на свободу волевиявлення або якість повідомлення; можливість подальшої змагальної перевірки; роль відповідного доказу в сукупності; наявність похідних результатів; можливість отримати відповідну інформацію незалежним правомірним способом; вплив дефекту на справедливість провадження загалом [15; 16; 35; 42].

Сучасні дослідження верховенства права під час СРД і НСРД підтверджують доцільність саме функціонального, а не формального оцінювання порушення [52; 53]. Для максимально інвазивних таємних втручань дефект судового дозволу, невизначені межі заходу, непропорційність фактичного виконання або відсутність ефективної можливості подальшого оспорювання можуть мати різну юридичну природу, але кожен із цих дефектів підлягає співвіднесенню з конкретним результатом доказування. Щодо неповнолітнього додатково потрібно встановлювати, чи не позбавив режим таємності або затримане повідомлення його реальної можливості за допомогою захисника перевірити походження й контекст матеріалу. Отже, наслідок визначається не назвою порушеної гарантії, а місцем цієї гарантії в механізмі формування, перевірки та використання конкретного доказу.

Восьмиелементний тест спеціального режиму отримання й використання доказів. Для практичного застосування міжнародних стандартів у доказуванні доцільно використовувати послідовний тест, який не підміняє конкретних норм КПК України, а

дисциплінує структуру процесуальної перевірки. Його метою є не створення нового формального алгоритму заради алгоритму, а забезпечення прозорого переходу від міжнародної та національної гарантії до конкретного доказового питання.

Перший елемент – процесуальний статус дитини й нормативна основа. Потрібно встановити, чи є неповнолітній підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим або свідком, які національні й міжнародні гарантії застосовні саме до цього статусу, які з них є імперативними та яка законна мета процесуальної дії або рішення.

Другий елемент – предмет доказування або локальний предмет доказового обґрунтування. Варто визначити, яка конкретна юридично значуща обставина встановлюється, чи входить вона до загального або спеціального предмета доказування, чи є фактичною передумовою окремого процесуального рішення. Загальні посилання на «інтереси дитини» або «матеріали провадження» не замінюють формулювання конкретної тези.

Третій елемент – джерело, спосіб і суб'єкт отримання відомостей. Треба встановити, ким, коли, за яких умов та яким способом отримано фактичні дані, чи був суб'єкт компетентним, чи дотримано встановленого законом порядку та чи не було використано фактичне втручання під іншою формальною назвою.

Четвертий елемент – спеціальні гарантії та індивідуальна адаптація. Перевіряються участь захисника, законного представника або спеціаліста, зрозумілість комунікації, право мовчати, відсутність неналежного примусу чи навіювання, потреба в аудіовізуальній фіксації, ризик повторної травматизації та відповідність обраної форми фактичній спроможності конкретної дитини [1; 2; 23; 24; 26].

П'ятий елемент – процесуальна об'єктивація, фіксація та збереження. Потрібно встановити, чи дає матеріал змогу відтворити умови його отримання, перевірити повноту й незмінність, а для даних у цифровій формі – походження, атрибуцію, метадані, цілісність і ланцюг збереження [34; 41].

Шостий елемент – змагальна перевірка й реальна участь. Треба оцінити, чи мала сторона можливість ознайомитися із суттю доказу, поставити питання про спосіб його формування, надати альтернативне пояснення, скористатися допомогою захисника та вплинути на оцінювання. Якщо пряма форма перевірки обмежена з метою захисту дитини, потрібні адекватні компенсаторні механізми.

Сьомий елемент – оцінювання доказу й доказової сукупності. Окремо аналізуються належність, *допустимість*, *достовірність* і *доказова сила* конкретного доказу, а також *достатність* сукупності та *стандарт доказування*, потрібний для відповідного процесуального рішення [39; 40]. Вік або вразливість дитини не можуть бути замінником цього оцінювання.

Восьмий елемент – наслідок, мотивування й перегляд. Процесуальне рішення повинно пояснювати, які факти встановлено, якими доказами вони підтверджені, як враховано спеціальні гарантії, які заперечення розглянуто, чому обрана форма є пропорційною та який правовий наслідок має встановлене порушення. Для тривалих або повторних втручань підстави мають перевірятися заново з урахуванням актуальної доказової ситуації.

Практична цінність тесту полягає в тому, що він не дає змогу розчинити доказову проблему в загальній риториці про найкращі інтереси дитини. Кожний міжнародний стандарт отримує конкретне функціональне місце: визначає межу отримання, умову участі, спосіб фіксації, критерій перевірки, вимогу до обґрунтування або наслідок порушення. Одночасно тест захищає від протилежної крайності, коли формальне дотримання загальних правил доказування використовується для ігнорування фактичної неспроможності дитини брати участь у звичайній процедурі.

У доктринальному сенсі запропонований тест не є новим джерелом права та не претендує на заміну нормативних умов конкретної процесуальної дії. Його функція полягає у впорядкуванні доказової аргументації відповідно до структури доказування та гарантійного призначення кримінальної процесуальної форми [49; 51]. Тест дає змогу відокремити помилку у визначенні юридичної передумови від дефекту джерела, порушення спеціальної гарантії від сумніву в достовірності, а недостатність сукупності доказів – від непропорційності самого втручання. Саме таке розмежування запобігає використанню універсальної формули «порушено права дитини» без визначення конкретного доказового наслідку.

Напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства України. Чинний КПК України містить спеціальні правила провадження щодо неповнолітніх, однак не формує завершеної процедури індивідуального оцінювання, яка системно визначала б спосіб інформування, участі захисника й спеціаліста, тривалість і форму процесуальної дії, потребу в технічній фіксації та критерії повторного звернення до дитини [22]. У контексті європейської інтеграції доцільно використати функціональні рішення Директиви (ЄС) 2016/800, не переносячи їх механічно поза межі її персональної сфери дії [26].

По-перше, у главі 38 КПК України доцільно нормативно закріпити індивідуальне оцінювання неповнолітнього, визначивши його мету, мінімальний зміст, суб’єктів, момент проведення, можливість оновлення та межі використання отриманої інформації. Закон має прямо відмежовувати таке оцінювання від судової експертизи та від доказування обставин, що входять до предмета доказування.

По-друге, потребує конкретизації обов’язок мотивувати рішення про процесуальну адаптацію. Потреба в спеціальному способі допиту, дистанційній участі, додатковій професійній підтримці, обмеженні повторного допиту або іншій формі повинна пов’язуватися з установленими потребами конкретної дитини та одночасно перевірятися з погляду права іншої сторони на ефективне оспорювання доказів.

По-третє, доцільно посилити роль аудіовізуальної фіксації процесуальних дій з неповнолітніми. Її доказова функція полягає не лише в збереженні словесного змісту показань, а й у можливості перевірити умови їхнього формування, характер запитань, участь інших осіб, перерви, послідовність комунікації та інші обставини, які можуть мати значення для достовірності й доказової сили.

По-четверте, потрібно конкретизувати критерії повторного допиту неповнолітнього потерпілого або свідка. Повторність має бути обґрунтована реальною доказовою потребою та неможливістю досягти мети менш обтяжливим способом. Такий підхід відповідає одночасно найкращим інтересам дитини та вимозі якісного доказування.

По-п’яте, цифровий аспект спеціального режиму потребує практичних стандартів пропорційного доступу до електронних даних неповнолітнього. У процесуальному рішенні мають визначатися категорії даних, часові та предметні межі, зв’язок із юридично значущими обставинами, порядок документування копіювання та збереження, а також можливість сторони захисту перевірити технічне походження матеріалу [34; 41].

По-шосте, ювенальна спеціалізація має охоплювати не лише знання прав дитини, а й компетентність у доказуванні. Слідчий, прокурор, адвокат, слідчий суддя й суд повинні розуміти відмінність між процесуальною адаптацією та доказовою привілейованістю, між індивідуальним оцінюванням і експертизою, між гуманним способом отримання показань і некритичним ставленням до їхньої достовірності. Сучасні ініціативи Ради Європи щодо child-friendly justice в Україні підтверджують актуальність саме міждисциплінарної професійної підготовки [11].

По-сьоме, потребує окремої конкретизації режим негласного й цифрового отримання відомостей щодо неповнолітнього. Клопотання та ухвала про НСРД, якщо втручання безпосередньо стосується дитини, мають містити достатньо конкретне обґрунтування потреби, меж і строку втручання, а подальше використання результатів повинно забезпечувати перевірку відповідності фактичного виконання судовому дозволу та реальну можливість захисту оспорити матеріал [45; 52; 53]. Для телекомунікаційних і цифрових даних потрібно нормативно та методично закріплювати вимоги до процесуальної фіксації, атрибуції, цілісності, контексту й відтворюваності [48; 50]. Такий підхід не створює спеціальної «цифрової недоторканності» неповнолітнього, але вилучає невизначене та непропорційне проникнення в його приватне інформаційне середовище.

У підсумку законодавче вдосконалення має бути спрямоване не на створення максимальної кількості спеціальних формальностей, а на формування передбачуваної системи, у якій кожна додаткова гарантія має чітку функцію: забезпечує реальну участь, правомірність отримання доказу, якість його фіксації, можливість перевірки, пропорційність втручання або належне мотивування рішення.

Висновки. 1. Міжнародні стандарти прав дитини мають безпосереднє функціональне значення для кримінального процесуального доказування. Вони не утворюють автономної системи доказів, не змінюють юридичної природи доказу й не встановлюють наперед визначеної доказової сили показань дитини. Їхнє призначення полягає в диференціації загального режиму доказової діяльності та в створенні спеціальних кримінальних процесуальних гарантій, які забезпечують реальну участь неповнолітнього, правомірність отримання доказів і можливість контролю за їхнім подальшим використанням.

2. Спеціальний режим отримання та *використання доказів* у провадженнях за участю неповнолітніх є диференційованим правовим порядком реалізації загальних положень кримінального процесуального доказового права. Його елементами є спеціальні вимоги до предмета доказування, суб’єктів, способів і умов *отримання доказів*, форми участі дитини, перевірки й оцінювання доказів, доказової обґрунтованості процесуальних рішень і наслідків порушення гарантій.

3. Предмет доказування та *індивідуальне оцінювання* неповнолітнього мають різну правову природу. Предмет доказування визначає юридично значущі обставини, що

мають бути встановлені доказами; *індивідуальне оцінювання* визначає потреби дитини в процесуальній адаптації. Її результат не є доказом автоматично та не підміняє судову експертизу.

4. Отримання доказів повинно бути диференційоване за процесуальним статусом дитини. Для неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого визначальними є право мовчати, свобода від самообвинувачення, обов'язкова та реальна правнича допомога й усвідомлена участь. Для потерпілого й свідка пріоритетними є професійна ненавідна комунікація, мінімізація невиправданого повторення травматичного досвіду, належна первинна фіксація та збереження можливості змагальної перевірки.

5. Спеціальний режим поширюється на негласні способи отримання відомостей і дані в цифровій формі. Таємне втручання потребує послідовної перевірки обґрунтованості судового дозволу, відповідності фактичного виконання його межам і можливості подальшої змагальної перевірки результатів. Для цифрових даних потрібні перевірка походження, атрибуції, цілісності, контексту, метаданих, ланцюга збереження і відтворюваності. Цифрова форма не надає інформації наперед установленої доказової сили й не виправдовує невизначеного доступу до приватного інформаційного середовища дитини.

6. Найкращі інтереси дитини, ефективна участь та індивідуальне оцінювання не є самостійними критеріями достовірності доказу. Достовірність фактичних даних установлюється оцінюванням на підставі їхньої перевірки, а дотримання спеціальної процесуальної форми створює умови для такої перевірки, але не підміняє її. Спеціальний захист неповнолітнього не знижує стандарт доказування. Навпаки, правообмежувальні й інші істотні процесуальні рішення потребують конкретної, актуальної та індивідуалізованої доказової основи, а інтенсивність втручання посилює вимоги до глибини перевірки й мотивування.

7. Порушення спеціальних гарантій має диференційовані доказові наслідки. Залежно від функції гарантії, істотності дефекту та його зв'язку з формуванням доказу порушення може зумовити не*допустимість*, поставити під сумнів *достовірність*, зменшити доказову силу, призвести до недостатності доказової сукупності або вплинути на справедливість провадження й процесуальну токсичність похідних результатів.

8. Восьмиелементний тест спеціального режиму охоплює: процесуальний статус і нормативну основу; *предмет доказування* або локальний предмет обґрунтування; джерело, спосіб і суб'єкта отримання; спеціальні гарантії та індивідуальну адаптацію; фіксацію й збереження; змагальну перевірку та реальну участь; оцінювання доказу, достатності та стандарту доказування; правовий наслідок, мотивування й перегляд. Його функціональне закріплення може бути використане для вдосконалення глави 38 КПК України та правозастосовної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20.11.1989 / ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

2. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system. CRC/C/GC/24, 18 September 2019. URL : https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-24-2019-childrens-rights-child

3. Omarova A., Vlasenko S. International Standards of Juvenile Justice: Its Creation and Impact on Ukrainian Legislation. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2022. Vol. 5, No. 1 (13). P. 116–126. DOI : https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000100

4. Limantė A., Vaičiūnienė R., Apolevič J. Child-Friendly Legal Aid and Individual Assessment of Children in Conflict with the Law: Building the Basis for Effective Participation. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2022. Vol. 19, No. 1. Art. 17. DOI : https://doi.org/10.3390/ijerph19010017

5. Pchelina O. V., Fomina T. H. Child-Friendly Justice: International Legal Guidelines and National Challenges. *Law and Safety.* 2025. Vol. 99, No. 4. P. 101–116. DOI : https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08

6. Устрицька Н. І., Ділька З. Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 644–647. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153

7. Зіньковський І. П. Новелізація доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих та свідків. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 3. С. 530–536. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.92

8. Сливар Н. М. Врахування «найкращих інтересів дитини» при оцінці доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: стан впровадження міжнародного стандарту та аналіз національної судової практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 92, ч. 4. С. 422–429. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.58

9. Хмелевська Н. В. Досвід побудови ювенальної юстиції Канади та його роль для України. *Вісник кримінального судочинства.* 2021. № 1–2. С. 89–98. DOI : https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.1-2/89-98

10. Muravyeva M., Khmelevska N. Innovative approaches to juvenile justice reform: a Finnish-Ukrainian experience. *Amazonia Investiga.* 2024. Vol. 13, No. 82. P. 186–196. DOI : https://doi.org/10.34069/AI/2024.82.10.15

11. The State of Child-Friendly Justice in Europe: A Handbook / Council of Europe. Strasbourg : Council of Europe, 2026. URL : https://rm.coe.int/handbook-on-the-state-of-child-friendly-justice-in-europe/48802bd482

12. Хмелевська Н. В. Міжнародні стандарти прав дитини як основа трансформації ювенальної юстиції України. *Наукові перспективи.* 2025. № 7 (61). С. 992–1003. DOI : https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-992-1003

13. T. v. the United Kingdom [GC], no. 24724/94, ECHR 1999. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58593 ; V. v. the United Kingdom [GC], no. 24888/94, ECHR 1999. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58594

14. S. C. v. the United Kingdom, no. 60958/00, ECHR 2004. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61831

15. Panovits v. Cyprus, no. 4268/04, ECHR 2008. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90244

16. Blokhin v. Russia [GC], no. 47152/06, ECHR 2016. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161822

17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 / ООН. URL : https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

18. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). UN General Assembly Resolution 40/33, 29 November, 1985. URL : https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile

19. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration. CRC/C/GC/14, 29 May 2013. URL : https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?Lang=en&symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F14

20. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 12 (2009). The right of the child to be heard. CRC/C/GC/12, 20 July 2009. URL : https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?Lang=en&symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F12

21. Goldfarb D. A., Goodman G. S., Lawler M. J. Children's Evidence and the Convention on the Rights of the Child: Improving the Legal System for Children. Child-friendly Justice: A Quarter of a Century of the UN Convention on the Rights of the Child / eds. S. Mahmoudi, P. Leviner, A. Kaldal, K. Lainpelto. Leiden : Brill Nijhoff, 2015. P. 85–109. DOI : https://doi.org/10.1163/9789004297432_010

22. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

23. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. ECOSOC Resolution 2005/20, 22 July 2005. URL : https://www.unodc.org/pdf/event_2006-11-27_1/res_2005-20_en.pdf

24. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, adopted on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies. URL : https://rm.coe.int/16804b2cf3

25. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 202, 7 June 2016. P. 389–405. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT

26. Directive (EU) 2016/800 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings. OJ L 132, 21 May 2016. P. 1–20. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/800/oj/eng

27. Постанова Верховного Суду від 01.03.2018 у справі № 760/13866/15-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/72642008

28. Постанова Верховного Суду від 26.12.2019 у справі № 243/10386/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/86755073

29. Постанова Верховного Суду від 07.10.2021 у справі № 759/5999/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100396118

30. Постанова Верховного Суду від 19.04.2018 у справі № 234/17471/16-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/73627848

31. Погорецький М. А. Співвідношення пізнання і доказування у кримінальному процесі та місце в них оперативно-розшукової діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. Харків : Право, 2003. № 7. С. 114–132. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

32. Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі : монографія. Київ : РВВ НА СБУ, 2004. 336 с. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

33. Погорецький М. А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі. *Вісник Верховного Суду України.* 2003. № 2. С. 32–38. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

34. Сергєєва Д. Б. Виявлення і документування способів учинення службових правопорушень: методика, тактика, цифрові сліди та ланцюг збереження доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 438–451. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.60 ; URL : https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344310

35. Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2025. Т. 32, № 3. С. 275–299. DOI : https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275 ; URL : https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-3-2025-r/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protsesualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya

36. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ.* Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

37. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 63–79. URL : https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf

38. Погорецький М. А., Старенький О. С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України.* 2018. № 8. С. 85–106. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_8_9

39. Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у практиці Європейського суду з прав людини: вплив на вітчизняну правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 1. С. 37–49. URL : https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/165/142

40. Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 31–42. DOI : https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/31-42

41. Погорецький М. А. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. *Право України.* 2025. № 9. С. 60–74. DOI : https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-060 ; URL : https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2025_9-s4509.pdf

42. Погорецький М. А. Конституційна модель кримінального процесуального доказування: доктринальні категорії, феномен процесуальної токсичності та роль Верховного Суду у формуванні доказових стандартів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 92, ч. 4. С. 517–544. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.70 ; URL : https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351114

43. Serhieieva D., Iskenderov E., Sukhachova I., Pohoretskyi M., Lysachenko Y. Substantiation of the risk of absconding when applying pre-trial restriction measures related to the limitation of a constitutional person's right. *Amazonia Investiga.* 2022. Vol. 11, No. 58. P. 7–17. DOI : https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.1 ; URL : https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2037

44. Погорецький М. А., Сліпченко В. І. Складні питання, що виникають при призначенні судово-психіатричної експертизи. *Вісник Верховного Суду України.* 2010. № 8 (120). С. 30–35. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_8_8

45. Сергєєва Д. Б. Проблемні питання постановлення ухвал про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2014. № 1. С. 177–186. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-1005-7046

46. Сергєєва Д. Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України.* 2013. № 4 (25). С. 106–111. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_4_18 ; ORCID : https://orcid.org/0000-0003-1005-7046

47. Сергєєва Д. Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України.* 2014. № 1 (26). С. 89–95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2014_1_14 ; ORCID : https://orcid.org/0000-0003-1005-7046

48. Сергєєва Д. Б. Проблемні аспекти використання результатів зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як доказів у кримінальному провадженні. *Право України.* 2014. № 11. С. 209–218. URL : https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_3_4_ukr ; ORCID : https://orcid.org/0000-0003-1005-7046

49. Погорецький М. А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 27 листопада 2013 р. / відпов. за вип. Ю. П. Аленін. Одеса : Юридична література, 2013. С. 17–21. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

50. Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5, ч. 3. С. 239–255. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37 ; URL : https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342789 ; ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

51. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні гарантії: до визначення поняття. *Малиновські читання* : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Острог, 15–16 листопада 2013 р. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. С. 289–292. ORCID : https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

52. Сергєєва Д. Б. Дотримання верховенства права при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 92, ч. 5. С. 383–393. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.50 ; URL : https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351231 ; ORCID : https://orcid.org/0000-0003-1005-7046

53. Сергєєва Д. Б., Корильчук С. Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 148–167. DOI : https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/148-167 ; URL : https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/853 ; ORCID : https://orcid.org/0000-0003-1005-7046 ; https://orcid.org/0009-0002-4712-9576

Дата надходження 24.05.2026
Дата прийняття після рецензування 25.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.98:336.7
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.303-313

G. O. Panasenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Financial Investigations and Economic Security
at the Research and Training Institute of Economic Security and Customs Affairs,
State Tax University
Г. О. Панасенко,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансових розслідувань та економічної безпеки
Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи,
Державний податковий університет
email: panasenkohanna@uacu.edu.ua
ORCID 0000-0002-6743-6728

FINANCIAL INVESTIGATION OF SEXTORTION THROUGH THE LENS OF PAYMENT INFRASTRUCTURE AND MONEY MULE DETECTION

ФІНАНСОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО ВИМАГАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЛАТІЖНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ВИЯВЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ МУЛІВ

The rapid growth of financially motivated cybercrime recorded at the global level necessitates the development of specialized methodological tools for its detection and investigation within the financial monitoring system. The purpose of the article is to examine the payment infrastructure of financially motivated sexual extortion and to develop methodological foundations for its identification within the financial monitoring system. The study is based on a comparative analysis of official statistics from law enforcement agencies and international organizations across multiple jurisdictions, employing methods of typological analysis of financial crimes, transactional profiling, and forensic reconstruction of fund movement chains. It is established that financially motivated sexual extortion is characterized by a stable transactional typology: serial small-value transfers, atypical temporal activity, discrepancy

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Panasenko G. O., 2026

between payment references and context, and indicators of transit account usage with subsequent value extraction through convertible virtual assets and cross-border channels. The study systematizes five primary payment channels of the scheme with corresponding risk indicators. A mechanism for detecting "mirror transactional anomalies" is substantiated, enabling the correlation of fiat and cryptocurrency flows without obtaining KYC data at the initial investigative stage. A three-stage forensic algorithm for financial investigation is developed, encompassing primary express detection, retrospective transactional analysis, and procedural digital evidence preservation. The necessity of modifying standard risk indicators for destabilized payment environments is substantiated, where classical behavioral and geographic compliance filters demonstrate a critical level of false positives. Effective counteraction to financially motivated sexual extortion requires a transition from reactive responses to a systemic financial investigation methodology grounded in risk-based analysis of transactional anomalies across a composite set of parameters. The proposed toolkit ensures the procedural linking of local intermediaries to transnational scheme organizers even when the ultimate value extraction point lies beyond the reach of national investigation.

Keywords: *financially motivated sexual extortion, financial investigation, money mules, transactional analysis, payment infrastructure, cryptocurrency circuit, risk indicators, financial monitoring.*

Стрімке зростання кіберзлочинів із фінансовою мотивацією, що фіксується на глобальному рівні, зумовлює потребу в розробці спеціалізованого методологічного інструментарію для їх виявлення та розслідування в системі фінансового моніторингу. Метою статті є дослідження платіжної інфраструктури фінансово мотивованого сексуального вимагання та розробка методологічних засад його виявлення в системі фінансового моніторингу. Дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі офіційної статистики правоохоронних органів і міжнародних організацій у розрізі декількох юрисдикцій, методах типологічного аналізу фінансових злочинів, трансакційного профілювання та криміналістичної реконструкції ланцюгів руху коштів. Встановлено, що фінансово мотивоване сексуальне вимагання характеризується стійкою трансакційною типологією: серійність дрібних переказів, нетипова часова активність, невідповідність призначень платежів контексту та ознаки транзитного використання рахунку з подальшим виведенням вартості через конвертовані віртуальні активи й транскордонні канали. У процесі дослідження систематизовано п'ять основних платіжних каналів схеми з відповідними індикаторами ризику. Обґрунтовано механізм виявлення «дзеркальних трансакційних аномалій», що дає змогу встановити кореляцію між фіатним і криптовалютним контурами без отримання даних KYC на першому етапі. Розроблено триетапний криміналістичний алгоритм фінансового розслідування, що охоплює первинну експрес-детекцію, ретроспективний трансакційний аналіз і процесуальну фіксацію цифрових слідів. Обґрунтовано потребу в модифікації стандартних індикаторів ризику для умов дестабілізованого платіжного середовища, в якому класичні поведінкові та географічні фільтри комплаєнсу демонструють критичний рівень хибних спрацювань.

Ефективна протидія фінансово мотивованому сексуальному вимаганню потребує переходу від реактивного реагування до системної методології фінансового розслідування, заснованої на ризик-орієнтованому аналізі трансакційних аномалій у сукупності параметрів. Запропонований інструментарій забезпечує процесуальне пов'язування локальних посередників із транснаціональними організаторами схеми навіть за умови недосяжності кінцевої точки виведення коштів для національного слідства.

Ключові слова: *фінансово мотивоване сексуальне вимагання, фінансове розслідування, підставні одержувачі коштів, трансакційний аналіз, платіжна інфраструктура, криптовалютний контур, індикатори ризику, фінансовий моніторинг.*

Problem Statement. Financially motivated sexual extortion (FMSE) constitutes a category of cybercrime in which coercion to make monetary transfers is effected through the threat of disseminating compromising materials. The payment dimension of the scheme represents the primary object of financial investigations – the movement of funds generates an observable trail enabling the identification of perpetrators, intermediaries, and mechanisms for concealing criminal proceeds.

The scale of FMSE as a financial crime typology is corroborated by data across multiple jurisdictions. In 2024, the FBI recorded approximately 55,000 reports related to FMSE, with aggregate financial losses of USD 33.5 million – a 59 % increase relative to 2023. Over the period October 2021 through July 2025, the Homeland Security Investigations (HSI) division of the U.S. Department of Homeland Security received 8,483 reports, resulting in the identification of 854 victims, 232 arrests, and the preparation of 96 indictments. In Australia, the Australian Centre to Counter Child Exploitation (ACCCE) recorded an average of 300 reports per month throughout 2023; in the first half of 2024, this figure declined to 93 reports per month amid targeted disruption of the scheme's financial channels. In the United Kingdom, the Internet Watch Foundation (IWF) confirmed 176 cases of sextortion involving child sexual abuse material in 2023, compared to 21 in 2022; by 2025, the number of reports submitted through the Report Remove service reached 394. At the global level, aggregated NCMEC data indicate a 149 % increase in reports over the 2022–2023 period. The social consequences of this typology are critical in nature: since 2021, no fewer than 36 minors in the United States have died by suicide as a result of threats to publish intimate materials.

A concise statistical overview of the subject matter across jurisdictions is presented in Table 1.

Table 1 – Key Statistical Indicators of Financially Motivated Sexual Extortion by Jurisdiction [1–6]

Jurisdiction	Source	Period	Indicator
USA	FBI / FinCEN	2024	55,000 reports; $33.5 million in losses; +59 % compared to 2023
USA	HSI (DHS)	Oct. 2021 – Jul. 2025	8,483 reports; 854 victims; 232 arrests; 96 indictments
USA	FBI	since 2021	More than 36 suicides of minors related to FMSE
Australia	ACCCE / AFP	2023	300 reports per month; operation Huntsman: > 1,800 closed accounts
Australia	ACCCE / AFP	1st half of 2024	560 reports (93 per month); 69 % decrease compared to the 2023 average
UK	IWF	2021–2025	6 (2021) → 21 (2022) → 176 (2023) → 175 (2024) → 394 (2025) cases
UK	IWF	2025	98 % of victims are boys aged 14–17
Globally	NCMEC / Thorn	2022–2023	10,731 → 26,718 reports (+149 %); ~812 reports per week

The persistent recurrence of the typology and the scale of losses necessitate treating financially motivated sexual extortion as a systemic threat in which the financial infrastructure functions simultaneously as an instrument of coercion and a channel for extracting criminal proceeds.

The transnational character of financially motivated cybercrime is corroborated by FATF data: according to the organization's assessments, proceeds from cybercrime migrate rapidly across multiple jurisdictions, rendering their tracing critically dependent on inter-agency cooperation and timely financial intelligence exchange [7]. The report further establishes that the deployment of money mule networks in financially motivated cybercrime schemes constitutes a stable typology, wherein accounts are utilized for a limited period through legitimate account-opening procedures, substantially impeding the timely detection of anomalous activity by financial institutions.

The relevance of financially motivated sexual extortion to Ukraine is determined by a set of structural factors that elevate the financial system's vulnerability to this typology. According to the ENISA Threat Landscape report for the Finance Sector covering January 2023 through June 2024, European jurisdictions affected by armed conflict exhibit a significant increase in financially motivated cybercrime, with social engineering and online extortion schemes ranking among the most prevalent instruments employed [8]. Under conditions of ongoing conflict, standard client behavioral patterns undergo substantial transformation – forced population mobility, the mass opening of new accounts, and atypical transaction geographies complicate the differentiation of anomalous activity associated with financially motivated sexual extortion from the broader backdrop of a destabilized payment environment.

Children and adolescents constitute the most vulnerable demographic group in the context of financially motivated sexual extortion in Ukraine. In particular, according to the verified findings of an all-Ukrainian empirical study conducted by the State Service for Education Quality

of Ukraine in partnership with the Dignity Online expert community and the Proinsight Lab analytical agency under the auspices of the Cabinet of Ministers of Ukraine, approximately 12.6 % of student respondents aged 10–17 had encountered direct demands to generate and transmit personal intimate content. In 53 % of recorded incidents, the primary initiators of such harmful communications were entirely unknown individuals, substantially increasing the latency of the threat. Against this backdrop, the willingness of minors to transition from virtual interaction to real-world offline meetings demonstrated a critical surge – from 7 % in 2020 to 31.8 % in 2024 – exponentially expanding the potential victim pool subject to criminal coercion [9; 10].

Accordingly, preventive financial monitoring of anomalous transactional flows and the proactive identification of distributed money mule networks assume the status of critically significant instruments for collective security assurance within the prevailing geopolitical and macroeconomic context. The modernization of compliance procedures and the disruption of criminal proceeds laundering channels represent, in this context, an indispensable condition for minimizing latent cyber threats and protecting the most vulnerable segments of the population amid the comprehensive destabilization of the traditional financial sector.

Literature Review. The subject of sexual extortion within the context of financial and payment infrastructures remains a comparatively nascent and fragmented area of scholarly inquiry. Despite a growing body of work on cybercrime and financial flows in the digital environment, specialized studies integrating sextortion with the analysis of payment mechanisms remain limited.

Edwards and Hollely [11] examine the characteristics of financially motivated cyber extortion (sextortion) through the analysis of more than 23,000 anonymous victim reports submitted to the Scam Survivors support forum. Primary attention is devoted to typical offending patterns: perpetrator profiles (most commonly impersonating young women), platforms utilized for initial contact and communication, preferred payment methods, and the geographic origin of extortionists (predominantly the Philippines and West African states). The authors draw particular attention to the rapid diversification of criminal tactics: whereas offenders previously concentrated their activity on a limited number of platforms (Skype, Facebook) and transfer services (Western Union), they now exploit a broad spectrum of emerging applications (such as Instagram) and cryptocurrency wallets, posing significant obstacles for law enforcement and complicating the development of universal protective measures.

The phenomenon of large-scale sextortion spam campaigns demanding Bitcoin ransoms is examined by Paquet-Clouston, Romiti, Haslhofer, and Charvat [12]. Drawing on a dataset of more than 4.3 million spam messages, the authors analyze the pricing strategies employed by offenders (ransom amounts frequently vary by message language and specific campaign), document instances of Bitcoin address reuse, and trace money laundering pathways within the blockchain. The principal finding highlighted by the researchers is that sextortion enables spam operators to substantially reduce operational costs by eliminating complex stages characteristic of conventional spam (such as website hosting or goods delivery), while generating substantial profits – at minimum USD 1.3 million over an eleven-month period.

Particular attention is warranted by the findings presented in the report of the Rights Lab research centre at the University of Nottingham [13]. The researchers examine financial flow

mechanisms and payment methods employed in the online sexual exploitation of children, with specific focus on live-streamed abuse cases originating in the Philippines. The analysis investigates the use of money transfer services, banking transactions, and cryptocurrencies through which offenders in developed countries direct small-value payments to local facilitators. The central problem identified by the authors is the extreme difficulty faced by the financial sector and law enforcement in detecting such payments: low-value transfers are readily disguised as legitimate remittances or charitable contributions, while stringent banking confidentiality and data protection legislation impedes effective information sharing with investigative authorities.

The study by Choi, Chawki, and Basu [14] investigates the financial infrastructure of cryptocurrency-enabled cyber extortion on the basis of 87 confirmed cases. Employing blockchain forensic methods and extortion text analysis, the authors examine how offenders structure their operations and the money laundering techniques they deploy, including the use of cryptocurrency mixers, peel chain algorithms, and regulated cryptocurrency exchanges.

Identification of Previously Unresolved Aspects of the Problem. Notwithstanding the rapid escalation of cybercrime, the scientific and methodological toolkit for financial monitoring of sextortion payment infrastructure remains fragmented, with specialized research in this domain being extremely limited in scope. At the applied level, existing banking compliance algorithms are incapable of effectively differentiating the latent low-value transactions of extortionists from standard retail transfers – a challenge that is critically compounded by the forced distortion of client behavioral patterns under wartime conditions. Furthermore, institutional and legal barriers in the sphere of data confidentiality protection continue to obstruct the development of mechanisms for prompt end-to-end exchange of actionable intelligence between financial sector representatives and specialized cybercrime investigative units.

The purpose of the article is to examine the payment infrastructure of financially motivated sexual extortion and to develop methodological foundations for its identification within the financial monitoring system.

Presentation of the Main Research Findings. The standard algorithm of financially motivated sexual extortion comprises four stages: initial contact through social networks or gaming platforms; migration of communication to closed channels; acquisition of compromising material (obtained directly from the victim or synthesized from available content); and submission of a monetary transfer demand. The temporal dynamics of the scheme are of critical significance: extortion may unfold within a matter of minutes, and following the first payment, pressure typically intensifies, evolving into a series of repeated demands. The serial nature of transfers increases the probability of detection through monitoring systems, while simultaneously elevating the risk of secondary victimization.

The selection of a payment channel is determined by the victim's characteristics and the offender's strategy for minimizing the evidentiary trail. Transfers involving minors typically fall within the range of USD 10–50; those involving adults, within USD 500–2,500. These intervals serve as probabilistic parameters for comparison against the client's behavioral profile rather than as formal threshold values.

Table 2 – Payment Channels of Financially Motivated Sexual Extortion and Corresponding Risk Indicators

Channel	Characteristic	Risk Indicator
P2P transfers (phone/e-mail)	High speed, low transaction costs	Serial transfers, night-time activity
Prepaid cards / gift cards	Anonymity, transmission of card credentials	Single top-up with immediate transfer
Cash money transfers	Cross-border disbursement in local currency	Atypical destinations, no business nexus
Convertible virtual currency	Trail disruption, withdrawal to external wallet	CVV purchase with immediate extraction
Postal items (cheques, cash)	Minimal digital footprint	Atypical account activity

The diversity of channels indicates a deliberate distribution of blocking risk across multiple segments of the payment infrastructure, which complicates monitoring by any individual provider [11].

The cryptocurrency circuit of the scheme presents particular analytical complexity, wherein traditional financial monitoring instruments encounter fundamental limitations of both jurisdictional and technological character.

A promising direction for advancing the investigative methodology of the cryptocurrency circuit involves the transition from linear wallet tracing to a method of end-to-end chronological cross-referencing of fiat and digital flows. The principal practical impediment lies in the fact that direct requests to foreign cryptocurrency platforms are either time-consuming or altogether impossible when perpetrators utilize unregulated exchange services.

To overcome this barrier, the author proposes the application of a "mirror transactional anomaly" detection mechanism. This approach does not require the immediate disclosure of exchange data and is premised on the analysis of two parallel investigative lines:

1. In the fiat sector, the precise timestamp and volume of funds debited from the money mule's account via a banking application to a specific P2P exchange are recorded.
2. In the digital sector, the wallet of that same exchange is identified within the public blockchain, from which an equivalent sum in virtual assets is transmitted – within an analogous time interval, adjusted for the network's technological latency of several minutes – to the address of the scheme's organizer.

The strict temporal and value-based correlation between the fiat outflow and the cryptocurrency receipt enables the investigator to proceed without KYC data at the initial stage. The coincidence of these parameters constitutes a sufficient body of circumstantial evidence to establish the legal fact of ownership or control over a specific anonymous wallet. In the context of judicial proceedings, this affords the procedural means to prove criminal intent and to link the conduct of local intermediaries (money mules) to the transnational organizers of the extortion scheme, even where the ultimate value extraction point lies beyond the reach of the national investigation.

The inaccessibility of the ultimate extraction point to the national investigation is a direct consequence of the transnational organizational structure of financially motivated sexual extortion.

The organizers of such schemes are typically located outside the victim's country of residence – predominantly in West African and Southeast Asian states – and conceal their actual whereabouts through the manipulation of network access parameters. Value is extracted through money transfer operators with disbursement in local currency, conversion into convertible virtual currency with transfer to an external wallet, or a commodity circuit involving the procurement of goods by intermediaries with subsequent dispatch to the organizer abroad. For investigative purposes, it is not only the place of registration of the payment service that is relevant, but also the routing of value following the initial crediting of funds [15].

The differentiation between the role of a victim and that of a money mule is conducted through the analysis of the structure of incoming and outgoing flows, time intervals, counterparty recurrence, and the content of payment references. A complicating factor is the practice of coercing the victim into the role of an intermediate recipient, in which case the account simultaneously exhibits indicators characteristic of both profiles [16]. The characteristics of the participants in the financially motivated sexual extortion scheme are presented in Table 3.

Table 3 – Differential Indicators of Participant Roles within the Financially Motivated Sexual Extortion Scheme

Criterion	Victim Profile	Money Mule Profile
Flow direction	Predominantly outgoing	Multiple incoming → rapid transit
Counterparties	Previously unconnected	Unrelated senders, new recipients
Temporal structure	Night-time / early morning, urgency	Operational dispersal along the chain
Payment references	Requests to cease threats / neutral wording	Absent or economically inexplicable
Funds retention	Minimal (account is depleted)	Minimal (transit)
CVV utilization	Single purchase under duress	Systematic conversion for extraction
Behavioral anomalies	Crisis profile, atypical activity	Stable transit-type pattern

None of the indicators identified above is sufficient in isolation; the investigative hypothesis is formulated on the basis of their concordant aggregate. The financial investigation must reconstruct the value route as a unified process, wherein the role of each subject is determined by their position within the transaction sequence.

For the practical implementation of this approach, the authors have developed a universal end-to-end forensic algorithm and delineated operational procedures for conducting financial

investigations, adapted to the specific working requirements of financial intelligence unit (FIU) analysts and investigators. This operational framework comprises three sequential stages, ensuring a progressive transition from the detection of primary criminal transactions to the formation of a comprehensive evidentiary record.

1. Stage of Primary Express Detection (Transactional Anomaly Screening). At this stage, compliance analysts within financial institutions monitor current payment flows with the objective of identifying the signal triggers recorded in Table 2. In global practice, primary attention is directed toward an abrupt change in the behavioral profile of the potential victim's account, characterized by the sudden emergence of serial P2P transfers occurring during night-time hours that are atypical of the client's historical conduct.

Ukraine-specific qualification: When extrapolating this stage to the Ukrainian financial sector, the standard detection logic requires substantial normative modification. Under conditions of ongoing armed conflict, classical behavioral and geographic compliance filters inevitably generate a critical level of false positives as a result of forced mass population displacement, the disorderly opening of accounts, and the anomalous geographic distribution of payments. Consequently, for Ukraine, the key verifying marker is not geography or device change, but rather the rigid microstructural and temporal dynamics of the transaction – the high-speed zeroing of a card balance immediately following the crediting of funds, or the instant conversion of incoming traffic into prepaid virtual cards and crypto assets.

2. Stage of Retrospective Transactional Analysis (Verification and Link Development). Following the recording of the primary signal, the investigation transitions to in-depth analysis of retrospective data. The investigator's objective at this stage is to verify the roles of scheme participants in accordance with the differential indicators set out in Table 3. The procedure entails mapping the entire counterparty chain: from the payer's account (the victim) through transit nodes of the first, second, and accumulating levels (money mules). The financial investigator reconstructs in detail the time intervals between credits and debits, determining the rate of capital distribution along the chain, and assesses the economic groundlessness of payment references – or their complete absence – thereby enabling the isolation of legitimate civilian transfers from professional cash-out transit networks.

3. Stage of Procedural Digital Evidence Preservation. The defining characteristic of financially motivated sexual extortion lies in the fact that the primary compromising content (video or photo transmissions) is generated in real time and is virtually never retained on the physical devices of scheme participants, rendering classical computer forensic examinations impossible. Under these conditions, the transactional trail acquires the status of a fundamental item of circumstantial evidence capable of procedurally confirming criminal intent, systematic conduct, and the mercenary motive of the offence. The standard operating procedure for evidence preservation requires the investigator to ensure the evidentiary admissibility of materials: thorough documentation of precise server timestamps, IP address access log files for online banking sessions, recording of unique electronic wallet identifiers, and the official consolidation of the payment sequence through verified bank statements. This enables the construction of an irrefutable, coherent model of the criminal mechanism for subsequent presentation before judicial authorities.

Conclusions. Financially motivated sexual extortion is characterized by a stable transactional typology: serial small-value transfers, atypical temporal activity, discrepancy between payment references and context, indicators of transit account usage, and the subsequent extraction of value through convertible virtual currency and cross-border channels. The scale of this phenomenon precludes episodic responses and necessitates reproducible investigative hypotheses grounded in risk-based anomaly analysis.

The end-to-end forensic algorithm developed within the framework of this study systematizes the operational procedures of financial investigation into three sequential stages – primary express detection, retrospective transactional analysis, and procedural digital evidence preservation – providing a reproducible methodological foundation for financial intelligence unit analysts.

Effective counteraction requires: the integration of internal control procedures with the reconstruction of the fund movement chain; the assessment of operations across a composite set of parameters – amount, recurrence, redistribution rate, and counterparty connectivity; and the thorough documentation of timestamps, payment references, and transaction sequences to ensure the evidentiary admissibility of materials. A suspicious activity report must reflect a coherent model of the presumed criminal mechanism rather than a set of disparate indicators. Simultaneously, the specific nature of the typology necessitates appropriate escalation procedures that account for the pronounced psychological vulnerability of the victim-client.

The proposed mirror transactional anomaly detection mechanism enables the establishment of correlation between fiat and digital flows without obtaining KYC data at the initial stage of the investigation, generating a sufficient body of circumstantial evidence for the procedural linking of local intermediaries to the transnational organizers of the scheme.

REFERENCES

1. Federal Bureau of Investigation. 2024 Internet Crime Report. FBI Internet Crime Complaint Center (IC3). 2025. URL : https://www.ic3.gov

2. Department of Homeland Security, Homeland Security Investigations (HSI). Sextortion Statistics: October 2021 – July 2025 / U. S. 2025. URL : https://www.dhs.gov

3. Australian Federal Police / Australian Centre to Counter Child Exploitation (ACCCE). Promising results as sextortion reports drop but concern for children remains. 2024. URL : https://www.accce.gov.au/news-and-media/media-release/promising-results-sextortion-reports-drop-concern-children-remains

4. *Sexually Coerced Extortion: IWF Annual Data and Insights Report 2024 /* Internet Watch Foundation (IWF). 2024. URL : https://www.iwf.org.uk/annual-data-insights-report-2024/data-and-insights/sexually-coerced-extortion/

5. Nine reports a week from UK children facing online sextortion / Internet Watch Foundation (IWF). 2026. URL : https://www.iwf.org.uk/news-media/news/nine-reports-a-week-from-uk-children-facing-online-sextortion-as-charity-warns-record-year-just-tip-of-the-iceberg/

6. Thorn & National Center for Missing & Exploited Children (NCMEC). *Trends in Financial Sextortion: An investigation of sextortion reports in NCMEC CyberTipline data.* 2024. URL : https://info.thorn.org/hubfs/Research/Thorn_TrendsInFinancialSextortion_June2024.pdf.

7. Financial Action Task Force (FATF). *Illicit Financial Flows from Cyber-enabled Fraud.* FATF/OECD, Egmont Group / INTERPOL. 2023. URL : https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/illicit-financial-flows-cyber-enabled-fraud.html

8. *ENISA Threat Landscape: Finance Sector, January 2023 to June 2024 /* European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). 2025. URL : https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/2025-02/Finance%20TL%202024_Final.pdf

9. Dignity Online, State Service of Quality of Education of Ukraine, Proinsight Lab / *Vseukrainske doslidzhennia pro dosvid ukrainskykh ditei v interneti u voienni chasy*. 2025. URL : https://dignityonline.in.ua/adult/posibnyky/vseukrainske-doslidzhennia-pro-dosvid-ukrainskykh-ditey-v-interneti-u-voienni-chasy-2025/

10. Кібернасильство: знаємо та протидіємо – в Україні стартує інформаційна кампанія до «16 днів проти насильства» / Кабінет Міністрів України : офіційний урядовий портал. 2024. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/kibernasylstvo-znaiemo-ta-protydiiemo-v-ukraini-startuie-informatsiina-kampaniia-do-16-dniv-proty-nasylstva

11. Edwards M., Hollely N. M. Online sextortion: Characteristics of offences from a decade of community reporting. *Journal of Economic Criminology.* 2023. Vol. 2. 100038. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jeconc.2023.100038

12. Paquet-Clouston M., Romiti M., Haslhofer B., Charvat T. Spams meet Cryptocurrencies: Sextortion in the Bitcoin Ecosystem / *Advances in Financial Technologies (AFT19).* 2019. DOI : https://doi.org/10.48550/arXiv.1908.01051

13. Celiksoy E., Schwarz K., Sawyer L., Ciucci S. Payment methods and investigation of financial transactions in online sexual exploitation of children cases / University of Nottingham Rights Lab. 2023. URL : https://www.nottingham.ac.uk/rights-lab

14. Choi K.-S., Chawki M., Basu S. Uncovering Cryptocurrency-Enabled Sextortion: A Blockchain Forensic Analysis of Transactions and Offender Laundering Tactics. *Information.* 2026. Vol. 17, № 3. P. 236. DOI : https://doi.org/10.3390/info17030236

15. Financial Action Task Force (FATF). *Recovering International Proceeds of Crime through Inter-Agency Networks* / FATF-OECD. 2023. URL : https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/Recovering-international-proceeds-crime-inter-agency-networks.html

16. Proceeds of fraud: Detecting and preventing money mules / Financial Conduct Authority (FCA). 2024. URL : https://www.fca.org.uk/publications/multi-firm-reviews/proceeds-fraud-detecting-preventing-money-mules

Дата надходження 14.07.2026
Дата прийняття після рецензування 25.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 343.13:341.231.14
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.314-323

В. В. Топчій,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
V. V. Topchii,
Doctor in Law Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: tv1959@ukr.net
ORCID 0000-0002-1726-9028

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ENFORCEMENT OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS AN INDICATOR OF THE EFFECTIVENESS OF THE NATIONAL SYSTEM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Статтю присвячено дослідженню виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у сфері кримінального процесу як одного з індикаторів ефективності національної системи захисту прав людини. Актуальність дослідження зумовлена потребою в забезпеченні реального, а не формального виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, особливо в умовах воєнного стану, функціонування кримінальної юстиції за підвищених безпекових ризиків та євроінтеграційних процесів. Метою статті є визначення значення практики ЄСПЛ для оцінювання стану й ефективності національного кримінального процесу, а також встановлення ролі

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Топчій В. В., 2026

виконання його рішень у вдосконаленні механізмів захисту прав учасників кримінального провадження.

У статті використано порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний та аналітичний методи, що дали змогу дослідити взаємозв'язок між встановленими Європейським судом порушеннями Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і функціонуванням національних кримінальних процесуальних механізмів. Проаналізовано підходи ЄСПЛ до оцінювання дотримання права на свободу й особисту недоторканність, права на справедливий суд, права на ефективний засіб юридичного захисту, а також вимог щодо належного судового контролю та обґрунтованості процесуальних рішень.

Особливу увагу приділено проблемі використання статистики ЄСПЛ як критерію оцінювання національної правової системи. Обґрунтовано, що кількість рішень або встановлених порушень не може автоматично ототожнюватися з рівнем неефективності кримінального правосуддя. Для належного оцінювання потрібно враховувати характер порушень, їх повторюваність і системність, часову дистанцію між відповідними подіями й ухваленням рішення ЄСПЛ, ефективність національних засобів юридичного захисту, а також повноту та своєчасність виконання рішень ЄСПЛ і реалізації заходів загального характеру.

За результатами дослідження обґрунтовано положення про те, що виконання рішень Європейського суду має розглядатися не лише як міжнародно-правовий обов'язок держави, а й як механізм внутрішнього вдосконалення кримінального процесуального законодавства, судової практики та інституційних засобів захисту прав людини. Доведено, що реальна ефективність національної системи захисту прав людини проявляється не стільки у відсутності рішень ЄСПЛ про порушення Конвенції, скільки в здатності держави своєчасно виявляти причини таких порушень, усувати системні недоліки й забезпечувати недопущення їхнього повторення.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, виконання судових рішень, кримінальний процес, кримінальне провадження, кримінальне право, процесуальні гарантії, право на справедливий суд, право на свободу та особисту недоторканність, судова практика, імплементація стандартів ЄСПЛ, захист прав людини, верховенство права, правозастосування.*

This article examines the implementation of judgments of the European Court of Human Rights (hereinafter 'ECHR') in the field of criminal procedure as one of the indicators of the effectiveness of the national human rights protection system. The relevance of this research stems from the need to ensure that Ukraine fulfils its international human rights obligations in practice, rather than merely in form, particularly in the context of martial law, the functioning of the criminal justice system amidst heightened security risks, and European integration processes. The aim of this article is to determine the significance of the ECHR's human rights case law for assessing the state and effectiveness of the national criminal procedure, as well as to establish the role of the implementation of its judgments in improving the mechanisms for protecting the rights of participants in criminal proceedings.

This article examines the enforcement of judgments of the European Court of Human Rights (hereinafter 'ECHR') in the field of criminal procedure as one of the indicators of the effectiveness of the national human rights protection system. The relevance of this study stems from the need to ensure that Ukraine fulfils its international human rights obligations not only formally but also in practice, particularly in the context of martial law, the functioning of the criminal justice system amid heightened security risks, and the processes of European integration. The aim of this article is to determine the significance of the ECHR's case law in the field of human rights for assessing the state and effectiveness of the national criminal procedure, as well as to clarify the role of the implementation of its judgments in improving the mechanisms for protecting the rights of participants in criminal proceedings.

The article employs comparative-legal, systemic-structural, formal-legal and analytical methods, which have made it possible to examine the interrelationship between the violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms identified by the European Court of Human Rights and the functioning of national criminal procedural mechanisms. The article analyses the ECHR's approaches to assessing compliance with the right to liberty and security of person, the right to a fair trial, the right to an effective remedy, as well as the requirements for proper judicial review and the reasonableness of procedural decisions.

Particular attention is paid to the issue of using the ECHR's statistics as a criterion for assessing the national legal system. It is argued that the number of judgments or established violations cannot automatically be equated with the level of inefficiency of the criminal justice system. For a proper assessment, it is necessary to take into account the nature of the violations, their recurrence and systematic nature, the time lag between the relevant events and the ECHR's judgment, the effectiveness of national legal remedies, as well as the completeness and timeliness of the implementation of ECHR judgments and the implementation of general measures.

The findings of the study substantiate the argument that compliance with the judgments of the European Court should be regarded not only as a state's obligation under international law, but also as a mechanism for the domestic improvement of criminal procedural legislation, judicial practice and institutional mechanisms for the protection of human rights. It has been demonstrated that the true effectiveness of a national human rights protection system is manifested not so much in the absence of ECHR judgments finding violations of the Convention, but rather in the state's ability to identify the causes of such violations in a timely manner, to remedy systemic shortcomings and to ensure that they are not repeated.

Keywords: *European Court of Human Rights, enforcement of court judgments, criminal procedure, criminal proceedings, criminal law, procedural safeguards, right to a fair trial, right to liberty and security of person, case law, implementation of ECHR standards, protection of human rights, rule of law, law enforcement.*

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини є одним із ключових критеріїв функціонування демократичної та правової держави й важливою передумовою реалізації євроінтеграційного курсу України. Практика ЄСПЛ свідчить, що Україна продовжує залишатися серед держав, щодо яких констатується

значна кількість порушень положень Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Попри тривале членство України в Раді Європи, імплементацію конвенційних стандартів у національне законодавство та здійснення судової реформи, значна частина порушень має повторюваний характер, що свідчить про існування системних проблем у механізмі забезпечення й реалізації конвенційних гарантій.

Особливої актуальності ця проблематика набула в умовах воєнного стану, коли національна правова система функціонує в умовах безпрецедентних викликів, а баланс між захистом прав людини та забезпеченням публічних інтересів потребує нового наукового переосмислення. У зв'язку із цим виникає потреба в комплексному аналізі причин системних порушень Конвенції, оцінюванні ефективності механізму виконання рішень ЄСПЛ, а також формуванні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національної системи гарантування прав людини відповідно до європейських стандартів.

За даними офіційного звіту ЄСПЛ, упродовж 2024 року Суд ухвалив 160 рішень щодо України, водночас у 159 із них було встановлено принаймні одне порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Найчастіше Суд констатував порушення права на справедливий суд (стаття 6), права на свободу та особисту недоторканність (стаття 5), заборони катувань (стаття 3), права на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), а також права мирного володіння майном (стаття 1 Першого протоколу) [1].

Погоджуючись із позицією М. М. Погорецького, значення рішень ЄСПЛ не повинно обмежуватися лише констатацією факту порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у конкретній справі. Принципове значення має подальша реакція держави на такі рішення, зокрема виконання індивідуальних заходів, спрямованих на відновлення порушеного права конкретного заявника, та загальних заходів, покликаних усунути причини й умови, які зумовили відповідне порушення, і запобігти їхньому повторенню [2]. Саме тому ефективність виконання рішень ЄСПЛ може розглядатися як важливий показник спроможності національної правової системи до самокорекції та забезпечення реального, а не декларативного характеру прав людини.

Аналіз останніх досліджень іпублікацій. Значний внесок у дослідження виконання рішень ЄСПЛ у кримінальному провадженні здійснено в працях таких вітчизняних науковців: Ю. П. Алеліна, С. Г. Герасименко, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, В. Г. Дрозд, О. М. Дроздова, О. В. Капліної, О. І. Коровайко, Д. В. Кухнюка, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, І. В. Пирога, М. М. Погорецького, В. О. Попелюшка, П. В. Пушкаря, В. В. Рогальської, Н. П. Сизої, Д. В. Сімоновича, Ю. В. Скрипіної, В. М. Тертишника, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалової, В. М. Федченка, Т. Г. Фоміної, Т. І. Фулей, О. Г. Шило та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених практиці ЄСПЛ, виконанню його рішень та імплементації конвенційних стандартів у національне законодавство, низка проблем залишається дискусійною. У вітчизняній юридичній науці увага переважно зосереджується на аналізі окремих категорій порушень Конвенції, практики Суду щодо окремих статей або механізмів виконання рішень ЄСПЛ. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного оцінювання системних причин повторення порушень Конвенції,

визначення критеріїв ефективності виконання рішень ЄСПЛ, а також впливу конвенційної практики на формування державної правової політики та вдосконалення національного законодавства. Також доктринально не сформовано єдиного підходу до оцінювання результативності заходів, що вживаються державою на виконання рішень ЄСПЛ, а також до визначення взаємозв'язку між індивідуальними заходами відновлення порушених прав і загальними заходами, спрямованими на усунення системних причин конвенційних порушень. Саме ці обставини зумовлюють потребу в подальшому науковому дослідженні зазначеної проблематики.

Мета статті полягає в дослідженні стану виконання рішень ЄСПЛ у сфері кримінального процесу як критерію ефективності національної системи захисту прав людини, визначення взаємозв'язку між встановленими Судом порушеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та недоліками функціонування національних кримінальних процесуальних механізмів, а також обґрунтування ролі належного й своєчасного виконання рішень ЄСПЛ у вдосконаленні кримінального процесуального законодавства, судової практики та засобів відновлення порушених прав.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані ЄСПЛ щодо України впродовж останніх років засвідчують наявність стійкого масиву справ, у яких Суд констатує порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Особливе значення для оцінювання ефективності кримінального процесу мають рішення, пов'язані з гарантіями права на свободу та особисту недоторканність, права на справедливий суд, забороною катування та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, а також права на ефективний засіб юридичного захисту.

Водночас підтримуємо позицію М. М. Погорецького, що статистика ЄСПЛ не повинна сприйматися винятково як кількісний показник «кількості порушень» в Україні. За кожною статистичною категорією стоять конкретні процесуальні проблеми: необґрунтоване або надмірно тривале тримання особи під вартою, недостатня мотивованість судових рішень, порушення вимог щодо розумних строків провадження, неналежний судовий контроль, неефективність розслідування або відсутність дієвого національного засобу захисту [2].

Кількість встановлених ЄСПЛ порушень сама собою не дає змогу зробити однозначний висновок про ефективність чи неефективність усієї національної системи правосуддя. Для належного оцінювання потрібно враховувати структуру відповідних рішень, повторюваність аналогічних порушень, їхній системний або індивідуальний характер, часовий період виникнення відповідних обставин, а також результати виконання рішень Суду. Саме тому статистичні показники ЄСПЛ доцільно розглядати не як кінцевий критерій оцінювання національної системи захисту прав людини, а як своєрідний емпіричний індикатор, який дає змогу визначити проблемні напрями кримінального процесу та поставити питання про причини їхнього виникнення і здатність держави ефективно їх усувати.

За офіційними даними ЄСПЛ, 2025 року Суд розглянув 5 997 заяв щодо України, з яких 5 429 були визнані неприйнятними або вилучені з реєстру. Упродовж цього самого року Суд ухвалив 164 рішення, що стосувалися 568 заяв, причому в 160 рішеннях було

встановлено щонайменше одне порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Зазначені показники, безперечно, свідчать про значний обсяг справ, пов'язаних із дотриманням Україною конвенційних гарантій, однак сам собою їхній кількісний вимір не може розглядатися як безпосередній показник неефективності національної системи кримінального правосуддя.

Так, статистичні дані Суду мають розглядатися не як самодостатній доказ неефективності державного механізму захисту прав людини, а як емпірична основа для подальшого якісного правового аналізу. Саме співвідношення кількісних показників із характером встановлених порушень, їх системністю, тривалістю існування відповідної проблеми та результатами виконання рішень ЄСПЛ дає змогу сформувати обґрунтований висновок про реальний стан національного правосуддя.

У цьому аспекті заслуговує на підтримку підхід М. М. Погорецького, відповідно до якого окремі статистичні показники ЄСПЛ не можуть механічно ототожнюватися між собою. Кількість поданих заяв, кількість справ, кількість ухвалених рішень і кількість встановлених порушень є різними за своїм змістом показниками, а тому їхнє арифметичне поєднання без урахування методології формування статистики може призводити до викривленого уявлення про масштаби проблеми. Особливої обережності потребує оцінювання порушень за статтею 6 Конвенції, оскільки одне рішення Суду може містити висновки щодо декількох складових права на справедливий суд [3]. Відповідно, кількість статистичних записів за окремими гарантіями не завжди відповідає кількості самостійних порушень.

У межах наукової дискусії потребує додаткового обґрунтування питання про те, який саме статистичний показник може визнаватися найбільш небезпечним для національної системи правосуддя. Науково обґрунтоване оцінювання «небезпечності» певного виду порушень повинно враховувати не один кількісний параметр, а сукупність критеріїв. До таких критеріїв можуть бути віднесені масштаб втручання у фундаментальні права, кількість осіб, яких потенційно стосується відповідна проблема, повторюваність аналогічних порушень, тривалість існування проблеми, складність її усунення, наявність структурного характеру порушення та його вплив на довіру суспільства до правосуддя. Саме таке багатокритеріальне оцінювання дає змогу перейти від констатації статистичного факту до визначення його реального правового значення.

Особливої уваги потребує статистика порушень статті 5 Конвенції, яка стосується права на свободу та особисту недоторканність [3]. Повторюваність відповідних порушень справді свідчить про наявність тривалих проблем, зокрема щодо обґрунтування тримання під вартою, належної мотивації судових рішень, своєчасності судового контролю та автоматичного продовження обмежень свободи. Проте науково коректним є розмежування висновку про існування стійкої проблеми у сфері застосування заходів, пов'язаних із позбавленням свободи, та ширшого висновку про існування загальної репресивної логіки всього кримінального процесу. На повторюваність порушень можуть впливати різні чинники, серед яких недосконаліть нормативного регулювання, неоднорідність судової практики, недостатня якість обґрунтування процесуальних рішень стороною обвинувачення, організаційне й кадрове навантаження на судову систему, а в умовах воєнного стану –

також об’єктивні безпекові та організаційні обставини. Тому статистичні дані ЄСПЛ доцільно використовувати передусім для виявлення проблемних сегментів кримінального процесу, а не для апріорної характеристики всієї системи як такої, що функціонує на основі презумпції примусу.

Аналогічний підхід має застосовуватися до оцінювання практики ЄСПЛ за статтею 18 Конвенції. Встановлення Судом факту використання передбачених Конвенцією обмежень прав не з тією метою, для якої вони встановлені, безумовно, становить особливо серйозну проблему та потребує належної реакції держави [3]. Перенесення висновку, зробленого в конкретній справі, на функціонування всієї системи кримінальної юстиції потребує значно ширшої доказової бази. Для встановлення системної тенденції потрібно враховувати повторюваність аналогічних висновків ЄСПЛ, їх частку в загальному масиві справ, відповідну національну судову практику, характер правозастосування та реакцію держави на встановлені порушення. Так, окреме рішення ЄСПЛ може бути підставою для виявлення потенційної системної проблеми, однак саме собою не завжди є достатнім доказом її загального характеру.

Отже, важливим напрямом розвитку методології дослідження статистики ЄСПЛ має стати її доповнення якісними та часовими показниками. Рішення Суду мають ретроспективний характер і відображають обставини, які часто виникли задовго до моменту їхнього постановлення. Показовими є справи Каверзін проти України, Іванов проти України, Сукачов проти України та В’ячеславова й інші проти України, у яких часовий проміжок між подіями, що стали предметом оцінювання, та ухваленням відповідних рішень був значним [4; 5; 6; 7]. Це має принципове значення для наукового оцінювання сучасного стану національної системи кримінальної юстиції. Рішення ЄСПЛ дають змогу встановити, які проблеми існували та якою була їхня природа, однак для визначення того, чи зберігається відповідна проблема сьогодні, потрібно досліджувати подальші законодавчі зміни, актуальну національну судову практику та результати виконання відповідних рішень.

У зв’язку із цим пропонуємо розглядати статистику ЄСПЛ у кримінальній процесуальній сфері за трирівневою моделлю. Перший рівень становить кількісне оцінювання – кількість рішень, характер і повторюваність встановлених порушень. Другий рівень – якісне оцінювання, яке передбачає встановлення характеру порушення, його системності, причин виникнення та ступеня втручання в права особи. Третій рівень – динамічне оцінювання, що полягає у визначенні того, чи призвело виконання рішення ЄСПЛ до зміни законодавства, судової практики або організаційних механізмів і чи зменшилася після цього повторюваність аналогічних порушень. Саме третій рівень дає змогу перейти від оцінювання «кількості порушень» до оцінювання ефективності реакції держави на ці порушення.

Зазначена методологічна конструкція формулює принципово важливе положення: статистика ЄСПЛ є не кінцевим показником ефективності національної системи захисту прав людини, а вихідним матеріалом для її комплексного оцінювання. Висока кількість рішень із встановленими порушеннями може свідчити про існування системної проблеми, однак остаточний висновок щодо ефективності національного механізму повинен

ґрунтуватися також на здатності держави реагувати на такі рішення. Якщо після постановлення рішення ЄСПЛ держава усуває причини порушення, забезпечує належне відновлення права заявника та впроваджує загальні заходи, спрямовані на недопущення аналогічних порушень, це свідчить про функціонування механізмів правової самокорекції. Якщо ж аналогічні порушення продовжують систематично виникати, а заходи, вжиті на виконання рішень Суду, не забезпечують належного результату, йдеться вже не лише про факт порушення Конвенції, а про проблему ефективності національного механізму її гарантування.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що статистичні дані Європейського суду з прав людини щодо порушень Конвенції не можуть розглядатися як самодостатній показник ефективності національної системи захисту прав людини в кримінальному провадженні. Кількість рішень, у яких констатовано порушення конвенційних прав, становить передусім емпіричну основу для подальшого аналізу, оскільки сама собою не відображає характеру порушень, причин їхнього виникнення, ступеня системності та результативності заходів, ужитих державою для їхнього усунення. У зв'язку з цим оцінювання стану дотримання прав людини в кримінальному процесі має ґрунтуватися не на абсолютних кількісних показниках, а на їхньому поєднанні з якісними характеристиками відповідних порушень. На основі цього сформульовано низку наукових тверджень:

1. Статистичні дані Європейського суду з прав людини щодо встановлених порушень Конвенції не можуть розглядатися як самодостатній критерій оцінювання ефективності національної системи захисту прав людини в кримінальному провадженні. Кількість рішень, у яких констатовано порушення Конвенції, характеризує лише один із аспектів функціонування системи та має розглядатися як вихідний емпіричний матеріал для подальшого якісного аналізу. Відповідно, механічне зіставлення держав за кількістю встановлених ЄСПЛ порушень без урахування їх характеру, причин, повторюваності та наслідків може призводити до методологічно некоректних висновків щодо реального стану дотримання конвенційних стандартів.

2. Оцінювання порушень Конвенції в кримінальній процесуальній сфері доцільно здійснювати на основі багатокритеріального підходу. Поряд із кількістю встановлених порушень потрібно враховувати характер та інтенсивність втручання у відповідне право, повторюваність аналогічних порушень, тривалість існування проблеми, її індивідуальний або структурний характер, причини виникнення, складність усунення й наслідки для функціонування кримінальної юстиції. Особливого значення набуває встановлення того, чи є відповідне порушення наслідком одиничної правозастосовної помилки, чи свідчить про стійкий нормативний, інституційний або правозастосовний дефект.

3. Під час використання практики ЄСПЛ як індикатора сучасного стану кримінальної юстиції потрібно враховувати її ретроспективний характер. Між виникненням обставин, що стали підставою для звернення до Суду, та ухваленням остаточного рішення може минути значний проміжок часу. Упродовж цього періоду національне законодавство, судова практика та інституційні механізми можуть зазнати істотних змін. Тому встановлене ЄСПЛ порушення не завжди безпосередньо характеризує актуальний стан відповідної

проблеми. Його оцінювання має супроводжуватись аналізом змін, які відбулися після подій у справі та після ухвалення рішення Суду.

4. Одним із визначальних критеріїв ефективності національної системи захисту прав людини є здатність держави до правової самокорекції за результатами виконання рішень ЄСПЛ. Йдеться не лише про виплату присудженої справедливої сатисфакції чи вжиття індивідуальних заходів, а насамперед про усунення причин, які спричинили порушення, та впровадження загальних заходів, здатних запобігти його повторенню. У цьому аспекті зменшення кількості аналогічних порушень після внесення законодавчих змін, коригування судової практики або реформування відповідних процедур може розглядатися як показник реальної результативності виконання рішень ЄСПЛ.

5. Методологічний акцент під час дослідження статистики ЄСПЛ доцільно змістити з фіксації абсолютної кількості порушень на дослідження їх структури, причин і динаміки. Визначальним має бути не лише питання, скільки порушень було встановлено щодо держави, а й те, які з них мають повторюваний або системний характер, чим вони зумовлені, які заходи були вжиті державою та чи забезпечили такі заходи фактичне зменшення аналогічних порушень. Такий підхід дає змогу використовувати статистику ЄСПЛ не як формальний рейтинг ефективності держав, а як інструмент діагностики проблем національної системи кримінальної юстиції.

Виявлені закономірності та проблемні аспекти оцінювання практики ЄСПЛ зумовлюють потребу в удосконаленні наявних підходів до визначення ефективності виконання його рішень у кримінальному процесі. У зв'язку з цим доцільно запропонувати комплекс взаємопов'язаних заходів, серед яких:

1) запропоновано трирівневу модель оцінювання практики та статистики ЄСПЛ у кримінальній процесуальній сфері, яка має містити: кількісний рівень – кількість рішень, види й повторюваність установлених порушень; якісний рівень – характер порушеного права, ступінь втручання, причини та системність проблеми; динамічний рівень – оцінювання змін, що відбулися після рішення ЄСПЛ, та їх фактичного впливу на недопущення аналогічних порушень. Поєднання цих рівнів дасть змогу перейти від формально-статистичного до комплексного оцінювання стану забезпечення конвенційних прав у кримінальному провадженні;

2) обґрунтовано потребу в доповненні кількісних показників ЄСПЛ якісними та часовими індикаторами. Аналіз кожної групи повторюваних порушень доцільно проводити у взаємозв'язку з подальшими змінами кримінального й кримінального процесуального законодавства, актуальною практикою національних судів, організаційними змінами та станом виконання відповідних рішень. Це дасть змогу врахувати часовий розрив між фактичними обставинами справи й рішенням ЄСПЛ та уникнути оцінювання сучасного стану кримінальної юстиції виключно на підставі проблем минулих періодів;

3) результативність виконання рішень ЄСПЛ запропоновано оцінювати передусім за динамічним критерієм, тобто за фактичною спроможністю вжитих державою заходів усунути першопричини встановленого порушення й запобігти його повторенню. Основними показниками такої результативності має бути не формальне ухвалення нормативних чи організаційних рішень, а їхній практичний вплив: зміна правозастосовної практики, усунення структурної проблеми та стійке зменшення повторюваності аналогічних порушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Court of Human Rights. *Annual Report 2024*. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/annual-report-2024-eng

2. Погорецький М. М. Страсбурзький діагноз ЄСПЛ Україні: що насправді означають 160 рішень із порушеннями Конвенції / Юридична газета : офіційний вебсайт. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/strasburzkiy-diagnoz-espl--ukrayini-shcho-naspravdi-oznachayut-160-rishen-iz-porushennyami-konvenciy.html

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

4. Справа «Каверзін проти України» (заява № 23893/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 трав. 2012 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110173

5. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовт. 2009 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032

6. Справа «Сукачов проти України» (заява № 14057/17) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 січ. 2020 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200680

7. Справа «В’ячеславова та інші проти України» (заяви № 39553/16 та 6 інших) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 берез. 2025 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242505

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 15.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

Міжнародне право

УДК 347.73:336.22:339.9
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.324-336

В. К. Антошкіна,
доктор юридичних наук, професор кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
V. K. Antoshkina,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of Law,
Private Higher Education Institution «European University»
email: v.antoshkina@e-u.edu.ua
ORCID 0000-0003-2136-3073;
А. Б. Антонюк,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
A. B. Antoniuk,
Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Law
Private Higher Educational Establishment «European University»
email: anastasiaana0502@gmail.com
ORCID 0000-0001-8916-3575;
О. А. Рассомахіна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
O. A. Rassomakhina,
Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Law,
Private Higher Educational Establishment «European University»
email: olha.rassomakhina@e-u.edu.ua
ORCID 0000-0003-2862-8169

ТРАНСФЕРТНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДАТКОВОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Антошкіна В. К., Антонюк А. Б., Рассомахіна О. А., 2026

TRANSFER PRICING AS A TOOL OF TAX OPTIMIZATION: INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR ITS APPLICATION

У статті досліджено трансфертне ціноутворення як інструмент податкової оптимізації транснаціональних груп компаній крізь призму міжнародно-правових засад його застосування. Обґрунтовано, що трансфертне ціноутворення саме собою не є протиправним явищем, оскільки об'єктивно забезпечує внутрішній розподіл доходів, витрат, прибутку та ризиків між пов'язаними компаніями. Водночас доведено, що за відсутності належного податково-правового контролю воно може використовуватися як механізм агресивного податкового планування, спрямований на штучне переміщення прибутку до юрисдикцій із нижчим рівнем оподаткування.

Визначено, що базовим міжнародно-правовим критерієм правомірності трансфертного ціноутворення є принцип «витягнутої руки» (arm's length principle), закріплений у статті 9 Модельної податкової конвенції ОЕСР і деталізований у Правилах (рекомендаціях) ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення. Показано, що цей принцип вимагає оцінювати не лише формальну ціну операції, а й її економічний зміст, функціональний профіль сторін, використані активи, прийняті ризики, фактичну поведінку учасників та їхній реальний внесок у створення вартості. Окрему увагу приділено підходам Плану дій BEPS, відповідно до яких прибуток має оподатковуватися там, де фактично створюється економічна цінність.

Охарактеризовано основні методи визначення відповідності трансфертних цін ринковому рівню: метод порівняльної неконтрольованої ціни, метод ціни перепродажу, метод «витрати плюс», метод чистої операційної маржі та метод розподілення прибутку. Зроблено висновок, що вибір методу має залежати від економічної природи контрольованої операції, доступності зіставних даних, можливості коригувань і ступеня інтегрованості бізнес-моделі. Доведено, що сучасне трансфертне ціноутворення поступово зміщується від формального контролю ціни до комплексного аналізу створення вартості, економічної субстанції та належного документального підтвердження внутрішньогрупових операцій.

Ключові слова: *трансфертне ціноутворення, оптимізація оподаткування, податкове планування, зменшення бази оподаткування, міжнародне податкове планування, принцип «витягнутої руки», ОЕСР, BEPS, контрольовані операції, пов'язані особи, ринковий діапазон, методи трансфертного ціноутворення.*

The article examines transfer pricing as a tool of tax optimization used by multinational groups of companies through the prism of the international legal framework governing its application. The article substantiates that transfer pricing is not, in itself, an unlawful phenomenon, since it objectively ensures the internal allocation of income, expenses, profits and risks among related companies. At the same time, it demonstrates that, in the absence of proper tax and legal control, transfer pricing may be used as a mechanism of aggressive tax planning aimed at the artificial shifting of profits to jurisdictions with a lower level of taxation.

It is determined that the key international legal criterion for the legitimacy of transfer pricing is the arm's length principle, enshrined in Article 9 of the OECD Model Tax Convention and detailed in the OECD Transfer Pricing Guidelines. The article shows that this principle requires an assessment not only of the formal price of a transaction, but also of its economic substance, the functional profile of the parties, the assets used, the risks assumed, the actual conduct of the participants and their real contribution to value creation. Particular attention is paid to the approaches developed under the BEPS Action Plan, according to which profits should be taxed where economic value is actually created.

The article characterizes the main methods for determining whether transfer prices correspond to the arm's length level: the comparable uncontrolled price method, the resale price method, the cost plus method, the transactional net margin method and the profit split method. It is concluded that the choice of method should depend on the economic nature of the controlled transaction, the availability of comparable data, the possibility of adjustments and the degree of integration of the business model. The article argues that modern transfer pricing is gradually shifting from formal price control to a comprehensive analysis of value creation, economic substance and proper documentary substantiation of intra-group transactions.

Keywords: *transfer pricing, tax optimization, tax planning, tax base erosion, international tax planning, arm's length principle, OECD, BEPS, controlled transactions, related parties, arm's length range, transfer pricing methods.*

Постановка проблеми. Трансфертне ціноутворення є важливим елементом міжнародного податкового планування транснаціональних груп компаній. Його значення зумовлене ускладненням корпоративних структур, поширенням внутрішньогрупових операцій, зростанням ролі нематеріальних активів, фінансування, управлінських, консультаційних і ліцензійних послуг. Через трансфертні ціни відбувається розподіл доходів, витрат і прибутку між пов'язаними компаніями, що функціонують у різних податкових юрисдикціях.

За своєю природою трансфертне ціноутворення не є протиправним явищем, оскільки пов'язані компанії об'єктивно здійснюють між собою поставки товарів, надання послуг, передачу прав інтелектуальної власності, фінансування та інші господарські операції. Однак ціна в таких операціях не завжди формується за умов повноцінної ринкової конкуренції, як це відбувається між незалежними контрагентами. Тому трансфертне ціноутворення потребує спеціального податково-правового контролю.

Проблемність цього явища полягає в його подвійній природі. З одного боку, трансфертне ціноутворення може бути легітимним інструментом податкової оптимізації, що дає змогу групі компаній раціонально організовувати фінансові потоки, розподіляти функції, активи й ризики в межах глобальної бізнес-моделі. З іншого – воно може використовуватися для агресивного податкового планування, зокрема для штучного перенесення прибутку до юрисдикцій із нижчим рівнем оподаткування або зменшення податкової бази в державах, де фактично створюється економічна вартість.

Ключовим міжнародно-правовим критерієм допустимості трансфертного ціноутворення є принцип «витягнутої руки» (arm's length principle), відповідно до якого умови операцій між пов'язаними особами мають відповідати умовам, які були б погоджені незалежними суб'єктами в порівнюваних економічних обставинах. Цей принцип не заперечує податкової оптимізації, але обмежує її межами економічної реальності, ринкової відповідності та належного документального підтвердження.

Особливе значення в цій сфері мають стандарти Організації економічного співробітництва та розвитку, положення Модельної податкової конвенції ОЕСР, Правила (рекомендації) ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення для транснаціональних компаній і податкових адміністрацій, а також підходи, сформовані в межах Плану дій BEPS. Їхня спільна спрямованість полягає в тому, щоб прибуток оподатковувався там, де фактично створюється економічна вартість, а не там, де його формально зручно відобразити.

Актуальність теми визначається потребою у встановленні балансу між правом транснаціональних компаній на податкову оптимізацію та публічним інтересом держав у захисті податкової бази від штучного розмивання. У цьому контексті трансфертне ціноутворення потребує дослідження не лише як інструмент податкової оптимізації, а й як об'єкт міжнародно-правового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансфертного ціноутворення, принципу «витягнутої руки» та меж податкової оптимізації досліджувалася в працях таких іноземних науковців, як Р. Аві-Йона, Є. Браунер, Р. Ванн, Є. Віттендорф, Л. Іден, М. Ланг. У цих дослідженнях трансфертне ціноутворення розглядається як інструмент розподілу прибутку між юрисдикціями, механізм реалізації принципу ринковості внутрішньогрупових операцій і водночас потенційний канал розмивання податкової бази. Наголошується, що правомірність трансфертного ціноутворення залежить не лише від формального встановлення ціни, а й від економічної сутності операції, функціонального профілю сторін, розподілу активів, ризиків і реального внеску кожної компанії в створення вартості.

Нормативно-методологічну основу сучасних досліджень становлять Модельна податкова конвенція ОЕСР, Правила (рекомендації) ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення, матеріали Плану дій BEPS, зокрема Дії 8–10 щодо узгодження результатів трансфертного ціноутворення зі створенням вартості, Дія 13 щодо документації та звітності в розрізі країн, а також Практичний посібник ООН із трансфертного ціноутворення для країн, що розвиваються [1–6]. Водночас потребує подальшого узагальнення питання про співвідношення трансфертного ціноутворення як інструменту законної податкової оптимізації та як потенційного способу агресивного податкового планування, особливо в контексті застосування принципу «витягнутої руки», вибору методів ціноутворення, підтвердження економічної субстанції та належного документування контрольованих операцій.

Метою статті є дослідження трансфертного ціноутворення як інструменту податкової оптимізації крізь призму міжнародно-правових стандартів його застосування, насамперед принципу «витягнутої руки».

Виклад основного матеріалу. Трансфертне ціноутворення є механізмом організації економічних відносин між пов'язаними компаніями транснаціональних корпоративних груп. Його значення зумовлене тим, що в сучасному міжнародному бізнесі виробництво, управління, фінансування, володіння нематеріальними активами, логістика та збут часто розподіляються між різними юридичними особами, зареєстрованими в різних податкових юрисдикціях. За таких умов значна частина операцій здійснюється не між незалежними суб'єктами ринку, а між компаніями, що перебувають під спільним контролем або мають інший економічний зв'язок.

У загальному розумінні трансфертне ціноутворення можна визначити як систему встановлення цін, умов і фінансових параметрів операцій між пов'язаними особами. Йдеться про постачання товарів, виконання робіт, надання послуг, передачу прав інтелектуальної власності, виплату роялті, внутрішньогрупове фінансування, гарантії, управлінські, консультаційні, маркетингові та інші послуги. На відміну від операцій між незалежними контрагентами ціна в таких відносинах може формуватися не лише під впливом ринку, а й з урахуванням фінансової, організаційної та податкової стратегії групи [6].

Економічна природа трансфертного ціноутворення полягає у внутрішньому розподілі доходів, витрат, прибутку та ризиків між компаніями групи. Саме через трансфертні ціни визначається, яка частина прибутку має бути віднесена до виробничої компанії, дистриб'ютора, власника нематеріального активу, фінансового центру або компанії, що виконує управлінські чи сервісні функції. Тому трансфертне ціноутворення виконує не лише цінову, а й управлінську, облікову, фінансову та податкову функції.

Правова природа цього явища проявляється в тому, що внутрішньогрупові ціни безпосередньо впливають на розмір податкової бази в різних державах. Заниження ціни реалізації товарів, завищення роялті, відсотків або управлінських платежів може призводити до переміщення прибутку з юрисдикцій із вищим рівнем оподаткування до юрисдикцій із нижчим податковим навантаженням. Унаслідок цього держава, на території якої фактично створювалася економічна вартість, може втрачати частину податкових надходжень.

Водночас трансфертне ціноутворення не можна ототожнювати з ухиленням від оподаткування. Операції між пов'язаними компаніями є об'єктивною складовою діяльності транснаціональних груп, які потребують внутрішньогрупових поставок, ліцензування технологій, централізованого фінансування, спільного управління ризиками та використання сервісних центрів. Податковий ризик виникає не через сам факт наявності трансфертної ціни, а через її можливу невідповідність ринковим умовам і реальному економічному змісту операції.

У міжнародному податковому праві трансфертне ціноутворення розглядається як нейтральний економіко-правовий механізм, правова оцінка якого залежить від того, чи відповідають умови операцій між пов'язаними особами умовам, що були б погоджені незалежними суб'єктами в порівнюваних обставинах. Саме цим зумовлена його подвійна природа: за наявності реального економічного змісту, відповідності функціональному профілю сторін і ринковій поведінці незалежних суб'єктів трансфертне ціноутворення

може бути інструментом законної податкової оптимізації в межах допустимого податкового планування; натомість у разі використання юридичної форми операції для досягнення податкового результату, що не відповідає фактичному створенню економічної вартості, воно перетворюється на спосіб агресивного податкового планування. Такий підхід був посилений у межах Плану дій BEPS, розробленого ОЕСР і країнами G20.

Отже, економіко-правова природа трансфертного ціноутворення розкривається через три взаємопов'язані елементи: внутрішньогрупову економічну координацію, податкове планування та податково-правовий контроль. З позиції приватного права компанії можуть вільно структурувати договірні зв'язки всередині групи, однак з позиції податкового права така свобода обмежується вимогою відповідності операцій ринковому рівню, економічному змісту та справедливому розподілу податкової бази між державами.

Для країн, що розвиваються, трансфертне ціноутворення має особливе значення через ризик виведення прибутку через операції з нематеріальними активами, фінансуванням, управлінськими послугами або закупівлями в пов'язаних нерезидентів. Практичний посібник ООН із трансфертного ціноутворення для країн, що розвиваються, наголошує на потребі у врахуванні не лише стандартів ОЕСР, а й адміністративних можливостей податкових органів, доступності інформації та специфіки економік, які імпортують капітал, технології та управлінські моделі [5].

У системі міжнародного податкового планування трансфертне ціноутворення виконує функцію розподілу прибутку між компаніями однієї корпоративної групи, що діють у різних податкових юрисдикціях. Якщо у внутрішньодержавному обороті податковий ефект таких цін зазвичай залишається в межах однієї фіскальної системи, то в транснаціональному вимірі він впливає на співвідношення податкових надходжень між державами.

Для транснаціональних груп податкове планування є частиною загальної фінансової стратегії. Воно охоплює вибір юрисдикцій для розміщення виробничих, торговельних, фінансових, управлінських і сервісних функцій, структурування ланцюгів постачання, організацію володіння нематеріальними активами, внутрішньогрупове фінансування, виплату роялті, відсотків і сервісних платежів. У цьому контексті трансфертне ціноутворення є не ізольованим податковим інструментом, а способом фінансового відображення бізнес-моделі групи.

З економічного погляду трансфертні ціни визначають, яка частина загального прибутку має бути віднесена до окремих учасників корпоративної структури. Виробнича компанія отримує прибуток за виконання виробничих функцій, дистриб'ютор – винагороду за збут і маркетинг, власник торговельної марки або технології – роялті, фінансова компанія – відсотковий дохід, сервісний центр – плату за адміністративні, юридичні, бухгалтерські чи IT-послуги. За умови реальності таких функцій і відповідності ринковим критеріям така модель може розглядатися як форма законної податкової оптимізації в межах допустимого міжнародного податкового планування.

Водночас трансфертне ціноутворення може використовуватися і як інструмент агресивного податкового планування. Податковий ефект виникає тоді, коли ціна внутрішньогрупової операції змінює співвідношення доходів і витрат компаній у різних юрисдикціях. Якщо компанія в юрисдикції з високим рівнем оподаткування сплачує

завищені роялті, відсотки або сервісні платежі пов'язаній компанії в юрисдикції з нижчим податковим навантаженням, її оподатковуваний прибуток зменшується, а прибуток групи концентрується в більш вигідному податковому середовищі.

Тому принципово важливим є розмежування законної податкової оптимізації, агресивного податкового планування та ухилення від оподаткування. Законна податкова оптимізація передбачає використання передбачених правом можливостей для раціональної організації господарської діяльності й податкового навантаження. Вона є допустимою, якщо спирається на реальні операції, має ділову мету та не суперечить змісту податкових норм. Агресивне податкове планування виникає тоді, коли юридична форма операції використовується переважно для отримання податкової вигоди, що не відповідає фактичному розподілу функцій, активів, ризиків і створеної вартості. Ухилення від оподаткування, на відміну від цього, пов'язане вже з порушенням податкового законодавства, приховуванням доходів або поданням недостовірної інформації.

Міжнародне податкове планування через трансфертне ціноутворення найчастіше пов'язане з кількома групами операцій: операціями з товарами, нематеріальними активами, внутрішньогруповим фінансуванням, управлінськими, консультаційними, маркетинговими, адміністративними та іншими сервісними послугами. Саме вони часто створюють підвищені ризики агресивного податкового планування, оскільки не завжди мають очевидні зовнішні аналоги для порівняння.

Особливо ризиковими є операції з нематеріальними активами. Їхня вартість нерідко складно піддається порівнянню, тому що технологія, бренд, алгоритм, база даних або інший інтелектуальний актив можуть бути унікальними. У таких випадках трансфертне ціноутворення не може зводитися до формального встановлення власника прав. Важливо з'ясувати, яка компанія фактично здійснювала розробку, удосконалення, підтримку, захист та експлуатацію нематеріального активу. Саме цей підхід був посилений у межах BEPS, де акцент зроблено на узгодженні результатів трансфертного ціноутворення зі створенням вартості [1].

Значущими є й операції з внутрішньогрупового фінансування. Група може централізувати фінансові потоки, створювати казначейські центри, надавати позики дочірнім компаніям, забезпечувати гарантії або використовувати механізми групового управління ліквідністю. Такі моделі можуть бути економічно виправданими і відповідати логіці законної податкової оптимізації, якщо фінансування має ділову мету, а його умови відповідають ринковому рівню. Ризик агресивного податкового планування виникає тоді, коли податкова база зменшується через завищені відсоткові ставки, надмірний рівень боргового фінансування або перенесення фінансового прибутку до компаній, які фактично не виконують відповідних функцій і не несуть реальних ризиків.

Окреме місце займають внутрішньогрупові послуги. Транснаціональні групи часто створюють сервісні центри, які надають пов'язаним компаніям управлінські, юридичні, кадрові, бухгалтерські, IT-, маркетингові або стратегічні послуги. Якщо такі послуги реально надаються, мають економічну корисність для отримувача та оплачуються на ринкових умовах, вони є звичайним елементом корпоративної моделі й можуть розглядатися як частина законної податкової оптимізації. Ризик агресивного податкового планування

виникає тоді, коли платежі не підтверджені фактичним змістом, дублюють функції отримувача або не відповідають економічній цінності послуги.

Отже, трансфертне ціноутворення в міжнародному податковому плануванні виконує дві взаємопов'язані функції: забезпечує економічно обґрунтований розподіл прибутку між компаніями групи та формує податковий результат, оскільки розподіл доходів і витрат між юрисдикціями безпосередньо впливає на податкові зобов'язання. Його правомірність залежить від того, чи має відповідна операція реальний економічний зміст, чи відповідає принципу «витягнутої руки» та чи не використовується переважно для агресивного податкового планування.

Сучасні міжнародні стандарти не заперечують право платника податків на вибір ефективної бізнес-моделі. Однак податковий результат має відповідати економічній реальності. У підході ОЕСР трансфертне ціноутворення оцінюється не лише за формальними договірними умовами, а й з урахуванням фактичної поведінки сторін, виконаних функцій, використаних активів і прийнятих ризиків.

Після реалізації Плану дій BEPS вирішальним стало питання не того, де юридично оформлено дохід, а того, де фактично створюється економічна цінність. Дії 8–10 BEPS спрямовані на запобігання перенесенню прибутку до компаній, які лише формально володіють активами або беруть участь у договорі, але фактично не виконують істотних економічних функцій [1]. У цьому контексті трансфертне ціноутворення дедалі більше пов'язується з податковим комплаєнсом. Для транснаціональної групи недостатньо формально визначити ціну в договорі або обрати юрисдикцію з нижчим рівнем оподаткування. Потрібно документально підтвердити логіку операції, вибір методу ціноутворення, функціональний профіль сторін, економічну доцільність платежів і відповідність розподілу прибутку фактичному внеску учасників групи.

Важливим елементом такого підходу стала документація з трансфертного ціноутворення. У межах Дії 13 BEPS сформовано трирівневу модель документації, що охоплює «master file», «local file» та «country-by-country reporting». Вона покликана підвищити прозорість для податкових адміністрацій і дати змогу оцінювати не лише окрему операцію, а й загальну структуру діяльності транснаціональної групи, розподіл прибутку, сплачених податків та економічної активності за юрисдикціями [2].

Центральне місце в міжнародно-правовому регулюванні трансфертного ціноутворення посідає принцип «витягнутої руки» (arm's length principle). Його зміст полягає в тому, що умови комерційних або фінансових відносин між пов'язаними компаніями мають відповідати умовам, які були б погоджені незалежними підприємствами в порівнюваних економічних обставинах. Для цілей оподаткування пов'язані компанії оцінюються як самостійні суб'єкти ринку, а не як частини єдиної корпоративної групи. Саме тому цей принцип є універсальним критерієм ринковості внутрішньогрупових операцій: він не забороняє договори між пов'язаними особами, але вимагає, щоб їхні податкові наслідки відповідали ринковій логіці. У рекомендаціях ОЕСР принцип «витягнутої руки» визначається як міжнародно визнаний стандарт оцінки транскордонних операцій між асоційованими підприємствами для податкових цілей [6]. Його нормативною основою є ст. 9 Модельної податкової конвенції ОЕСР, яка передбачає можливість внесення до прибутку підприємства

того доходу, який міг би бути отриманий за умов, погоджених між незалежними підприємствами, але не був отриманий через особливі комерційні або фінансові відносини між пов'язаними особами [3]. Отже, підставою для податкового коригування є не сам факт операції між пов'язаними компаніями, а відхилення її умов від ринкової поведінки незалежних контрагентів.

У теоретико-правовому вимірі принцип «витягнутої руки» ґрунтується на підході окремої юридичної особи. Кожна компанія транснаціональної групи для податкових цілей розглядається як самостійний учасник економічного обороту. Це дає змогу зберегти юридичну автономію компаній і забезпечити податкову нейтральність, за якої пов'язаність сторін не повинна створювати перевагу або недолік порівняно з незалежними суб'єктами.

Принцип «витягнутої руки» стосується не лише ціни у вузькому розумінні. Сучасний підхід вимагає порівнювати умови операції загалом: договірні положення, функції сторін, використані активи, прийняті ризики, економічні обставини, бізнес-стратегії та фактичну поведінку учасників. Отже, ринковість операції не може підтверджуватися лише договором; вона має випливати з її економічної логіки.

Практичне застосування принципу «витягнутої руки» передбачає аналіз зіставності. Його мета – встановити, чи можна порівнювати контрольовану операцію між пов'язаними особами з неконтрольованою операцією між незалежними суб'єктами. Для цього досліджуються характеристики товарів, робіт, послуг або нематеріальних активів, умови договору, функціональний профіль сторін, економічне середовище та бізнес-стратегії. Істотні відмінності між операціями мають враховуватися через коригування або під час вибору відповідного методу трансфертного ціноутворення.

Особливе значення має функціональний аналіз, який дає змогу визначити, які функції виконують сторони, які активи використовують і які ризики приймають. У межах транснаціональної групи юридичне оформлення операції не завжди збігається з її економічною сутністю. Компанія може формально бути власником нематеріального активу, але фактично не брати участі в його розробці, підтримці, захисті чи комерціалізації. Інша компанія може номінально приймати ризики, але не мати фінансової спроможності або управлінського контролю для їхнього реального несення. Тому принцип «витягнутої руки» вимагає аналізу не лише договорів, а й фактичного внеску сторін у створення вартості.

Цей підхід був посилений у межах Плану дій BEPS, зокрема у діях 8–10, спрямованих на узгодження результатів трансфертного ціноутворення зі створенням вартості. Основна ідея полягає в тому, що прибуток не повинен концентруватися в компанії лише тому, що вона формально володіє активом або зазначена стороною договору. Для цілей оподаткування важливо встановити, яка компанія фактично здійснює ключові функції, контролює ризики, використовує активи та створює економічну цінність [1]. У цьому контексті принцип «витягнутої руки» виконує не лише технічну, а й антизловживальну функцію. Він дає змогу виявляти ситуації, коли юридична форма операції не відповідає її економічному змісту, а розподіл прибутку не відображає реального внеску сторін.

Водночас принцип «витягнутої руки» не є забороною податкової оптимізації. Компанії зберігають право організовувати діяльність, обирати юрисдикції, централізувати функції, використовувати нематеріальні активи та фінансові інструменти. Однак податковий

результат такої організації має відповідати тому, як подібні операції були б структуровані незалежними суб'єктами в порівнюваних умовах.

Застосування принципу супроводжується методологічними труднощами. Не завжди існують достатньо зіставні операції між незалежними особами, особливо коли йдеться про унікальні нематеріальні активи, складні фінансові інструменти, інтегровані бізнес-моделі або глобальні ланцюги створення вартості. Тому в трансфертному ціноутворенні часто йдеться не про єдину «правильну» ціну, а про діапазон ринкових значень.

Попри ці складнощі, принцип «витягнутої руки» залишається базовим міжнародно-правовим стандартом трансфертного ціноутворення. Він забезпечує спільну методологічну мову для податкових адміністрацій і платників податків, сприяє узгодженню підходів різних держав, а також лежить в основі механізмів відповідного коригування, процедур взаємного узгодження та запобігання подвійному оподаткуванню.

Застосування принципу «витягнутої руки» потребує вибору методу, який дає змогу перевірити відповідність контрольованої операції ринковому рівню. У Правилах (рекомендаціях) ОЕСР 2022 року методи трансфертного ціноутворення поділяються на традиційні операційні методи та методи, засновані на прибутку [6]. Вибір конкретного методу залежить від економічної природи операції, функцій сторін, доступності зіставних даних, ступеня їхньої порівнюваності та можливості коригувань.

До традиційних операційних методів належать метод порівняльної неконтрольованої ціни, метод ціни перепродажу та метод «витрати плюс» [6]. Вони орієнтовані переважно на аналіз конкретної операції або валового рівня прибутковості, тому за наявності надійних зіставних даних є найбільш прямими способами перевірки ринковості трансфертних цін.

Метод порівняльної неконтрольованої ціни (comparable uncontrolled price method) полягає в зіставленні ціни контрольованої операції з ціною аналогічної або достатньо зіставної операції між незалежними суб'єктами. Найбільш обґрунтованим він є за наявності внутрішньої або зовнішньої зіставної операції, наприклад продажу однакового товару пов'язаному та незалежному покупцю. Водночас цей метод є вимогливим до якості даних, оскільки відмінності в характеристиках товару, умовах поставки, обсягах партії, строках оплати, географічному ринку чи комерційних ризиках можуть істотно впливати на результат.

Метод ціни перепродажу (resale price method) застосовується тоді, коли товар придбається в пов'язаної особи та надалі перепродається незалежному покупцю. Від ціни подальшого перепродажу віднімається ринкова валова маржа перепродавця, яка має покривати його витрати й забезпечувати прибуток з урахуванням виконаних функцій і прийнятих ризиків. Метод є найбільш придатним для дистриб'юторських операцій, коли перепродавець не здійснює істотної переробки товару, не створює унікальних нематеріальних активів і виконує стандартні функції збуту.

Метод «витрати плюс» (cost plus method) ґрунтується на визначенні витрат постачальника товарів, робіт або послуг із додаванням ринкової націнки. Він застосовується щодо виробничих, сервісних або допоміжних функцій, зокрема контрактного виробництва, технічних, адміністративних, бухгалтерських, інформаційно-технологічних та інших внутрішньогрупових послуг. Основна складність полягає в правильному визначенні

витратної бази та ринкової націнки, яка має відповідати функціональному профілю виконавця.

До методів, заснованих на прибутку, належать метод чистої операційної маржі й метод розподілення прибутку [6]. Вони застосовуються тоді, коли традиційні методи не дають надійного результату або коли операція є складною, інтегрованою чи пов'язаною з нематеріальними активами, фінансовими інструментами або глобальними ланцюгами створення вартості.

Метод чистої операційної маржі (transactional net margin method) передбачає аналіз чистого прибутку сторони контрольованої операції щодо відповідної бази: витрат, продажів, активів або іншого фінансового показника. Його завдання – встановити, чи відповідає рівень чистої рентабельності досліджуваної сторони показникам незалежних компаній у зіставних умовах. На практиці цей метод часто застосовується до дистриб'юторів із обмеженим ризиком, контрактних виробників, сервісних центрів та інших компаній, що виконують рутинні функції.

Метод розподілення прибутку (profit split method) використовується у випадках, коли операція є настільки інтегрованою або взаємозалежною, що окреме оцінювання кожної сторони не дає достовірного результату. Його сутність полягає у визначенні сукупного прибутку від контрольованої операції або групи пов'язаних операцій і подальшому розподілі цього прибутку між сторонами за економічно обґрунтованими критеріями: внеском у створення нематеріальних активів, виконаними функціями, використаними активами, прийнятими ризиками або витратами на розробку. ОЕСР окремо розробляла оновлені підходи до застосування цього методу в контексті глобальних ланцюгів створення вартості [4].

Вибір методу має ґрунтуватися на його найбільшій придатності до конкретної операції. Не існує абсолютної ієрархії методів, яка автоматично визначала б правильний результат у кожному випадку. Для простих операцій із доступними ринковими аналогами найбільш переконливим може бути метод порівняльної неконтрольованої ціни, тоді як для складних або інтегрованих операцій доцільнішими є методи, засновані на прибутку.

Окремої уваги потребує питання ринкового діапазону. У більшості випадків трансфертне ціноутворення не дає змогу встановити одну абсолютно точну ціну, оскільки ринкові умови можуть допускати інтервал цін, маржі або прибутковості. Тому податковий аналіз має з'ясувати, чи перебуває результат контрольованої операції в межах економічно обґрунтованого діапазону, який міг би бути прийнятним для незалежних сторін. У цьому аспекті методи трансфертного ціноутворення мають не лише розрахункове, а й доказове значення: їхнє застосування повинно бути належно документоване, зокрема через пояснення вибору методу, опису контрольованої операції, проведення функціонального аналізу, визначення джерел порівняльних даних, обґрунтування коригувань і підтвердження відповідності результату принципу «витягнутої руки».

Висновки. Трансфертне ціноутворення є вагомим інструментом функціонування транснаціональних груп компаній, оскільки забезпечує внутрішній розподіл доходів, витрат, прибутку та ризиків між пов'язаними суб'єктами. Саме собою його використання не має протиправного характеру, адже внутрішньогрупові операції є об'єктивною

складовою міжнародної господарської діяльності. Водночас трансфертне ціноутворення потребує спеціального податково-правового контролю, тому що може використовуватися для штучного переміщення прибутку між юрисдикціями та розмивання податкової бази держав, у яких фактично створюється економічна вартість.

Міжнародно-правові засади застосування трансфертного ціноутворення ґрунтуються насамперед на принципі «витягнутої руки», закріпленому у ст. 9 Модельної податкової конвенції ОЕСР і деталізованому в Правилах (рекомендаціях) ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення. Зазначений принцип дає змогу відмежувати законну податкову оптимізацію в межах допустимого податкового планування від агресивного податкового планування, оскільки вимагає, щоб умови операцій між пов'язаними особами відповідали ринковим умовам, економічному змісту операції та фактичному розподілу функцій, активів і ризиків між сторонами.

Практична реалізація принципу «витягнутої руки» здійснюється через систему методів трансфертного ціноутворення. Традиційні операційні методи орієнтовані на більш прямий аналіз ціни або валової маржі, тоді як методи, засновані на прибутку, застосовуються до складніших операцій, інтегрованих бізнес-моделей, операцій із нематеріальними активами й глобальних ланцюгів створення вартості. Вибір методу має визначатися не формальною перевагою одного підходу над іншим, а його придатністю до конкретної операції, доступністю зіставних даних, можливістю коригувань і здатністю забезпечити обґрунтований ринковий діапазон.

Сучасний розвиток міжнародних стандартів, зокрема підходи, сформовані в межах Плану дій BEPS, свідчить про поступовий перехід від формального контролю окремої ціни до комплексного аналізу створення вартості. Правомірність трансфертного ціноутворення дедалі більше залежить не лише від договірної форми операції, а й від фактичної поведінки сторін, економічної субстанції, реального внеску кожної компанії в створення прибутку групи та належного документального підтвердження. Саме такий підхід забезпечує баланс між правом бізнесу на податкову оптимізацію та публічним інтересом держав у справедливому розподілі податкової бази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. Aligning Transfer Pricing Outcomes with Value Creation, Actions 8-10 – 2015 Final Reports. Paris : OECD Publishing, 2015. URL : https://doi.org/10.1787/9789264241244-en

2. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting, Action 13 – 2015 Final Report. Paris : OECD Publishing, 2015. URL : https://doi.org/10.1787/9789264241480-en

3. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2017 / OECD Paris : OECD Publishing, 2017. URL : https://doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en

4. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. Revised Guidance on the Application of the Transactional Profit Split Method: Inclusive Framework on BEPS, Action 10. Paris : OECD, 2018. URL : https://www.oecd.org/tax/beps/revised-guidance-on-the-application-of-the-transactional-profit-split-method-beps-action-10.pdf

5. United Nations Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries. Third edition. New York : United Nations, 2021. URL : https://digitallibrary.un.org/record/3929019

6. Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2022 / OECD. Paris : OECD Publishing, 2022. URL : https://doi.org/10.1787/0e655865-en

7. The 2025 Update to the OECD Model Tax Convention / OECD. Paris : OECD Publishing, 2025. URL : https://doi.org/10.1787/5798080f-en

Дата надходження25.05.2026
Дата прийняття після рецензування 07.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 342.56:341.645(477)
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.337-346

Н. В. Ченшова,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
Криворізький національний університет
N. V. Chenshova,
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law,
Kryvyi Rih National University
email: natalichenshova@knu.edu.ua
ORCID 0000-0001-7819-4640;
Д. М. Величко,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
Криворізький національний університет
D. M. Velychko,
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law,
Kryvyi Rih National University
email: velychko@knu.edu.ua
ORCID 0000-0003-4035-1254

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КОНСТИТУЦІЙНУ ПРАКТИКУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

IMPLEMENTATION OF COUNCIL OF EUROPE STANDARDS ON THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN UKRAINE'S CONSTITUTIONAL PRACTICE: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR EUROPEAN INTEGRATION

Сучасний етап євроінтеграційного курсу України характеризується необхідністю повноцінної імплементації стандартів Ради Європи щодо права на справедливий суд, що зумовлює потребу в переосмисленні законодавчих засад судоустрою. Для досягнення поставленої мети застосовано комплексний підхід, що визначає використання

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Ченшова Н. В., Величко Д. М., 2026

загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу конституційного регулювання судоустрою держав – нових членів ЄС. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм Конституції України та практики Європейського суду з прав людини. Системний підхід застосовано для виявлення структурних невідповідностей між конституційними нормами України та вимогами статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Для формування висновків і пропозицій також використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії. Під час проведеного дослідження встановлено, що чинна модель судоустрою України перебуває в стані часткової невідповідності стандартам статті 6 ЄКПЛ. Проаналізовано практику ЄСПЛ щодо України, зокрема справи щодо надмірної тривалості судових проваджень і відсутності ефективних засобів правового захисту. Визначено три категорії структурних невідповідностей: декларативний характер гарантій незалежності суддів, відсутність суб'єктивного права на розгляд справи в розумний строк із ефективним засобом захисту, а також брак законодавчого забезпечення права на безоплатну правову допомогу в цивільних провадженнях. Підсумовано, що правове регулювання судової влади в умовах євроінтеграції набуває особливої актуальності, оскільки повноцінна реалізація права на справедливий суд прямо впливає на рівень верховенства права та довіру до судової системи. Запропоновано такі кроки для вдосконалення правового регулювання судової влади: 1) законодавче закріплення суб'єктивного права на розгляд справи в розумний строк із ефективним засобом захисту; 2) посилення законодавчих гарантій незалежності суддів через визначення вичерпного переліку підстав припинення повноважень; 3) деполітизацію механізму формування Вищої ради правосуддя; 4) законодавче закріплення права на безоплатну правову допомогу в цивільних провадженнях. Отже, правове регулювання судової влади в умовах євроінтеграції має поєднувати нормативно-правові засади з конвенційними стандартами, створюючи умови для незалежного, ефективного та справедливого судочинства.

Ключові слова: *право на справедливий суд, стаття 6 ЄКПЛ, судова реформа, незалежність судової влади, Венеційська комісія, євроінтеграція, Вища рада правосуддя, ефективний засіб правового захисту.*

The current stage of Ukraine's European integration course is characterized by the need for full implementation of Council of Europe standards regarding the right to a fair trial, which necessitates a reassessment of the legislative foundations of the judiciary. To achieve the stated objective, a comprehensive approach was applied, involving the use of general scientific and special scientific research methods. In particular, the comparative legal method was used to analyse the constitutional regulation of the judiciary in new EU Member States. The formal legal method was employed to analyse the norms of the Constitution of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights. The systemic approach was applied to identify structural incompatibilities between the constitutional norms of Ukraine and the requirements of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The methods of analysis, synthesis, induction, deduction and analogy

were also used to formulate conclusions and proposals. The study established that the current model of the Ukrainian judiciary is in a state of partial non-compliance with the standards of Article 6 ECHR. The ECtHR practice regarding Ukraine was analysed, including cases concerning excessive length of proceedings and the absence of effective remedies. Three categories of structural incompatibilities were identified: the declaratory nature of judicial independence guarantees, the absence of a subjective right to adjudication within a reasonable time with an effective remedy, and the lack of legislative provision for the right to free legal assistance in civil proceedings. It was summarised that the legal regulation of the judiciary in the context of European integration is of particular relevance, as the full realisation of the right to a fair trial directly affects the level of the rule of law and public trust in the judicial system. The following steps are proposed to improve the legal regulation of the judiciary: 1) legislative entrenchment of the subjective right to adjudication within a reasonable time with an effective remedy; 2) strengthening legislative guarantees of judicial independence through the definition of an exhaustive list of grounds for termination of office; 3) depoliticisation of the mechanism for forming the High Council of Justice; 4) legislative entrenchment of the right to free legal assistance in civil proceedings. Thus, the legal regulation of the judiciary in the context of European integration must combine normative and legal foundations with Convention standards, creating conditions for independent, effective and fair justice.

Keywords: *right to a fair trial, Article 6 ECHR, judicial reform, judicial independence, Venice Commission, European integration, High Council of Justice, effective remedy.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс України, зумовлений набуттям статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу та початком переговорів про повноправне членство, вимагає безумовного виконання Копенгагенських критеріїв. Ключовим серед них є забезпечення верховенства права, що неможливо без повної імплементації стандартів Ради Європи, зокрема права на справедливий суд у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) [1]. Попри декларативну відданість цим цінностям, емпіричні дані Департаменту виконання рішень ЄСПЛ свідчать про збереження Україною статусу держави з найбільшою кількістю справ, що констатують системні порушення статті 6 Конвенції (зокрема, щодо надмірної тривалості судових проваджень і відсутності ефективних засобів правового захисту) [2]. Така статистика є індикатором не лише окремих правозастосовних колізій, але й глибшої, структурної проблеми – невідповідності чинної конституційної моделі судоустрою сучасним конвенційним вимогам. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в контексті переговорного процесу Україна взяла на себе імперативні зобов'язання щодо виконання рекомендацій Венеційської комісії та гармонізації національного законодавства зі стандартами ЄС. Водночас проведений аналіз засвідчує, що чинна редакція Конституції України (зокрема, статті 6, 55, 59 та 129) відображає ці стандарти фрагментарно, залишаючи невирішеними питання конституційного закріплення суб'єктивного права на розгляд справи в розумний строк, деполітизації формування Вищої ради правосуддя та гарантування доступу до безоплатної правової допомоги в

цивільних справах [3; 4]. Відтак наукова та практична проблема полягає в потребі подолання структурної невідповідності між конституційними засадами судоустрою України та конвенційними стандартами права на справедливий суд, що вимагає розроблення обґрунтованих пропозицій de lege ferenda щодо внесення змін до Конституції України в контексті євроінтеграційних зобов'язань держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення імплементації конвенційних стандартів у національний конституційний простір України має міждисциплінарний характер і спирається на доробок як вітчизняних, так і зарубіжних учених. У вітчизняній конституційно-правовій доктрині фундаментальне розуміння верховенства права як основи для інтеграції міжнародних стандартів закладено в працях С. П. Головатого. Питання безпосереднього конституційного забезпечення незалежності судової влади глибоко досліджене В. В. Городовенком, який обґрунтував, що суто формальне (декларативне) закріплення принципу незмінюваності суддів у Конституції України не здатне запобігти інституційним ризикам і політичному впливу без створення дієвих процесуальних запобіжників. Зарубіжний доктринальний базис щодо змісту права на справедливий суд традиційно спирається на класичні дослідження, зокрема монографію за редакцією П. Ван Дайка та ін. [5], яка систематизувала ранню практику ЄСПЛ. Водночас, зважаючи на застосування ЄСПЛ доктрини «живого інструменту» (evolutive interpretation), сучасні стандарти статті 6 ЄКПЛ виходять за межі класичних тлумачень, вимагаючи врахування новітньої практики та стандартів soft law.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний науковий доробок, поза увагою дослідників залишається комплексний конституційно-правовий аналіз відповідності норм Основного Закону України стандартам статті 6 ЄКПЛ у синергії з новітніми висновками Венеційської комісії (2025 р.) [6] та вимогами переговорного розділу 23 acquis communautaire («Судова система та фундаментальні права») [4]. Зокрема, не отримали належного наукового опрацювання питання розроблення конкретних конституційних поправок (de lege ferenda), потрібних для трансформації права на справедливий суд з декларативного принципу в суб'єктивну конституційну гарантію з ефективним механізмом захисту.

Метою статті є дослідження ступеня відповідності чинної конституційної моделі судоустрою України стандартам статті 6 ЄКПЛ та розроблення конкретних пропозицій щодо конституційних змін, спрямованих на посилення незалежності й підзвітності судової влади в контексті євроінтеграції. Для досягнення мети вирішуються такі завдання: проаналізувати зміст права на справедливий суд у практиці ЄСПЛ; виявити невідповідності між конституційними нормами та конвенційними стандартами; узагальнити рекомендації Венеційської комісії щодо судоустрою України; сформулювати пропозиції de lege ferenda щодо конституційних змін.

Виклад основного матеріалу. Стаття 6 § 1 ЄКПЛ закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [1]. У доктрині ЄСПЛ це право охоплює кілька структурних елементів, що утворюють єдину систему: доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, справедливість процедури (рівність сторін, право на відповідь), публічність розгляду та проголошення рішення, розумний строк судового провадження.

Концептуальне значення має право доступу до суду, яке ЄСПЛ визначив як вагомий елемент права на справедливий судовий розгляд ще у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (1975) [7]. Без доступу до суду всі інші гарантії статті 6 § 1 втрачають практичний зміст. Водночас доступ має бути не лише теоретичним, а практичним і ефективним, що вимагає, зокрема, забезпечення можливості самостійного захисту або через представника.

Незалежність суду, згідно з критеріями, сформульованими у справі «Делькур проти Бельгії» (1970), оцінюється за трьома параметрами: способом призначення суддів і строком їхніх повноважень; наявністю гарантій захисту від зовнішнього тиску; загальним сприйняттям суду як незалежного органу в очах суспільства [8]. Ці критерії є взаємопов'язаними: формальні гарантії призначення втрачають значення за відсутності реальних механізмів захисту від впливу, а інституційна незалежність не може існувати без суспільної довіри.

Особливу актуальність для України набуває доктрина «живого інструменту», яку застосовує ЄСПЛ [5]. Згідно з цією доктриною Конвенція тлумачиться в світлі сучасних умов, а не лише на момент її ухвалення 1950 року. Це означає, що стандарти статті 6 ЄКПЛ постійно еволюціонують, вимагаючи від держав-учасниць не просто формального відтворення тексту Конвенції в національному законодавстві, а створення дієвих механізмів його реалізації.

Аналіз практики ЄСПЛ щодо України дає змогу виокремити кілька стійких патернів порушень статті 6 ЄКПЛ [1], що свідчать про системний, а не епізодичний характер проблем.

По-перше, надмірна тривалість судових проваджень залишається однією з наймасовіших скарг. Українські суди систематично порушують розумні строки розгляду справ, а національне законодавство не передбачає ефективного механізму прискорення процесу або відшкодування завданих порушенням прав моральних збитків. Ця проблема має як процесуальний, так і структурний вимір: процесуальний полягає у відсутності спеціального провадження для оскарження затягування, тоді як структурний пов'язаний з нестачею суддів, недофінансуванням судової системи та складністю процедур.

По-друге, відсутність ефективних засобів правового захисту. Стаття 13 ЄКПЛ вимагає наявності ефективного внутрішнього засобу оскарження порушень конвенційних прав [1]. У контексті права на справедливий суд це означає, що особа повинна мати можливість на національному рівні оскаржити як порушення розумного строку, так і неналежне виконання судового рішення. Українське законодавство досі не створило такого механізму, що залишає заявникам єдиний спосіб – звернення до ЄСПЛ.

По-третє, проблеми незалежності судової влади. Справа «Олександр Волков проти України» (2013) стала знаковою не лише через констатацію численних порушень статті 6 § 1 (відсутність неупередженого дисциплінарного органу, недостатність ефективного судового перегляду, процесуальні порушення під час голосування в парламенті), а й через вперше в історії ЄСПЛ наказ про негайне поновлення заявника на посаді судді Верховного Суду [9]. ЄСПЛ чітко вказав на наявність «серйозних системних проблем щодо функціонування української судової влади» та зобов'язав Україну провести реформу системи суддівської дисципліни, включно із законодавчими змінами.

По-четверте, недостатність гарантій у дисциплінарних провадженнях проти суддів. Висновок Венеційської комісії CDL-AD(2025)044, ухвалений у жовтні 2025 року, констатував, що українське законодавство про дисциплінарну відповідальність суддів містить надмірно широкі та розпливчасті формулювання дисциплінарних проступків, відсутність строків давності та недостатні процесуальні гарантії [6]. Комісія зазначила, що поняття «порушення присяги» без чіткого правового визначення створює ризик свавільного застосування дисциплінарних санкцій.

Стаття 126 Конституції України проголошує незалежність і недоторканність суддів та забороняє будь-який вплив на них [3]. Стаття 129 закріплює засади судочинства, серед яких – незалежність суддів [3]. На перший погляд, ці норми відтворюють вимоги статті 6 ЄКПЛ [1]. Проте поглиблений аналіз виявляє принципову розбіжність: формальна заборона впливу не має практичного значення без інституційних механізмів її забезпечення.

Ключовою інституцією, від якої залежить реальна незалежність суддів, є Вища рада правосуддя (далі – ВРП). Механізм формування цього органу зберігає канали політичного впливу: частина членів ВРП призначається Верховною Радою України та Президентом України, що за умов політичної конкуренції створює ризик використання цього механізму для тиску на «небажаних» суддів. Висновок Венеційської комісії CDL-AD(2023)027 чітко зафіксував цю розбіжність: коли політичні гілки влади зберігають контроль над призначенням членів ВРП, незалежність суддів перетворюється на конституційну декларацію [10].

Проблема не обмежується лише формуванням ВРП. Недостатньо врегульованим залишається питання вичерпного переліку підстав припинення повноважень судді. Відкритий перелік підстав, передбачений законодавством, створює дискреційний простір для політично мотивованих рішень, що суперечить принципу правової визначеності, вимогам статті 6 ЄКПЛ [1] та стандартам Європейської хартії про статус суддів.

Стаття 129 Конституції України згадує про потребу розгляду справ у розумний строк у контексті засад судочинства, проте не закріплює це як самостійне суб'єктивне право особи з відповідним ефективним засобом правового захисту [3]. Ця прогалина має фундаментальні наслідки: українські суди не розглядають скарги на затягування провадження як окремий предмет захисту, обмежуючись загальними положеннями процесуальних кодексів про строки розгляду.

Проблема поглиблюється відсутністю ефективного механізму захисту на стадії виконання судових рішень. Невиконання судових рішень є однією із найгостріших проблем української правової системи, що підтверджується численними рішеннями ЄСПЛ. Так, у справі Voytenko v. Ukraine (2004) Суд констатував порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 6 § 1 через відсутність ефективного внутрішнього засобу захисту від неналежного виконання рішення суду [11]. Відсутність спеціального провадження для оскарження бездіяльності органів виконання або прискорення виконання рішення фактично позбавляє особу можливості реалізувати своє право на ефективний засіб захисту за статтею 13 ЄКПЛ [1] на національному рівні.

Стаття 59 Конституції України гарантує право на правову допомогу, проте обмежує безоплатний характер такої допомоги формулою «у випадках, передбачених законом»

[3]. Таке формулювання створює дискреційний простір для законодавця, який досі не заповнений щодо цивільних проваджень повним обсягом.

У справі «Ейрі проти Ірландії» (1979) ЄСПЛ чітко встановив: доступ до суду має бути не теоретичним, а практичним і ефективним [12]. У випадках складних цивільних спорів без правової допомоги самостійний захист стає ілюзією доступу. Українське законодавство, попри ратифікацію Конвенції [1], досі не визначає чітких критеріїв надання безоплатної правової допомоги в цивільних справах, що формує бар'єр для осіб із низьким доходом. Отже, конституційна норма, яка мала б забезпечувати рівність сторін, фактично відтворює економічну нерівність перед правосуддям.

Порівняльний аналіз конституційних моделей держав, що успішно пройшли шлях європейської інтеграції, дає змогу виокремити спільні риси ефективного законодавчого забезпечення права на справедливий суд.

Естонія закріпила в Конституції (§ 147) безстроковість суддівських повноважень як конституційну гарантію незалежності [13]. Водночас підстави та процедура звільнення судді детально врегульовані на рівні закону, а саме звільнення можливе лише за рішенням суду. Це створює двоступеневий захист: конституційна норма встановлює принцип, а законодавство – вичерпний перелік підстав і процедурних гарантій.

Польща в статті 178 Конституції прямо закріпила незалежність суддів, підпорядкованість їх виключно Конституції та законам, а також фінансову незалежність суддів [14]. Важливим є те, що польська модель передбачає чіткий розподіл повноважень між органами суддівського врядування та гілками влади, мінімізуючи політичний вплив на формування судової корпорації.

Литва в Конституції 1992 року запровадила вичерпний перелік підстав для дострокового припинення повноважень судді саме на рівні Основного Закону. Це унеможливило політично мотивовані звільнення, оскільки будь-яке розширення переліку підстав потребує конституційної процедури, яка є значно складнішою за звичайне законодавче врегулювання.

Спільною рисою цих моделей є не стільки наявність конституційних норм як таких, скільки їхня конкретність і наявність законодавчих механізмів реалізації. Конституція встановлює принцип, але його конкретизація та інституційне забезпечення здійснюється на рівні законів, що дає змогу адаптувати механізми до змінних умов без потреби щоразу змінювати Основний Закон.

На підставі проведеного аналізу пропонуються такі напрями вдосконалення правового регулювання, які не потребують змін до Конституції, але здатні суттєво наблизити українську модель до конвенційних стандартів [1].

По-перше, потрібно внести зміни до процесуальних кодексів України (Цивільного, Господарського, Кодексу адміністративного судочинства) щодо запровадження спеціального провадження для оскарження надмірної тривалості судового розгляду. Таке провадження має передбачати: можливість подання окремої скарги на затягування; обов'язок суду розглянути таку скаргу в прискореному порядку; право на відшкодування моральної шкоди в разі встановлення порушення розумного строку. Це відповідатиме вимогам статей 6 та 13 ЄКПЛ [1] у їхньому системному тлумаченні та дасть змогу розвантажити ЄСПЛ від повторюваних скарг українських заявників.

По-друге, потрібно вдосконалити законодавство про Вищу раду правосуддя з метою деполітизації механізму її формування. Зокрема, доцільно передбачити, що більшість членів ВРП обирається з'їздом суддів України через таємне голосування, а представники від гілок влади становлять меншість. Такий підхід відповідатиме рекомендаціям Консультативної ради європейських суддів та Венеційської комісії [10], які неодноразово наголошували на потребі в забезпеченні переваги суддівського корпусу в органах суддівського врядування.

По-третє, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» доцільно доповнити вичерпним переліком підстав припинення повноважень судді, вилучивши розпливчасті формулювання типу «порушення присяги» без конкретизації. Кожна підстава має бути детально врегульована з чітким визначенням складу правопорушення та процедури його встановлення. Це унеможливить свавільне застосування дисциплінарної відповідальності та відповідатиме вимогам правової визначеності, а також рекомендаціям Венеційської комісії, викладеним у висновку CDL-AD(2025)044 [6].

По-четверте, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» потрібно доповнити положеннями про право на безоплатну правову допомогу в цивільних провадженнях для осіб, які не мають достатніх коштів, у разі, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Критерії надання такої допомоги мають бути чіткими й об'єктивними, а рішення про її надання – оскаржуваним. Це відповідатиме стандартам справи «Ейрі проти Ірландії» [12] та забезпечить реальний, а не декларативний доступ до суду.

По-п'яте, потрібно створити ефективний механізм прискорення виконання судових рішень. Зокрема, доцільно запровадити адміністративне провадження для оскарження бездіяльності органів державної виконавчої служби, а також передбачити можливість звернення до суду з вимогою про встановлення строку виконання рішення та відшкодування збитків у разі його порушення. Це усуне одну з найбільш масових підстав скарг до ЄСПЛ, підтверджену в справі Voytenko v. Ukraine [11].

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що конституційна модель судоустрою України перебуває в стані часткової невідповідності стандартам статті 6 ЄКПЛ. Попри формальне закріплення засад незалежності суддів, змагальності та публічності розгляду, чинна система не забезпечує ефективних механізмів захисту цих гарантій.

Встановлено три ключові структурні невідповідності. По-перше, конституційні гарантії незалежності суддів залишаються декларативними через збереження політичного впливу на формування Вищої ради правосуддя та відсутність вичерпного переліку підстав звільнення суддів. По-друге, відсутнє самостійне суб'єктивне право на розгляд справи в розумний строк з ефективним внутрішнім засобом захисту, що залишає заявникам єдиний спосіб – звернення до ЄСПЛ. По-третє, законодавче регулювання права на безоплатну правову допомогу в цивільних справах залишається фрагментарним, створюючи економічні бар'єри доступу до правосуддя.

Важливим теоретичним висновком є те, що подолання цих невідповідностей не обов'язково потребує змін до Конституції України. Досвід Естонії, Польщі та Литви демонструє: конституційна норма є вагомою, але недостатньою умовою ефективного правосуддя. Вирішальне значення має наявність детального законодавчого врегулювання,

що конкретизує конституційні принципи та створює дієві інституційні механізми їхньої реалізації.

Правове регулювання судової влади в умовах євроінтеграції набуває особливої актуальності, оскільки повноцінна реалізація права на справедливий суд прямо впливає на рівень верховенства права та довіру до судової системи. Імплементація запропонованих змін на рівні звичайного законодавства дасть змогу Україні суттєво наблизитися до виконання Копенгагенських критеріїв і створить передумови для успішного продовження переговорного процесу щодо членства в ЄС.

Подальші дослідження доцільно зосередити на практиці імплементації рішень ЄСПЛ в Україні, зокрема в частині виконання пілотних рішень щодо надмірної тривалості проваджень, а також на аналізі впливу воєнного стану на функціонування судової системи та можливості адаптації конвенційних стандартів до надзвичайних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Department for the Execution of Judgments of the ECHR. Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: 17th Annual Report 2023. Council of Europe, 2024. URL : https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af6e81

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

4. Shadow Report on Chapter 23 "Justice and fundamental rights" and Chapter 24 "Justice, freedom and security" of the European Commission's report on Ukraine in 2024 / ZMINA Human Rights Center. URL : https://zmina.ua/en/publication-en/shadow-report-on-chapter-23-justice-and-fundamental-rights-and-chapter-24-justice-freedom-and-security-of-the-european-commissions-report-on-ukraine-in-2024/

5. Van Dijk P., Van Hoof F., Van Rijn A., Zwaak L. (Eds.). Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. 5th ed. Intersentia, 2018. 1230 p.

6. Venice Commission. Joint Opinion on Draft Amendments on Disciplinary Procedures Against Judges, Declarations of Integrity, and Other Procedures (CDL-AD(2025)044). Adopted at the 144th Plenary Session (Venice, 9–10 October 2025). URL : https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)044-e

7. European Court of Human Rights. Case of Golder v. the United Kingdom (Application no. 4451/70). Judgment of 21 February 1975. ECHR Reports 1975. Series A, No. 18.

8. European Court of Human Rights. Case of Delcourt v. Belgium (Application no. 2689/65). Judgment of 17 January 1970. ECHR Reports 1970. Series A, No. 11.

9. European Court of Human Rights. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (Application no. 21722/11). Judgment of 9 January 2013. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng

10. Venice Commission. Joint Follow-up Opinion on the draft amendments to the Law "On the Judiciary and the Status of Judges" and Certain Laws on the Activities of the Supreme Court and Judicial Authorities (CDL-AD(2023)027). Strasbourg, 2023. URL : http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2023)027-e

11. European Court of Human Rights. Case of Voytenko v. Ukraine (Application no. 18966/02). Judgment of 29 June 2004. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172262

12. European Court of Human Rights. Case of Airey v. Ireland (Application no. 6289/73). Judgment of 9 October 1979. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng

13. Конституція Республіки Естонія (1992). § 146–153. URL : https://codices.coe.int/codices/documents/constitution/A66F6BE1-D313-44D6-95FA-9305FFB93A5C

14. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. URL : https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm

Дата надходження 25.06.2026
Дата прийняття після рецензування 14.07.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.347-355

Т. М. Ямненко,
доктор юридичних наук, професор кафедри фінансового права,
Навчально-науковий інститут права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
T. M. Yamnenko,
Doctor of Juridical Sciences, Professor at the Department of Financial Law,
Educational and Scientific Institute of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: t.yamnenko@gmail.com
ORCID 0000-0002-9040-2358;
В. Г. Савенкова,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права,
Навчально-науковий інститут права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
V. G. Savenkova,
PhD, Assistant at the Department of Financial Law,
Educational and Scientific Institute of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: vladasavenkova@knu.ua
ORCID 0000-0003-1472-5443

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ACQUIS ЄС У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ НЕБАНКІВСЬКОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

HARMONISATION OF UKRAINIAN LEGISLATION WITH THE EU ACQUIS IN THE FIELD OF NON-BANK FINANCIAL MARKET REGULATION: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Ямненко Т. М., Савенкова В. Г., 2026

У статті досліджено міжнародно-правові засади гармонізації законодавства України з acquis Європейського Союзу у сфері регулювання небанківського фінансового ринку. Обґрунтовано, що юридичною основою відповідних зобов'язань України є стаття 133 та Додаток XVII-2 до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, тоді як статус держави-кандидата й переговорний процес щодо вступу до ЄС визначають сучасний політико-правовий контекст їхньої реалізації.

Проаналізовано еволюцію міжнародно-правових механізмів наближення законодавства України до acquis ЄС – від Угоди про партнерство та співробітництво 1994 року до сучасного етапу переговорів про вступ до Європейського Союзу. Розкрито значення Копенгагенських критеріїв, процедури двостороннього скринінгу законодавства й переговорних бенчмарків як інструментів оцінювання готовності держави до членства.

На підставі аналізу Аналітичного звіту Європейської комісії SWD(2023) 30 final та щорічних звітів щодо України за 2023–2025 роки встановлено трансформацію підходів до оцінювання імплементації acquis ЄС – від перевірки формального ухвалення законодавства до оцінювання ефективності його практичної реалізації, розвитку вторинного регулювання та інституційної спроможності компетентних органів.

Охарактеризовано сучасний законодавчий каркас регулювання небанківського фінансового ринку України та визначено основні напрями його подальшої гармонізації з правом Європейського Союзу. Зроблено висновок, що сучасний етап адаптації законодавства потребує не лише транспозиції окремих актів acquis ЄС, а й забезпечення належної якості їхньої реалізації відповідно до стандартів функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Ключові слова: *гармонізація законодавства, acquis ЄС, Угода про асоціацію, небанківський фінансовий ринок, фінансова стабільність, фінансова безпека, фінансові послуги, європейська інтеграція.*

The article examines the international legal foundations for harmonising Ukrainian legislation with the EU acquis in the field of non-bank financial market regulation. It is substantiated that the legal source of Ukraine's relevant obligations is not the EU candidate status as such, but Article 133 and Annex XVII-2 to the Association Agreement, which set out the list of EU acts on financial services and the deadlines for their implementation. Candidate status and the opening of accession negotiations give the process political momentum and add the mechanism of negotiating benchmarks, yet they do not replace the treaty obligations arising under the Association Agreement.

The stages of regulatory approximation are traced: from the 1994 Partnership and Cooperation Agreement, Article 51 of which for the first time listed financial services among the priority areas of legislative approximation, to the 2014 Association Agreement and the current negotiation stage – the first Intergovernmental Conference of 25 June 2024, the completion of the bilateral screening of legislation and the opening of Cluster 1 'Fundamentals' on 15 June 2026. It is emphasised that Cluster 2 'Internal Market', which comprises Chapter 9 'Financial services', remained unopened as of July 2026, and therefore the volume of legislative work completed before its opening will directly determine the content of the negotiating

benchmarks and the timeframe for closing that chapter. On the basis of a comparison of the European Commission's Analytical Report SWD(2023) 30 final with the annual Ukraine Reports for 2023, 2024 and 2025, a shift of assessment focus is identified – from building the basic legislative framework towards the targeted implementation of individual directives and the development of secondary regulation. Accordingly, the object of assessment changes as well: instead of the existence of a law, what is examined is the quality of the subordinate mechanism for its implementation and the institutional capacity of the regulator. The institutional consequences of the 'split' reform are analysed: it is shown that the reform did not consolidate supervision within a single authority, but redistributed the powers of the liquidated National Commission for State Regulation of Financial Services Markets between the National Bank of Ukraine and the National Securities and Stock Market Commission, which is of independent significance for assessing the completeness of the implementation of the EU acquis in the segment of non-state pension provision. The updated legislative framework of the market is characterised, and an example of targeted harmonisation is provided – the implementation of Directive 2009/103/EC as amended by Directive (EU) 2021/2118.

Key words: *harmonisation of legislation, EU acquis, Association Agreement, non-bank financial market, implementation, EU accession negotiations, 'split' reform, financial stability, financial security.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії та одночасного здійснення переговорного процесу щодо вступу України до Європейського Союзу гармонізація національного законодавства з acquis ЄС набула значення одного з ключових напрямів державної правової політики. Для сфери фінансових послуг цей процес має особливе значення, оскільки створення конкурентоспроможного та стійкого небанківського фінансового ринку є вагомою передумовою інтеграції України до внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Юридичною основою відповідних зобов'язань України є не статус держави-кандидата як такий, а положення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, насамперед стаття 133 та Додаток XVII-2, які визначають перелік актів acquis ЄС у сфері фінансових послуг і строки їхньої імплементації. Водночас відкриття переговорів про вступ України до ЄС та застосування переговорної методології Європейського Союзу істотно змінили механізми оцінювання прогресу держави-кандидата. Поряд із виконанням договірних зобов'язань дедалі більшого значення набувають результати двостороннього скринінгу законодавства, виконання переговорних бенчмарків та оцінювання інституційної спроможності забезпечити належне застосування acquis ЄС.

Особливості сучасного етапу європейської інтеграції полягають у тому, що предметом оцінювання з боку Європейської комісії стає не лише формальне ухвалення законодавчих актів, а й ефективність їхньої практичної реалізації, розвиток вторинного регулювання, незалежність компетентних регуляторів і відповідність функціонування фінансового сектору стандартам внутрішнього ринку Європейського Союзу.

У зв'язку із цим особливої актуальності набуває комплексне дослідження міжнародно-правових засад гармонізації законодавства України з acquis ЄС у сфері регулювання небанківського фінансового ринку, визначення сучасного стану виконання міжнародних зобов'язань України та окреслення пріоритетних напрямів подальшої адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні наукові дослідження питань імплементації acquis ЄС у сферу регулювання небанківського фінансового ринку України характеризуються багатогранністю, проте потребують систематизації.

Загальнотеоретичні та міжнародно-правові засади наближення законодавства України до права Європейського Союзу висвітлено в працях Н. Пархоменко, І. Яковюка, О. Школика та інших учених. Правові механізми імплементації acquis ЄС у національне законодавство України досліджували І. Ю. Дір [1], Н. Ф. Ментух та О. Р. Шевчук [2], П. С. Пацурківський і Р. О. Гаврилюк [4], які розкрили особливості виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань у контексті європейської інтеграції. Окремі напрями гармонізації фінансового законодавства стали предметом досліджень О. Б. Пугаченко [3], С. В. Євдокіменка та С. А. Євдокіменка [5], Н. С. Тимошик [6], Т. М. Ямненко [7], Л. В. Федорюк [8; 9], Л. М. Войтович [10], які аналізували питання адаптації законодавства України у сферах страхування, державного регулювання фінансових послуг, платоспроможності страховиків і впровадження окремих директив Європейського Союзу.

Водночас більшість опублікованих досліджень ґрунтується на редакціях актів права Європейського Союзу, чинних до 2025 року, і не враховує сучасного розвитку європейського фінансового законодавства, зокрема оновлення регулювання страхового сектору, цифрової операційної стійкості фінансових установ, новітніх підходів до регулювання платіжних послуг, а також зміни критеріїв оцінювання держав-кандидатів у межах переговорного процесу щодо вступу до Європейського Союзу.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових засад і практичних механізмів імплементації acquis ЄС у сфері небанківських фінансових послуг, виявлення системних перешкод для гармонізації українського законодавства та визначення пріоритетних напрямів його подальшої адаптації до європейських стандартів з урахуванням чинного етапу переговорного процесу про вступ України до ЄС.

Виклад основного матеріалу. Нормативне зближення законодавства України з правом Європейського Союзу у сфері фінансових послуг має поетапний характер і ґрунтується на міжнародно-правових зобов'язаннях, сформованих у процесі європейської інтеграції. Першим комплексним міжнародним договором, який визначив правові засади адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу, стала Угода про партнерство й співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами 1994 року. Відповідно до статті 51 Угоди гармонізація законодавства визначалася однією з вагомих передумов розвитку економічних відносин між сторонами, а фінансові послуги були віднесені до пріоритетних сфер такого зближення [11]. Із набранням чинності Угодою про асоціацію положення Угоди про партнерство і співробітництво втратили чинність у відповідних правовідносинах (стаття 479 Угоди про асоціацію) [12].

Чинну міжнародно-правову основу гармонізації законодавства України у сфері фінансових послуг становить Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року [12]. Відповідно до статті 133 Угоди Україна зобов'язалася поступово наблизити своє законодавство до acquis ЄС у сфері фінансових послуг, тоді як Додаток XVII-2 визначає перелік актів права Європейського Союзу, що підлягають імплементації, та орієнтовні строки їхнього виконання. Отже, саме Угода про асоціацію є юридичним джерелом відповідних міжнародно-правових зобов'язань України, тоді як набуття статусу держави-кандидата та початок переговорів про вступ до Європейського Союзу визначають новий інституційний механізм контролю за їхнім виконанням.

Відкриття переговорів щодо членства України в Європейському Союзі означало перехід від моделі виконання договірних зобов'язань до комплексного оцінювання готовності держави до членства відповідно до Копенгагенських критеріїв. У межах переговорного процесу Європейська комісія проводить двосторонній скринінг законодавства (screening), під час якого оцінюється рівень відповідності національного законодавства acquis ЄС, визначаються прогалини в правовому регулюванні та формуються переговорні бенчмарки, виконання яких є передумовою відкриття та закриття відповідних переговорних кластерів. Для сфери фінансових послуг дедалі більшого значення набуває не лише формальне ухвалення нормативно-правових актів, а й забезпечення їх ефективного застосування та належної інституційної спроможності компетентних органів.

Такий підхід простежується й у документах Європейської комісії. В Аналітичному звіті щодо відповідності законодавства України acquis ЄС, оприлюдненому 1 лютого 2023 року [13], зазначено, що Україна досягла певного рівня підготовки у сфері фінансових послуг, однак подальша гармонізація законодавства небанківського фінансового ринку потребує завершення. Серед позитивних змін зазначено оновлення законодавчої бази фінансового сектору та посилення інституційної спроможності національних регуляторів.

Подальший розвиток підходів Європейської комісії відображено в щорічних Звітах щодо України за 2023, 2024 та 2025 роки [18–20]. Якщо початковий етап був спрямований переважно на оцінювання ухвалення базових законодавчих актів, то подальші звіти демонструють перехід до оцінювання якості імплементації acquis, розвитку вторинного нормативного регулювання, ефективності функціонування компетентних органів і практичного застосування законодавства відповідно до стандартів внутрішнього ринку Європейського Союзу. Це свідчить про зміну підходів Європейської комісії: критерієм успішності стає не лише формальне наближення законодавства, а й його реальна ефективність.

На сучасному етапі законодавчу основу регулювання небанківського фінансового ринку України становлять закони України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [21], «Про страхування» [15], «Про кредитні спілки» [22], «Про платіжні послуги» [23] та інші нормативно-правові акти, ухвалені на виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Їхнє ухвалення забезпечило формування сучасної законодавчої моделі регулювання небанківського фінансового ринку, побудованої з урахуванням основних вимог acquis Європейського Союзу.

Одним із прикладів адресної імплементації актів права Європейського Союзу є Закон України від 21 травня 2024 року № 3720-IX «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [24], яким імплементовано положення Директиви 2009/103/ЄС у редакції Директиви (ЄС) 2021/2118 [25]. Водночас значення цього Закону полягає не лише в транспозиції окремої директиви, а й у запровадженні механізму поетапного наближення національного страхового законодавства до стандартів внутрішнього ринку Європейського Союзу, що підтверджує системний характер гармонізації законодавства України.

Гармонізація законодавства України у сфері небанківського фінансового ринку здійснюється за рахунок поетапної імплементації acquis Європейського Союзу, яке визначає сучасні стандарти функціонування фінансових послуг на внутрішньому ринку ЄС. Аналіз положень Додатка XVII-2 до Угоди про асоціацію та новітнього фінансового законодавства Європейського Союзу свідчить, що ключовими напрямами адаптації є правове регулювання платіжних послуг, страхової діяльності, цифрової операційної стійкості фінансових установ і системи запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідні зміни реалізуються через імплементацію актів PSD2, подальший розвиток законодавства в межах пакета PSD3/PSR, положень Solvency II, IDD, DORA та нового AML Package, які визначають сучасні європейські підходи до регулювання фінансового сектору.

Водночас аналіз зазначених актів дає підстави стверджувати, що сучасний етап гармонізації характеризується переходом від формальної транспозиції окремих директив до комплексного наближення національної системи фінансового регулювання до європейської моделі. Це передбачає не лише оновлення законодавства, а й забезпечення його ефективної реалізації, розвиток інституційної спроможності регуляторів, ризик-орієнтованого нагляду, цифрової стійкості фінансового сектору та належного захисту споживачів фінансових послуг. Саме такий підхід відповідає сучасній методології оцінювання держав-кандидатів, яку застосовує Європейська комісія під час переговорного процесу щодо вступу до Європейського Союзу.

Висновки. Імплементація acquis ЄС у сфері небанківського фінансового ринку України пройшла шлях від загального нормативного зближення до практичної секторальної адаптації європейських стандартів. Юридичною основою цього процесу залишається Угода про асоціацію (стаття 133 та Додаток XVII-2), тоді як статус кандидата й відкриття переговорів надають йому додаткової динаміки та механізму бенчмарків. Сучасний етап характеризується розвитком вторинного регулювання, посиленням ризик-орієнтованого нагляду, цифрової операційної стійкості та інтеграцією ESG-принципів.

Динаміка оцінок Європейської комісії – від Аналітичного звіту SWD(2023) 30 final до Звіту щодо України 2025 року (SWD(2025) 759 final) – дає змогу констатувати значне просування у формуванні базового законодавчого каркасу небанківського фінансового ринку та перехід до адресної імплементації окремих актів acquis ЄС. Показово, що Звіт 2025 року згадує ухвалення профільного законодавства (зокрема, про розповсюдження страхових продуктів та обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів) вже не як завдання, а як здобуток, тоді як рекомендації

на майбутнє зміщуються до подальшого узгодження законодавства з acquis щодо страхування, професійних пенсій, ринків капіталу та фінансових інфраструктур. Відповідно, змінюється й предмет оцінювання: замість наявності самого закону дедалі більшої ваги набуває якість підзаконного механізму його реалізації та інституційна спроможність регулятора. Оновлений законодавчий каркас – закони України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», «Про страхування», «Про кредитні спілки» і «Про платіжні послуги» – створив рамкові умови для подальшої секторальної гармонізації. Показовим прикладом адресної імплементації є Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», який не лише транспонує Директиву 2009/103/ЄС у редакції Директиви (ЄС) 2021/2118, а й прямо пов'язує поетапне підвищення страхових сум із датою вступу України до ЄС, вбудовуючи євроінтеграційну перспективу в національний нормативний механізм. Оскільки Кластер 2 «Внутрішній ринок» станом на липень 2026 року не відкрито, обсяг нормотворчої роботи, виконаної до моменту відкриття Розділу 9 «Фінансові послуги», безпосередньо впливатиме на зміст переговорних бенчмарків і строки закриття цього Розділу. Це зумовлює потребу в пріоритезації заходів імплементації саме в цей період, послідовного виконання планів законопроєктної роботи та постійного моніторингу розвитку права Європейського Союзу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом секторальних механізмів пруденційного регулювання та нагляду на небанківському фінансовому ринку – у сферах платіжних послуг і страхування, а також зі станом гармонізації законодавства про недержавне пенсійне забезпечення з Директивою (ЄС) 2016/2341 (IORP II).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дір І. Ю. Процес імплементації acquis ЄС у національне законодавство України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 1. С. 676–682. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/121.pdf

2. Ментух Н. Ф., Шевчук О. Р. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 68–72. URL : https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/14

3. Пугаченко О. Б. Імплементація національного законодавства у частині реформування бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності згідно вимог ЄС в умовах глобалізації та євроінтеграції України. Modern foundations of economics, management and tourism : collective monograph. Boston : Primedia eLaunch, 2022. Chapter 1.3. P. 53–85. URL : https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/12/Monograph/ECON/ISG.2022.MONO.ECON.4.pdf

4. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Імплементація Україною фінансового acquis ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. С. 102–111. URL : https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/19061

5. Євдокіменко С. В., Євдокіменко С. А. Угода України з Європейським Союзом – основа фінансової стабільності в Україні. *Європейські перспективи*. 2021. Вип. 1. С. 174–181. URL : https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/YEP-1-2021.pdf

6. Тимошик Н. С. Впровадження європейських стандартів у страховий менеджмент України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Економічні науки*. 2024. Вип. 6. С. 191–200. URL : https://humanitarian.com.ua/index.php/economics/article/view/894

7. Ямненко Т. М. Директиви ЄС як чинник регулювання небанківських установ України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2026. № 3. С. 284–286. URL : https://lsej.org.ua/3_2026/62.pdf

8. Федорюк Л. В. Гармонізація правового регулювання страхового ринку України з європейськими стандартами. *Ерліхівський журнал*. 2025. Вип. 15. С. 62–66. URL : https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/Ehrlich/article/view/323

9. Федорюк Л. В. Модернізація та ризик-орієнтоване державне регулювання страхового ринку України в умовах євроінтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. Вип. 2. С. 239–243. URL : https://lsej.org.ua/2_2026/55.pdf

10. Войтович Л. М. Європейський досвід державного регулювання страхової системи та можливості його впровадження в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. Вип. 3 (63). С. 73–79. URL : https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/430

11. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. С. 203. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75, т. 1. С. 83. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

13. European Commission. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union: SWD(2023) 30 final. Brussels, 01.02.2023. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=SWD:2023:30:FIN

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.09.2019 № 79-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 44. Ст. 277. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text

15. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text

16. Про затвердження Положення про встановлення вимог щодо забезпечення платоспроможності та інвестиційної діяльності страховика : постанова Правління Національного банку України від 29.12.2023 № 201. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0201500-23#Text

17. Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика : постанова Правління Національного банку України від 27.12.2023 № 194. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text

18. European Commission. Ukraine 2023 Report : SWD(2023) 699 final. Brussels, 08.11.2023. URL : https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en

19. European Commission. Ukraine 2024 Report : SWD(2024) 699 final. Brussels, 30.10.2024. URL : https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en

20. European Commission. Ukraine 2025 Report accompanying the Communication from the Commission. 2025 Communication on EU enlargement policy : SWD(2025) 759 final. Brussels, 04.11.2025. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52025SC0759

21. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text

22. Про кредитні спілки : Закон України від 14.04.2023 № 2908-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-20#Text

23. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text

24. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 21.05.2024 № 3720-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 37–38. Ст. 238. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text

25. Directive 2009/103/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, as amended by Directive (EU) 2021/2118. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/103/oj

Дата надходження 05.08.2026
Дата прийняття після рецензування 12.08.2026
Дата рекомендації 27.08.2026
Дата публікації 30.09.2026

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2026. Випуск 3 (24)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Випускаючий редактор	Новицька Н. Б.
Редактор-коректор	Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальніцька Д. П.
Дизайн обкладинки	Хоменко І. С.

Підп. до друку 30.09.2026. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 20.6. Обл.-вид. арк. 25.5.
Тираж 300 пр. Зам. № 1198.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
email: irpin-yur-chas@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукці
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022